

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

На правах рукопису

ГЛУШКО ТЕТЯНА ПЕТРІВНА

УДК 1:316.3 (339.984)

**ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ НАЦІЇ
У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ
(СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ)**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Науковий консультант –
доктор філософських наук, професор
Немчинов Ігор Геннадійович

КИЇВ – 2017

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФІЛОСОФСЬКО-ЕКОНОМІЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ НАЦІОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ.....	19
1.1. Формування економічної теорії нації: стан розробки проблеми.....	19
1.2. Філософсько-методологічні засади аналізу економічних чинників формування нації: синтез підходів.....	73
<i>Висновки до першого розділу.....</i>	<i>87</i>
РОЗДІЛ 2. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ НАЦІЇ У ПЕРСПЕКТИВІ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ СУЧАСНОСТІ.....	92
2.1. Економічна ідеологія неолібералізму та економічні міфи Постмодерну.....	92
2.2. Феномен «фінансової цивілізації» як економічний симулякр Постмодерну.....	125
2.3. Економічна свідомість нації у контексті дихотомії глобальне/національне.....	162
<i>Висновки до другого розділу.....</i>	<i>218</i>
РОЗДІЛ 3. НАЦІЄТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЕКОНОМІЧНОЇ СВІДОМОСТІ СУСПІЛЬСТВА ТА ОСНОВНІ ВЕКТОРИ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ.....	222
3.1. Інновативність нації як основний ресурс економічного прориву в умовах кризової цивілізації.....	222
3.2. Креативна економіка як альтернатива фінансизму: перспективи трансформації соціальних цінностей.....	254
3.3. Економічний солідаризм як визначальний принцип прогресивного розвитку нації.....	279
<i>Висновки до третього розділу.....</i>	<i>302</i>

РОЗДІЛ 4. ВИХІДНІ ПАРАМЕТРИ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ НАЦІЇ.....	306
4.1. Економічна еліта як продуцент фізичного, людського та соціального капіталу нації.....	306
4.2. Філософсько-економічна освіта як чинник становлення суб'єктності національної економічної еліти.....	333
<i>Висновки до четвертого розділу.....</i>	<i>357</i>
ВИСНОВКИ.....	362
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	369

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Інтенсивний розвиток глобалізаційних процесів спричинив зменшення ролі нації у суспільних трансформаціях. Світоглядна «опозиційність» глобального та національного спричинила своєрідну дезорієнтацію щодо розуміння принципів формування і розвитку сучасних націй. Намагання подолати цю бінарну опозицію цілком закономірно привело сучасну соціально-філософську думку до ідеї нації як особливого соціального актора, який відіграє визначальну роль у розвитку суспільств в епоху глобалізації, що сприяло формуванню низки нових понять, зокрема концепту «економічна нація».

Соціально-філософський плюралізм зумовив подальший розвиток національно орієнтованих економічних аксіологій, що запрацювали на принципово новому рівні. Сучасні тенденції загальноцивілізаційного поступу значною мірою визначаються формуванням нового типу націй, ідентифікація яких конституюється вже у системі координат глобалізму. Йдеться про глобалізовану націю як специфічний феномен постмодерного світу. Таким чином, із закінченням модерної епохи нація як феномен не зникає, вона трансформується, набуваючи додаткових якостей та рис. Більше того, історичний досвід засвідчує, що суспільство не може ефективно інтегруватися в дійсно цивілізовані процеси глобалізованого світу без попередньої реалізації потенціалів національних економік.

Нації, орієнтовані на прогрес, на різних історичних етапах свого розвитку мусли пройти період становлення та впровадження у соціальне життя стратегій економічного націоналізму (Е. Райнерт). Зокрема, достатньо впливовим інтелектуальним напрямом західної Європи був свого часу ліберальний націоналізм (М. Мак-Люен). Тому аналіз наративів економічного націоналізму в контексті сучасних глобалізаційних процесів, дозволяє позиціонувати теорію економічної нації як продуктивну стратегію соціального розвитку, що і є головною тезою пропонованого дослідження.

Український досвід суспільного розвитку демонструє своєрідний соціально-економічний конформізм та суттєво зменшує потенціал національно орієнтованого економічного світогляду. Тому у дисертаційному дослідженні увагу зосереджено на змістовних аспектах економічного націоналізму, як теоретичної та методологічної основи формування економічної теорії нації. Сучасний український соціум гостро потребує формування ефективної вторинної ідентичності і дослідницька гіпотеза полягає в тому, що конституювання останньої буде найбільш продуктивним саме у вимірі економічної свідомості. Такий підхід є актуальним для сучасного українського суспільства яке все ще перебуває у стані пошуку власної соціальної ідентичності на фоні глобалізаційних процесів.

До того ж, пошук шляхів згуртування нації в умовах глобалізаційних викликів, зокрема фінансової кризи, вимагає філософського переосмислення аксіологічних засад та практичних настанов у сфері соціально-економічного розвитку. Саме тому нагальним завданням соціальної філософії є обґрунтування економічної теорії нації як основи формування довгострокової стратегії соціального розвитку. Йдеться про те, що нація в економічному контексті має проявляти себе на рівні колективного економічного духу та продуктивного економічного міфу, а отже й інтегруючої економічної ідеї для суспільства. Основний фокус дослідження зосереджено на окресленні провідних векторів реалізації економічних інтересів суспільств та аналізі їх спроможності закладати підвалини духовної єдності на рівні осмислення соціальної самоідентичності у якості економічної нації. Відповідно, призначенням цієї теоретичної розвідки є посилення уваги до феномену економічної нації, розкриття її головних переваг порівняно з іншими теоріями нації та визначення основних напрямів її формування.

Фундатором економічного націоналізму, на основі теоретичного доробку якого розробляється економічна теорія нації, є німецький економіст та суспільний діяч Ф. Ліст. Саме він вперше обґрунтував практичну ефективність та доцільність впровадження економічного націоналізму у соціальну практику. Прибічником

ідей Ф. Ліста був відомий німецький державний діяч О. фон Бісмарк. На теоретичному рівні ідеї дослідника розвивалися в роботах представників історичної школи економіки – В. Рошера, Б. Гільдебранда та ін. Російськомовні розвідки у цій царині започаткували С. Вітте та Д. Менделєєв. Сучасний економічний націоналізм представлений дослідженнями Е. Гелнера, Е. Дж. Гобсбаума, В. Кондзьолки, В. Коротєєвої, Д. Леві-Фора, М. Манна, Т. Нейрна, А. Пікела, Р. Райха, Д. Франк, Р. Шпорлюка та інших.

Існуючі у сучасному філософському дискурсі аналітичні розвідки охоплюють різні аспекти представленості економічних чинників у розвитку суспільної свідомості. Важливими для нашого дослідження є роботи тих науковців, які аналізують актуальні економічні проблеми суспільств в умовах глобалізації (З. Бауман, У. Белло, П. Б'юкенен, І. Валлерстайн, Б. Вульфсон, С. Гантінгтон, П. Кругман, Дж. Сорос, Дж. Стігліц; а також О. Білорус, В. Геєць, Ю. Гранін, А. Неклесса, В. Іноземцев, Н. Пелагеша та ін.). Суттєве значення мають дослідження, що орієнтовані безпосередньо на проблему становлення та розвитку нації як спільноти та деяких економічних аспектів цього процесу, йдеться про доробок Б. Андерсона, Е. Баграмова, Р. Брюбейкера, К. Вердері, Е. Гобсбаума, Т. Камуселла, В. Коннора, М. Продума, Е. Сміта, М. Хроха, К. Хюбнера, Н. Ярощук та ін.

Важливе значення для дисертаційного дослідження мало залучення праць, присвячених проблемам формування ефективних економічних стратегій сучасних націй, становлення та розвиток яких відбувається в умовах глобалізації (Д. Аджемоглу, З. Бжезінський, Лі Куан Ю, Д. Робінсон, Д. Сенор, С. Сінгер та ін.), а також феноменам «глокалізації» та глокалізму як основи пошуку балансу між глобальним та локальним вимірами соціального буття (У. Бек, М. Епштейн, Р. Робертсон). Не залишились поза увагою й дослідження у сфері ефективності домінуючої сьогодні, на рівні глобального простору, економічної ідеології неолібералізму (А. Вебер, П. Тренор, Е. Райнерт, Д. Родрік, Д. Харві, В. Зінченко та ін.), а також феномену «фінансової цивілізації» і фінансизму (М. Гесс, В. Ільїн, З. Самчук та ін.). Важливим підґрунтям нашого дослідження є результати аналізу

наслідків глобальної фінансової кризи (Дж. Молдін, Б. Кушнірук, А. Потьомкін, Дж. Теппер та ін.) та феномену сучасних «економічних війн» (А. Шнипко).

Для осмислення націєтворчих процесів важливим також став доробок науковців, які досліджують альтернативи сучасному глобальному монетаризмові та фінансизмові (Е. Дьомінг, Д. Кортен, В. Малишев, М. Мосс, І. Сохань, Р. Фюкс, Л. Хайд, Ш. Хорват та інші). Для аналізу економічної міфології сучасності були залучені напрацювання Ф. Бастіа, І. Болдирєва, А. Горшкова, С. Гурієва. Окремі дослідження стосуються розробки програм посткризової економіки на теренах України (Ю. Пахомов) та феномену еліти у контексті її впливу на формування та втілення ефективних економічних стратегій нації (А. Бард, М. Делікен, К. Леш, Я. Зодерквіст). Роль ідеології солідаризму в економічних процесах осмислюється у дослідженнях таких аналітиків як І. Вошинін, В.-Ю. Данилів, П. Гай-Нижник, К. Гінс, Е. Заграва, А. Окара, Г. Пеш та І. Франко.

З метою всебічного висвітлення теми залучалися праці з економіки (А. Аузан, С. Гезель, Джон К. Гелбрейт та Джеймс К. Гелбрейт, А. Геращенко, Т. Пікетті, Ха-Джун Чанг, Р. Хайлбронер, Р. Шарма та ін). У дисертації також використано релевантні ідеї Аристотеля, Т. Адорно, П. Бурдьє, Ж. Бодрійяра, М. Вебера, Т. Веблена, Ю. Габермаса, Р. Генона, Геракліта, М. Горкхаймера, Е. Гусерля, Г. Дебора, Ж. Дельоза, П. Друкера, Е. Дюркгайма, Ю. Еволи, У. Еко, М. Імаї, Ф. Капра, Ж. Ліповецькі, Т. Лукмана, М. Мак-Люена, Г. Маркузе, Дж. Г. Міда, Дж. Неша, К. Нордстрема, П. Рікера, Й. Ріддестрале, Дж. Ролза, Ж.-Ж. Руссо, П. Слотердайка, П. Сорокіна, Е. Тоффлера, П. Ульріха, Р. Флоріди, Е. Фромма, М. Фуко, А. Швейцера, Й. Шумпетера, А. Шюца, К. Ясперса та ін.

Важливі аспекти аналізованої проблеми відображено в роботах авторів близького зарубіжжя А. Бузгаліна, С. Булгакова, В. Виноградова, К. Денчева, О. Зінов'єва, Е. Ільєнкова, С. Кара-Мурзи, В. Лебедєва, В. Новосельцева та інших. Дотичними до досліджуваної проблематики є аналітичні розвідки сучасних вітчизняних дослідників О. Александрової, В. Андрущенко, М. Бойченка, В. Білоруса, Л. Горбунової, О. Гоша, Я. Грицака, В. Зінченка, А. Ілленка,

В. Ільїна, Г. Касьянова, М. Козловця, І. Кудрі, С. Курбатова, М. Михальченка, С. Пролєєва, В. Рябченка, Н. Скотної, І. Степаненко, О. Юр'євої та інших.

Разом з тим, проблема формування економічної нації та її теоретичного осмислення ще не виступала предметом самостійного соціально-філософського дослідження із розробленою теоретико-методологічною програмою. Саме тому ми зосередились не лише на тих роботах, що стосуються аналізованої проблеми безпосередньо, а звернути увагу й на ту джерельну базу, котра лише частково торкається досліджуваної теми, але може сприяти її суттєвому теоретичному поглибленню.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана у межах фундаментальної науково-дослідної теми кафедри філософії Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова «Актуальні питання історії і теорії філософії та її викладання студентам педагогічних навчальних закладів», науковий напрям «Дослідження проблем педагогічних наук», що входять до тематичного плану науково-дослідницьких робіт Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, який був затверджений Вченою радою університету, протокол № 5 від 29 січня 2009 р. Тема дисертаційного дослідження затверджена вченою радою університету, протокол № 4 від 28 листопада 2013 р.

Метою дисертаційного дослідження є розробка концепту «економічна нація» та розгортання на його основі відповідної теорії, а також позиціонування останньої як методологічного підґрунтя трансформації сучасного українського суспільства задля більш ефективного його входження у глобальне економічне середовище.

Постановка мети зумовила необхідність розв'язання наступних дослідницьких завдань:

- проаналізувати розвиток філософського обґрунтування економічних чинників формування нації та здійснити систематизацію основних підходів;
- визначити методологічну роль економічного націоналізму у якості основи формування економічної теорії нації;

- окреслити міру функціональності економічної ідеології неолібералізму та вплив її економічних міфів на сучасні національні економіки;
- проаналізувати структурні виміри «фінансової цивілізації» як економічного симулякру;
- розкрити особливості зв'язку національного та глобального у сфері економічних процесів сучасності;
- обґрунтувати соціально-економічну інновативність у якості стратегічного підходу в умовах глобальної фінансової кризи;
- виокремити альтернативні фінансизмові (монетаризмові) соціально-економічні стратегії та креативні напрями економічного мислення;
- висвітлити ідейний спектр економічного солідаризму у якості перспективної стратегії розвитку сучасних націй;
- обґрунтувати необхідність формування якісно нового типу економічної еліти як продуцента фізичного, людського і соціального капіталу;
- з'ясувати роль філософсько-економічної освіти у становленні суб'єктності національної еліти.

Об'єктом дослідження є економічні чинники націєтворення.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні передумови і перспективи формування економічної теорії нації у контексті глобалізаційних процесів.

Методи дослідження. Реалізація мети дослідження, необхідність вирішення поставлених завдань зумовили методологічний синтез інтегративного та міждисциплінарного підходів задля аналізу економічної теорії нації як складного феномену. Теоретичний фундамент дослідження склали загальнонаукові принципи системно-структурного та структурно-функціонального аналізу у поєднанні з методом деконструкції, що дозволило простежити генезу розвитку предмета дослідження та ґрунтовно проаналізувати ті смислові виміри економічного націоналізму і дотичних соціально-філософських розвідок, які мають відповідні теоретичні конотації у сфері обґрунтування ключового значення

економічних чинників для формування нації. Принципи синергетики дозволили розглянути економічну націю як відкриту систему, що саморозвивається, і становлення якої уможлиблюється на рівні взаємодії різних чинників та векторів розгортання економічної свідомості суспільства в умовах світу, що глобалізується.

Феноменологічний метод дозволив дослідити умови формування продуктивного економічного досвіду сучасних націй у руслі аналізу проблем економічної свідомості суспільств та екстерналізації їх економічних смислів. Діалектичний метод використано для аналізу суперечливого взаємозв'язку раціональних та ірраціональних орієнтацій економічної свідомості, їхньої продуктивності на рівні реалізації економічних інтересів нації. Застосування цього методу дозволило уникнути різкого протиставлення національних вимірів економічного розвитку суспільства та глобалізаційних стратегій сучасної цивілізації і визначити як національний контекст глобалізаційних процесів, так і глобалізаційний вектор національно орієнтованої соціально-економічної стратегії. У межах комплементарного застосування зазначених методів здійснено аналіз основних векторів становлення і розвитку економічної нації як новітнього феномену у структурі глобалізаційних процесів.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим в українській соціальній філософії інтегративним міждисциплінарним теоретичним аналізом економічної нації як самостійного напрямку досліджень. Обґрунтування затребуваності такого дослідницького напрямку у теоретичній площині соціальної філософії здійснене на основі деконструкції доробку як західноєвропейської філософської традиції, так і вітчизняної. Запропоновано авторський підхід до визначення структурних особливостей економічної нації та обґрунтовано визначальну роль національно орієнтованих економічних наративів для ефективного поступу суспільства в умовах глобалізованого світу. Розкрито методологічний потенціал економічної теорії нації як підґрунтя трансформації сучасного українського суспільства задля більш ефективного його входження у глобальне економічне середовище.

У результаті дослідження обґрунтовано низку положень, що характеризуються науковою новизною і виносяться на захист:

Уперше:

– розроблено концепт «економічна нація», що відображає існування форми спільності людей, яка виникає завдяки глобалізації духовного та економічного потенціалів спільнот та репрезентується поліфонічністю стратегій творення багатства; обґрунтовано і розкрито теоретико-методологічний потенціал запропонованого концепту для соціально-філософського аналізу сучасних економічних процесів на глобальному та локальному рівнях;

– обґрунтовано, що концепт економічної нації має інтегративний характер та здатний слугувати теоретичною підвалиною щодо уникнення двох основних ризиків економічного розвитку в умовах глобалізації: а) абсолютизації національного вектору економічного поступу, що призводить до соціального соліпсизму; б) абсолютизації глобального вектору, що призводить до втрати національної ідентичності. Встановлено, що ефективний соціальний поступ має поєднувати глобальний та національно орієнтований вектори економічного розвитку на засадах взаємодоповнення;

– запропоновано соціально-філософське обґрунтування економічної теорії нації на засадах методологічного потенціалу теоретичної спадщини Ф. Ліста, як фундатора економічного націоналізму, та інтердисциплінарних синтезів з сучасними дослідженнями глобалізації. Визначено, що рівень розвитку самоідентичності сучасних суспільств є продуктом стратегічного обґрунтування та результативності їх соціально-економічних програм, тобто у тих країнах, де політичний процес ефективно виконує функцію формування та підтримки економічно ефективних інститутів, «політичні нації» успішно трансформуються в «економічні нації» і здобувають переваги у глобальній економічній конкуренції;

– аргументовано, що економічна теорія нації може бути запропонована як ідейна парадигма соціального розвитку для українського суспільства на засадах становлення нової стратегії економічного мислення. Доведена важливість акумулювання людського та соціального капіталу суспільства у сфері

конституювання економічної стратегії, що не відтворює вже реалізований іншими економічними культурами соціальний досвід, а постає як інновативна модель економічного зростання.

Уточнено:

– специфіку сучасної економічної глобалізації як втілення принципів економічного націоналізму, що розкривається у реалізації національних економічних інтересів окремих суб'єктів глобальної економічної політики у якості загальнолюдських цінностей та цілей. Доведено, що національна економіка будь-якої країни, що бере на озброєння неоліберальну економічну ідеологію і не напрацьовує економічної стратегії на основі власного соціального капіталу, екстраполює кризові явища сучасного фінансизму та інтерналізує залежність від зовнішніх для неї економічних та монетаристичних механізмів;

– межі соціальної ефективності функціонування неоліберальної економічної ідеології та властивих їй міфів і симулякрів. Виявлено, що одним з найбільш деструктивних міфів неолібералізму є уявлення про продуктивність та самодостатність «фінансономіки», симуляційна сутність якої розкривається у продукуванні своєрідної віртуальної економічної реальності та викривленню об'єктивного змісту економічних процесів. Якщо економічний міф є амбівалентним і може виконувати важливі конструктивні функції, то економічні симулякри функціонують у якості замкненої на собі системи небажаних економічних міфів. Доведено, що у формі такого глобального симулякру функціонує сучасна «фінансова цивілізація», як продукт економічної гіперреальності, що замкнула коло неефективних для національних держав економічних міфів;

– деструктивний вплив стратегій «фінансової цивілізації» на розвиток національних економік, а саме: руйнування закономірного для ефективного розвитку соціально-економічного середовища колообігу фінансів, приріст яких мав би збільшувати купівельну спроможність, а не сприяти нарощуванню фінансової нерівності. Акцентовано, що фінанси є лише складовою економічної системи і не репрезентують економіку в цілому, вони є ресурсом господарської

системи, а не її основою. Доведено, що абсолютизація стратегій монетаризму спричиняє втрату цілісного бачення сутності економічних процесів, результатом чого стають симуляційні наслідки на рівні соціально-економічних практик;

– інновативно орієнтовані напрями трансформації соціально-економічного середовища сучасних націй: визначено, що трансформація домінуючої у сучасному українському суспільстві економічної аксіології має відбуватися не у напрямі простого слідування західним стандартам, які сьогодні вже відходять у минуле, а у напрямі, що сприятиме становленню інновативних підходів до організації соціальних процесів та подоланню прямої залежності української економіки від зовнішньої кон'юнктури. Запропоновано розширити проблемне поле сучасної креативної економіки за рахунок принципів «духовної економіки», як системно осмисленої економічної аксіології, придатної для подолання духовної кризи та її економічних проявів, а також на основі стратегій економічного солідаризму;

– системне значення філософсько-економічної освіти як важливого чинника становлення економічної самосвідомості суспільства та формування креативної економічної еліти як суб'єкта соціальних трансформацій. Визначено, що актуалізація такої освітньої програми пов'язана з потребою більш глибокого вивчення економічних процесів, ніж це дозволяє економічна наука; а її потенціал є придатним для формування якісно нового типу економічного мислення та реалізації поведінкової стратегії, що ґрунтуватиметься не на стереотипах монетарної економіки та консумеризму, а на реалізації креативного потенціалу нації. Зокрема йдеться про формування компетенцій, необхідних для економічного успіху у процесі входження в еру цифрової економіки.

Набуло подальшого розвитку:

– визначення теоретико-методологічних засад та перспектив дослідження економічного націоналізму шляхом доповнення існуючих підходів новими смисловими конструктами, а саме: розробка концепту «економічна нація» та обґрунтування діалектичного взаємозв'язку національного і глобального векторів розвитку транзитивних суспільств в умовах сучасного світу; аналіз

співвідношення раціональних та ірраціональних (духовних) чинників розвитку сучасних національних економік. Запропоновано визначення основних структурних напрямів формування сучасної економічної нації в українському суспільстві у вимірі синтезу «креативної економіки» та економічного солідаризму, а також розробку стандартів спеціалізованої філософсько-економічної освіти як основи становлення нової економічної еліти;

– концепт «глокалізації» як своєрідний «третій шлях» та основа пошуку паритету між глобально та національно орієнтованими стратегічними векторами суспільного поступу. Доведено, що толерація цінностей інших економічних культур не детермінує соціально-економічну пасивність або формування конформної економічної свідомості, оскільки така світоглядна настанова не може сприяти розвитку самобутньої економічної стратегії. Відповідно, продуктивний світогляд сучасного суспільства передбачає збалансовану концепцію взаємодії національних і глобальних економічних чинників та інтересів, а також формування на їх основі інноваційної моделі економіки, що передбачає реалізацію когнітивно-креативного потенціалу суспільства та формування геоекономічної стратегії на засадах економічної ідеології, ефективною як на національному, так і на глобальному рівнях;

– аргументація неефективності економічного конформізму суспільств, розвиток яких припав на епоху інтенсифікації глобалізаційних процесів. Доведено, що наслідком соціально-економічного конформізму країн, які розвиваються, стає економічна віра у «ортодоксальність» економічної ідеології неолібералізму з властивими їй монетаристськими стратегіями. Така віра спричиняє появу «релігії грошей» як феномену, який доречно позиціонувати як похідний від хрематистики. Встановлено, що економічний конформізм відображається у реалізації «стратегій» монетаризму та консумеризму і стає наслідком орієнтації на деструктивні економічні міфи і стандарти. Виявлено, що стандарти західної цивілізації є наслідком ефективного розвитку національних економічних систем, ідейні засади яких сформовані впровадженням стратегій економічного націоналізму;

– концепція економічного солідаризму як додатковий теоретико-методологічний напрям, орієнтований на вдосконалення стратегій необмеженої конкуренції. Виявлено, що остання не забезпечує економічної стабільності та здатна викликати досить різкі економічні коливання, тоді як стратегії економічного солідаризму є більш ефективними у вимірі сприяння становленню економічної нації як суб'єкта історичного процесу та реалізації національно орієнтованої стратегії гри на геополітичній «шахівниці»;

– концепт «креативної економіки» як складова економічного світогляду глобалізованої нації, оскільки сучасна економічна криза поставила нації перед викликами, котрі вимагають максимально креативних відгуків, що не можуть бути звичайною комбінацією вже існуючих у сучасному континуумі ідей. Встановлено, що саме креативність та похідний від неї інновативний стиль мислення – для сучасних націй, що розвиваються – є провідними ресурсами подолання відсталості від розвинених країн, тобто від економічних націй, що вже відбулися у якості повноцінних суб'єктів глобалізації;

– напрям дослідження феномену еліти як продуцента ефективних економічних стратегій. Встановлено, що ситуація глобального поширення «кризи еліт» спричинила появу додаткових критеріїв для суспільної еліти, зокрема «проектної суб'єктності» як наявності стратегічно осмисленого бачення ефективного розвитку суспільства. Невідповідність такому критерію є показником того, що еліта в країні або в принципі відсутня як явище, або вона не має доступу до влади та до суспільних ресурсів, або якісні показники розвитку еліти не є достатніми для ефективної реалізації її креативного потенціалу. Доведено, що потреба залучення нестандартних підходів до вирішення структурно-організаційних проблем у сфері стратегій економічного зростання сучасних транзитивних суспільств вимагає формування якісно нової економічної еліти як суб'єкта розвитку національних економік.

Практичне значення результатів дисертаційного дослідження. Результати дослідження сприяють формуванню нового дослідницького напрямку у межах сучасного соціально-філософського дискурсу, а саме становленню

економічної теорії нації як евристичної та перспективної сфери для подальших аналітичних розвідок, в тому числі і як світоглядної альтернативи політичній теорії нації, що домінує у сучасному дискурсі. Положення та висновки дисертації сприяють розробці методологічного інструментарію для дослідження основних векторів розгортання такого соціального феномену як економічна нація в умовах сучасної України, дозволяють окреслити соціально-філософське розуміння специфіки його формування. Матеріали дослідження можуть бути використані у навчальному процесі, а саме у викладанні курсів з філософії, соціальної філософії, філософії економіки, філософії освіти і проблемно-орієнтованих спецкурсів, спрямованих на розширення програм розвитку наукового та освітнього потенціалів України.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною аналітичною роботою. Висновки та положення наукової новизни розроблені на основі результатів дослідження. Опубліковані праці за темою докторської дисертації (монографії, статті та тези) написані без співавторів.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Зміст дисертації, її основні положення та отримані результати обговорювалися на засіданнях кафедри філософії Факультету філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, а також на низці теоретичних та методологічних семінарів для викладачів кафедри, аспірантів та докторантів.

Результати дослідження були оприлюднені на низці науково-практичних конференцій: *міжнародного рівня* – «Дні науки філософського факультету-2007» (Київ, 2007); «Современные направления теоретических и прикладных исследований '2008» (Одеса, 2008); «Научные исследования и их практическое применение. Современное состояние и пути развития '2009» (Одеса, 2009); «Бъдещи изследвания – 2010» (Болгарія, Софія, 2010); «Ільєнківські читання-2010» (Київ, 2010); «Stosowane naukowe opracowania – 2010» (Перемишль, Польща, 2010); «Сучасні проблеми та шляхи їх розв'язання в науці, транспорті, виробництві та освіті» (Одеса, 2010); «Основни проблеми на сьвременната наука

– 2010» (Болгарія, Софія, 2010); «XVI Волошинські Читання» (Сімферополь, 2011); «Развитие инновационной культуры общества: проблемы и перспективы» (Сімферополь, 2012); «XXIV Читання, присвячені пам'яті засновника Львівсько-Варшавської філософської школи К. Твардовського» (Львів, 2012); «Ends and Beginnings. EASR Annual Conference, IANR Special Conference Södertörn University» (Стокгольм, Швеція, 2012); «Культура в горизонті сталих і плинних ідентичностей» (Острог, 2013); «Vědecký pokrok na přelomu tisyachalety – 2013» (Прага, Чехія, 2013); «Философия и ценности современной культуры» (Мінськ, Білорусія, 2014); «Рівень ефективності та необхідність впливу суспільних наук на розвиток сучасної цивілізації» (Львів, 2014); IX Konferencja Filozofów Krajów Słowiańskich «Filozofia a współczesność» (Наленчув, Польща, 2014); «Знання. Освіта. Освіченість» (Вінниця, 2014); «Роль суспільних наук у процесі розвитку суспільства в умовах сьогодення» (Дніпропетровськ, 2014); «Перші академічні читання пам'яті Г. І. Волинки: «Філософія, освіта, наука» (Київ, 2015); «The Economic Agent and its Representation(s)» (Екс-ан-Прованс, Франція, 2016); *вітчизняного рівня* – «Ірраціональне підґрунтя раціональності» (Полтава, 2009); «Українська філософська думка у контексті європейської філософії» (Івано-Франківськ, 2011); «Філософія в умовах сучасних соціокультурних викликів» (Черкаси, 2012); «Філософські проблеми сучасності» (Херсон, 2014); «Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету» (Київ, 2014, 2015, 2016).

Публікації. Основні ідеї та результати дисертаційного дослідження відображено у 51 публікації, серед них 2 одноосібні монографії, 16 статей у наукових фахових виданнях з філософських наук, 6 статей у міжнародних наукових виданнях та виданнях, що внесені до наукометричних баз наукового цитування, 27 – тези та матеріали виступів на наукових конференціях.

Кандидатська дисертація на тему «Філософія економіки: структурно-методологічний аналіз» захищена у 2006 році. Матеріали кандидатської дисертації у тексті докторської не використовувались.

Структура та обсяг дисертаційного дослідження зумовлені специфікою її предмету, метою та завданнями дослідження, реалізація яких і визначила логіку роботи. Дисертаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, які містять 10 підрозділів, загальних висновків та списку використаних джерел, що містить 430 найменувань (на 41 сторінці). Загальний обсяг дисертації становить 409 сторінок, із них 368 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФІЛОСОФСЬКО- ЕКОНОМІЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ НАЦІОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ

1.1. Формування економічної теорії нації: стан розробки проблеми

Сучасна соціально-філософська традиція, як у її західному, так і пострадянському варіантах, продовжує досить активно вивчати ідеї економічного націоналізму. Однак, системному вивченню феномену економічної нації на нинішньому етапі приділено все ще недостатньо уваги. При цьому у західному соціально-філософському дискурсі зазначена проблематика представлена значно ширше. У сучасному ж україномовному дискурсі превалює, як правило, політична теорія нації, спроби впровадження якої в українському суспільстві спричинили досить неоднозначні результати. Саме тому, на наш погляд, в умовах сьогодення більш суттєву увагу варто було б звернути саме на економічну теорію нації, адже соціально-філософській думці в досить багатьох її історичних та теоретичних інваріантах вдалося обґрунтувати основоположність саме економічних чинників для ефективного розвитку соціальної системи.

Власне, за умови відсутності настанов продуктивного розвитку національної економічної системи та без врахування особливостей її становлення, виникає ситуація, коли глобалізація «виринає» окремі країни з їхнього «історичного часу» та штучно нав'язує невласливі їм інститути, відносини і системи цінностей [див. 66, с. 11]. Подібна траєкторія соціального поступу тривалий час спостерігається в нашій країні, а її непродуктивність вже не викликає сумнівів. Така ситуація спонукає до відповідних міркувань не лише філософів, але й провідних науковців у галузі економіки. Так, особливого звучання набуває актуалізація потреби становлення нової парадигми економічного мислення та відповідного їй вектору соціального розвитку, котрий буде сконцентровано на локальному рівні, тобто у вимірі окремої країни. Саме

такий підхід дасть нам можливість сформувати українську націю у якості економічно свідомої господарської єдності.

У цьому відношенні досить показовим прикладом є соціально-господарські трансформації у Сінгапурі, здійснені відомим реформатором Лі Куан Ю. Останній у своїх роботах якраз і наголошує, що економіка його країни фактично була створена наново протягом трьох десятиліть складних інтелектуальних пошуків у сфері переосмислення господарського досвіду та свідомого формування абсолютно нового типу економічних відносин [див. 181]. Звісно, досвід цієї країни вартий вивчення, але це не означає, що його потрібно переймати чи відтворювати. Суть полягає якраз в тому, щоб усвідомити логіку продуктивних економічних перетворень, а саме акумулювання інтелектуального та соціального капіталів суспільства у сфері конституювання принципово нової, абсолютно унікальної стратегії економічного зростання, котра не відтворюватиме вже реалізований соціальний досвід інших економічних систем.

Варто також зважити й на наявність внутрішніх суперечностей у сучасних глобалізаційних стратегіях, де, з одного боку, спостерігається тиск на національні економіки у напрямі формування уніфікованих економічних стратегій, а з іншого – глобальна економічна система характеризується структурною неоднорідністю, про що свідчить різноманітність моделей економічного розвитку в умовах глобальної «єдності». Так, інституційні протиріччя глобалізації спостерігаються у вимірі реалізації економічної політики неоіндустріалізму, корпоративного глобалізму, посткапіталізму, нового регіоналізму [див. 429].

Дослідники наголошують, що поява неоіндустріалізму так само пов'язана з недостатньо продуманими аспектами та принципами глобалізації, а також негативними результатами ідеології відкритого ринку. Зокрема йдеться про зростання впливу фінансових ринків, що у перспективі може спричинити не тільки економічну кризу, але й економічний хаос. Також стверджується, що домінуючий сьогодні концепт глобалізації є в основі своїй хибним [див. 429, с. 417]. Деформація національних економік та формування нових протиріч засобами реалізації домінуючих глобалізаційних сценаріїв не сприяє економічному

зростанню і, відповідно, суттєво посилює напругу у суспільствах, що розвиваються. Неоднорідність соціально-економічних практик сучасності та суттєві недоліки ринкового саморегулювання засвідчують також кризу сучасних стратегій глобалізму як такого, особливо у вимірі розгортання його економічного вектору.

У зв'язку з цим, власне, і виникає ідея деглобалізації, як своєрідної альтернативи неоліберальній стратегії впровадження глобалізаційних процесів [див. 400, с. 29]. Одним з прибічників деглобалізації є американський дослідник Уолден Белло, котрий наголошує на такій специфіці неоліберальної економічної ідеології як закладена у неї ідея «світової тиранії» відкритого ринку, що орієнтована на формування досить однотипних соціально-економічних систем [див. 375]. Неоднозначні наслідки економічної політики неолібералізму (як суто економічні, так й екологічні) дійсно стають сьогодні важливим чинником переосмислення перспектив задіяних економічних стратегій – як на глобальному, так і локальному та регіональному рівнях.

Досить суттєву роль у сучасному світі відіграє дискурс «нового регіоналізму» [див. 429], що досить швидко поширюється та сприяє формуванню регіональних економічних центрів на кшталт США або Китаю, тобто досить потужних національних економік, що визначають специфіку регіону та задають тенденції і перспективи його подальшого розвитку. Важливим чинником розвитку таких процесів як регіоналізація та відновлення економічного націоналізму стає, в тому числі, й затяжна економічна криза глобального масштабу та відсутність ефективних механізмів її подолання.

Пошук більш локалізованих способів її вирішення стає вимушеним, а наявність таких тенденцій деякі провідні економісти сучасності, зокрема Дж. Стігліц та П. Кругман, вважають досить перспективною. Ідея трансформації принципів неоліберальної глобалізаційної стратегії, дійсно, сьогодні є на часі, адже спроба уніфікації економічних систем, що перебувають на різних стадіях свого розвитку і, відповідно, характеризуються різним ступенем актуалізації економічного потенціалу, спричинила появу своєрідного глобального

імперіалізму. У таких умовах в особливо незручній ситуації опиняються транзитивні економічні системи [див. 127, с. 68], до яких все ще відноситься і українська.

Як бачимо, в умовах світу, що глобалізується, дійсно саме економічні чинники набувають особливого стратегічного значення. І як засвідчує соціальна практика, найбільш конструктивних соціально-економічних наслідків, в умовах глобалізаційних процесів, можуть досягти лише країни з чітко вираженою національною або регіонально орієнтованою настановою в економіці. Як відзначають провідні сучасні дослідники-економісти, «національна держава має залишатися домінантною у суспільних трансформаціях» [69, с. 128]. Більше того, зважаючи на кризу демократії у глобальних масштабах, коли політично ангажовані ліберальні теорії поступово вичерпують свій ресурс, економічна складова політичних процесів закономірно виходить на перший план. Сучасна економіка змінює свій внутрішній зміст і починає проявляти себе не тільки як спосіб господарювання, але і як домінуюча система управління суспільством. В результаті чого звичні геополітичні імперативи поступаються місцем реаліям геоекономічним [див. 229].

Тому віднайдення шляхів саморозвитку транзитивних економік у межах регіону чи окремих країн – бажано без перманентного фінансового дотування з боку міжнародних структур та організацій – стає надзвичайно важливим, навіть ключовим, елементом розвитку геоекономічних стратегій. До того ж, специфіка сучасного економічного глобалізму створює сприятливі умови для пошуку та реалізації національних стратегій економічного розвитку, варіативність яких зумовлюється нелінійністю економічної глобалізації. При цьому, суттєве значення, як слушно відзначає В. Зінченко, відіграє такий чинник як здатність урядів національних держав адекватно реагувати на відповідні виклики глобалізації [див. 126], а не відтворювати вже реалізовані в інших країнах соціально-економічні моделі.

Тобто, як бачимо, в умовах, коли у будь-якому сучасному суспільстві економіка являє собою одну з найбільш базових і перманентно мінливих сфер

людського спілкування [див 321, с. 19], поступово формується епоха геоекономіки [див. 300, с. 43]. Саме тому економіку сьогодні позиціонують і як політику, і навіть як ідеологію епохи, що наступає. Відповідно, реконцептуалізація економічних аспектів соціальної організації та економічного націоналізму зокрема, стає одним із найбільш актуальних напрямів сучасних філософсько-економічних досліджень.

Так, німецький дослідник Курт Хюбнер наголошує, що будь-яка економіка відзначена печаткою національного духу [див. 341, с. 167]. Національний економічний дух, що трансформується в економічний націоналізм відслідковується і у дослідженні Мירו Продума, який наголошує, що українська нація має стати нацією «золотих комірців», тобто тих, хто, на відміну від менеджерів та виконавців, продукує новітні ідеї соціальної організації та цивілізаційного розвитку, хто «володіє передовими ідеями та знаннями» [254, с. 137].

Однак, проект нації золотих комірців так і залишився проектом, а країна взяла курс на стратегію «наздоганяючого розвитку», продовживши в межах самостійного державництва логіку радянського штибу, максимально наближену за своїми ідеологічними настановами до економічних міркувань періоду «холодної війни». На сьогодні наслідування Україною завідомо неефективних стратегічних принципів дається взнаки в усіх важливих сферах суспільного життя. Тоді як для нашої країни більш ефективною була б стратегія інновативно орієнтованого розвитку у напрямі означення структурної своєрідності національної економічної системи та формування відповідних економічних інститутів.

У даному відношенні надзвичайно показовим є дослідження американських авторів Дарона Аджемоглу та Джеймса Робінсона, котрі досить детально проаналізували вплив структурної специфіки політичних та економічних інститутів на темпи розвитку націй та їхній економічний успіх [див. 3, 67]. Автори проводять розмежування між бідними та багатими націями на основі класифікації соціальних інститутів за принципом їх інклюзивності чи

екстрактивності. Так, екстрактивні політичні та відповідні їм економічні інститути суспільства характеризуються відсутністю приватної власності або ефективних механізмів її використання, а також відсутністю правового регулювання соціальних відносин, тобто недієвості принципу верховенства права. Тоді як інклюзивні соціальні інститути, навпаки, передбачають права людини, громадські свободи та безпеку прав власності.

Політичні відносини, що підтримують існування екстрактивних економічних інститутів, за висновками авторів зазначеного дослідження, спричиняють економічну відсталість країн. Адже такі інститути не створюють стимулів до інновативної економічної діяльності у суспільстві у зв'язку з низьким рівнем довіри громадян до держави. Специфіка такого типу економічних відносин орієнтована на перманентний перерозподіл благ на користь правлячої політичної еліти, що, на жаль, ми спостерігаємо у сучасній Україні, адже екстрактивні економічні інститути ми отримали у спадок від радянських часів.

Трансформація екстрактивних економічних інститутів у інклюзивні, з точки зору Д. Аджемоглу та Д. Робінсона, якраз і є ключовим моментом для формування ефективного економічного розвитку суспільства. При цьому автори наголошують, що трансформація інститутів є досить складним і тривалим процесом і не існує готових алгоритмів її реалізації. Фактично, кожна країна мусить віднайти такий алгоритм самостійно, враховуючи специфіку власної економічної та політичної історії.

Дослідники також дуже добре ілюструють на значній кількості історичних прикладів, що становлення соціально продуктивних економічних інститутів є продуктом політичних рішень. Тому, на основі даного матеріалу, ми можемо дійти висновку про те, що економічно ефективна нація є своєрідною формою еволюції політично ефективної нації. Тобто економічна теорія нації є продуктом специфічних економічних інститутів, котрі конституюються на основі свідомого політичного вибору суспільної еліти. Свідоме конституювання політичною елітою інклюзивних економічних інститутів та впровадження механізмів їх ефективної роботи підвищує рівень довіри громадян до держави і продукує

синергію ефективних економічних мікро- та макро- стратегій. Тому формування ефективних економічних інститутів стає важливою запорукою зростання національної економіки.

Таким чином, у тих країнах, де політичний процес успішно виконує функцію формування та підтримки економічно ефективних інститутів, «політичні нації» успішно трансформувалися в «економічні нації» і здобули відповідні переваги на глобальній економічній шахівниці. Нівелювавши економічні інститути, що призводять до бідності, такі країни сформували інституційні основи для перманентних економічних інновацій, які стають наріжним каменем економічного успіху націй у процесі входження у еру цифрової економіки, прогрес якої набуває суттєвих масштабів і у перспективі може кардинально змінити способи осягнення економічної реальності зокрема, та соціальної реальності в цілому.

Саме тому для ефективного нарощування інтелектуального та соціального капіталів у сфері економічних інновацій на всіх рівнях організаційно-господарської діяльності соціуму, критично важливою стає потреба усвідомлення розриву з екстрактивним економічним минулим. Не останню роль у цьому процесі, як бачимо, відіграє і буде відігравати надалі політична еліта суспільства – актуальна або альтернативна. Адже економічні інтереси панівної еліти безпосередньо задіяні у процесі визначення економічної стратегії суспільства. Тому варто відзначити, що політична компетентність суспільства на глобальній «шахівниці значною мірою визначається мірою ефективності задіяної економічної стратегії і навпаки.

Досі неусвідомленим на рівні соціального мислення політичних еліт залишається той факт, що національна свідомість, як правило, відображає не тільки переконання нації, але і її актуальні потреби. Тому слідування наздоганяючій стратегії економічного розвитку, відтворюючи вже задіяний іншими націями соціальний досвід, у процесі формування національної свідомості громадян та їх економічної відповідальності перед суспільством, є абсолютно непродуктивним та ірраціональним, при чому ірраціональним саме в

негативному сенсі. Як влучно відзначив Євгеній Сігал, якщо паралельно перестають нормально функціонувати політична та економічна системи, це сигналізує про прийдешню зміну парадигми [див. 275, с. 69]. Усвідомлення даного факту є необхідною, але на жаль, ще недостатньою умовою для трансформації економічного світогляду нації.

Зважаючи на специфіку поступу сучасної цивілізації, неможливо не говорити про глобалізаційні переваги реалізації економічної теорії нації в українському соціальному просторі. Більше того, потреба її формування та втілення значною мірою і обумовлена саме глобалізаційними процесами, адже одним із спонукальних імпульсів до її дослідження є усвідомлення однобічного, а саме так званого «наздоганяючого», погляду на перспективи економічного розвитку в Україні. Останній орієнтований виключно на глобалізаційний економічний вектор та конформне дотримання зовнішніх приписів і порад від міжнародних економічних організацій, а як влучно відзначив Петер Слотердайк, «тільки знання, яке роз'їдає страшенна воля до влади, може воліти видавати за істину свідому однобічність» [281, с. 110].

Пошук серединного шляху між такими крайнощами в економічній свідомості українського суспільства спонукає нас до аналізу їх можливої взаємодії та основних принципів її втілення. Однак, на наш погляд, суттєвий акцент має також ставитися на реалізації національного економічного інтересу у тому чи іншому зовнішньополітичному дискурсі, відкриваючи, у такий спосіб, основи для формування нового типу суспільства. Відповідно, у межах дослідження особливостей та соціально-практичної доцільності національно орієнтованих стратегій економічного поступу, розглянемо також специфіку економічного націоналізму як окремої парадигми соціально-філософського осмислення дійсності та спробуємо виокремити в його межах концепт економічної теорії нації.

Наголосимо, що особливість даного підходу полягає у спробі відновлення уваги до постулатів як сучасної філософсько-економічної думки, так і її історичних інваріантів, які в силу деяких причин досить тривалий час майже не

досліджувались. Особливо звернемо увагу на економічні контексти розвитку української філософської традиції та вагомих сучасних світових розвідок, результативні виміри котрих далеко не завжди враховуються на рівні соціальних практик сучасної України.

Перш за все, доречно згадати відому роботу сучасного норвежського дослідника Еріка Райнерта, у межах якої наголошується, що бідні країни залишаються бідними саме з тієї причини, що кожна з багатих країн, перш ніж перейти до впровадження стратегії вільного ринку, пройшла шлях повномірного державного регулювання та захисту внутрішнього ринку у процесі нарощування його потенціалу. Саме тому жодна з бідних країн не є спроможною досягти хоч якогось економічного ефекту в обхід такого ж етапу у своєму становленні. Зокрема, дослідник наголошує, що необхідно дивитись на розвиток об'єктивно, тобто як на наслідок свідомої та рішучої політики [див. 256, с. 21], адже «потрібно думати про системні та довгострокові результати наших дій» [256, с. 27]. Саме таку точку зору відстоювали і класики економічного націоналізму.

До засновників економічного націоналізму як такого відносять трьох авторів – німецького економіста та суспільного діяча Фрідріха Ліста, а також послідовників його ідей у російській соціально-економічній традиції – графа Сергія Вітте та відомого вченого Дмитра Менделєєва. Власне, граф Вітте називає Ф. Ліста ідейним попередником канцлера О. фон Бісмарка і наполягає на тому, що саме Ф. Ліст заклав теоретичне підґрунтя економічної продуктивності господарського життя не лише німецької, але і будь-якої іншої нації як такої. У такий спосіб, основоположником цілісної концепції економічного націоналізму, як основи формування ідеї національної економічної спільності, а отже і основоположником економічної теорії нації вважається представник континентальної традиції в економічній науці – Фрідріх Ліст [див. 402, с. 360].

Висвітливо деякі концептуальні соціально-філософські аспекти його досліджень. Ф. Ліст заклав підвалини економічного націоналізму у своїй роботі «Національна система політичної економії, міжнародної торгівлі, торгова політика й німецький митний союз» [див. 186]. Теоретична цінність його роботи

для соціальної філософії в цілому та для філософії економіки зокрема полягає, перш за все, у впровадженні у науковий обіг двох важливих соціально-економічних ідей. По-перше, це ідея нації як особливого суб'єкта господарської практики та теорії. І, по-друге, ідея розвитку продовольчих сил у якості основного джерела національного благоустрою.

За свідченням В. Кондзьолки, саме Ф. Ліст дав визначення «економічній нації» як об'єднанню людей на одній території для захисту своїх інтересів. Він наголошував, що саме національна економіка творить націю, а економічна могутність стає передумовою політичної сили та впливу цієї нації. Варто відзначити, що саме положення про регульовану національною державою ринкову економіку справили відчутний вплив на економічний і політичний розвиток США, Італії, Чехії, Індії, Японії [див. 159]. Власне унікальність запропонованої Ф. Лістом теорії полягала в тому, що «лістіанська економічна схема прагнула поєднати найоптимальніші методи планової, тобто регульованої, та ринкової економік» [159].

Важливо, що автор економічної теорії нації не заперечував продуктивності міжнародної економічної співпраці, але наголошував при цьому на безпідставності космополітизму, який не визнає сутності націоналізму і не приймає в розрахунок національних інтересів. Дослідник вказує на руйнівну природу партикуляризму та індивідуалізму, які не розуміють природи суспільної праці [див. 186, с. 151]. На цьому фоні Ф. Ліст також вводить у вжиток таке поняття як «економічне виховання нації», що відігріє, на його погляд, ключову роль поряд із інтелектуальним та політичним вихованням.

Отже, введення категорії «нація» у сферу економічної науки стало суттєвою особливістю «лістіанства» [див. 244]. Нація тут розумілася у якості основи економічних взаємовідносин між державами і протиставлялася як окремим підприємцям, так і суспільним класам. Нацією Ф. Ліст називає «сукупність усіх господарюючих суб'єктів, що населяють країну, протиставляючи їхні економічні інтереси зовнішнім, і, пропонує способи їх оптимального забезпечення» [див. 131]. У такий спосіб, Ф. Ліст пропонує досить специфічне визначення нації,

вживаючи у якості основного критерію не етнічне походження, а саме господарсько-економічні чинники, належність до господарської системи тієї чи іншої країни. При цьому акцент робиться саме на спільному економічному інтересові суб'єктів господарської діяльності всередині країни, їхньому пріоритетові перед інтернаціональними економічними інтересами світового капіталу, які є зовнішніми для країни.

Таким чином, теоретична позиція Ф. Ліста якісно відрізнялась як від ліберального капіталізму А. Сміта, так і від марксизму й свого часу становила досить серйозну теоретичну альтернативу обом цим вченням. Разом з тим, ідеї Ф. Ліста дійсно не набули настільки резонансного поширення як роботи К. Маркса і це є ще одним чинником для їх реактуалізації, а також вдумливої деконструкції. Однією із спроб такого перепрочитання внеску обох цих мислителів у розвиток економічних ідей здійснив зокрема американський вчений Роман Шпорлюк [див. 354], котрий здійснив співставлення ідей Ф. Ліста та К. Маркса, значною мірою розкривши їхній потенціал в історичній перспективі та продемонструвавши відповідні переваги лістіанства.

Ідею нації як економічно об'єднаної спільноти Ф. Ліст вводить для обґрунтування доктрини економічного протекціонізму, на протигагу так званому «ліберальному космополітизму», котрий не враховував економічної різноманітності націй та розглядав їх як фактично єдиний, цілісний конгломерат [див. 121, с. 214]. Ліберальний космополітизм, основоположником якого Ф. Ліст називає А. Сміта, не брав до уваги окремі суспільні утворення із власними економічними інтересами, якими є нації/держави, котрі мають неоднорідну економічну потужність та різноманітні економічні інтереси.

З точки зору Ф. Ліста, економічні ідеї ліберального космополітизму будуть мати сенс тоді і тільки тоді, коли економічна потужність націй буде співмірною. За логікою Ф. Ліста, недотримання цієї вимоги спричиняє ситуацію підпорядкування економічного потенціалу націй тій із них, яка володіє найбільш потужним економічним потенціалом. Тому кожна нація має прагнути до відповідного рівня розвитку економічної культури суспільства, що міг би

уможливити міжнародну економічну єдність у майбутньому, тобто фактично ефективну і взаємовигідну економічну глобалізацію.

Потрібно відзначити, що Ф. Ліст веде мову про протекціонізм як такий підхід, що є застосовним, перш за все, для так званого «індустріального виховання нації», що є досить важливим у контексті ситуації сучасної України, котра не пройшла стадію індустріалізації у повній мірі і має на сьогоднішній день досить складну – як структурно, так і амортизаційно – ситуацію в індустріальному секторі національної економіки. Крім того, дослідник розглядає протекціонізм як такий, що має певні межі – він актуальний лише доти, доки індустрія не набуде економічного статусу, котрий дозволить їй витримувати іноземну конкуренцію. Протекціонізм Ф. Ліста, є, на його думку, засобом наближення народів до єднання, але сформованим на більш справедливих засадах, він являє собою перехідну систему, що стає для Ф. Ліста обумовленим тогочасними обставинами підходом [див. 121, с. 220].

У сучасних умовах принцип економічного протекціонізму, у тому сенсі, в якому його вживав Ф. Ліст вже не є актуальним. Однак, ідея економічного протекціонізму як такого, на наш погляд, актуальності не втрачає навіть в умовах сучасних соціально-економічних трансформацій. Адже в умовах інформаційної епохи так само на часі є захист національних економічних інтересів країни у процесі формування самодостатньої економічної системи світового зразку. Відповідно, в умовах сучасних економічних стратегій ідею протекціонізму варто розглядати у якості своєрідної альтернативи економічному конформізму – як своєрідному пасивно-приспосовницькому стану економічної свідомості суспільства – та вести мову про протекціонізм національних економічних інтересів суспільства.

Досить показовим у цьому відношенні є, наприклад дослідження сучасного французького економіста Томи Пікетті, яке він сам називає «франкоцентричним проектом». Йдеться про роботу «Капітал у XXI столітті», у межах якої автор досліджує історичну динаміку багатства та соціальної нерівності і наголошує на потребі забезпечення переваги спільних економічних інтересів суспільства над

приватними [див. 249, с. 10]. Така позиція автора, незважаючи на здебільшого марксистський підхід до вивчення процесів сучасної глобальної економіки, дозволяє говорити про той аксіологічний рівень міркувань, який дає нам можливість до певної міри позиціонувати дослідника у системі координат економічного націоналізму.

Більше того, Т. Пікетті відзначає ще один надзвичайно важливий для нас аспект, а саме він наполягає, що «на початку XXI століття ми певною мірою перебуваємо в такому самому становищі, як наші попередники на початку XIX: спостерігаємо за вражаючими змінами в світовій економіці, й нам дуже важко дізнатися, наскільки масштабними вони виявляться і який вигляд матиме глобальний розподіл багатства (і всередині країн, і між країнами) за кілька десятиріч» [249, с. 23]. Фактично дослідник акцентує увагу на доцільності своєї рідної деконструкції поглядів тогочасних мислителів, адже саме вони вперше сформулювали проблему розподілу багатства у сфері економічного аналізу. Тому він у своєму дослідженні так само мусить повертатись до дослідження питань, вперше сформульованих саме у ті часи. Саме до цього періоду разом із К. Марксом, як ми вже бачили, належить і Ф. Ліст.

Тому повертаючись до національної політичної економії Ф. Ліста, маємо відзначити, що остання сприяла вкоріненню у економічній свідомості німців ідеї монолітної економічної нації, котра надала їй суттєвої господарської потужності, сформованої на засадах солідарності інтересів у сфері розвитку індустріального сектору. У такий спосіб Ф. Ліст, за висновками дослідників його спадщини, сформував завдання щодо створення умов для економічного прогресу [див. 121, с. 227]. Як бачимо, основоположник теорії економічного націоналізму не заперечував можливості ефективної міжнародної економічної співпраці, але при цьому наполягав на безпідставності економічного космополітизму, котрий не бере до уваги національні економічні інтереси окремих суспільств та держав. Подібний космополітизм є, на його думку, наслідком недостатньої міри розуміння суттєвих особливостей економічних процесів.

Досить показово, що сучасні економісти починають поступово доходити висновків про те, що для країн з наздоганяючим типом розвитку певні форми економічного націоналізму є неунікними, оскільки без цього годі сподіватися подолати економічну відсталість. Для таких країн актуальність досліджень Ф. Ліста є незаперечною, так само як актуальність А. Сміта для лідерів світової економіки [див. 131]. Адже Ф. Ліст вважав, що сила держави полягає саме в її потужному економічному розвитку. Більше того, виявляється, що Ф. Ліст наполягав на безпосередньому фундаментальному взаємозв'язку між економікою та культурою суспільства. Дослідник вбачав в економіці досить потужний потенціал, що здатен постати у якості основи для об'єднання нації [див. 244]. Він наголошував, що «без національної єдності, без національного розподілу праці і без національної кооперації виробничих сил нація ніколи не зможе досягти високого ступеня благоустрою та могутності або забезпечити собі надійне володіння своїми інтелектуальними, соціальними та матеріальними багатствами» [див. 15, с. 33].

Ще одним суттєвим моментом є те, що саме «Ф. Ліст наголошував на важливості розвитку усіх без виключення економічних галузей, на відміну від прибічників теорії вільної торгівлі» [244]. З точки зору дослідника, держава, що здатна виробляти лише один вид продукції, приречена з часом на фінансову катастрофу. Той самий результат, за Ф. Лістом, очікує і ті держави, які не будуть здійснювати вкладення капіталу в розвиток інтелектуальних ресурсів. Більшість дослідників наполягають, що саме це застереження змусило російського послідовника ідей Ф. Ліста – графа С. Вітте – приділяти особливу увагу сфері освіти та науки.

Однією з провідних ідей Ф. Ліста є впровадження та відстоювання у національній економіці політики протекціонізму у якості головної умови захисту економічної могутності країни, оскільки досить часто «сильні країни починають вимагати відкритості, зниження усіх бар'єрів, що дозволяє їм вилучати додаткову вартість із слабких країн» [304, с. 4]. Саме тому ідея економічного протекціонізму пронизує всю його концепцію. Його погляди були покликані до

життя тим, що реалізація ідеї національної єдності Німеччини у політичній площині була на початку XIX ст. надзвичайно важливою, оскільки остання являла собою роздріблену систему територій з різними тарифами та митами. А у контексті торгових відносин з більш потужною Британією існувала актуальна потреба захисту національних економічних інтересів.

Тому основною метою Ф. Ліста було випрацювання такої системи господарських заходів, котрі дозволили б створити ефективну систему взаємодії з економічно більш розвиненою країною. Ідея полягала у збереженні власної економічної ідентичності німецьких земель та запобіганні їхньої трансформації в економічний придаток Британської системи господарювання. Оскільки існувала потреба збереження господарського та промислового суверенітету, як основи національної незалежності Німеччини, в досить скрутній ситуації «наступу» британського ринку, Ф. Ліст взявся за розробку відповідної економічної стратегії.

Одним із важливих елементів такої стратегії була ідея формування так званого митного союзу, досить своєрідний «аналог» якого так активно пропагувався часу останніми роками Російською Федерацією на теренах пострадянських країн. За останнє десятиліття увага до теорії Ф. Ліста у нашого північного сусіда зросла досить суттєво. Ідея митного союзу запозичена саме із його досліджень. Однак суттєва відмінність полягає в тому, що у німецького дослідника мова йшла про економічно обґрунтовану уніфікацію митних тарифів у межах національних територій власне Німеччини, а також Австрії та Пруссії, об'єднання потенціалу котрих було спрямоване на синергійний ефект – формування єдиної, монолітної економічної системи, здатної протистояти зовнішньому економічному поглинанню з боку такого економічного агента як тогочасна Британія. У тогочасних геополітичних умовах ця ідея була дійсно продуктивною і досить ефективно спрацювала.

Ідея економічного об'єднання територій та подолання тарифних неузгодженостей – формування одноманітного тарифу, тобто митного союзу, котрий був остаточно реалізований на територіях Німеччини у 1834 році (хоча і за виключенням Австрії) – передбачав протекціоністські заходи проти іноземної

конкуренції. Однак, в умовах сучасного світу, звичайне калькування цієї стратегії мало того, що хибує на неоригінальність, так ще і на цілковиту архаїчність в умовах сучасних глобалізаційних процесів. Теперішня ситуація є набагато складнішою, більш комплексною і тому вимагає більш креативних рішень, ніж просте запозичення та відтворення економічної стратегії початку XIX століття.

Як відзначає більшість дослідників лістіанства, обґрунтування Ф. Лістом системи економічного протекціонізму на противагу ліберальній вільній торгівлі було історично обумовленим [див. 121, с. 213]. Згідно з поглядами німецького мислителя, у випадку коли у межах економічної стратегії світова економіка розглядається як сукупність економік різних країн, тоді мова йде про «політичну економію», а якщо ж, за А. Смітом, вважати, що економічний простір являє собою універсальну цілісність (глобальність), тоді йдеться вже про «космополітичну економію» [244]. До суттєвих недоліків такої моделі економічної взаємодії суспільств із сучасної точки зору варто, наприклад, віднести той історичний факт, що ідеологи необмеженої свободи торгівлі час від часу домовлялися щодо виправдання «опіумних війн», перша з яких була розв'язана Англією проти Китаю, де формула «laissez faire» прикривала свободу наркаторгівлі [89, с. 13].

Основні аргументи критики Ф. Лістом економічного лібералізму аналізує також сучасний ізраїльський дослідник Д. Леві-Фор, котрий підсумовує свої висновки наступним чином: він вважає, що підставою для такої критики є, *по-перше*, необмежений космополітизм, котрий не визнає принципів націоналізму і не бере до уваги його інтереси; *по-друге*, «мертвий» матеріалізм, котрий у всьому головним чином рахується лише з міноюю цінністю речей, не беручи до уваги психологічних та політичних, а також теперішніх та майбутніх інтересів та виробничих сил нації; і, *по-третє*, дезорганізований партикуляризм та індивідуалізм, котрий ігнорує природу і характер соціальної праці та сутність єднання зусиль заради вищої цілі, беручи до уваги тільки приватний бізнес як такий, що розвивається «сам по собі» в стані вільного обміну із суспільством

тобто з усім людством, як нібито не розділеним на окремі національні суспільства [див. 402, с. 369-370].

Загалом, з точки зору Ф. Ліста суттєвими показниками ефективного соціально-економічного розвитку є чітка структура національно орієнтованої економіки, що спирається на ідею митного протекціонізму та потужних торгових оборотів, тобто так званої торгової міці. При цьому, за Ф. Лістом, «вибіркова відкритість може існувати в межах великого економічного континенту, об'єднаного спільними митними кордонами» [див. 86, с. 227], тобто включати в себе декілька держав. Такий підхід дозволяє нам говорити про економічні засади націоналізму як основи формування складної структури, що не передбачає етнічної однорідності і дозволяє ідейно об'єднати певний соціальний простір на основі спільних економічних інтересів, на яких ґрунтуються його міжнародні взаємодії. Саме такі конгломерати дійсно мають, на наш погляд, суттєві перспективи у майбутньому.

Аналізуючи теорію Ф. Ліста, варто ще раз зважити на специфіку вживання терміну «національний» по відношенню до економіки, адже дослідник ні в якому разі не наголошує на національній ангажованості економічної сфери. Основним своїм завданням він вбачає критику теорії А. Сміта як такої, що орієнтована на нівелювання особливостей національних економічних життєсвітів. Тобто він не критикує Сміта щодо сутності теорії. Він лише вказує, що його теорія космополітична, що вона в принципі ігнорує національні особливості економічного розвитку різних країн [див. 131].

Ф. Ліст одним з перших помітив, що теорія А. Сміта пропагує нав'язування універсальних «природних» законів економічного розвитку у якості загальнозначимих для всіх без винятку країн і, в кінцевому рахунку, така економічна політика виявляється найбільш продуктивною саме для найбільш розвинених країн – в часи Ф. Ліста для Великобританії, сьогодні – для Сполучених Штатів. Тобто, як наголошують сучасні дослідники спадщини Ф. Ліста, останній виступав проти крайнощів ринкового лібералізму, оскільки «з

двох відкритих економік найбільший зиск має та, яка першою ступила на цей шлях розвитку, створивши відповідну ринкову інфраструктуру» [див. 86, с. 227].

На противагу смітівській концепції Ф. Ліст висуває протилежне твердження, а саме, що економіка має бути не «універсальною» схемою, а конкретно-історичною наукою про конкретні інтереси та конкретну економічну практику [див. 131]. Тоді як сьогодні у якості універсальної схеми досить тривалий час пропонувався так званий «економікс», яким намагалися підмінити національну політичну економію у глобальному масштабі. Варто визнати, що цей проект досить успішно реалізований неоліберальною ідеологією від економіки. За Ф. Лістом же, продуктивна трансформація національного господарства у світовий ринок має відбуватись через проміжний етап, так званий «митний союз», коли держава контролює процес реформ на основі протекціоністських заходів, підтримуючи у такий спосіб національних виробників [див. 86, с. 227].

Дослідник наполягав також, що політичне вдосконалення та могутність нації прямо залежать від її економічного становища і навпаки. Тобто що більше розвивається та вдосконалюється народне господарство нації, тим вона є цивілізованішою та могутнішою [див. 186, с. 31]. Ще одним надзвичайно важливим аспектом лістіанської теорії є глибоке переконання мислителя стосовно того, що політична економія «має засновувати своє вчення на досвіді, співвідносити пропоновані нею міри з потребами актуальної дійсності та зі своєрідністю ситуації кожної окремої нації, не упускаючи, в той же час, із поля зору вимог майбутності та всього людства» [див. 186, с. 24].

Як бачимо, дослідник дійсно не нівелював космополітичний вектор розвитку економічних процесів як такий. Саме останній і є, з його точки зору, основною метою економічного поступу. Однак, при цьому Ф. Ліст вказує на потребу діалектичного осмислення та врівноваження національного та космополітичного аспектів в економічному житті суспільства. Досить знаково, що Ліст вважав можливим глобальне єднання націй у цілісну, по суті глобальну, економічну систему, але виключно за умови, що нації досягнуть однакового рівня

культури та могутності і якщо це загальносвітове об'єднання здійсниться на федеративних засадах.

Отже, позиціонуючи націю у якості господарської структури, Ф. Ліст застерезував, що країни досягають економічної могутності і процвітання завдячуючи зовсім не доктрині фритредерства, тобто лібералізму, а скоріше завдячуючи доктрині протекціонізму і наполягав на чіткому розмежуванні *політичної та космополітичної економії*. Так, за Ф. Лістом, головним завданням нації є розвиток власних виробничих сил, він вказує на такі приклади, коли нації втрачали свою самостійність і навіть переставали політично існувати головним чином тому, що їхня економічна система не сприяла розвитку та укріпленню їх національності.

Згідно з економічною теорією нації Ф. Ліста, політичне вдосконалення та могутність націй знаходяться в прямій залежності, головним чином, від її економічного стану і, разом з тим, що більше розвивається і вдосконалюється народне господарство нації, тим більше звеличується її цивілізація і могутність. Прагнення до подібного звеличення вимагає від суспільства відповідного соціально-економічного виховання нації у руслі обґрунтування доцільності протекційної системи господарювання. У такий спосіб, глобальна інтеграція економічних культур різних націй, з позиції мислителя, є цілком можливою, але в принципово нових порівняно з нашою сучасністю умовах. Адже будь-яка форма економічного домінування однієї нації над іншою є, на думку Ф. Ліста, шляхом до варварства. Така позиція цілком узгоджується з ідеєю формування світової конфедерації, що власне, по суті, не суперечить ідеї глобалізму як такого, але суперечить домінуючим у сучасному світі глобалізаційним теоріям та практикам їх реалізації.

Ф. Ліст вважається також основоположником *геоекономічного підходу*, зміст якого розкривається у його вченні про автаркію Великих просторів, що ґрунтується на економічній самодостатності територій, де внутрішні зв'язки та обмін утворюють органічну єдність [див. 86, с. 227]. Така автаркія являє собою певний конгломерат економічних взаємодій симбіотичного характеру, адже

«інтеграція виступає ефективним захистом від недружніх економічних, політичних й ідеологічних інтервенцій з боку світових центрів впливу» [див. 86, с. 310]. У такий спосіб, економічний націоналізм сприяє, на наш погляд, формуванню впливових чинників збереження культурно-цивілізаційної ідентичності.

Адже Ф. Ліст стверджував, що *господарські системи окремих націй розвиваються за власними «законами»*, що значною мірою детерміновані їхньою історією, традиціями та законодавством. Саме тому дослідник вражав, що для кожної країни доцільно здійснювати пошук власної «національної економії». Тоді як послідовники космополітичної економії, основи якої закладено А. Смітом, наполягали на протилежній позиції – економічний досвід тогочасної Британії, (тобто батьківщини А. Сміта) і закономірності господарського розвитку цієї країни розглядалися у якості універсальних економічних законів. Таке механічне перенесення соціально-економічного досвіду однієї країни на усі інші було принципово неприйнятним для основоположника економічного націоналізму.

Ф. Ліст, як автор ідеї «виховного протекціонізму», вважав втручання держави в економічне життя суспільства необхідною умовою його ефективного розвитку доти, доки суспільство не вийде на такий рівень економічного розвитку, котрий буде прийнятним для трансформації закритої економічної системи у відкриту. Однак, в умовах сучасності така форма протекціонізму вже не є надійною засадою ефективного розвитку. Разом з тим, протекціонізм на рівні національної економіки повинен забезпечуватися відповідними соціально орієнтованими заходами, зокрема зростанням виробничого сектору та його якісних показників. До того ж, у сучасних умовах національні економіки мають формувати унікальні, креативні форми економічного протекціонізму, який по своїй суті не суперечитиме логіці глобалізаційних процесів.

Відповідно, у сучасних умовах це надскладне соціально-креативне завдання, але потреба його реалізації є вкрай важливою. Сучасні дослідники відзначають, що політика державного протекціонізму досить ефективно спрацювала у свій час у Південній Кореї [див. 79, с. 47], котра на сьогоднішній

день є однією з досить ефективних економічних націй на протипагу своєму північному сусідові. Такі приклади засвідчують можливість застосування протекціоністських підходів навіть в умовах пізнього капіталізму. Однак, при цьому варто враховувати і ментальну специфіку корейців та їх технологічний потенціал. Звісно, їхній підхід, як і жоден інший, не може розглядатися як приклад для прямого наслідування. Кожна країна мусить сформуваи власну стратегію економічного розвитку, адже ті стратегії, що вже втілені в життя закономірно втрачають свою актуальність. Тому, ведучи мову про протекціонізм, варто враховувати специфіку країни і відповідним чином визначати міру доцільності того чи іншого протекційного заходу.

Разом з тим, услід за Сергієм Вітте (міністр фінансів Російської імперії у 1892-1903 роках) варто також наголосити, що ґрунтовне знайомство з дослідженнями Ф. Ліста є необхідним для будь-якого впливового державного та суспільного діяча [див. 60, с. 262]. С. Вітте так само був безпосереднім представником традиції економічного націоналізму та продовжувачем ідей Ф. Ліста у межах Російської імперії. Саме під враженням від робіт Ф. Ліста він пише свою основну роботу – «Національна економія і Фрідріх Ліст». Своє власне обґрунтування економічного націоналізму С. Вітте демонструє наступною тезою: «одні й ті ж економічні положення або висновки, справедливі щодо окремого індивіда, можуть бути цілком помилковими стосовно нації, одні й ті ж економічні положення або висновки, справедливі щодо окремої нації, можуть бути цілком помилковими стосовно людства» [див. 60, с. 260-261].

Як один із російських політичних лідерів кінця XIX ст., С. Вітте відомий тим, що фактично організував економічний підйом у своїй країні. Основна його ідея полягала в тому, що саме економічна доктрина Ліста, як одна з важливих основ політики Бісмарка, об'єднала німецьку державу і створила потужну в економічному та політичному вимірах Німеччину. Граф С. Вітте був на той час єдиним, хто досліджував та розповсюджував погляди Ф. Ліста у Російській імперії. У межах власної доктрини наголошував, що умовою формування потужної фінансової системи є врахування того факту, згідно якого імпор

капіталу економічно більш доречний, ніж імпорт товарів, а імпорт товарів виробничого гатунку більш доречний порівняно з імпортом товарів споживання [див. 304, с. 5]. Для запровадження ж ефективної системи економічного протекціонізму необхідно відновити виробничу потужність на внутрішньому ринку.

С. Вітте, так само як і Ф. Ліст, був переконаний, що творці класичної політичної економії, якщо не всеціло, то переважно, в своїх логічних побудовах мали на увазі не націю, а людство в цілому. Вони створили науку, котру було б вірніше назвати не політичною чи суспільною, а космополітичною економією [див. 60, с. 260]. В наслідок такої термінологічної підміни сформувалось заперечення всіх тих національних потреб, що не узгоджуються з принципами творців космополітичної економії [див. 60, с. 261]. Відповідно до поглядів мислителя, для ефективного розвитку економіки окремої країни, паралельно з космополітичною економією мала б розвиватися економія національна.

Адже однією із основних ідей Ф. Ліста була ідея національної єдності, а також застосування на рівні національного суспільства не класичної політичної економії, тобто космополітичної теорії А. Сміта, а *відповідних національним потребам економічних доктрин*. Зокрема С. Вітте слідом за Ф. Лістом наголошує на надзвичайній важливості для країни створення національної економічної системи. Дослідник наводить приклади формування «економічної сили» у Німеччині О. фон Бісмарком, котрий «прийшов на допомогу укріпленню та розвитку германської нації засобами національної економічної системи» [див. 60, с. 267].

Розчарування ж щодо російського суспільства полягало для графа С. Вітте в тому, що досить часто застосовувалися економічні доктрини, що не узгоджувались достатньою мірою з національними потребами. Досить знаково, що ідеї С. Вітте в подальшому запозичив державний діяч Російської імперії П. Столипін, відомий своєю аграрною реформою. Орієнтирами останньої були приватна власність на землю, конкуренція та особиста ініціатива, що виявилось ментально неприйнятним для тодішнього російського суспільства, однак *мало*

відчутний успіх у суспільстві українському. Ідея індивідуального господарювання була тут сприйнята позитивно і дала досить відчутні конструктивні наслідки, потенціал котрих не був, на жаль, використаний повною мірою.

До засновників економічного націоналізму у межах російського дослідницького середовища відносять також відомого вченого – Дмитра Менделєєва, котрий у якості видатного економіста відомий лише досить вузькому колу спеціалістів. Разом з тим він вважається однодумцем графа С. Вітте і є автором монографії *«Толковий тариф, або Дослідження про розвиток промисловості в Росії...»* (1892) [див. 209] та ще одного ґрунтовного дослідження – *«Виправдання протекціонізму»* (1897) [див. 208]. В останній своїй роботі, котра вважається духовним заповітом Д. Менделєєва – *«Заповітні думки»* (1905), – автор продовжив обґрунтування своїх економічних поглядів, зокрема він вів мову про необхідність розвитку промисловості як єдиного надійного підґрунтя ефективного економічного поступу суспільства. Варто відзначити, що хоча на сьогодні цей ресурс економічного зростання вже не є єдиним, однак все таки залишається провідним.

Д. Менделєєв приділяв значну увагу проблемам зовнішньої торгівлі, народонаселення та специфіці вищої освіти як системи знань, що орієнтована не на особистісний розвиток, а на суспільний. Відомий вчений так само наголошував на потребі протекціонізму як перевіреного засобу для примноження спільних народних статків, із яких і формуються державні засоби, необхідні для задоволення зростаючих народних потреб [див. 207, с. 10]. Дослідник наполягав, що *«без правильного попереднього накопичення багатства нездійсненне і все те, що розуміється під ім'ям «народного блага»* [207, с. 17].

Відомо, що Д. Менделєєв безпосередньо співпрацював з графом С. Вітте та саме на його замовлення розробляв митний кодекс. Також варто відзначити, що економічним кредо Д. Менделєєва була впевненість, що економічний протекціонізм є безпосереднім проявом державності та державницької політики. Саме така економічна позиція, з точки зору дослідника, має бути притаманна розумові людей, котрі дійсно розуміють суттєве значення самобутнього

внутрішнього економічного, а через нього і будь-якого іншого розвитку окремих країн.

Важливо також, що всі три дослідники – Ф. Ліст, С. Вітте та Д. Менделєєв – «розглядали протекціонізм не як абсолютний принцип, а як тимчасовий підхід до розвитку «виробничої сили нації» [89], тобто вважали економічний протекціонізм тимчасовим заходом, здатним забезпечити вихід нації на потужний рівень економічного розвитку, придатний для виходу на конкурентний рівень з іншими націями на світовій арені. Таким чином, єдиною відмінністю, що розмежовує Ф. Ліста та Д. Менделєєва є модель обґрунтування протекціонізму, оскільки Ф. Ліст скоріше веде мову про «виховний протекціонізм», тоді як у Д. Менделєєва йдеться про «раціональний протекціонізм».

Окрім зазначених ключових теоретиків економічного націоналізму варто, на наш погляд, згадати також і німецького промисловця, фінансиста та політичного діяча початку минулого століття Вальтера Ратенау та деяких теоретиків нової економічної політики (НЕПу) в Україні, продуктивність котрого протягом певного часу була недосить відчутною, однак, в силу історичних обставин, нетривалою. Також цілком виправдано віднести до ідеологів економічного націоналізму відомого українського геополітика Юрія Липу та таких мислителів як Володимир Старосольський, Юліан Бачинський, Микола Сціборський, Іван Франко, В'ячеслав Липинський та інші. Ці мислителі хоча і не були безпосередніми продовжувачами ідей самого Ф. Ліста, однак у своїй роботі їм вдалося сформувані цілу низку важливих націоналістично орієнтованих економічних ідей.

Дослідження економічних аспектів націоналізму посідає досить важливе місце і в роботах українських філософів кінця XIX – початку XX століття. Так, зокрема В. Старосольський, наголошував, що питання про значення економічного інтересу для життя нації сформував свого часу Ю. Бачинський у своїй фундаментальній роботі «Україна irredenta» (1895). Останній дійсно розглядає політичні відносини у якості прояву відносин економічних та наголошує, що боротьба економічна одночасно та закономірно переходить в боротьбу

національну [див. 20, с 67], а «національна ідея і національна держава – се вплив економічної еволюції» [20, с. 71]. Відповідно, економічні інтереси спільноти, якщо вони усвідомлені та солідаризовані, цілком можуть розглядатися у якості необхідної основи формування національної свідомості та самосвідомості суспільства. Зрозуміло, що формування даного світоглядного феномену не є достатнім для постання самодостатньої нації, але воно є необхідним для формування подальших умов її становлення.

Посилаючись на Ю. Бачинського, В. Старосольський так само наголошує на надзвичайній важливості економічних аспектів у соціальному житті нації, фактично ототожнюючи її при цьому із державою. Він наполягав, що нація вимагає передачі собі не тільки деяких, а всіх компетенцій держави і всі народи силою економічного й культурного розвитку мусять зорганізуватися в незалежні, самостійні національні держави. При цьому економічний розвиток ставився на перше місце порівняно з культурним. Дослідник наполягав, що *економічні інтереси мають для формування нації безперечне значення* [див. 292, с. 43].

У якості історичного прикладу становлення нації як економічної спільноти В. Старосольський наводить приклад Сполучених Штатів, вказуючи, що «нація ... може народитися там, де немає ні окремої мови, ні культури, ні взагалі нічого, що становить сі національні прикмети. Як така нація, без об'єктивних національних прикмет, виникли Сполучені Держави Північної Америки. Воля та змагання до політичної самостійності зародилися тут на ґрунті економічних та (в зв'язку з ними) політичних інтересів та противенств до Англії» [292, с. 90-91]. Результатом такого аналізу стає висновок автора про те, що тільки там, де на тлі викликаної економічними протиріччями боротьби, сформувалася відповідна психологія та стихійна воля становить зв'язну «цілість-спільноту», тільки там виникає нація. При чому виникає вона саме на тлі економічних інтересів [див. 292, с. 41].

Принципово важливим моментом є також наголос дослідника на тому аспекті, що тільки спільний економічний інтерес утримує єдність країни, заселеної двома ворожими собі та більш менш рівносильними націями. Він

настільки сильний, що здатен вберегти державу від розпаду [див. 292, с. 42]. Отже, на основі даних тверджень ми цілком справедливо можемо дійти висновку щодо суттєвої організаційної ролі саме економічного інтересу для формування та успішного розвитку такого соціального феномену, яким є нація. Саме економічний чинник створює умови для примирення різнорідних за етнічним походженням спільнот та створення ними єдиної монолітної нації на основі спільного економічного інтересу.

Суттєвим аспектом нашого дослідження є також доробок українського геополітика першої половини минулого століття Ю. Липи, котрий суттєву увагу приділяє ідеям економічного націоналізму Олени Пчілки (псевдонім Ольги Косач) і позиціонує його у якості своєрідної теорії солідаризму. Більше того, дослідник акцентує увагу на тому факті, що українці по суті своїй є солідаристами, вживаючи навіть термін «раса солідаристів» [див. 183, с. 266]. Автор наголошує, що в історії новітнього українства честь називатися першим українським націоналістом належить саме Олені Пчілці. Ще в 1887 році, «в часі найбільшого ліберального донкіхотства», вона широко розвинула програму українського націоналізму з гаслами економічної самодостатності та всебічного розвитку українського державного життя. В той же час проти неї виступили найбільш крайньо налаштовані українські марксистки [див. 183, с. 259].

Далі Ю. Липа веде мову про те, що мережа об'єднаних асоціативних груп – це і є найстародавніша українська традиція внутрішнього впорядкування суспільства. У так званому «кооперативному націоналізмі» відродилося відчуття українських прастарих форм організації і саме така система організації українців, з точки зору дослідника, буде найбільш наближена до їх духу [див. 183, с. 266-267]. Зазначається також, що «об'єднання українських груп завжди відбувалося виключно добровільним шляхом, шляхом своєрідного договору і ніколи не було гноблення української групи, але тільки «добровільне відступлення частини своєї сили й поваги для створення надгрупового проводу» [див. 183, с. 267]. Саме це забезпечувало найбільшу продуктивність таких груп та їхню цілісність.

Суттєва роль у розвитку ідеї економічної теорії нації, на наш погляд, належить також М. Сціборському, який ще у 1935 році завершив роботу над твором «Націократія». Значну увагу дослідник приділяв зокрема і *економічним підставам націократії*, глибоко аналізуючи такі форми суспільного устрою як демократія, соціалізм, комунізм та фашизм і диктатура, викриваючи як їхні здобутки, так і недоліки. М. Сціборський обґрунтовував недоцільність усіх перерахованих устроїв суспільного життя і пропонував власну альтернативу – націократію – у якості такої форми організації соціуму, яка дозволить реалізувати його соціально-творчий потенціал у історичній перспективі.

Якщо на пострадянських теренах історичну невиправданість так званої соціалістичної революції та відповідної їй комуністичної ідеології збагнули та обґрунтували вже після занепаду радянської держави [див. 63], то М. Сціборський вів про це мову ще у 30-ті роки минулого століття, наголошуючи на тому, що тодішня Росія не мала відповідних соціально-економічних передумов для реалізації запропонованої К. Марксом стратегії трансформації суспільного устрою. Вже в ті роки автор зважав і на недоцільність демократичної організації суспільного життя, вказуючи на її самосуперечливість та неконструктивність для ефективного розвитку нації.

Суттєва роль у формуванні економічної теорії нації має, на наш погляд, відводитися і такому мислителю як І. Франко. Адже останній, як представник української соціально-філософської думки початку ХХ століття, був одним із тих, хто наголошував, що саме економічні чинники посідають чільне місце серед рушіїв трансформаційних процесів у духовній сфері, тобто у сфері національного духу і національного характеру. Дослідник розвиток української економічної думки оцінював саме з позицій національного інтересу, який для нього завжди був провідним [див. 129, с. 278].

Філософ відзначав, що «економічне питання таке важне, таке основне, що й при справі політичної самостійності всякого народу не то що поминути його не можна, але треба *класти його як вихідну точку*» [314, с. 279] [виділено нами – Т.Г.]. Так, сучасний дослідник філософської спадщини І. Франка, М. Романюк

зазначає, що І. Франко розглядав створення держави та забезпечення її цілісності у тісному зв'язку із формуванням національної економічної системи [див. 263, с. 27]. Узгодження ж окремих ланок «національного економічного організму» [див. 129, с. 357] вимагає визначення головних структурних пріоритетів та формування спеціальної теорії їхнього взаємозв'язку та взаємовпливу. А саме такі функції, на наш погляд, і покликана виконувати економічна теорія нації.

До носіїв української соціально-економічної ментальності сучасні дослідники відносять також В. Вернадського, який відстоював вільний розвиток усіх сфер економіки [див. 129, с. 272] та був фундатором теорії потреб, у контексті розвитку якої особливу увагу приділяв аналізу національних економічних потреб. В українській філософській думці минулого століття проблема нації розроблялася цілою плеядою мислителів, які були як прибічниками ліберальної політичної ідеології (М. Драгоманов), так і консервативної (В. Липинський), і представниками радикалізму (Д. Донцов). Однак, у жодного з них не було чіткого уявлення про економічну природу нації, хоча всі вони і вважали соціально-економічні зв'язки важливою складовою національного життя.

Так, наприклад, М. Драгоманов категорично не погоджувався з тією думкою, що нація як явище формується під впливом так званої «буржуазної цивілізації», тобто постає в результаті формування капіталістичних держав. Навпаки, соціально-економічну детермінанту національного життя мислитель вважав вторинною, похідною від політичної, а погляд на націю як економічну сутність – однобічним і недосконалим. З погляду М. Драгоманова національність є набагато більш раннім поняттям, ніж буржуазія [див. 113]. Відповідно, М. Драгоманов більшою мірою звертав увагу на принципи функціонування «політичної нації». Більше того, оскільки дослідник головним чином спирався на поняття «недержавної нації» і вважав цілком правомірним федеративний розвиток у єдності з росіянами та поляками, ідея «економічної нації» у контексті таких поглядів в принципі не могла сформуватися.

Тому нам більше імponує позиція В. Липинського, який хоч і вважав ліберала М. Драгоманова своїм попередником, але дотримувався позицій консерватизму і наголошував саме на державницькій природі нації. Важливу роль у процесі формування національної самосвідомості, за В. Липинським, відіграє *спільний економічний інтерес правлячої еліти*. До того ж, В. Липинський вважав націю наслідком державності, наголошував, що нація остаточно формується лише через посередництво держави, і не є етнічною структурою. У контексті спадщини В. Липинського нація постає як штучний конструкт, а те місце і роль, які дослідник відводить у своїх аналітичних розвідках економічному інтересові суспільства, дозволяє нам безпосередньо віднести його соціально-філософську концепцію до тих аспектів україномовної філософської спадщини, ідеї якої цілком узгоджуються із сутнісними вимірами такого напрямку як *економічна теорія нації*.

Варто зауважити, що частково ідеї економічного націоналізму представлені і у доробку К. Маркса, хоча він і не приділяв цьому питанню спеціальної уваги і досить часто ми можемо спостерігати його опозиційність щодо ідей Ф. Ліста. Достеменно відома Марксова критика лістіанства, однак його філософсько-економічні ідеї, по суті, багато в чому підтверджували доцільність останнього. Зокрема наш сучасник, російський академік В. Стьопін, досліджуючи спадщину К. Маркса, робить висновок про обґрунтованість марксистських положень щодо потреби економічного базису як необхідної умови суспільного розвитку.

В. Стьопін наголошує, що в кінцевому рахунку весь досвід цивілізаційного розвитку ХХ століття підтвердив, що саме успіхи в економіці є вирішальним чинником досягнення соціального динамізму та успішності країн у міжнародному суперництві [див. 294]. Продовжуючи логіку розвитку головних принципів економічної теорії нації, варто також врахувати і марксистську зауваження з приводу того, що «вся внутрішня структура самої нації залежить від ступеня розвитку її виробництва та її внутрішнього і зовнішнього спілкування», а «взаємостосунки між різними націями залежать від того, наскільки кожна з них

розвинула свої виробничі сили, розподіл праці та внутрішнє спілкування» [200, с. 24].

Сучасний український дослідник Г. Касьянов зазначає, що важливою ознакою внутрішньої єдності народу є «компліментарність суспільних та економічних навичок і схильностей» [див. 153]. З точки зору ще одного впливового мислителя сучасності Ентоні Сміта трансформація соціальних груп у нації відбувається шляхом економічної уніфікації спільноти, встановлення контролю над ресурсами та економічної автаркії [див. 282]. Так, високий рівень внутрішньої єдності, за Г. Касьяновим, досягається шляхом узгодження інтересів та суспільних норм, координації форм суспільної поведінки, тобто формуванням спільноти з високим рівнем групової солідарності. У якості однієї із основних характеристик нації Касьянов визнає також *економічну інтегрованість* [див. 153], хоча і вважає її вторинною відносно політичних чинників національного життя.

У даному теоретичному контексті варто наголосити на потребі переосмислення самого феномену нації, котрий все ще досить часто розуміється здебільшого у якості архаїзму і асоціюється із суто історичною духовною спадщиною або ментальністю того чи іншого народу. Тоді як сучасні мислителі пропонують вже дещо інше тлумачення даного феномену. Так, у термінології Елвіна Тоффлера, нація як феномен «другої хвилі», тобто як єдина інтегрована політична влада, поступово втрачає домінуючу позицію і переживає суттєві трансформаційні процеси в умовах інформаційної доби. Адже, як наголошує німецький дослідник Р. Брюбейкер, націоналізм не є «силою», яку можна було б вимірювати в термінах відродження чи зникнення. Він являє собою неоднорідний набір орієнтованих на націю виразів, практик та можливостей, котрі є перманентно доступними та властивими сучасному культурному та політичному життю [див. 36, с. 23].

Тому на часі постає нове розуміння нації, найбільш адекватне для сучасності, і тут варто знову звернутись до важливого акценту, що так само присутній у Е. Тоффлера, котрий наполягає, що «новітня нація – це сплав двох складових: уніфікованої політичної системи та уніфікованої економіки» [див. 299,

с. 78]. Відповідно, у сучасному розумінні нації домінуючим стає саме економічний аспект, на протипагу суто політичному. За Е. Тоффлером, навіть потужна уніфікована політична система, якщо вона спирається на слабкий конгломерат економік, не може претендувати на статус новітньої нації.

Як бачимо, на сьогоднішній день дослідження у сфері економічного націоналізму дійсно не мають системного характеру і являють собою поодинокі аналітичні розвідки щодо осмислення сутності даного феномену та його соціопрактичного значення. Зокрема сучасний дослідник економічного націоналізму Давід Леві-Фор робить висновок, що після закінчення Другої Світової Війни у контексті суперництва між «ліберальним Заходом» та «соціалістичним Сходом» економічний націоналізм набув статусу обділеного увагою дослідницького поля [див. 402, с. 359], що і спонукає нас сьогодні вести мову про реконцептуалізацію даної проблематики та звернення до більш детального її вивчення.

Варто зважити, що аналізуючи основну теоретичну спадщину Ф. Ліста («Національна система політичної економії», 1841) та сучасного американського політеконома Роберта Райха («Робота націй: самопідготовка до капіталізму ХХІ століття», 1991), Д. Леві-Фор відзначає, що обидві роботи належать до економічного націоналізму як такої школи економічної думки, яка найвлучніше може бути охарактеризована наступними трьома твердженнями: по-перше, громадяни країни усвідомлюють спільну економічну долю; по-друге, держава відіграє вирішальну позитивну роль у регулюванні національної економіки у напрямі підвищення її ефективності; і, по-третє, економічна політика держави детермінується національними імперативами [див. 402, с. 360]. По суті, Д. Леві-Фор на основі свого аналізу цих двох робіт дає узагальнене визначення сутнісних рис економічного націоналізму як такого.

Відзначимо, що «пізній» Р. Райх сьогодні відомий своїми роботами, що присвячені специфіці американської економічної системи, а також її зв'язку з політичним лібералізмом та аналізу причин світової економічної кризи. Хоча його роботи і пронизані елементами економічного націоналізму, однак суто

американського зразку. Частковий переклад однієї з його робіт представлено в антології «Нова постіндустріальна хвиля на Заході» [255]. Однак, ті частини тексту, де увага дослідника концентрується на специфіці економічного націоналізму, у даному перекладі якраз не відображено. Основний акцент зроблено не на першій («Економічна нація») та четвертій («Еволюція національного суверенітету і національної ідеї в соціумах ХХІ століття») главах, які, на наш погляд, є ключовими у даній роботі, а на другій («Глобальна мережа») та третій («Знання як основний виробничий ресурс»), що вкотре засвідчує своєрідну чемну неухвагу на пострадянському просторі до проблем формування та розвитку економічного націоналізму та економічної нації.

Згідно висновків Д. Леві-Фора, Р. Райх пропонує нову форму економічного націоналізму, що стане основою національної продуктивності. Як і Ф. Ліст, він стверджує, що ключем до надвисоких показників виробництва є людський капітал, а не капітал матеріальний [див. 402, с. 365]. Більше того, економічний націоналізм Райха ґрунтується на ідеї його позитивної моральної ролі у створенні та підтримці американської держави загального добробуту. За Райхом, якісний економічний націоналізм означає, що «громадяни кожної країни (nation's citizens) беруть на себе основну відповідальність за зміцнення потенціалу своїх співвітчизників заради повноти та продуктивності життя [див. 402, с. 368].

Також Д. Леві-Фор доходить висновку, що якісний економічний націоналізм безпосередньо пов'язаний з добровільною солідарністю між представниками нації. Розподіл приватних прибутків, тобто готовність багатих платити вищі податки, має спиратись на національну солідарність, що ґрунтується на моральних та соціальних цінностях. Райх вважав, що національної солідарності буде достатньо для вирішення основних соціально-економічних проблем американців. Він наголошував, що без подібної підтримки вищого суспільного класу буде майже неможливо скоординувати необхідні для змін ресурси та політичну волю [див. 402, с. 368].

Крім того, згідно поглядів Р. Райха, приватний інтерес не може слугувати основним орієнтиром соціально-економічної політики. Д. Леві-Фор наголошує,

що у контексті нового економічного порядку, це навіть ще більш справедливо, ніж раніше, адже особистий інтерес не може більше слугувати виправданням у вимірі спільності національної економічної долі. Натомість економічна політика має спрямовуватись моральними національно орієнтованими принципами, значно більше ніж суто економічним інтересом [див. 402, с. 370].

Варто також взяти до уваги і тезу американського дослідника П. Б'юкенена, котрий наголошує, що саме економічний націоналізм був політикою націй на етапі їх активного становлення [див. 45, с. 63], а тому не варто забувати про важливість даного етапу соціально-економічного поступу для будь-якого суспільства, котре прагне до високоцивілізаційних показників в економіці, культурі та політиці. Такої ж точки зору дотримується і вже згадуваний нами норвезький дослідник Е. Райнерт, котрий наголошує на потребі відкинути ортодоксію економічної політики сьогодення та відновити давню економічну традицію, спираючись на історичний досвід [див. 256, с. 18].

Варто наголосити, що протягом останньої декади увага до тематики економічного націоналізму суттєво посилилась серед сучасних російських аналітиків. Так, зокрема Ж. Тощенко присвячує цій проблемі окрему аналітичну розвідку, вказуючи на загрози формування економічного націоналізму у межах федеративних суб'єктів сучасної Російської держави. Однак, при цьому автор наголошує на потребі реалізації парадигми економічного націоналізму в масштабах Федерації в цілому, адже становлення та розквіт американської економіки, як економіки Японії, «молодих тигрів» Південно-Східної Азії, Турції, Німеччини та ряду інших країн відбулись тому, що в цих країнах критично важливі рішення приймалися на основі того, що краще для нації. Автор зазначає, що безсумнівно теорія і практика такого економічного націоналізму цілком виправдана, оскільки вона відстоює національні інтереси в широкому сенсі цього слова [див. 301, с. 115-116].

Аналіз специфіки теорій економічного націоналізму здійснює також російська дослідниця В. Коротеєва. Зокрема дослідниця приділяє досить значну увагу таким постатям як Ернст Гелнер та Томас Нейрн. Так, авторка наголошує,

що зокрема Е. Гелнер розглядає націоналізм в якості неунікної ключової характеристики розвинутого індустріального суспільства, різновидом котрого є суспільство капіталістичне. Тому, за Гелнером, відмова від ідеї національної держави і відповідно національної ідентичності, в принципі, є маловірогідною.

Згідно висновків В. Коротєєвої, Гелнер припускає, що виникнення націй шляхом перетворення «низьких» культур на «високі» найбільш вірогідне в той період, коли зубожіння народних мас має абсолютний, а не відносний характер [див. 162, с. 40], тобто джерелом формування нації, як самосвідомої спільності, стають саме економічні чинники. З точки зору Е. Гелнера, саме націоналізм як систематизована ідейна єдність створює нації у якості соціальних феноменів, і жодним чином не навпаки. Згідно цієї логіки, що цілком прийнятна у межах нашого дослідження, економічний націоналізм стає закономірною основою формування ідеї «економічної нації», що надалі буде основним предметом нашого дослідження.

Продовжуючи обґрунтування ролі економічних чинників у процесі формування націй, досить показовим буде звернення і до окремих висновків Ж. Дельоза, котрий зауважував, що якраз дестабілізація капіталістичної системи демонструє ситуацію, коли капіталізм підтримує свій баланс постійним, у зв'язку з чим три чверті людства перебувають в крайній бідності. Тому «суспільству контролю доведеться зіштовхнутися з соціальними вибухами в бідних кварталах та індустріальних гетто» [див. 106]. Такий опис соціально-економічних перспектив сучасного капіталізму цілком узгоджується з уявленнями Е. Гелнера щодо економічних витоків націоналізму як такого, а також ілюструє якраз ті самі процеси, котрі дослідник вважає джерелом соціального зростання націоналістичних настроїв.

Варто також звернути увагу на теоретичну позицію марксиста Т. Нейрна, котрий розкриває своє бачення економічного націоналізму з позицій становлення останнього під впливом капіталістичного розвитку суспільства, тобто у якості продукту капіталізму. Знову ми спостерігаємо прямий наголос на визначальності економічної культури суспільства у процесі формування економічного

націоналізму. Так, Т. Нейрн відштовхується від такого важливого соціально-економічного явища як нерівномірність поширення модернізаційних процесів індустріального поступу у різних країнах.

Дослідник наголошує, що економічна перевага центрів розвитку над іншими країнами несе загрозу для суспільств, що «запізнюються». Навіть ті, хто намагається імітувати досягнення передових країн і наздогнати згаяне, відштовхуються від нав'язуваного їм панування – економічного, а потенційно і політичного [див. 162, с. 45]. В свою чергу В. Коротеєва стверджує, що Т. Нейрн прагне дати відповідь на питання як узгоджуються матеріальні та ідеальні чинники в націоналістичному дискурсі. Зокрема, Т. Нейрн наполягає, що зростання націоналізму відбувається тоді, коли реальні соціально-економічні сили втручаються в повсякденне життя людей [див. 162, с. 49].

Сучасна філософія економіки продовжує активно розробляти існуючі тенденції у розвитку економічного націоналізму. Так, новітні дослідження у цій галузі на кшталт «Купуй американське: невідома історія економічного націоналізму» Дани Франк [див. 385] та колективна монографія «Економічний націоналізм у світі, що глобалізується» [див. 385] – демонструють точку зору, згідно якої економічний націоналізм у сучасному світі не просто не застаріває, а навпаки, набуває все більшої актуалізації. Подібний статус економічного націоналізму засвідчує значимість національної ідентичності в сучасну епоху і дозволяє вивчати стратегії, засобами котрих націоналізм та національна ідентичність продовжують впливати на процеси сучасної економічної політики.

Зокрема дослідження Д. Франк являє собою доволі вдалу спробу аналізу політичної історії економічного націоналізму від «американського економічного прориву» до нашого часу. Авторка сприяє оновленню дискусії щодо опозиції теорії «вільного ринку» та протекціонізму. У роботі дослідниці продемонстровано вплив економічного націоналізму на соціально-економічні маніпуляції суспільною свідомістю з боку окремих політичних партій протягом всієї історії американської державності. В сучасних же умовах подібні

маніпуляції виходять за межі окремої держави і значною мірою стають основою глобально орієнтованої соціально-економічної політики.

Суттєвим підтвердженням важливості тематики економічного націоналізму стає і той факт, що з листопада 2006 року починає виходити англomовний щомісячний журнал «The Economic Nationalist» [див. 425]. У деяких інших англomовних періодичних виданнях можна також зустріти й застереги щодо поширення економічного націоналізму на кшталт того, що поширення економічного націоналізму у Європі та Сполучених Штатах загрожує не тільки консолідації виробництва, але і успіху стратегії «єдиного ринку», а отже й поширенню самого процесу глобалізації [див. 426].

На наш погляд, у цій тезі досить влучно відображається сама сутність сучасної економічної глобалізації, адже йдеться про «загрозу» економічного націоналізму у ситуації суттєвої монополізації економічного впливу, домінування партикулярних національних інтересів на глобальному рівні. Підтвердженням цієї тези є й позиція російського дослідника К. Денчева, який наголошує, що основи національної політики США з моменту заснування точно співпадають з тією моделлю, яка віднині стверджується як дещо планетарне [див. 109, с. 85].

У такий спосіб, амбівалентна складова сучасного глобалізму розкривається в його націоналістичному характері, оскільки домінуюча у сучасному світі теорія глобалізації демонструє експансію національних економічних інтересів окремої держави або кількох держав у глобальний простір. Така логіка розвитку соціальних процесів засвідчує якраз наслідки довготривалої реалізації моделі космополітичної економії, щодо загроз котрої застерігав свого часу Ф. Ліст. Специфіка сучасного партикулярного глобально орієнтованого проекту економічного націоналізму з боку США досить ґрунтовно проаналізована у дослідженні російського мислителя В. Лебедева [див. 177], котрий розкриває сутнісні структурно-функціональні особливості пізнього капіталізму на прикладі фінансової системи найбільш впливової країни сучасного економічного простору.

Тому, в умовах світової фінансової кризи, котра ілюструє соціальну неефективність економічної ідеології неолібералізму, надзвичайно важливо, на

наш погляд, сформувані таку концепцію соціально-економічного розвитку суспільств, котра одночасно включала б як глобально, так і національно орієнтований вектор економічного мислення. Адже саме національні особливості економічних культур якраз і уможливають ефективний процес міжкультурної взаємодії, тоді як у випадку нівелювання цього процесу шляхом інституціоналізації та легітимації глобальної економічної ієрархії – що досить успішно досягається саме засобами «стратегії» соціально-економічного конформізму – є ризик зіштовхнутися з феноменом глобального економічного тоталітаризму. Адже у сучасних умовах неоліберальна економічна парадигма дійсно здебільшого спрямована на екстраполяцію власного економічного впливу на глобалізований простір, претендуючи у такий спосіб на своєрідну монополізацію принципів економічного націоналізму.

Варто враховувати, що сучасні постсоціалістичні країни, не дивлячись на тривалий етап формування нового соціально-економічного середовища, все ще потребують серйозного філософсько-економічного аналізу власних господарських цінностей та відповідних їм соціально-економічних інтересів. Пошук продуктивних напрямів трансформації економічної культури, а також обґрунтування відповідних стратегій економічного розвитку в умовах сучасного світу, підводять нас до усвідомлення необхідності розробки та впровадження в соціальну практику ідей економічного націоналізму. Адже саме цей напрям соціально-філософської думки, може, на наш погляд, сприяти ідейній інтеграції українського суспільства та забезпечити засади конструктивної господарської ідентичності суб'єктів соціально-економічної діяльності, оскільки економічний погляд на речі доволі дієвий у контексті визначення шляхів підвищення цілеспрямованості, гнучкості та розвитку соціальної відповідальності [див. 333, с. 412].

Нагадаємо також, що сучасний український дослідник В. Кондзьолка також наголошує на існуванні економічних засад національної ідеї суспільства. Зокрема, дослідник наголошує, що «економічними підвалинами національної ідеї є економічний націоналізм, який в різні часи, в різних умовах виконував і виконує

одну функцію – захист економічних інтересів нації» [159]. Більше того, дослідник вважає, що важливою складовою національної ідеї є якраз економічний розвиток держави, як такий, що орієнтований на створення добробуту для населення. У такій же державі, як Україна він вважає за доцільне турбуватися, перш за все, про рівень прибутків громадян.

В умовах сьогодення це є основним інтересом та потребою фактично усіх категорій українського населення, адже «злидар ніколи не буде пишатися власною державою». У такий спосіб дослідник цілком логічно доходить висновку, що ефективною та корисною для народу є тільки така економіка, що орієнтована на національний інтерес. Така економіка має розвиватися згідно формули: «від створення й утвердження національної держави – через державний захист економічних інтересів нації – до добробуту кожного громадянина» [див. 159].

Далі дослідник наголошує на тому беззаперечному факті, що на часі нагальним завданням є структурна перебудова економіки, особливо у напрямі зменшення її зовнішньої економічної залежності. Він наполягає на потребі формування внутрішнього ринку та пошуку альтернативних шляхів отримання енергоносіїв. Саме такий креативний підхід він і називає побудовою національної економіки [див. 159]. В. Кондзьолка наполягає також на потребі усвідомлення того, що без економічного націоналізму можна досить швидко втратити свою державність, принаймні якщо не юридично, то фактично [див. 159]. На жаль, такі тези досить тривалий час сприймалися як якісь абстрактні зауваження аж доки у 2013 році сусідня нам країна не запровадила технологію «демонтажу» України.

Ці події значною мірою спричинені не лише імперськими настроями сусідньої федерації, але соціально-економічною безвідповідальністю панівного прошарку нашої країни. Адже конструктивних соціально-економічних зрушень у напрямі конституювання ефективної економічної стратегії за роки незалежності так і не сформовано, хоча це є прямим обов'язком правлячого класу. Тому ми не можемо не порушити питання еліти та її ролі у процесі формування феномену економічної нації, адже як наголошує вже згадуваний нами В. Кондзьолка, для

реалізації ідей економічного націоналізму необхідно створити певні суспільно-політичні передумови, серед яких найбільш пріоритетними є «прихід до влади осіб, які діятимуть не в інтересах тільки якогось класу чи соціальної групи, а в ім'я цілої нації та всіх громадян національної держави та формування громадянського, об'єднаного національною ідеєю суспільства, яке зможе контролювати та доповнювати владу» [159].

Глибока структурна криза організації соціально-економічного простору нації проявляється сьогодні у невідповідності структури суспільного виробництва потребам розвитку національної економіки. Специфіка сучасного українського господарського комплексу характеризується також неефективним використанням ресурсів, що засвідчує потребу революційної трансформації економічної системи суспільства. Адже за таких умов, які ми маємо на сьогоднішній день, динамічне послаблення конкурентоздатності країни на світовому ринку є цілком логічним та закономірним наслідком [див. 159]. Варто наголосити, що В. Кондзьолка звертається також і до пропозицій суто економічного характеру, вказуючи основні вектори та шляхи трансформації українського суспільства як самодостатньої економічної нації. На наш погляд, вивчення міркувань автора було б доцільним як для економістів-теоретиків, так і для представників сучасної економічної влади.

Аналіз такого феномену як економічний націоналізм актуальний, в тому числі, і у контексті розвитку сучасного економічного лібералізму [див. 383], адже економічний націоналізм набуває нових форм, що виникають в умовах глобалізаційних процесів і тенденцій сучасності. Так, варто відзначити особливо знакову, на наш погляд, позицію деяких авторів стосовно того, що «економічний націоналізм та неолібералізм не обов'язково протистоять один одному, як прийнято було вважати раніше» [415, с. 1]. Зокрема А. Валіцький, задаючись питанням «чи можливий ліберальний націоналізм?», відзначає, що така можливість може мати місце за умови дотримання певних світоглядних умов.

Якими ж є ці умови? По-перше, йдеться про зняття суперечності між ліберально-демократичними цінностями та вибором на користь націоналізму, і,

по-друге, про врахування того, що ліберальні принципи охоплюють також справи національної тотожності й національної пам'яті [див. 51, с. 550]. Як бачимо, економічний вимір національної ідентичності теж не залишається поза межами уваги сучасних філософсько-економічних досліджень неолібералізму, хоча все ще вимагає більш уважного і вдумливого вивчення. Більше того, досить закономірно, що неолібералізм розглядається сьогодні і у якості однієї із можливих форм економічного націоналізму [див. 415, с. 2].

Якщо згадуваний вище американський політеконом Р. Райх ще кілька десятиліть тому вів мову про так зване завершення епохи економічного націоналізму – поза межами американського суспільства – та наполягав на її анахронічності для сучасної епохи [див. 417], то сьогодні ми знову спостерігаємо відродження націоналістичного дискурсу. Крім того, як авторитетно заявляє один із сучасних західних дослідників даного феномену А. Пікл, «розширення середовища економічної діяльності поза межі національних держав не є еквівалентним зникненню національної економіки як такої» [415, с. 6]. Відповідно, такі моделі економічної поведінки як економічний глобалізм та економічний націоналізм цілком можуть співіснувати, а іноді навіть і доповнювати одна одну.

Разом з тим, деякі дослідники схиляються до думки, що сьогодні поки що зарано вести мову про єдину універсальну доктрину економічного націоналізму, оскільки всі відомі сучасному світові мисленнєві парадигми економічного націоналізму були історично детермінованими і, відповідно, досить релятивними [див. 415, с. 8]. Тому проблема формування цілісної парадигми економічного націоналізму, як окремого напрямку досліджень, зберігає свою актуальність по сьогодні. Однак нас цікавитиме не вся система в цілому з її можливими теоретичними розгалуженнями, а дещо специфічний аспект, яким є економічна теорія нації.

Тому ми ставимо питання дещо інакше, а саме: чи є можливим в сучасному світі, враховуючи як релятивний історичний матеріал, так і можливість суто теоретичної аналітики, конституювання основних принципів економічного

націоналізму та відповідної йому економічної теорії нації? Більше того, ще більш важливим є пошук відповіді на питання чи є достатнім доробок сучасного економічного націоналізму для формування повноцінної економічної теорії нації? І чи не суперечить такий проект ідеї глобалізації та відповідним тенденціям в економіці, що активно розгортаються у сучасному світі.

Як вказує російський дослідник Е. Баграмов, глобалізовані економічні процеси у сучасному світі не призводять до створення інтегрального цілого, а посилюють диспропорцію між економічно найбільш розвиненими країнами та обширною територією менш розвинених і густо населених країн [див. 13]. До останньої групи належить сьогодні і наша країна, котра під впливом глобалізаційних тенденцій в економічному просторі змушена далеко не в першу чергу керуватися економічними інтересами суспільства, а іноді навіть діяти всупереч цим інтересам. Е. Баграмов також наголошує, що в умовах глобалізації національні держави, маючи в своєму розпорядженні як економічні, так і політичні важелі, з більшим чи меншим успіхом, впливають на об'єктивні процеси, мінімізуючи ризики для свого населення [див. 13], що дозволяє говорити про існування національно орієнтованих векторів глобалізаційного розвитку.

У даному контексті доцільно згадати вислів Еріка Гобсбаума: «Сова Мінерви, яка вістує мудрість, як сказав Гегель, вилітає в сутінках. А те, що вона кружляє навколо націй і націоналізму, треба вважати доброю ознакою» [91, с. 210]. Тому цілком закономірно дослідники звертають увагу на таку особливість сучасного соціально значущого дискурсу як націоналізм, наголошуючи, що «націоналізм та національна ідентичність становлять центральну вісь, навколо якої обертається сучасний світ» [96, с. 188]. Проявом ще однієї важливої тенденції є той факт, що дослідників націоналізму часто звинувачують у тому, що вони пропонують дещо обмежену дослідницьку перспективу, забуваючи поміщати національні ідентичності в широкий спектр усіх решти можливих типів колективних ідентичностей [див. 96, с. 188].

На наш погляд, варто зважити і на такий важливий ментальний аспект сучасної України як наявність високого рівня кризи ідентичності всього

українського суспільства. Поліетнічність українського суспільства, на жаль, поки що не сприяє ефективному формуванню будь-яких продуктивних форм ідентичності у культурному та політичному просторах. Однак, на наш погляд, її конституювання у сфері економічних відносин може виявитись цілком продуктивним. Відповідно, в умовах загальноцивілізаційної економічної, а точніше фінансової кризи, ідея економічного націотворення, економічної нації виглядає найбільш перспективною до реалізації у сфері вирішення головних соціально-економічних проблем, що постали сьогодні як перед українським суспільством, так і деякими іншими постсоціалістичними суспільствами.

Економічна теорія нації постає, у такий спосіб, як прагматично орієнтована модель розвитку соціально-економічного середовища, тобто така, що передбачає не опис соціально-економічної реальності сьогодення, а формує дієву модель суспільного поступу у вимірі трансформації соціально-економічного життєвіту сучасної нації. У випадку сучасної України така модель може бути сформована на основі соціокультурних трансформацій і має сприяти оновленню та вдосконаленню економічної культури українського суспільства. Разом з тим, варто пам'ятати, що формування нації є не подією, а завжди процесом [див. 160, с. 307], а отже і формування «економічної нації» не є виключенням.

Надзвичайно важливим підґрунтям монолітної соціальної ідентичності в умовах сучасної поліетнічної нації стає саме високий рівень економічного розвитку та відповідний йому рівень економічної культури, що яскраво засвідчує зокрема історичний досвід Сполучених Штатів. У зв'язку з цим нам знову варто не лише згадати, але все-таки скористатися на рівні соціальної практики відомим марксистським положенням щодо визначальної ролі економічного базису і визнати, що стан та якісні показники економічної системи є трансцендентальною основою добробуту суспільства та його ефективного розвитку.

Хоча ідея нації як така і не вписується повною мірою у доктрину класичного марксизму, тим не менш, на наш погляд, деякі його ідеї, з позицій сучасної перспективи, підтверджують да доповнюють літніанську теорію економічного націоналізму, незважаючи на критичне ставлення до неї самого

К. Маркса. До того ж, як вдало продемонстрував Р. Шпорлюк, незважаючи на власне бачення перспектив розвитку європейського соціального середовища, Маркс та Енгельс не могли не помітити, що відбувається підйом націоналізму, а об'єднання Німеччини явно не відповідало марксистському сценарієві [див. 354, с. 315-316].

Разом з тим, та частина змістовного наповнення марксизму, котра прояснювала структуру та специфіку економічних процесів як таких, а не їхню футурологічну перспективу, якраз суттєвої суперечності з теорією економічного націоналізму, на наш погляд, не демонструє. Адже йдеться, перш за все, про формування сталої економічної основи соціального розвитку. Зокрема К. Маркс вказував на те, що «держава – це лише політичний інструмент в руках економічних управителів країни» [333, с. 204]. Специфічне ж ставлення до марксизму у пострадянських країнах на ранньому етапі їх розвитку зумовлене, з нашої точки зору, практичними наслідками невдалих радянських інтерпретацій марксизму, що і зумовило тимчасову відмову від марксистського вчення в цілому. Варто визнати, що це абсолютно не властиво Європі, в межах якої вивчення економічної теорії марксизму і досі входить до переліку обов'язкових складових вищої освіти.

Однак, вже на сьогодні можна говорити про більш раціональний аналіз марксизму на пострадянських теренах. Досить показовою у цьому відношенні є розвідка академіка В. Стьопіна щодо іпостасей марксизму, яких він нараховує досить значну кількість. Окрім класичного марксизму дослідник робить акценти на пристосованих до революційного руху радянських тлумаченнях ленінізму, на сталіністському варіанті марксистської теорії, вказує і на європейський досвід марксизму у деяких скандинавських країнах, зокрема таких як Швеція та Фінляндія. Особливий акцент дослідник робить на сучасному неомарксизмові франкфуртської школи [див. 294].

Зазначимо, що у контексті розвитку західних соціальних систем економічні ідеї марксизму були реалізовані у відповідності до закладеної автором цих ідей логіки розвитку економічних процесів, і тому цілком закономірно сприяли

продуктивному розвитку західних економік, на відміну від алогічного його прочитання радянськими дослідниками, котрі намагалися нівелювати капіталістичну стадію у розвитку економічної системи та досягти прописаних К. Марксом результатів у власний спосіб, котрий не враховував потребу попереднього накопичення капіталу як підґрунтя для трансформації соціальних структур.

Такий аналіз дійсно дозволяє зробити висновок про існування різних досить відмінних один від одного інваріантів марксизму. Спираючись на подібні тлумачення, можна досить аргументовано стверджувати потребу щодо вивчення саме класичного марксизму як джерела усіх можливих варіацій. Власне провідними ідеями останнього, на наш погляд, цілком правомірно вважати ідею економічного базису як основи усіх сфер суспільного життя – з цією ідеєю досить тяжко сперечатися, оскільки усі ці сфери потребують відповідного фінансування та інфраструктурного забезпечення. Не менш важливе значення посідає ідея капіталу як основного рушія соціальних трансформацій. Логіка історичного розвитку передбачала, за К. Марксом, необхідність послідовного проходження усіх стадій економічно-формаційного поступу, що важливо враховувати і у контексті формування економічної нації.

Варто також згадати, що навіть В. Ленін свого часу наголошував, що «національне питання має бути сформульоване історично та економічно» [див. 179, с. 385]. Слід вказати і на більш ранні, але змістовно дотичні до теорії економічної нації ідеї. Так ще К. Сен-Сімон, зі спадщиною якого був добре знайомий К. Маркс, наголошував, що державна влада має бути не політичною, а економічною одиницею [див. 333, с. 152], хоч він і не вказував шляхів досягнення сформульованого у такий спосіб завдання. Незважаючи на те, що він був представником напряму, що отримав назву утопічного соціалізму, варто відзначити відчутний внесок мислителя у розвиток уявлень не тільки про політичну, але і економічну складову соціальної утопії. Адже, як зазначає Р. Хайлбронер, утопії виникли ще у часи Платона, але акцентувати увагу і на

економічній складовій вони почали тільки після Французької революції [див. 333, с. 158].

На наш погляд, особливу увагу слід звернути на застереження Р. Хайлбронера щодо того, що у сучасному світі глобалізація, формуючись в середині окремих економік, виходить на наднаціональний рівень і загрожує незалежності навіть найбільш забезпечених із них. Тому дослідник наполягає, що з огляду на це, багатому капіталістичному світу варто вдивлятися у найближче майбутнє з тим же збентеженням, що і бідним докапіталістичним та досоціалістичним країнам [див. 333, с. 411]. Така оцінка ситуації з боку історика економічних вчень є, на наш погляд, досить показовою та змушує переосмислити сучасні процеси в економічній сфері, особливо зважаючи на події останніх років.

У таких умовах варто переосмислити сучасні стратегії націотворення, зокрема у напрямі формування *нового типу економічної раціональності*. Адже сучасні орієнтації на глобальність відображають мисленнєві стандарти суто «класичної раціональності», тоді як сучасна філософія науки позиціонує цей тип наукової раціональності виключно у контексті аналізу простих явищ, але аж ніяк не складних систем, що розвиваються, до яких належить будь-яке суспільство. Логіка процесів постнекласичної наукової раціональності передбачає не унітарність та універсальність картини світу, а якраз мультиплюралістичне бачення реальності, закономірним наслідком чого стають антиглобалізаційні процеси та все більш чітке окреслення націоналістично орієнтованого дискурсу.

Тому ідея економічної нації стає сьогодні закономірним відображенням синергетичної парадигми поступу сучасного світу та репрезентує тенденції розвитку глобальної економічної системи не суто у напрямі її повномасштабної інтеграції, але відображає парадоксальну єдність процесів інтеграції та дезінтеграції, котрі у вимірі своєї перманентної взаємодії визначають специфіку функціонування сучасної глобальної економіки. Відображенням синергетичної парадигми стає також і взаємоперетин економічних досліджень з невластивими їм раніше дослідницькими стратегіями, в наслідок чого відбувається ускладнення економічної науки за рахунок її доповнення новими галузями наукового пошуку.

Мусимо визнати, що економічна наука у її класичному розумінні залишилась надбанням історії, її місце у сучасному світі займає більш складна вдосконалена кроссдисциплінарна конструкція, що включає в себе як елементи соціологічного аналізу та соціально-психологічних розвідок, так і потужну філософську методологію у вимірі синтезу економічного та соціально-філософського потенціалів. І цей процес все ще продовжує свій розвиток. Як відзначає вже згадуваний нами Р. Хайлбронер, новій економіці доведеться багато чого запозичити в інших сферах дослідження суспільства [див. 333, с. 413]. Недарма досить часто в економічних дослідженнях з'являється поняття «нова економіка», котре ще не має чітко визначеного наповнення, але відсилає нас до потреби усвідомлення сталого процесу формування нових економічних практик та нового типу економічного мислення.

Це поняття є суто синергетичним, адже відображає не завершеність явища, а саме процес його безпосереднього становлення. Відповідно, нова економіка сьогодні може нам уявлятися як система надзвичайно складних, орієнтованих на нові стандарти, ідей та підходів, однак остаточне, завершене бачення даного феномену запропонувати поки що досить складно, адже цей феномен є перманентно мінливим. Така «нова економіка» у кожній країні може мати свою власну національно забарвлену специфіку [див. 217]. В умовах нашої країни, на наш погляд, доцільно вести мову про потребу формування такого типу економічних відносин, що сприятимуть швидкому та ефективному розвитку виробничих процесів, появі економічних еліт з потужним соціально-креативним потенціалом, а також підняттю духу населення після виснажливого військового протистояння в умовах російської інтервенції.

Формування нового типу економічної раціональності передбачає, у нашому випадку, суттєву трансформацію економічної культури суспільства у напрямі, основним орієнтиром якого буде ідея національного економічного зростання на основі новітніх соціальних технологій. Це дозволить закласти підвалини такого типу суспільства, котре ґрунтуватиметься на ідеї «економічного базису» як потужного бекграунду для розвитку людського та соціального капіталів, без яких

економічна продуктивність в умовах «третьої хвилі» цивілізаційного поступу є практично недосяжною.

Тому не варто забувати, що однією із визначальних характеристик сучасності є той факт, що виникає нова революційна економіка, заснована на знанні, а не на звичній сировині та фізичній праці. Власне сама ідея економічної нації так само є продуктом знаннєвим. Потрібно також відзначити, що вміння систематизувати таке знання та реалізовувати його на практиці стає показником життєздатності сучасних суспільств. Разом з тим, Е. Тоффлер доповнює свою думку щодо специфіки економічних процесів ще одним важливим смисловим нюансом, показуючи, що трансформація світової економіки приносить з собою паралельну революцію у природі військових дій [див. 300, с. 29-30], коли будь-яка війна є відображенням економічного світогляду, адже «спосіб ведення війни відображає спосіб створення багатств» [300, с. 28].

Зважаючи, що ми переходимо від економіки мускульної сили до економіки сили інтелектуальної [див. 300, с. 35], саме інтелектуальний потенціал та міра його впровадження у соціальне життя забезпечує, у таких умовах, планомірну реалізацію економічного потенціалу суспільства. Саме національно орієнтована економічна стратегія – у структурі глобалізаційних процесів сучасності – постає, на наш погляд, тією важливою складовою соціального поступу, що здатна забезпечити українському суспільству можливість сформуватися у якості повноцінного суб'єкта глобалізації.

Основним ресурсом розвитку інформаційної економіки є не просто знання та інформація, але ті знання, котрі уможливають ефективну структуру економічного самовідтворення соціуму. Тобто йдеться про знання, що функціонують у якості трансцендентального підґрунтя ефективної організації соціального простору. Саме тому ми ведемо мову про потребу формування такого знанневого ресурсу у вигляді економічної теорії нації як – специфічної у її структурних та функціональних вимірах – стратегії розвитку соціальних просторів в умовах деструктивних наслідків сучасної версії глобалізму.

Змістовна трансформація структур економічної свідомості сучасних суспільств стає фактично єдиним ефективним джерелом протистояння явищам світової фінансової кризи, котра заповонила сучасний економічний простір у глобальних масштабах. Сформована в сучасному світі фінансово орієнтована економічна культура, на противагу продуманим та продуктивним економічним процесам, запровадила своєрідний культ монетаризму, який ще називають фінансизмом. Соціально-практичні наслідки цієї ситуації вимагають сьогодні впровадження альтернативних підходів та дійсно стратегічних бачень розвитку економічного середовища як на рівні окремих націй, так і на рівні світової економіки в цілому.

Для формування сприятливої економічної ситуації в країні, важливим засобом її конституювання варто визнати потребу формування своєрідної системи національного економічного виховання. Таке виховання має бути орієнтоване, перш за все, на подолання пасивно-присосовницьких, конформістських тенденцій розвитку економічної свідомості суспільства та формування креативного економічного мислення у підростаючого покоління, що вимагатиме від нас запровадження новітніх педагогічних практик та програм. Тільки тоді можна буде говорити про перспективу подолання наслідків фінансової кризи та кризи соціокультурної ідентичності українського суспільства.

Адже тільки визначення економічних цілей та пріоритетів, у випадку їх ефективного поєднання з відповідними стратегічними підходами, здатне спричинити якісну трансформацію економічної культури суспільства та закласти підвалини для усвідомлення власної економічної суб'єктності. Реалізація своєрідної національно орієнтованої концепції розвитку у сфері соціально-економічної політики і є основним критерієм становлення національної економічної суб'єктності та відповідної соціального наративу як прояву національної ідентичності.

Для досягнення цієї мети основні принципи соціально-економічної політики варто було б, на наш погляд, орієнтуватися як на відновлення потужностей виробничого сектору країни із запровадженням інноваційних технік виробництва

товарів та послуг, так і на формування напрямів стратегічно осмисленого вдосконалення економічної системи задля виведення її на світовий рівень розвитку. Досить показовою у даному відношенні, на наш погляд, є порада шведських економістів К. Нордстрема та Й. Ріддестрале, котрі наголошують у своїх роботах, що конкурентна перевага в умовах сучасного світу створюється саме за рахунок відмови від конкуренції, а успіх визначається здатністю вирізнятися серед інших, а не намаганням відтворити існуючі стратегії [див. 234].

Як відзначає Р. Хайлбронер, економіку не слід порівнювати з точними науками, оскільки вона має справу з досить мінливим предметом – людською природою [див. 333, с. 407] і, відповідно, кожна дієва економічна стратегія завжди є продуктом конкретної економічної ментальності. Усвідомлення того важливого факту, що економіка як наука дійсно не є, і не може бути, продуцентом універсально значимих законів, дозволяє нам орієнтуватися не тільки на відтворення існуючих зразків організації соціально-економічного простору, але і створювати альтернативні теорії та стратегії їх втілення у сферу економічного розвитку.

Звісно «стратегія» найменшого спротиву тривалий час позиціонувалась як найбільш зручна, однак з такою позицією варто сперечатися, зваживши на її соціально-практичні наслідки. Адже ті країни, які не докладали суттєвих зусиль до створення та впровадження обґрунтованих, з позиції національних економічних інтересів, стратегій розвитку і слідували «універсальним» законам неолібералізму, опинились сьогодні у найбільш скрутних економічних умовах – відсутності економічної суб'єктності, а отже, і скільки небудь значимого впливу на економічну політику у межах власної країни внаслідок фінансової залежності від міжнародних фінансових інститутів.

У такий спосіб, історичний та теоретико-методологічний аналіз досліджуваної проблематики дозволяє нам вести мову про її тривале нівелювання як на рівні теорії, так і соціальної практики та глобальний перехід від ідей економічного націоналізму Ф. Ліста до системного та послідовного втілення ідей економічного космополітизму А. Сміта. Вже К. Маркс та Ф. Енгельс передбачали

розвиток економічної ідеології не в руслі національних, а саме інтернаціональних векторів поступу економічних систем і наполягали на доцільності космополітизму у розвитку економічних процесів. В руслі такого ж космополітичного підходу відбувається розповсюдження ідеї становлення глобальної економічної спільноти.

Економічний націоналізм, звісно, продовжував розвиватися, але далеко не у мейнстрімі філософсько-економічних досліджень. Таким чином, поступово закладені економічним націоналізмом ідеї трансформувались у економічну теорію глобалізації, що особливо активно розгортається сьогодні. Втілена сучасністю ідея глобальної космополітичної економічної структури та відповідної їй ієрархії на чолі з однією нацією виявилася більш привабливою, ніж рівноправна економічна комунікація множини націй і, відповідно, сучасна «глобалізація невідворотно перетворюється на інструмент поглиблення світової нерівності» [див. 139, с. 64] в умовах, коли у світі продовжує існувати чітка силова ієрархія держав [див. 86, с. 156].

Усвідомлення цих тенденцій проявляється у сучасному світі, зокрема, у вигляді формування національно орієнтованих глобалізаційних сценаріїв, коли найбільш потужні в економічному відношенні країни розгортають міжнародну конкуренцію щодо міри впливу на глобальні економічні та політичні процеси. Внутрішня суперечність соціальних процесів, що відбуваються в межах сучасної цивілізації, розкривається у контексті бурхливого розвитку глобалізаційних тенденцій, з одного боку, та відродження національно орієнтованого мислення – з іншого.

На перший погляд, це дві взаємосуперечливі тенденції. Однак, якщо уважно проаналізувати плюралізм сучасних глобалізаційних сценаріїв, можна виявити національно ангажовані вектори кожного з них. Так само і найпотужніший суб'єкт сучасної економічної глобалізації спирається, перш за все, на власні національні економічні інтереси. Адже як відзначає американський дослідник Майкл Манн, США самі є нацією-державою, адже цінність національної торгівлі в США завжди превалювала над цінністю міжнародної. Їхній капіталізм є

набагато більш національним, ніж капіталізм будь-якої із європейських країн» [див. 198, с. 402]. Отже, така економічна ідеологія як неолібералізм, по суті своїй, теж є втіленням ідеї економічного націоналізму та практичною реалізацією теорії економічної нації на глобальному рівні.

Сполучені штати є однією з найбільш успішних економічних націй сучасного світу, що пов'язано і зі специфікою їх економічної історії – тривалого періоду економічного зростання під час другої світової війни за рахунок активних торгових операцій з воюючою Європою. Однак, цей сприятливий чинник сам по собі не може розглядатися у якості ключового рушія економічного зростання. Важливу роль також відіграла специфіка сформованих там економічних інститутів, які у термінології вже згадуваних нами Д. Аджемоглу та Д. Робінсона, можна назвати інклюзивними.

Враховуючи такі тенденції важко не погодитися із М. Манном щодо того, що занепад національної держави у сучасному світі не має загального характеру. Не дивлячись навіть на деяку здачу позицій під натиском *над-національних* сил, у сучасній національній державі ідея суверенітету залишається актуальною як ніколи [див. 198, с. 384-385] і, відповідно, на нації-держави все ще розвиваються або принаймні намагаються досягти цього стану [див. 198, с. 382]. Особливо чітко це прослідковується у сфері економічної взаємодії. Суто економічний організаційний характер, за своїми структурно-функціональними особливостями, демонструє і Європейський союз, протиставляючи себе економічному конгломерату Сполучених Штатів. Хоч ЄС і не є окремою країною на кшталт США або Китаю, але, тим не менш, функціонує за принципами близькими до ідеї митного союзу.

Економічну детермінованість Єврозони підтверджує і німецький дослідник Ю. Габермас, звертаючи увагу на те, що тільки такий Європейський союз, який є зовнішньополітично дієздатним і приймає на себе роль у світовій політиці поряд з США, Китаєм, Індією і Японією, зміг би сприяти формуванню у відповідних всесвітніх економічних організаціях альтернативи нині пануючому «вашингтонському консенсусові» [див. 329]. У такий спосіб Ю. Габермас акцентує

увагу саме на економічній природі політичної могутності та відповідної ролі суспільств у глобальному масштабі. Ідея провідної ролі економічної ідентичності серед громадян також чітко прослідковується у роботах ще одного видатного європейця – Т. Адорно, котрий відзначав, що належність до існуючої економічної системи надає свідчень про кожного жителя сучасної країни набагато більше, ніж усі аналогії з тотемом і табу [див. 4].

Ведучи мову про означеність економічної теорії нації запропонованими нами історичними та теоретичними аргументами, варто наголосити на ще одному суттєвому, з нашої точки зору, нюансі. Йдеться про потребу розмежування таких понять як економічна теорія нації та фінансова теорія нації, адже сучасна економічна теорія, як правило, хвибує на домінування фінансистського вектору в економіці, що призводить до досить складних соціальних наслідків. Показовим у даному плані є справедливе зауваження сучасного американського дослідника Ха-Джун Чанга стосовно того, що у сучасному світі, з урахуванням домінування фінансової індустрії в багатьох країнах, люди досить часто сприймають фінансову економіку і економіку як таку як дещо еквівалентне, тоді як насправді перша є лише незначною частиною останньої [див. 331, с. 18].

Саме тому запропонований нами підхід, в жодному разі, не варто розглядати як такий, що міг би позиціонувати сучасний вимір фінансово-інформаційної «економічної» системи у якості основи формування ефективної стратегії соціально-економічного поступу. Адже ми ведемо мову саме про *економічну* теорію нації, де таке поняття як економіка розглядається не у контексті домінування фінансових процесів, але як сфера розробки стратегій максимальної ефективізації соціально-економічного життєвіту. Саме така економіка може стати, на наш погляд, основою формування національної ідентичності.

Ми пропонуємо позиціонувати націю не лише у якості уявної політичної спільноти, як це робить Б. Андерсон, але, перш за все, у якості «уявної» економічної спільноти, у якості єдиного господарського простору, що складає основу національної ідентичності суб'єктів господарювання. Б. Андерсон

пов'язує формування національної ідентифікації – тобто «уявлення» нації як специфічної спільноти – з епохою Нового часу, що цілком закономірно, адже саме в цей час формується феномен нації у її класичному розумінні. Однак, дослідник пов'язує цей феномен саме із розповсюдженням друку, а на наш погляд, важливу роль відіграє ще і той чинник, що саме в епоху Нового часу формується економічна наука. До того ж сам Б. Андерсон назвав це явище «друкарським капіталізмом», котрий став прообразом масового виробництва [див. 7, с. 65].

Відзначимо також, що наше дослідження спрямоване і на визначення умов формування ідеї економічної нації. Цей аспект видається нам особливо важливим у зв'язку з тим, що на сьогодні все ще не випрацювано ідеї української нації як цілісного нарративу, а отже і відповідної філософії соціального розвитку української держави. Ті історично ангажовані інваріанти української державності, що педалюються деякими сучасними аналітиками, у контексті пропонованого дослідження ми до уваги не братимемо з двох причин. По-перше, всі вони в кінцевому результаті виявилися неефективними, що і привело нас у теперішню ситуацію, коли ми знову змушені займатися пошуком ідейних основ національної єдності нашого суспільства. І, по-друге, їхня практична недоцільність зумовлюється сьогодні ще і тим, що всі вони були зумовлені цілком конкретними геополітичними чинниками, котрі в сучасних умовах вже давно втратили свою актуальність. Адже Україна доби Б. Хмельницького або Центральної Ради та сучасна Україна є абсолютно різними державами, що перебувають у абсолютно різних історико-політичних умовах та перспективах соціального поступу.

Отже, потреба трансформації сучасного економічного середовища у контексті пошуку більш дієвої моделі його розвитку спонукає нас до аналізу та системного викладу взаємоузгоджених аспектів власного бачення структурної та функціональної специфіки економічної теорії нації у відповідності до сучасних реалій, що означені глобалізаційними процесами. Такий аналіз є актуальним ще і у зв'язку з тим, що на сьогодні існує потреба у формуванні нових підходів до організації глобального простору, в тому числі і у зміні моделі світової

економіки. Тобто формування нових економічних стратегій є актуальним як для більшості окремих націй, так і для глобального економічного простору в цілому. Адже як наголошує Дж. Стігліц, сьогодні глобалізація не працює, і проблема полягає не у самій глобалізації, а в тому, як вона впроваджується в життя [див. 293]. Тому потреба зміни глобалізаційних стратегій на всіх рівнях і, перш за все, на економічному та екологічному змушує нас до осмислення відповідних альтернатив.

А оскільки економічний світогляд дійсно досить тісно пов'язаний з екологічним, формування нової економічної аксіології якраз і є тією перспективою, котра дозволить актуалізувати конструктивні зрушення у структурі господарської активності як на рівні націй, так і на рівні глобального співтовариства націй. Відповідно, самоорганізація суспільств на основі економічного інтересу у якості своєрідних «економічних націй», орієнтованих на продуктивну економічну та соціально-політичну взаємодію на глобальному рівні здатна, на наш погляд, сформувати досить конструктивний за своїми наслідками синергійний ефект. У такий спосіб, економічний націоналізм являє собою своєрідну форму колективного індивідуалізму, тоді як стратегія соціально-економічного конформізму у сучасних умовах породжує непродуктивне атомізоване суспільство.

Формування ж національної економічної ідентичності сприяє формуванню більш раціональної системи управління як внутрішніми, так і зовнішніми соціально-економічними процесами. Саме тому, на наш погляд, ідея «економічної нації» стає сьогодні надзвичайно актуальною для українського суспільства, коли самостійна держава вже сформована та апробовані невдалі спроби формування національної ідентичності. Крім того, військовий конфлікт з Росією остаточно продемонстрував потребу формування такого типу нації, економічний статус та військовий потенціал якої більше ніколи не сприятиме її позиціонуванню з боку зовнішніх суб'єктів, у якості держави, придатної для розподілу територій. Якщо ми прагнемо зберегти незалежність та цілісність, єдиним надійним засобом є

формування такої економічної стратегії, що створить умови для позиціонування нашої країни як самодостатньої економічної нації.

Вдаючись до систематизації викладених теоретичних концептів, спробуємо запропонувати дефініцію економічної нації як основного концепту нашого дослідження. Визначення даного феномену може, на наш погляд, виглядати наступним чином: **економічна нація** – це така форма спільності людей, яка здатна до формування політичних та економічних інститутів, придатних для забезпечення засобів ефективної реалізації унікальної, інновативної стратегії економічного зростання та творення багатств в умовах соціальних викликів будь-якої складності. Відповідно, основним критерієм виокремлення економічних націй сучасності стає інтелектуальна та структурна унікальність вирішення соціально-економічних проблем того чи іншого суспільства в умовах глобальної фінансової кризи, що є особливо актуальним для нашого суспільства.

1.2. Філософсько-методологічні засади аналізу економічних чинників формування нації: синтез підходів

Зважаючи на сформовану мету дослідження, вибір методології був досить очевидним. Важливу роль відіграв *метод деконструкції* у якості основи аналізу робіт провідних представників економічного націоналізму та включення його смислів у процес структурного осмислення сучасних глобалізаційних процесів з наголосом на потребі залучення елементів такої мисленнєвої стратегії у вимірі трансформації соціально-економічних процесів у сучасній Україні. Враховуючи на потребу дослідження сутності та соціо-практичної ролі економічного націоналізму в умовах глобалізованого світу, виникла безпосередня необхідність задіяння *діалектичного методу* задля аналізу глобально орієнтованих чинників економічного націоналізму, так само як і національно орієнтованих чинників сучасного глобалізму, що досить послідовно прослідковується у сучасних глобалізаційних стратегіях.

На наш погляд, не менш важливим аспектом формування нового типу структурних зв'язків у контексті становлення економічної нації, як суб'єкта соціальної практики, є врахування *взаємозв'язку раціонального та ірраціонального компонентів економічного світогляду*. До того ж, згідно останніх досліджень у цій царині, мотиви економічної діяльності людей значно легше зрозуміти, звернувшись до глибоко прихованих упереджень, ніж намагатися уявити економічну поведінку як таку, що скеровується виключно здоровим глуздом [див. 333, с. 296]. Природа ірраціонального в економічному мисленні, по суті своїй, є логічним продовженням раціональності.

Тоді як, у межах сформованого сучасною цивілізацією світогляду, політичні рішення приймаються виключно з огляду на їхню раціональну доцільність. Відповідно, постає питання: чи завжди раціонально орієнтовані економічні рішення призводять саме до тих наслідків, які варто вважати раціонально виправданими? В даному відношенні складно не погодитись з П. Слотердайком, що значної іронії сповнена Фройдова «раціоналізація», де іменем *ratio* супроводжуються «псевдообґрунтування, якими свідомість маскує власні самообмани, адже раціональне здається своєрідною обгорткою особистого й колективного ірраціоналізму» [281, с. 64].

Як свідчить практика, досить часто ми дійсно можемо спостерігати нерациональний результат раціонального планування, так само як і раціональні наслідки, на перший погляд, ірраціональних рішень, що особливо помітно в економічній сфері життєдіяльності людини і суспільства. Як правило, нерациональні наслідки спостерігаються у сфері короткострокових економічних «стратегій», що орієнтовані на швидкий результат. Так, наприклад, на рівні економічної діяльності підприємця, нерациональність суто раціонального підходу розкривається на рівні перманентного накопичення капіталу, що у кінцевому рахунку перетворюється на самоціль, а не на засіб. Ніби-то раціональна, на перший погляд, орієнтація на збереження та примноження матеріального та фінансового капіталів, поступово втрачає раціональну цінність. Надмірний

раціоналізм, у такий спосіб, виводить нас у сферу нераціонального, причому саме у деструктивних його проявах.

Тому ми можемо сформуванати своєрідну тріаду нераціональне-раціональне-іраціональне, де на рівні діалектичного взаємозв'язку цих понять у вимірі соціально-економічної практики їхнє розмежування виглядатиме наступним чином: нераціональне як такий підхід до розуміння економічної поведінки людини та її рішень, що передбачає врахування або суто логічного аспекту економічного мислення, або виключно нелогічного, і ніколи не аналізує їх синергійний потенціал; раціональне як строго логічний алгоритм без врахування важливих іраціональних чинників економічної поведінки (емоцій, волі, сподівань тощо); та іраціональне як більш комплексний підхід до організації економічної поведінки з урахуванням як суто логічних аспектів, так і актуальних нелогічних проявів економічної поведінки колективного чи індивідуального суб'єкта.

Соціальні ж прояви раціональної іраціональності в економіці розкриваються, як правило, на рівні економічної ідеології та відповідної економічної міфології суспільства. Нераціональний аспект раціональних рішень на рівні економічної ідеології засвідчує себе у вимірі орієнтації на короткострокові соціально-економічні програми на кшталт швидкого продажу ресурсів або підприємств і, відповідно, відмови від більш складних, «іраціональних» програм. Йдеться про свідому відмову від проектів, що не сприяють швидкому зростанню індивідуальних прибутків, але у контексті майбутніх перспектив соціально-економічного прогресу виявляються більш доцільними.

Відповідно, діалектика раціонального та іраціонального аспектів економічної свідомості безпосередньо відображається на результатах економічної діяльності як індивіда, так і суспільства в цілому. Хоча економічна сфера соціального життя і вважається суто раціональною, однак результативність економічних рішень та реформ на загальносуспільному рівні може, у такий спосіб, розгортатися як у вимірі раціональних, так і нераціональних наслідків.

Таким чином, ігнорування ірраціонального аспекту будь-якої, на перший погляд, раціональної діяльності на рівні соціальної практики може спричинити цілком передбачувані наслідки, що створюватимуть перепони для повноцінного соціального прогресу.

Діалектичний підхід до вивчення глобального та національного у структурах економічної свідомості суспільства, а також до раціонального та ірраціонального у структурах економічного світогляду дозволив нам всебічно проаналізувати основні структурні рівні становлення ефективної економічної нації. У поєднанні з феноменологічною методологією такий підхід дозволив проаналізувати трансцендентальні засади економічної свідомості та її іманентні структури як такі, що уможливають конституювання смислових векторів економічного націоналізму та економічного глобалізму, а також конституювання смислових умов їх продуктивного синтезу.

Феноменологічний метод є базовим у вимірі аналізу структур національної економічної свідомості. Саме сучасна феноменологія та напрацьована нею методологічна база дає можливість ґрунтованого аналізу іманентних структур економічної свідомості нації. Трансцендентальні засади економічної свідомості уможливають активне конституювання її аксіологічно-смислових вимірів та відповідної їм діяльності, тобто є умовою формування безпосереднього економічного досвіду – економічних ідей, ейдосів, цінностей, переконань тощо. Тоді як обґрунтований М. Мерло-Понті концепт «тілесність» є засадничим для формування виключно досвіду емпіричного, а отже і реалізації економічних цінностей у матеріальній площині суспільного господарювання. Соціальний вимір економічного досвіду нації конституюється, у такий спосіб, одночасно як на рівні ідеальному (духовному), так і матеріальному.

Перш за все зважимо, що інтенційність, як характеристика економічної свідомості, дозволяє розглядати останню як таку, що активно конститує смисли соціально-економічної реальності – як вже реалізовані у матеріально-тілесній площині, так і перспективно можливі до реалізації у майбутньому. Як довели П. Бергер та Т. Лукман, інтенційність свідомості може розгортатися у двох

можливих вимірах, а саме: засвоєння знань минулих поколінь (інтерналізація досвіду) та формування якісно нових ідей та стратегій (екстерналізація досвіду).

Таким чином, інтерналізація економічного досвіду нації передбачає формування відповідним чином темпорально та інтерсуб'єктивно структурованого соціально-економічного проекту національної екзистенції у вимірі такого модусу темпоральності як минуле у його зв'язку з теперішнім. Тоді ж як екстерналізація економічного досвіду інтенційно орієнтована на формування нових перспектив та відповідних екзистенційних проектів суспільства, тобто репрезентує зворотній модус часовості, що орієнтований на теперішнє у його зв'язку з майбутнім. Відповідно, екстерналізація соціально-економічного досвіду соціуму передбачає формування нових, креативних смислів її соціально-економічного поступу, а отже і новітніх екзистенційних проектів національного буття – як на рівні ціннісно-духовного, так і матеріального розвитку суспільства. Останні можуть продукуватися не лише економістами-науковцями, але і безпосередньо суб'єктами соціально-економічної діяльності, як то представники господарських та бізнес-структур.

На наш погляд, сучасні глобалізаційні концепції оперують звуженим, дофеноменологічним поняттям досвіду, що суттєво обмежує соціально-філософську рефлексію у цій царині. Саме тому до аналізу національної економічної свідомості варто застосувати саме феноменологічний метод для більш ґрунтовного аналізу національної економічної свідомості як самодостатньої інтенційної структури. У даному разі варто застосувати принцип *ἐποχή* у вимірі економічної ідеології, тобто на зразок античних скептиків відмовитися від остаточних суджень про соціально-економічну доцільність, що дозволить вберегти соціальний простір від економічного догматизму.

Варто також враховувати, що екстерналізація соціально-економічного досвіду нації відтворюється у ментально означеній, характерній конкретному соціуму техніці творення нових змістів та вдосконалення форм соціально-економічного знання. У такий спосіб, економічна екстерналізація у контексті розвитку соціальної системи, де «ми є як створіннями, так і творцями світу навколо себе» [234, с. 281],

стає основою соціально-економічного розвитку суспільства у креативно-конститууючому історичному вимірі, особливо враховуючи, що форми соціального життя завжди націлені на нові форми міжіндивідуальних відносин та соціальних інститутів [див. 361, с. 68].

У відповідності до такої логіки відслідковуємо і діалектичний взаємозв'язок між людиною, як творцем економічного простору, та соціально-економічною системою, як продуктом її діяльності. Адже інтерналізація та екстерналізація знання у контексті феноменологічної соціології позиціонуються у якості елементів неперервного діалектичного процесу, коли в діалектиці природи і соціально сконструйованого світу людина творить реальність і тим самим творить саму себе [див. 26, с. 295], що свідчить про соціально-креативний потенціал свідомості в цілому та її економічного виміру зокрема.

Економічна свідомість виступає, у такому теоретичному ракурсі, у якості сфери історично-конститууючої інтенційності, що розкривається у вимірі креативного синтезу традиційного економічного знання та нетрадиційного економічного мислення. При цьому традиційне економічне знання або економічний гносис, як атрибут соціального господарювання, функціонує, на наш погляд, у формі інтерналізованої економічної віри, а нетрадиційне економічне мислення або економічна епістема – у формі екстерналізованого креативно-когнітивного економічного проекту [див. 90, с. 63].

У такий спосіб, найбільш актуальним вектором розгортання соціально-економічної інтенційності сучасних пострадянських націй, що розвиваються в умовах «фінансової цивілізації», стає саме *екстерналізація економічного досвіду*. А отже і формування ефективних соціально-економічних стратегій та створення надійних збалансованих економічних систем, що є важливим чинником успішності будь-якого суспільства, особливо в умовах процесів економічної глобалізації. Якщо ж одну з основних тез екзистенціалізму – «буття передує сутності» – перевести у вимір інтерсуб'єктивності, тобто соціальності, тоді цілком доцільно вести мову про потребу обґрунтування та реалізації відповідного екзистенційного проекту соціально-економічного розвитку сучасної української нації. Адже реалізація

ефективної програми соціально-економічних трансформацій є неможливою без попереднього конституювання відповідної ідеї та стратегії її опредметнення.

Формування та реалізація такої соціально-економічної стратегії можливі лише засобами продуктивної синергійної взаємодії суб'єктів господарської та соціально-економічної діяльності на рівні життєвіту нації – сфери безпосереднього повсякденного соціально значимого досвіду – засобами його поступової екстерналізації, адже, за Е. Гусерлем, саме на рівні інтерсуб'єктивності відбувається узгоджене конституювання соціально значимого смислового поля і, відповідно, суспільного досвіду як такого.

Варто зважити, що аналіз взаємозв'язку суб'єктивного та інтерсуб'єктивного вимірів свідомості вдало обґрунтовано і у теорії символічного інтеракціонізму Дж. Г. Міда, положення котрого корелюються з деякими тезами феноменологічної філософії. Так у Е. Гусерля, у контексті аналізу інтерсуб'єктивності, йдеться про двопорядковість суб'єктивності, дворівневість її функціонування – як суто суб'єктивного та як інтерсуб'єктивного досвіду [див. 100]. У Дж. Г. Міда мова йде про такі рівні суб'єктивності як «І» та «те», котрі є відповідниками суб'єктивного та інтерсуб'єктивного рівнів індивідуальної свідомості – тобто «Я» особистісне як носій індивідуалізованого досвіду (в нашому випадку – економічного) та «Я» соціалізоване з відповідним інтерсуб'єктивним соціально-економічним досвідом – соціальними функціями економічного суб'єкта, його суспільною роллю.

До речі, за Дж. Г. Мідом, сутність економічного процесу якраз і полягає в тому, що він постає «найбільш універсальним соціалізуючим чинником» [212, с. 268], а індивідуальна економічна настанова позиціонується дослідником у якості соціально організуючої сили, оскільки «ніщо не може прийти до буття інакше як через індивідуальну організацію» [див. 212, с. 266]. Економічний процес у Дж. Г. Міда стає, в такий спосіб, одним із провідних соціалізуючих чинників і відіграє ключову роль у формуванні стратегічних суспільних інтересів, ефективно визначення яких стає основною задачею сучасного українського суспільства, яке потребує трансформації суспільної свідомості до рівня самосвідомої нації.

Таким чином, продуктивна реалізація національного економічно-

екзистенційного проекту вимагає значних індивідуальних та колективних зусиль – як технічних (матеріальних), так і когнітивних (духовних), в тому числі і освітніх, адже саме освіта являє собою ту специфічну сферу соціальної активності, що поєднує в собі одночасно як інтерналізаційний, так і екстерналізаційний виміри соціалізації особистості. Враховуючи, що освіта є сьогодні найважливішим елементом розвитку людського потенціалу, тобто духовного капіталу нації, що формує «соціально-культурні і навіть психологічні аспекти навколишнього середовища людини» [295, с. 69], важливо вказати на особливу актуальність розвитку сучасної економічної освіти у вимірі формування новаторських засад та принципів економічної підготовки майбутніх суб'єктів соціальної діяльності, орієнтованих на розвиток соціально-креативного економічного мислення.

Адже неможливо не погодитись, що саме освічена особистість стає продуцентом соціально-економічного прогресу, хоча залежно від ціннісних настанов та засобів їх реалізації та ж освічена особистість може спричинити і досить серйозний регрес, а отже аксіологічна складова економічної освіти має стати провідним її елементом. Тут знову доречно звернутися до символічного інтераціоналізму Дж. Г. Міда, оскільки екстерналізація соціально значимого знання відбувається виключно через індивідуальний новаторський досвід індивіда – «I», тоді як тілесність матеріальної економічної культури («me») є результатом інтерналізації економічного досвіду. Тобто на рівні особистісних настанов суб'єкт економічної діяльності є продуцентом новаторських ідей соціального поступу (видатні суспільні діячі), виносячи певні екзистенційні проекти у площину соціально значимого, сприяючи їх герменевтично-дискурсивному осмисленню, з можливістю подальшої інституціоналізації у матеріальній культурі відповідного суспільства.

Отже, у випадку ефективної економічної освіти індивід, як суб'єкт суспільної діяльності та носій духовного капіталу нації, набуває здатності до формування нових векторів економічного мислення, новітніх смислів соціально-економічної свідомості. У даному відношенні важливо відзначити, що виводячи економічний процес у сферу громадських інтересів, тобто за межі індивідуального корисливого

мотиву, Дж. Г. Мід дійшов висновку, що «економічний процес має неминуче вести індивіда, як суб'єкта соціальної діяльності, до все більш конкретного опанування настанови «узагальненого іншого» [див. 212, с. 270], що наближає Дж. Г. Міда до Аристотелевої ідеї загального блага у якості головного критерія демаркації економічних процесів та хрематистики.

А оскільки опанування настанови «узагальненого іншого», з точки зору феноменологічної філософії, якраз і конститується у якості інтерсуб'єктивно орієнтованої системи суспільних настанов, аксіологічна складова соціалізації суб'єкта економічної діяльності стає провідною у структурах національного життєсвіту. Разом з тим, національний економічний *lebenswelt* сучасного українського суспільства наразі перебуває у своєрідній біфуркативній, «межовій ситуації» (термін введено у вжиток К. Ясперсом), коли «старий» корупційний життєвий світ економічної взаємодії частково вже втратив свою легітимність, а «новий» економічний *lebenswelt* ще остаточно ще не сформовано. І тому існує певний екзистенційний ризик для суспільства, в умовах якого як ніколи актуальною стає потреба впровадження в економічне середовище нових, конструктивних господарських інтенцій та відповідних їм цінностей з ціллю формування нового типу соціально-економічного досвіду. Однак цю інтенцію можливо реалізувати виключно за рахунок кумулятивних зусиль кожного індивіда, як безпосереднього актора соціально-економічної діяльності.

Як відомо, специфіка економічного життєсвіту якраз і полягає в тому, що він є первинним стосовно будь-яких наукових узагальнень. Він є безпосереднім індивідуальним, аксіологічно означеним, економічним досвідом суспільної взаємодії, безвідносно до економічної науки, котра напрацьовує гіпотези, концепції чи теорії. Економічний життєсвіт, як і *lebenswelt* в цілому, являє собою не лише інтерналізовані виміри соціально-економічного континууму і постає як своєрідний запас наявного економічного знання та меж його актуальної застосовності, але і як система знань, що під впливом освіти та відповідних обставин здатна до самостійного розвитку – екстерналізації власних змістів.

Як зазначає відомий німецький феноменолог А. Шюц, *lebenswelt* має свою

власну і досить розгалужену структуру та складається із множини елементів – від сліпої віри до безпосередньої емпіричної достовірності [див. 356, с. 342]. Разом з тим, посилаючись на У. Джемса, А. Шюц проблематизує два рівні достовірності знання, що формується у вимірі життєсвіту – «knowledge of» як загальну обізнаність щодо чогось та «knowledge about» як рівень досить глибокого структурного знання явищ та процесів. Відповідно, економічний життєсвіт так само включає в себе такі рівні знання, які можуть стосуватися умосяжного, уявлюваного та практично здійсненого, або того, на що сподіваються, чи чого остерігаються [див. 356, с. 360]. Тобто мова йде про фактичну «непрозорість» нашого життєвого світу, котра не дозволяє досягти вичерпного знання та про перманентну присутність у ньому регіонів невідомого [див. 356, с. 359], що і обумовлює його динамічність.

Якщо перевести ці міркування у соціально-економічну площину, отримаємо багаторівневу систему розгалуженого економічного знання з різним ступенем вірогідності, аксіоматичності, уявлюваності, обґрунтованості тощо. По суті, це свідчить про відкритість життєвого світу до перманентної екстерналізації. Виходячи із такого трактування феноменологічна методологія передбачає можливість аналізу економічного життєсвіту як мультимодусної відкритої системи, про що зокрема свідчить і такий специфічний вимір інтенційності як ідеація. Остання позиціонує економічну свідомість – у всіх її структурних проявах – у якості системи, що здатна до самовдосконалення та відповідних іманентних трансформацій.

Такі трансформації можуть мати і ситуативний характер, при цьому принципово змінюючи модуси сприйняття, а отже і вектори соціально-економічного розвитку суспільства та його свідомості, створюючи умови для унікальних соціально-економічних «інсайтів». Відповідно, економічний життєсвіт дійсно постає як відкрита система, яка передбачає актуалізацію будь-якого модусу соціально значимого економічного знання. Це відкриває перспективу синергійного аналізу економічного життєсвіту як системи, що здатна до самоорганізації, особливо якщо зважити, що і сам Е. Гусерль вважав

життєвий світ продуктом взаємоузгодженого конституювання інтерсуб'єктивного смислового континууму, що здійснюється перманентно.

У такий спосіб, економічна свідомість, як структурна складова національної свідомості суспільства, може бути позиціонована у якості структурного рівня економічного життєсвіту нації, у межах якого відбувається активне конституювання соціально-господарських ідей та основних засад їх подальшої реалізації у інтерсуб'єктивному просторі. Адже *національна самосвідомість*, згідно сучасних досліджень, являє собою не тільки здатність до відмежування власного життєсвіту від життєсвіту інших націй, але і моделювання свого майбутнього [див. 149], що позиціонує національну економічну свідомість як результат інтерналізації економічного досвіду суспільства, а національну самосвідомість – як основу подальшої екстерналізації цього досвіду.

Якщо національна економічна *свідомість* інтерналізується засобами освіти та виховання, то національна економічна *самосвідомість* конститується на основі не лише інтерналізованої економічної культури, але і на засадах екстерналізації власного економічного досвіду індивідів та соціальних груп. Тобто специфіка економічної свідомості нації обумовлена здебільшого економічним менталітетом та інтерналізованою економічною культурою, а економічна самосвідомість нації конститується у процесі безпосередньої актуалізації такого досвіду у конкретних соціально-економічних ситуаціях, що вимагають швидких креативних соціально-економічних рішень та дій.

Отже, економічна свідомість нації у всіх її проявах являє собою відкриту синергійну систему, в межах якої відбувається екстерналізація економічного досвіду індивідів та суспільних груп. Відповідно, економічна самосвідомість нації конститується одночасно як на рівні інтерналізованого економічного знання, тобто культурно та ментально означеної економічної свідомості, так і на рівні її безпосередньої екстерналізації – творення новітнього екзистенційного соціально-економічного проекту суспільного/національного розвитку, що у біфуркативній ситуації продукує новітні концепти соціально-економічної ідентичності, а отже сприяє економічному прогресові суспільства.

Важливим нюансом аналізу економічної самосвідомості нації є і те, що в часи криз підвищується роль еліт, тобто тієї рефлексуючої меншості, яка на основі критичного аналізу попередніх структур національної самосвідомості, формулює національну ідею – нові формоутворюючі параметри, котрі виводять національну самосвідомість на новий рівень структурування [див. 174]. Це, по суті, і відбувається в сучасній Україні – країна перебуває у стані формування новітніх вимірів економічного життєвіття та національної економічної самосвідомості як інноваційних формоутворень та новітніх смислових рівнів соціально-економічної самоорганізації. Тому варто вказати і на таку смислову специфіку трансформацій суспільної свідомості, згідно якої коли керівні параметри переходять критичну точку розвитку, система потрапляє в зону біфуркації і маргінальні компоненти стають ресурсом структуризації системи [див. 174].

Крім того, за О. Ладигіною, структуру національної самосвідомості складають три основні рівні, а саме: мікрорівень (або самопізнання), в основі якого знаходиться бінарна картина світу «ми-вони»; макрорівень (або самовідношення) – національні почуття, настрої, переживання, котрі встановлюють зв'язок індивіда з національною спільністю; *мегарівень* (або саморегуляція) – його зміст формують інтереси, ідеї, ідеали та ідеологія. Згідно такої класифікації, економічна самосвідомість сучасного українського суспільства на даному етапі вже досягла макрорівня, але ще не досягла мегарівня, тобто регуляції соціально-економічних процесів на основі усвідомлення нацією власної господарської самодостатності, що дозволило б позиціонувати її як повноцінну економічну націю.

Таким чином, національна економічна самосвідомість постає як екстерналізована складова життєвіття, яка може сформуватись, а може і не сформуватись; але її наявність передбачає чітке розмежування життєвіття власної нації від життєвітів інших суспільств та націй, а також усвідомлення єдності життєвіття національної спільноти, наявність чітких господарських ідей та соціально-економічних стратегій щодо подальшого розвитку національної

економічної системи. У такий спосіб, національна економічна свідомість постає як сконституйоване суспільними науками (економічною історією, психологією тощо) знання, що досить ефективно відображає як первинні структури життєсвіту, так і вдосконалює їх більш складними смисловими конструкціями на рівні формування економічної самосвідомості суспільств та націй.

Отже, економічний життєсвіт як «точка перетину» інтерналізованих конструкцій економічної свідомості з екстерналізованими концептами економічної самосвідомості, стає засобом формування нового типу економічного мислення та одним із векторів соціального та загальнонаціонального самовизначення. Зважаючи, що сучасна епоха дійсно вимагає від нас креативного підходу до вирішення соціально-економічних проблем, а не відтворення попереднього соціально-економічного досвіду та знань, властивих іншим економічним культурам, прагнення до господарської ефективності нації передбачає, таким чином, формування інноваційної програми соціально-економічного проекту сучасної української нації.

Відповідно, на відміну від пострадянської Росії, котрій характерний здебільшого механічний, інтерналізаційний стиль соціально-економічного мислення, ми маємо сьогодні віднайти продуктивний напрям трансформації нашої економічної ментальності для формування національно орієнтованої стратегії соціально-економічного поступу. Новітній український соціально-економічний проект національної екзистенції має запропонувати такі форми соціально-економічної самосвідомості та відповідної їм ідентичності, які дозволять досягти продуктивної екстерналізації соціально-економічного досвіду та формування принципово нового соціально-економічного проекту національного розвитку.

За таких обставин, на наш погляд, надзвичайно важливо сформувати у соціально-економічній площині концепцію, яка водночас міститиме як глобальний, так і національний вектор соціально-економічної інтенційності. І, разом з тим, суттєво відрізнятиметься від звичної інтерналізації принципів неоліберальної економічної доктрини. Саме формування своєрідного аксіологічно

означеного національно орієнтованого соціально-економічного проекту та стратегії його реалізації, дозволить нам максимально продуктивно використати біфуркаційний етап у розвитку сучасного українського суспільства, що, в свою чергу, сприятиме формуванню конструктивної економічної ідентичності громадян на основі усвідомлених соціально-економічних інтересів нації, тобто національної економічної самосвідомості.

Саме у такому вимірі соціально-економічний проект національного поступу здатен, на наш погляд, створити умови ефективного застосування символічного капіталу нації. І відповідно, стати основою не лише соціалізації суб'єктів економічної дії, як агентів конструктивних економічних трансформацій, але і основою ефективної легітимації нового соціально-економічного порядку. У такий спосіб, модель «економічної нації» може постати тільки як продукт національної економічної самосвідомості, адже її ейдоси можливо конституювати виключно у межах суспільства, в якому сформовано не лише інтерналізовані смисли економічної культури попередніх поколінь, але і вдало екстерналізовано попередній економічний досвід нації у відповідності до потреб її сучасності.

Метод системного аналізу дозволив поєднати у системну цілісність такі, на перший погляд, різноманітні елементи соціально-економічного життя суспільства як принцип солідаризму, ідеї креативної економіки та економіки, орієнтованої на збереження екосистеми, теоретичні основи філософсько-економічної освіти як важливого елементу розвитку інтелектуального та соціального капіталу української нації. Таким чином, метод системного аналізу дозволив нам зібрати в єдину систему ті важливі елементи духовної культури суспільства, котрі далеко не завжди позиціонуються сучасними дослідниками – як економістами, так і філософами – у якості важливих, стратегічно значимих чинників ефективного соціально-економічного розвитку нації в умовах глобалізаційних процесів сучасності.

Таким чином, в цілому теоретичний фундамент дослідження склали загальнонаукові принципи системно-структурного та структурно-функціонального аналізу в поєднанні з індуктивним підходом, що надали

можливість простежити генезу розвитку предмета дослідження. Одним з основних методів, що застосовувались у межах дослідження, є метод деконструкції у вимірі аналізу економічного націоналізму як основи формування економічної теорії нації. Метод дозволив ґрунтовно проаналізувати смислові виміри економічного націоналізму та тих соціально-філософських розвідок, які мають відповідні теоретичні конотації. Принципи синергетики сприяли конституюванню економічної нації як відкритої системи, становлення якої уможлиблюється на рівні взаємодії різних чинників та векторів розгортання економічної свідомості суспільства в умовах світу, що глобалізується.

Феноменологічна методологія сприяла дослідженню трансцендентальних умов формування продуктивного економічного досвіду сучасних націй у руслі аналізу проблем економічної свідомості суспільств та екстерналізації їх економічних смислів. Діалектичний метод використано також для аналізу взаємозв'язку раціональних та ірраціональних орієнтацій економічної свідомості, їхньої продуктивності на рівні реалізації економічних інтересів нації. Застосування діалектичного методу сприяло уникненню різкого протиставлення національних вимірів економічного розвитку суспільства та глобалізаційних стратегій сучасної цивілізації. Використання діалектики дозволило визначити як національний контекст глобалізаційних процесів, так і глобалізаційний вектор національно орієнтованої соціально-економічної стратегії. У межах комплементарного застосування вказаних методів та методологічних принципів здійснено аналіз основних векторів становлення економічної нації як новітнього феномену у структурі глобалізаційних процесів.

Висновки до першого розділу

Отже, проаналізовані нами теоретико-методологічні джерела становлення економічної теорії нації, дозволяють дійти наступних висновків:

1. Значимість та важливість економічних чинників у процесі формування такого соціального феномену як нація в той чи інший спосіб підтверджується у

міркуваннях як іноземних філософів та економістів, так і у дослідженнях вітчизняних аналітиків. Відсутність у межах сучасного філософського дискурсу системного аналізу соціально-економічних засад формування національного буття, зумовлена притаманною сучасному українському суспільству мисленнєвою специфікою, що зумовлена своєрідним політичним та економічним конформізмом. Відповідно, зосередженість на дослідженні політичної теорії нації та надання їй ключового значення зумовило своєрідну «чемну неухагу» до інших теоретичних вимірів націоналізму та альтернативних теорій нації. Соціально-економічний конформізм не є сприятливою умовою для продуктивного розвитку економічної культури суспільства. Адже такий тип мислення не є самостійним, він сугестивно відтворює готові взірці економічного мислення та економічної поведінки. Відсутність незалежної продуктивної стратегії суспільства, а отже й неможливість його позиціонування у якості економічної нації зумовлена таким стилем мислення.

2. Будь-які форми соціально-економічного конформізму є способом реалізації стратегії «найменшого опору», однак практичної користі для суспільства вони не мають. А відсутність утилітарно орієнтованої складової у економічному світогляді суспільства, як відомо, не є продуктивним елементом у розвитку економічної системи. Відповідно, залучення інтелектуального капіталу суспільства до формування своєрідної, унікальної та стратегічно обґрунтованої програми соціально-економічного поступу, є одним із найважливіших завдань сучасного українського суспільства. Відсутність же таких тенденцій спричиняє ту ситуацію, яку ми, на жаль, спостерігаємо сьогодні – це втрата інтелектуального капіталу нації за рахунок його відтоку за межі суспільства. Саме тому формування ефективної соціально-економічної стратегії та створення практичних умов для її реалізації на часі є головним завданням правлячої еліти суспільства, адже відповідний статус останньої і визначається здатністю до ефективних відгуків на складні історично значимі соціальні виклики.

3. Сучасна економіка змінює свій внутрішній зміст і починає проявляти себе не тільки як спосіб господарювання, але і як домінуюча система управління

суспільством. В результаті чого звичні геополітичні імперативи поступаються місцем реаліям гео економічним. Тому економіку сьогодні позиціонують і як політику, і навіть як ідеологію епохи, що наступає. Відповідно, реконцептуалізація економічних аспектів соціальної організації та економічного націоналізму зокрема, стає одним із найбільш актуальних напрямів сучасних філософсько-економічних досліджень. В умовах світу, який глобалізується економічні чинники набувають особливого стратегічного значення, а найбільш продуктивних соціально-економічних результатів досягають країни з чітко вираженою національною настановою в економіці. Тому у сучасних умовах особливого звучання набуває актуалізація потреби становлення нової парадигми економічного мислення та відповідного їй вектору соціального розвитку – акумулювання інтелектуального та соціального капіталу суспільства у сфері конституювання принципово нової, абсолютно унікальної економічної стратегії, котра не відтворюватиме вже реалізований соціальний досвід, а являтиме собою інновативну стратегію економічного зростання. Для ефективних ходів на всесвітній «шахівниці» важливим є детальне вивчення переваг та можливостей нації, як суб'єкта соціально-економічного процесу, у сфері реалізації ефективних реформаторських підходів в економічній сфері. Домінування у сучасному світі досить жорстких стратегічних переваг кількох впливових економічних систем робить це завдання досить складним, але можливим.

4. У тих країнах, де політичний процес успішно виконує функцію формування та підтримки економічно ефективних інститутів, «політичні нації» успішно трансформувалися в «економічні нації» і здобули відповідні переваги на глобальній економічній шахівниці. Нівелювавши економічні інститути, які призводять до бідності, такі країни сформували інституційні основи для перманентних економічних інновацій, що є основою економічного успіху націй у процесі входження у еру цифрової економіки, прогрес якої набуває суттєвих масштабів і у перспективі може кардинально змінити способи досягнення економічної реальності зокрема, та соціальної реальності в цілому.

5. Основоположником економічного націоналізму та натхненником ідеї економічної нації є німецький дослідник кінця XIX століття – Фрідріх Ліст. Основна ідея Ф. Ліста полягала в тому, що економічні системи націй розвиваються за власними «законами», які значною мірою детерміновані їхньою історією, традиціями та законодавством. Відповідно, для кожної країни доцільно здійснювати пошук власної «національної економії». Тоді як послідовники космополітичної економії, основи якої закладено А. Смітом, наполягали на протилежній тезі, вони вважали економічний досвід тогочасної Британії універсальним і здійснювали механічне перенесення соціально-економічного досвіду однієї країни на усі інші. Відповідно, лістіанський принцип протекціонізму, як ідея захисту економічних інтересів нації, в умовах глобальних трансформацій частково зберігає свою актуальність і є важливою альтернативою економічному конформізму.

6. Економічна нація являє собою такий специфічний тип спільності, що має здатність до формування політичних та економічних інститутів, придатних для забезпечення засобів ефективного реалізації унікальної та інновативної стратегії економічного зростання в умовах соціальних викликів будь-якої складності. Основним критерієм виокремлення економічних націй сучасності стає інтелектуальна та структурна унікальність вирішення соціально-економічних проблем свого суспільства в умовах глобальної фінансової кризи, що є особливо актуальним для українського суспільства.

7. Найбільш ефективною методологічною стратегією для вивчення феномену економічної нації та конституювання на цій основі відповідної теорії є, на наш погляд, синтез таких методологічних підходів як феноменологічний та діалектичний методи, метод деконструкції та синергетика, а також системно-структурний і структурно-функціональний аналіз економічних чинників націєтворення. Зокрема, феноменологічний метод у сфері аналізу економічної свідомості майже не задіяний у сучасних соціально-філософських дослідженнях, тоді як його потенціал є досить важливим для розкриття структур економічного життя націй та специфіки їх розвитку. Діалектичний метод є надзвичайно

важливим для аналізу тих світоглядних настанов економічної свідомості, що розгортаються на рівні національно та глобально орієнтованих аксіологій і визначають вектори соціально-економічного поступу суспільств. Метод деконструкції відіграє важливу роль у визначенні та дослідженні основних економічних чинників націєтворення, які у той чи інший спосіб обґрунтовані у розвідках історичних попередників, а синергетика сприяє не лише їхній систематизації, а й означенню їх синергійного потенціалу на рівні розвитку економічних перспектив сучасних суспільств.

РОЗДІЛ 2

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ НАЦІЇ У ПЕРСПЕКТИВІ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ СУЧАСНОСТІ

2.1. Економічна ідеологія неолібералізму та економічні міфи Постмодерну

На сьогоднішній день досліджень у сфері економічної міфології досить небагато. Це обумовлено нещодавнім виокремленням цього дослідницького вектору із загального контексту філософсько-економічного аналізу. Однак, перші кроки у напрямі детального дослідження такого соціального феномену як економічний міф вже зроблено і у межах деяких вітчизняних та російських теоретичних розвідок. Так, у межах російського дискурсу щодо економічної міфології варто згадати І. Болдирева, який до сфери економічних міфів відносить, зокрема, «економікс». Дослідник вважає, що привілейований статус, який есономікс завоювала за останні п'ятдесят років, варто піддати критичному перегляду [див. 33].

У даному контексті досить показовою є спроба аналітики економічних софізмів, представлена дослідженням Ф. Бастіа [див. 17]. Адже дослідник намагається позиціонувати саме феномен економічного протекціонізму у якості системи соціально орієнтованих софізмів і, навпаки, продемонструвати специфічність неоліберальної ринкової економіки як такої, що ці софізми спростовує. Але сама ця позиція хибує на суто софістичний підхід та деформацію уявлень про принципи ефективного економічного поступу суспільства. На наш погляд, саме неоліберальна економіка є софістично окресленою системою економічних міфів, орієнтованих на «обґрунтування» дієвості та ефективності саме того типу економічних відносин, які Ф. Ліст назвав космополітичною економією. Відповідно, глобальне розповсюдження такого типу економічної політики є доцільним лише для окремих суб'єктів сучасної світ-системи.

Доволі системний аналіз економічної міфології капіталізму запропонував американський дослідник Джон Кеннет Гелбрейт, який у своїй роботі «Економіка

невинного обману» (2004) звертає увагу на внутрішні протиріччя капіталістичної системи господарювання. Дослідник переконливо доводить, що капіталізм американського зразку лише декларативно вважається аналогом вільної ринкової системи. Економічним міфом він фактично називає беззавітну віру в те, що поведінка фінансових ринків нібито може бути спрогнозованою [72, с. 9]. Дж. К. Гелбрейт, як найбільш послідовний критик економіки пізнього капіталізму – при чому не з ідеологічних, а саме зі структурних та моральнісних позицій – наголошує, що йому занадто часто доводилося спостерігати за суттєвими розбіжностями між економічною реальністю та суспільними уявленнями про цю реальність.

З позицій дослідника економічна реальність або перебуває у полоні усталених соціальних уподобань, або особистого матеріального зиску [72, с. 11-12]. Оцінюючи економіку фінансизму, Дж.К. Гелбрейт доходить висновку про те, що провідна система істин економічного світу значно відірвалась від реальності, адже істини та вірування є підпорядкованими впливовим економічним, політичним та соціальним інтересам. У даному контексті позитивна функція міфу поступово переходить у негативну, що підтверджує наступна теза дослідника: «люди навіть не підозрюють у який спосіб формуються їхні погляди і як ці погляди беруть над ними верх» [72, с. 13].

Зокрема дослідник веде мову і про підміну понять у сучасному економічному лексиконі. Він наголошує, що у зв'язку з тим, що сам термін «капіталізм» іноді навіює неприємні історичні асоціації, він поступово відходить у минуле, а новим його ім'ям стає «ринкова система» [72, с. 19-20]. Однак, саме словосполучення «ринкова система», за Дж. К. Гелбрейтом, смислу не має, воно є хибним [72, с. 25]. Суттєвим міфологічно-симуляційним наслідком такого перейменування стає те, що словосполучення «монопольний капіталізм» ізольоване з наукового та політичного лексикону, а перейменування економічної системи ствердило незалежність споживача [72, с. 28].

За визначенням дослідника, економічна наука, яку викладають у бізнес-школах і в яку вірять, значно відстає від реальності, адже ніхто нічого не зможе

продати, якщо не буде управляти споживчим попитом та контролювати його [72, с. 30]. Економічна матриця сучасного капіталізму постає, таким чином, у якості своєрідного монопольного корпоративізму, у межах якого віра у ринкову економіку, в якій покупець є незалежним, стає однією з найпоширеніших форм самообману. Більше того, мислитель наполягає, що вимірювання прогресу суспільства показниками об'єму виробництва нав'язаної виробником продукції, ростом ВВП – зовсім не можна вважати незначним ошукуванням [72, с. 32]. Тут мова дійсно йде не про прогрес, а про нарощування суспільством обертів у сфері *формування та відтворення споживчих стереотипів*. Тоді як власне прогрес передбачає, на наш погляд, в тому числі і розвиток духовного капіталу суспільства, його узгодження з темпами матеріального виробництва, а не лише показники рівня споживання.

Ще більш вражає висновок автора щодо того, що державний та приватний сектори стали єдиним цілим [72, с. 55], адже йдеться про розвинений капіталізм західного зразка. У такий спосіб, привласнення державного майна стає явищем симптоматичним для сучасної цивілізації, різниця лише у масштабах. Найцікавіше, що США та країни третього світу демонструють найбільш кричущі масштаби такого агресивно привласнення. Певний розумний баланс витримує поки що «старий світ», при цьому у Європі спостерігаються досить відчутні фінансові проблеми, які потребують швидкого пошуку ефективних рішень.

Суттєвий недолік у професійній економічній науці Дж. К. Гелбрейт спостерігає ще й у тому, що незважаючи на принципову неможливість передбачення економічних подій аналітики-прогнозисти змушують вірити інших, що знання можуть бути отримані з невідомості; а їхні дослідження покликані створити подібне знання [72, с. 58]. Весь комплекс таких заходів дослідник називає «вишуканою втечею від реальності» [72, с. 63], спонукаючи нас звернутися до економічної дійсності як вона є, спростувати дієвість штучних економічних конструкцій, що створили віртуальний світ економічного фінансизму.

Фінансизм, як продукт віртуальної економіки, за своїми структурно-функціональними особливостями принципово суперечить сутності класичного розуміння економічних процесів. Як справедливо та влучно констатує Дж. К. Гелбрейт: «нужденним відмовлено у грошах, які вони, безсумнівно, витратять, а багатим гарантовано прибуток, який вони найвірогідніше збережуть» [72, с. 85]. У такий спосіб, принципи організації фінансизму руйнують закономірний для ефективного розвитку соціально-економічного середовища колообіг фінансів, приріст яких мав би забезпечувати купівельну спроможність менш забезпеченої частини населення. Тоді як у межах соціальної практики фінансизму цього не відбувається, а лише нарощується фінансова нерівність.

Відповідно, неоліберальна «економіка невинного обману» дійсно є ефективною лише для частини суспільства, при чому мізерної його частини, але не для суспільства в цілому. Задекларована Дж.К. Гелбрейтом потреба зміни парадигми в економічній науці з кожним роком актуалізується все більше у зв'язку з затяжною кризою ліберально-капіталістичної системи господарювання. Одиначні спроби подолання такої ситуації, на жаль, поки що не мають результату. Так, досить показовим прикладом стала діяльність директора-розпорядника однієї з міжнародних фінансових установ – Д. Стросс-Кана, котрий після заяви про потребу трансформації світової економічної політики у більш конструктивному напрямі, втратив свій пост і був дискредитований серед світової спільноти засобами далекими від економічних та політичних.

Ще один важливий пласт аналізу сутності, форм та функцій економічного міфу представлено у роботах А. Горшкова [див. 93] та С. Гурієва [див. 98]. Автори наголошують майже на цілковитій відсутності фундаментальних розробок цієї теми і пропонують власний аналіз економічної міфології. Основний інтерес для дослідників представляє питання про об'єктивні причини формування економічних міфів. Для вирішення сформульованого у такий спосіб дослідницького завдання А. Горшков звертається до О. Лосєва та його роботи «Діалектика міфу» і доходить висновку, що економічний міф являє собою таку форму економічної свідомості, яка відображає реальність у вигляді економічної

вигадки і, відповідно, економічний міф є неадекватним відображенням економічної реальності [див. 93].

На наш погляд, таке визначення економічного міфу досить вдало корелюється із поняттям симулякру, яке Ж. Бодрійяр використовує для позначення фальсифікаторів реальності, що створюють гіперреальність. Тому ми вважаємо, що проблему економічного міфу та економічних симулякрів і симуляцій, тобто економічної гіперреальності варто аналізувати комплексно, у їхній взаємозалежності. Такий підхід вимагає від нас не тільки ґрунтовного аналізу поняття «економічна міфологія», але і не менш уважного дослідження поняття «економічний симулякр» та тих функцій, які ці симулякри виконують у структурі соціальної політики сучасних націй.

Спираючись на запропоноване вище визначення економічного міфу, ми припускаємо, що економічні симулякри виступають у якості вторинних по відношенню до економічного міфу конструктів, тобто у якості *економічної гіперреальності* вже як системи шкідливих економічних міфів. Аналізуючи причини виникнення економічних міфів, А. Горшков звертається до введеного К. Марксом поняття «перетворених форм» свідомості, що породжують ілюзорний зміст в силу об'єктивних причин, провідною серед яких постає феномен відчуження. Як відзначають А. Бузгалін та А. Колганов, у межах ринкової системи саме життя, повсякденний досвід доводять, що перетворені форми – це істина, а прихований ними зміст – фікція [див. 38, с. 94]. Однією із таких перетворених форм стає і капітал, який внаслідок закономірностей власного функціонування створює у формі відсотка «фіктивний капітал».

Ця «фікція» на сьогоднішній день вважається фундаментом ринкової економіки, тоді як позичковий відсоток, як економічний феномен, являє собою віртуалізацію фінансового обігу. Відсоткова ставка для будь-якого позичкового капіталу передбачає неіснуючий у реальному обігу фінансовий номінал, віртуалізуючи економічну сферу і, разом з тим, забезпечуючи її неперервне функціонування, створюючи культ фінансів та фінансову цивілізацію, символом якої стає стрічка Мебіуса. Сам К. Маркс, характеризуючи позичковий капітал,

відзначав, що у даному випадку «ми маємо ірраціональну форму капіталу, вищий ступінь викривлення та уречевлення виробничих відносин» [201, с. 431-432].

Поряд із аналізом механізму формування економічних міфів, автор пропонує також і їхню класифікацію, пропонуючи розрізнити у структурі економічного знання такі його складові як наукова, повсякденна та релігійна економічна свідомість. На рівні повсякденної та релігійної економічної свідомості, з точки зору дослідника, якраз і розповсюджуються економічні міфи як бездоказові, ірраціональні змісти економічної свідомості, які сприймаються на віру. На наш погляд, така класифікація має сенс і досить часто виправдовує себе, хоча дослідник і не звертає уваги на той факт, що поширення економічної міфології іноді не уникає і наукова економічна свідомість, у межах якої міфи досить часто сприймаються у якості світоглядних аксіом.

У такому ракурсі до економічних міфів сучасні дослідження досить доречно відносять і розповсюджені у межах «фінансової цивілізації» уявлення про переваги вестернізації національної економічної свідомості, від чого по суті застерігали представники економічного націоналізму. Такій міфологізації значною мірою сприяють і ментальні особливості національної економічної свідомості, як це було нами показано у попередніх дослідженнях [див. 90, с. 121-150]. А. Горшков вказує також на той факт, що міфологізація економічного життя може відбуватися не лише за рахунок ментальних схильностей, але і стає результатом «економічної неосвіченості» як результату відсутності економічних знань та економічної культури.

У якості надійного засобу економічної деміфологізації дослідник пропонує якісну економічну освіту та відповідний рівень економічного виховання населення, формування високого рівня економічної культури. На наш погляд, такий підхід може бути дієвим у процесі викорінення шкідливих для суспільства економічних міфів, але не деміфологізації як самоцілі. Адже економічна міфологія являє собою такий ірраціональний тип соціального знання, який несе в собі одночасно як деструктивні, так і конструктивні риси. Основне питання, на наш погляд, полягає в тому, щоб визначити конструктивний потенціал

економічних міфів, а отже і ті міфи, зміст яких забезпечить максимальну конструктивну функцію у структурі національної економічної свідомості. Тому конституювання ефективних економічних міфів є досить важливою складовою становлення ефективного суспільства.

Варто також звернути особливу увагу на темпоральні характеристики економічних міфів, тобто параметри їхньої тривалості. У даному аспекті економічні міфи, згідно результатів сучасних досліджень, поділяються на «вічні», довготривалі та короткочасні [див. 93]. Не менш детально варто аналізувати і межі географічного розповсюдження економічних міфів (мікроекономічні, національні, інтернаціональні) та ступінь їхньої ідеологізованості як суттєвого показника тривалих перспектив економічного міфу і його впливу на економічну свідомість суспільства. На даному рівні міфи будуть мати різний аксіологічний резонанс, адже вкорінення інтернаціональної економічної міфології на рівні окремого суспільства є менш конструктивним, ніж впровадження національно орієнтованої економічної міфології, котра розставлятиме акценти в дещо інший спосіб.

Разом з тим, відтворення економічної міфології набуває деструктивних ознак у вимірі формування системи економічних симулякрів, домінуючих над економічною реальністю. Тобто йдеться не просто про «перетворені форми» свідомості, але досить потужні механізми маніпуляції економічною свідомістю на рівні суспільств та націй. На наш погляд, головна відмінність між економічним міфом та економічним симулякром полягає в тому, що міф являє собою перший ступінь ірраціоналізації економічного знання і може виконувати як деструктивні, так і конструктивні функції, тоді як симулякр постає як вторинний по відношенню до економічного міфу ступінь ірраціоналізації економічного знання і створює віртуальну економічну реальність повністю відриваючись від її об'єктивного змісту.

У якості прикладів економічних міфів господарського розвитку різних часів радянського та пострадянського простору можна навести вислови на кшталт «вільний ринок – найефективніший механізм господарювання», «приватизація

створила ефективного власника», «держава не повинна втручатися у ринкову економіку» тощо. Ці та інші економічні міфи є амбівалентними, діалектичними, тоді як симулякр, як явище, не передбачає такої амбівалентності, а формує виключно механізми маніпуляції економічною свідомістю на кшталт позиціонування фінансової біржі у якості основного чинника розвитку будь-якої господарської системи. У якості прикладу можна навести вислів «в останні роки спостерігається економічне зростання», який досить часто у постсоціалістичному просторі функціонує у якості своєрідного евфемізму і набуває ознак симуляції, яка не відповідає дійсному стану речей.

Симулякр, в тому числі і економічний, вперше в історії сучасної цивілізації формується у другій половині ХХ століття, тобто значно пізніше економічного міфу. А отже і гіперреальність у сфері економіки стає своєрідною надбудовою над економічною міфологією. Економічна гіперреальність як система економічних симулякрів стає результатом абсолютизації деяких деструктивних економічних міфів, втрати ними діалектичної природи, їх позиціонування у якості первинної реальності. Тобто коли економічний міф під впливом трансформаційних впливів на суспільну свідомість засобами «цинічного розуму» [термін П. Слотердайка] набуває статусу абсолютного, «достовірного», підкріпленого ідеалами та авторитетами проекту, тоді ми вже маємо справу не з економічними міфами, а з економічними симулякрами. Деміфологізація економічного знання стає, у такий спосіб, далеко не першорядним завданням економічних практик сьогодення, адже її потребують далеко не всі розповсюджені у суспільстві міфологеми економічного характеру. Однак, у межах сучасної фінансової цивілізації, варто звернутись до проблеми *десимулякризації* економічної свідомості націй.

Варто згадати, що Ж. Бодрійяр вживав поняття «симулякр» у процесі аналізу постмодерного суспільства для позначення імітації, віртуалізації реальності, створення хибної реальності, яка підміняє собою об'єктивну реальність, перестає з нею узгоджуватися і, навпаки, вимагає такого узгодження по відношенню до себе. Саме у формі такого глобального симулякру функціонує

сучасна «фінансова цивілізація», що являє собою не просто систему економічних міфів, але систему замкнених на собі «економічних» симулякрів, що спрямована на маніпуляцію масовою свідомістю.

Відповідно, процес економічної глобалізації, що розвивається у межах логіки фінансизму, не передбачає, у такий спосіб, рівноцінної економічної комунікації суб'єктів економічної дії, а лише маніпуляцію. Остання, до речі, на відміну від комунікативного процесу, є повністю програмованою, а тому і передбачуваною за своїми наслідками. Не може, за таких умов, йти мова і про декларовану рівноправність суб'єктів глобалізації. Глобалізаційний процес у сфері економіки, у такий спосіб, стає не результатом функціонування та розповсюдження продуктивної економічної міфології, а, навпаки, формування штучної економічної гіперреальності у формі глобальної економіки, яка вимагає підпорядкування власним принципам організації усіх національних економік. Власне, щодо подібних небезпек і застерігав свого часу Ф. Ліст.

До аналізу економічного міфу звертається і сучасний американський дослідник Джеймс К. Гелбрейт (син Джона К. Гелбрейта), у одній із статей якого у якості підзаголовку використано такий зв'язок понять як «міф та реальність нової економіки» [див. 73]. Автор, викриваючи міфологічні виміри американської економіки, відкрито визнає, що «мільний пузир» в інформаційних секторах став ключовою складовою у тій комбінації, що призвела до великого американського буму кінця 1990-х [73, с. 24], а також наголошує, що влада має визнати, що фінансова рівновага є наслідком, а не причиною повної зайнятості [73, с. 27].

Розуміння того, що собою являє американська економічна модель, за його висновками, полягає в тому, що запроваджені нею принципи сприяють скороченню до мінімуму державних субсидій та виплат, включаючи пенсії, сприяють проведенню, так би мовити, «виваженої» фінансово-бюджетної та фінансово-кредитної політик, коли перша спрямована на бюджетну рівновагу, а друга – виключно на підтримку стабільних цін. Але цей образ, за висновками дослідника, заледве стосується американської реальності, адже він непридатний для досягнення американських економічних показників. Крім того, він не

пов'язаний ні з історичними, ні з сучасними фактами американського життя. Тому Дж.К. Гелбрейт-молодший наголошує, що це досить небезпечна фантазія для європейських прибічників прогресу [73, с. 14-15].

Характеризуючи у такий спосіб симуляційну за своєю суттю специфіку американської економічної моделі, автор наголошує, що серйозні складності переживають ті європейські прибічники прогресу, які, завдячуючи своїм хибним уявленням про американську модель, *не мають змоги використати справжні джерела американського успіху*. Тому прибічники прогресу обмежуються пропагандою політики «плацебо», а ця пропаганда може призводити – і останніми роками дійсно призводить – до обрання лівоцентристських урядів в Європі. Але вона не може призвести до економічного або політичного успіху по тій простій причині, що економічне плацебо, як і медичне, здійснює виключно психотерапевтичний ефект [73, с. 16].

Більше того, Дж.К. Гелбрейт-молодший передбачив на основі визначених чинників, і фінансову кризу кредитної економіки Сполучених Штатів у 2008 році. Викриваючи міфологічний зміст американської економічної системи у якості її недоліку, дослідник все таки пропонує втілювати таку ж модель у Європі та інших регіонах, але з урахуванням помилок на кшталт незабезпеченого кредитування населення. Порівняльний аналіз переваг та недоліків Європейської та американської економічних моделей представлений у Дж.К. Гелбрейта-молодшого у вигляді значущих переваг американської економічної моделі, незважаючи на її складні проблеми. Таким чином, аналіз міфів нової економіки у її неоліберальному варіанті не приймає до уваги її симуляційні виміри, абсолютизуючи її соціально-практичну роль і сприяючи, у такий спосіб, поглибленню її симуляційної сутності.

Перевантаження ж світогляду українців не надто конструктивними економічними міфами неолібералізму зумовлене, на наш погляд, і особливостями їх менталітету. Адже «українець як емоційний психотип живить себе міфами, що дають змогу не розривати коло емоційного спілкування... так з'являються міфи про приватизацію й економічний прогрес, про автоматичне досягнення добробуту після

здобуття політичної незалежності» [112, с. 247]. Крім того, у зв'язку із сугестивністю українського психотипу, міф про американський спосіб життя чудово вписується у картину світу українця [див. 112, с. 249].

Сприйняття цього міфу спричиняє своєрідний культурний шок та прагнення до наслідування. Це, в свою чергу, цілком закономірно актуалізує небезпеку «запозичення чужої форми і наповнення її власним змістом» [112, с. 254], а не адекватного самопізнання нації та пошуку її власної економічної ідентичності. У такий спосіб, система неоліберальних економічних міфів у свідомості українця трансформується у систему симулякрів, які ми намагаємося відтворити усіма доступними засобами. Саме тому десимулякризація нашої економічної свідомості стає важливою умовою подолання її сугестивності.

Отже, сучасні національні економіки потребують, перш за все, десимулякризації власної економіки, її вивільнення від маніпулятивного впливу гіперреальних економічних симулякрів на кшталт неоліберальної економічної ідеології та звернення до конструктивних функцій економічних міфів на рівні національно орієнтованої економічної свідомості. До таких функцій зокрема відносять ідеологічну та адаптивну [див. 93]. Ідеологічна функція економічного міфу полягає, за А. Горшковим, у підкоренні масової економічної свідомості тим міфам та ідеологемам, які потрібні для обґрунтування тієї чи іншої економічної політики.

Відповідно, цільовим призначенням ідеологічної функції економічного міфу стає формування економічної поведінки суспільства, конструктивний вимір якої визначатиметься мірою конструктивності його економічної ідеології. Конструктивний, за своїм характером, економічний міф буде сприяти стабілізації економічної системи суспільства, деструктивний – навпаки, її дестабілізації. Адаптивна ж функція економічного міфу розкривається у пристосуванні, як особистості, так і соціальних груп, до економічного середовища. З нею безпосередньо пов'язана і перетворююча функція економічного міфу. Адже міф не тільки відображає економічну реальність, але і перетворює її шляхом

тимчасових порушень стану економічної стабільності, сприяючи підвищенню рівня адаптації до економічних реалій.

Дозволимо собі окрім перерахованих вище функцій економічного міфу запропонувати ще одну суттєву, на наш погляд, функцію, а саме моделюючу. Адже засобами економічного міфу відбувається і моделювання соціально-економічної реальності, розвиток якої здійснюється за рахунок деміфологізації деструктивних для суспільства економічних міфів та впровадження конструктивних. Однак, ця функція залишається незадіяною у випадку догматизації економічних симулякрів, оскільки за таких умов економічна система суспільства в цілому втрачає здатність до розвитку.

Одним із найдієвіших засобів боротьби із деструктивними економічними міфами та симулякрами є якісна економічна освіта, яка дозволяє максимально поширювати у суспільстві адогматичні виміри економічного мислення. Саме освітні механізми дозволяють, на наш погляд, спростити проблему деміфологізації економічної свідомості. Зрозуміло, що економіка постмодерної епохи не може бути трансформована у класичний тип національної економічної системи і сучасна економічна освіта має цей нюанс враховувати.

Однак, це не означає, що ми маємо нівелювати національно орієнтовану складову економічного мислення. В умовах розповсюдження деструктивних економічних міфів та потужних соціально-економічних симулякрів, знову таки особливої актуальності набуває розробка принципів економічної теорії нації. Адже саме національно орієнтований компонент економічного мислення та відповідна соціально-економічна стратегія і є тим суттєвим підґрунтям інтелектуальним капіталу суспільства, який може сприяти його ефективному розвитку.

Сучасну епоху досить часто оцінюють неоднозначно і на те є свої причини. Сформований нею тип цивілізації вже отримав назву «фінансової цивілізації», також досить часто оперують навіть поняттям «фінансономіка». Так сучасний російський дослідник А. Окара наголошує на тому, що концептуальні параметри Постмодерну свідчать про те, що у цього явища немає власного «світобудівного»

проекту, а його головним трендом є відмова від розвитку. Тому перед подібними викликами проблема проектування «Неомодерну» або «Понадмодерну» стає фактично головною для соціогуманітарних наук [див. 238]. Сучасна модель глобальної економіки є досить далекою від класичних уявлень про співвідношення економічних процесів та їх фінансових вимірів. Якщо для економіки Модерну була характерна супровідна роль фінансів, а основна належала виробничому процесові, то в умовах економіки Постмодерну ми спостерігаємо зсув «виробництва» у інформаційне середовище, а роль фінансів позиціонується у якості провідної.

Сьогодні стає все більш зрозуміло, що неоліберальна глобалізація, тобто так звана «western globalization» (термін активно використовується Владиславом Іноземцевим), ґрунтується на вченні ринкових фундаменталістів про могутність ринку, як джерела встановлення світової справедливості. Цю тенденцію сьогодні вже визнають небезпечною ілюзією, яка становить загрозу національній безпеці множини країн [див. 86, с. 236]. Адже, у такий спосіб, дійсно сформувався своєрідний простір глобального «Середньовіччя», головною ознакою якого наразі стає фінансоцентризм (як аналог теоцентризму), що по своїй суті є досить неоднозначним феноменом.

У світі, що глобалізується, неоліберальна економічна ідеологія, в умовах конформізму національних еліт, набуває такого собі ортодоксального вигляду. До цієї ідеї спонукають нас і міркування сучасного російського дослідника В. Іноземцева, який відзначив, що сьогодні соціологи звертаються до глобалізації, по суті, так само, як колись філософи зверталися до Бога – як до *ultima ratio*, що призивається тоді, коли всі інші докази виявляються безсильними. Дослідник відзначає, що якщо вважати наявність жорстких догматів і недоторканість деяких питань принципами практично будь-якої релігійної доктрини, то теорія глобалізації цілком може бути віднесена до їх числа. Адже ряд основоположуючих тез *western globalization* приймається на віру, а найавторитетніші її адепти зазвичай уникають обговорення принципових проблем так, ніби бояться порушити якийсь ідеологічне табу [див. 139, с. 58].

Разом з тим, російський філософський дискурс останніх десятиліть відчутно хвибує на занадто агресивну критику тих феноменів економічного глобалізму, які активно намагається відтворити у своїй практиці російська економічна еліта з метою формування економічно потужної «супердержави». Тобто у росіян здебільшого фігурує публічне – в тому числі і у науковій літературі – зовнішніх суб'єктів економічної політики, і майже зовсім не йдеться про хиби внутрішніх суб'єктів, що досить дивно.

Така позиція хвибує, на наш погляд, на певну однобічність, адже економічний конформізм внутрішніх суб'єктів економічної діяльності є не менш, а навіть більш вагомим чинником розвитку економічної системи. Тому сугестивний характер російського економічного світогляду не дає можливості сформувати не менш ефективну модель економічного розвитку, ніж у США, незважаючи на неймовірне прагнення з боку російських еліт. Саме з цим пов'язана та агресивна критика програми ефективного економічного націоналізму, що реалізована у Сполучених Штатах, але цілком закономірно не спрацьовує у сучасній Росії.

Саме свідомо конформна соціально-економічна позиція деяких суб'єктів національної економічної політики, в умовах неоліберальних тенденцій розвитку цивілізації Постмодерну, дозволяє позиціонувати процеси, що відбуваються, у теоретичних межах запропонованої ще М. Бердяєвим та продовженої у роботах У. Еко концепції «Нового Середньовіччя». У контексті такого порівняння функції церковної влади у сучасних економічно конформних суспільствах відводяться міжнародним організаціям, які є носіями неоліберальної ідеології у сфері економіки та політики і фактично функціонують у якості своєрідного середньовічного кліру. Принаймні така аналогія є, на наш погляд, доречною у контексті розуміння економічних процесів у постсоціалістичному просторі.

Структурних аналогій у європейського Середньовіччя та сучасної постмодерної цивілізації існує достатньо. Зокрема важливою рисою обох цих епох є атомістичність суб'єкта, тобто самотність як стиль життя – як для середньовічного монаха, так і для людини постмодерної культури. Зокрема

Е. Тоффлер називає самотність однією з головних ознак «третьої хвилі», наголошуючи, що ми стали свідками демографічного вибуху однаків [див. 299, с. 162] і класифікує цей соціальний феномен навіть у якості нового типу сім'ї – сім'ї, що складається з однієї людини. Але якщо самотність середньовічного монаха обумовлювалася духовними пошуками та свідомою відстороненістю від світського життя, то постмодерна самотність «нового Середньовіччя» стає здебільшого вимушеною, вона обумовлена атомізацією суспільства та поширенням у ньому цинічного розуму, що сприяє розвитку соціального відчуження, а іноді навіть і соціального ескапізму.

Як не дивно, але ще однією об'єднуючою рисою Постмодерну з середньовічною епохою стає своєрідний догматизм. Якщо суттєвою ознакою середньовічного світогляду була віра релігійна, то для постмодерної епохи характерна віра в економічні догмати – соціально-економічну ефективність неоліберальної ідеології в умовах посткомуністичних країн, віра у соціально-практичний потенціал концепції наздоганяючого розвитку, незважаючи на невідповідність її постулатів законам логіки. Це віра у ілюзію формування продуктивного суспільства з високим рівнем індивідуальних статків на основі втілення принципів неоліберальної економіки, в той час як результати соціальної практики демонструють зворотні наслідки.

Таким чином, догматичне сприйняття принципів неолібералізму конформістами від економіки сприяє формуванню глобальної економічної ієрархії, що має тотальний характер. Такий підхід до організації соціального простору, за визначенням, не може мати ефективних наслідків для розвитку національних економічних систем. Власне економічна культура Постмодерну як така, є явищем досить самосуперечливим, оскільки, відмовляючись від метанаративів вона, разом з тим, проголошує цю відмову у якості ще одного метанаративу, що в економічній сфері проявляється у формі метанаративу вільного ринку. Глобалізаційний вектор соціокультурної динаміки ринкових економік «відкритих суспільств» так само постає у якості метанаративу і поступово набуває характеру своєрідної тотальності.

На наш погляд, аналіз спільних рис цих двох епох у контексті результатів їхнього впливу на соціальне середовище та виявлення догматичного характеру неоліберальної доктрини, зокрема у вимірі її соціально-економічного змісту, дозволить нам більш обґрунтовано продемонструвати потребу відповідних світоглядних трансформацій у сфері економічної ідеології сучасних націй. Відмова від неолібералізму та Вашингтонського Консенсусу на часі стає надзвичайно актуальною для суспільств, які прагнуть до економічної ефективності. Однак існує проблема соціального капіталу для розробки альтернативних заходів соціально-економічних технологій, які дійсно будуть сприяти економічному прогресові націй, а не перетворюватися на чергову непрактичну схему, нібито вірну для всіх країн і на всі часи [див. 261], як на тому наголошували і продовжують наголошувати прибічники «космополітичної економії».

Ще одним досить суперечливим аспектом постмодерного світогляду, особливо у контексті розвитку економічної культури, стає проголошення принципу толерантності. Остання передбачає, перш за все, взаємну повагу і відповідне ставлення до інших культур. Тоді як результатом практичної реалізації даного принципу у сучасному світі стає домінування соціально-економічної культури західного зразку, розповсюдження якої нівелює зміст толерантності як явища. Новим символом віри у таких умовах стає ідея демократичного устрою державності, не дивлячись на те, що вона неодноразово була критикованою в історії філософської думки – від античності і до сучасності. Досить критично до неї ставився і М. Бердяєв, який позиціонував демократію як проголошення права на помилку та хибу, тобто у якості політичного релятивізму та софістики [див. 27, с. 233].

Софістична природа неоліберальної економічної ідеології розкривається у одночасному проголошенні (теоретичному) і запереченні (практичному) індивідуальної економічної свободи, яка залишається тільки постулатом, що не отримує підтвердження в реальності, тобто набуває характеристик *симулякру*, особливо у межах пострадянського соціального простору. Пасивність соціально-

економічного світогляду, що орієнтується на такий симулякр, сприяє занепаду економічної культури відповідних націй. У межах таких суспільств формується техніка відтворення віртуального соціально-економічного простору, що базується на софістичних конструкціях і втрачає реальний вимір господарський потенціал. Такий пасивний економічний світогляд націй стає причиною перетворення державності на симулякр, що ми вже досить тривалий час спостерігаємо в умовах українського суспільства.

Неоліберальна «економіка знання» стає суттєвим проявом такої симуляції в тому випадку, коли починає функціонувати безвідносно до реального виробничого сектора, адже у такий спосіб вона втрачає власні основоположні підвалини і функціонує у якості сфери «віртуалізації виробництва». У пострадянському економічному просторі її функціональність здебільшого ґрунтується на Марксовій формулі позичкового капіталу ($G-G'$), де відсутня така важлива складова соціального самовідтворення як потужний індустріальний сектор. Рівень соціально-економічного розвитку країн, що еволюціонують у даному напрямі, створює умови для ефективного стимулювання «ідеології грошей» як квазірелігійної догми та відповідної «економіки», що створює умови для свідомої або несвідомої сировинної експлуатації економік «третього» та «четвертого» світу, за умов, коли останні обирають шлях найменшого спротиву – соціально-економічний конформізм національного масштабу.

Сам факт наявності ранжування економічних систем за рівнем їх розвитку вказує на закріплення у світовій системі знань відповідного спектру світоглядної економічної аксіології та відповідних їй процесів. аксіологія економічного конформізму суттєво ускладнює забезпечення сприятливих умов для розвитку тих національних економік, рівень котрих не відповідає сучасним стандартам. Соціальний простір останніх набуває максимально несприятливих умов та ознак, під впливом яких виникає ситуація, коли економічний порядок сприяє постійному відтоку створеної додаткової вартості в інші регіони світу, що робить виключно складним подолання відсталості [див. 140, с. 27].

Сировинна та інтелектуальна експлуатація потенціалу таких країн стає складовою джерелом ще більш ефективного функціонування інших національних економік або глобальної економічної системи, що робить можливим повноцінний розвиток «знаннєвої економіки» виключно у межах розвинених країн. Відповідно, звернення до світоглядних засад неолібералізму та дійсно ефективна реалізація його принципів в Україні фактично унеможлиблюється за умов економічного конформізму суспільних еліт. Так, В. Іноземцев наголошує, що головною складністю розвитку пострадянських суспільств стає, обумовлена залежністю від центрів капіталізму, структура суспільства.

У такий спосіб економічний конформізм більшості сучасних націй спричинив своєрідну тотальність ідеології неолібералізму. Тому не випадково у контексті аналізу сутнісних явищ цивілізаційного поступу сучасності конституюється ряд аналогій із середньовічною епохою з усіма її здобутками та негараздами. Позиція соціально-економічного конформізму серед суспільних еліт проявляється зокрема і у дещо агресивному ставленні до критиків неоліберальної доктрини. Адже ліберальна демократія вважається її апологетами найдосконалішою із можливих форм суспільного устрою, яка втілює ідею найкращого із можливих економічних порядків.

Разом з тим, серед конструктивних рис середньовічного світогляду варто пригадати формування у межах схоластики перших європейських університетів і відповідної уваги до внутрішнього світу людини та розвитку духовності. Таким чином, в умовах Середньовіччя відгуком на поширення тотальної влади церкви стало формування університетів, як осередків накопичення інтелектуального капіталу. У цьому аспекті важливим показником «нового Середньовіччя» Постмодерну стає розвиток духовного капіталу суспільства та значна увага до філософії освіти як важливого чинника методологічного та змістовного вдосконалення освітнього процесу. Вдосконалення навчальних програм з економіки у цьому відношенні є особливо важливим для нашого суспільства.

Аналізуючи середньовічне суспільство «нового типу», У. Еко охарактеризовує його як «неперервний перехідний період», до якого доводиться

прилаштовуватися шляхом використання нових методів. За У. Еко, основна проблема такого суспільства полягає не тільки в тому, щоб зберегти досягнення минулого, але і в тому, щоб відшукати шляхи ефективного розв'язання світоглядних конфліктів. Вважається, що саме завдяки становленню цивілізації такого типу у Середньовіччі і формуються університети. У сучасних же умовах конструктивне вирішення світоглядних конфліктів вимагає суттєвої трансформації освітньої системи. Можливо, навіть формування новітніх дослідницьких парадигм і відповідного їм дискурсу, а також нових сфер освітньої активності в економічній сфері. У таких умовах філософія економічної освіти стає одним із домінуючих відгалужень сучасного філософсько-економічного дискурсу і апелює до потреби методологічного обґрунтування нових освітніх парадигм в економіці.

Досліджуючи розвиток освіти у інформаційному суспільстві Постмодерну, варто відзначити, що в умовах цивілізації «третьої хвилі» недостатньо одного лише знання економічних законів або економіксу. В умовах перманентного оновлення соціокультурного середовища та турбулентної соціальної динаміки на перший план виходить саме креативне економічне мислення, яке долає межі лінійних, догматичних стратегій і вимагає миттєвого прийняття стратегічно важливих рішень. Відповідно, і економічна освіта – як на спеціалізованому, так і на загальному рівнях – має орієнтуватися на формування здатності до креативних рішень у просторі сучасної соціально-економічної динаміки.

Оскільки освітня сфера є однією із визначальних у формуванні соціокультурного середовища, її вплив на розвиток духовного капіталу суспільства досить суттєвий, а тому і принципи її реорганізації мають бути виважені. Так, на наш погляд, сьогодні є потреба «секуляризації», відмежування економічних та філософсько-економічних теорій від безпосереднього впливу неоліберальної ідеології. Адже остання орієнтована на відстоювання принципів соціальної атомарності та необмеженої «економічної свободи», яка, як ми вже показали, досить часто стає міфом. Адже йдеться здебільшого про таких суб'єктів економічної діяльності як транснаціональні корпорації. Саме тому сьогодні ми

потребуємо як ґрунтового критичного аналізу економічної доктрини неолібералізму, так і її трансформацій на рівні національних економік.

В умовах тотального поширення неоліберальної ідеології на всі сфери життя постмодерної цивілізації одним із конструктивних кроків у напрямі подолання такої ситуації є продумане реформування освітньої системи, що насамперед стосується економічної освіти. Такий підхід має спрямувати нас до аналізу принципів формування конструктивної економічної ідеології суспільства. Адже якщо суспільство не має власної економічної ідеології – внаслідок недостатнього розвитку духовного капіталу чи пасивності суспільного світогляду – воно вимушене її запозичувати. Таке запозичення є, як правило, наслідком свідомої відмови від формування національної економічної ідеології, що прискорює процес послаблення духовного капіталу суспільства в цілому і, відповідно, не створює умов і для продуктивного розвитку особистості.

Орієнтація на економічну віру у таких умовах стає неприйнятною і вимагає звернення до принципово нових форм економічного світогляду. Репродукування економічної ідеології неолібералізму, за визначенням, не може забезпечити формування ефективної моделі соціального управління. Продуктивний вимір економічної культури суспільства може сформуватися тільки за умови поступової відмови від репродуктивної моделі економічної поведінки. Відповідно, і «секуляризація» економічних стратегій, їхнє відмежування від неоліберальної доктрини стає необхідною умовою подолання економічної кризи та формування креативного змісту нової економічної ідеології суспільства у контексті конструктивної трансформації освітніх програм з економіки.

Подолання домінуючої ролі неоліберальної доктрини вимагає, у такий спосіб, визначення напрямів ефективної трансформації освітніх програм з економіки. Особливо це стосується спеціалізованих програм з бізнес-освіти, адже закладена в них ідеологічна складова реалізовується як на рівні підприємств, бізнес-груп та корпорацій, так і суспільства в цілому. Більше того, перспектива ідеологічного оновлення соціально-економічного середовища відіграє важливу

роль у вимірі закріплення нових ідей не лише у професійному середовищі, але і на рівні індивідуальної економічної свідомості громадян.

Процес глобалізаційного поступу – задля подолання шкідливих економічних міфів – вимагає від українського суспільства відповідного «відгуку», яким, на наш погляд, має стати формування власної, унікальної філософії економічного розвитку і відповідної їй економічної освіти та соціально-економічної ідеології. Саме тому йдеться про потребу вирішення фундаментальних проблем у сфері ефективного реформування економічної освіти. Остання сьогодні має бути орієнтована не на створення суспільства на засадах неолібералізму з властивим йому ринково-фінансовим фанатизмом, а на духовний ренесанс суспільства у сфері відродження національної економіки.

Важливим у даному сенсі є і зауваження Дж. Стігліца стосовно того, що якщо глобалізація буде і далі здійснюватися у такий же спосіб як вона здійснювалася досі, то вона не тільки не зможе сприяти розвитку, але буде і далі породжувати бідність та нестабільність [див. 422, с. 248]. Адже досить показовим є той вектор концепції неолібералізму, у межах якого світ розглядається крізь призму ринку, його глобального домінування над усіма структурами національного життя. Подібне позиціонування ринку сприяє виведенню на перший план фінансової складової економічних процесів.

А як відзначає у своєму відомому дослідженні П. Слотердаjk, гроші – це абстракція в дії; вони, як ніщо інше, здатні допроваджувати різне під один знаменник [див. 281, с. 315-316]. Дослідник наголошує, що тепер гроші одразу стають, оминаючи товар і повертаючись до форми грошей, ще більшими грiшми. П. Слотердаjk задається внаслідок цього питанням чи не є, в такому раз, економіка виставою з фокусами [див. 281, с. 319]. Мислитель ставить також питання щодо структури господарсько-економічних процесів у сфері їх фінансового прояву і доходить висновку про домінування фінансових чинників над економічними, що змушує його говорити про невідповідність такого стану речей сутності економічних процесів як таких.

Власне, економізм, створюючи на основі маркетингових практик так звані «хибні» потреби, нав'язує нам дещо іншу версію моделі піраміди потреб, не дозволяючи нам вийти за межі тієї сфери, яку А. Маслоу назвав базовою: штучно створюється відчуття незадоволеності матеріальних потреб, постійне їх оновлення під впливом рекламних апелювань до емоцій та інстинктів. Адже, як вдало відзначив О. Зінов'єв, ідеальним споживачем є такий споживач, який являє собою дещо на зразок труби, в яку з одного боку закачуються товари, а з іншого – вони зі свистом вилітають на звалище [див. 125]. У такий спосіб сучасне суспільство вже є не просто суспільством споживання, а трансформується у суспільство бездумних покупців. Абсурдність таких тенденцій гостро актуалізує потребу більш раціонального використання ресурсів та інтелектуального капіталу націй.

До того ж, за такої ситуації у розвинених регіонах Заходу варто зважити і на дещо протилежну структуру споживчих можливостей у східних регіонах. Дисонанс у споживанні спричиняє викривлення у сфері соціального забезпечення, що аргументується неможливістю прогодувати населення, яке перманентно зростає. Але соціологічно доведено, що населення зростає саме у найбідніших регіонах, тоді як у розвинених країнах його приріст зупиняється. Згідно з такою логікою рівномірне забезпечення соціальних потреб цілком логічно могло б спричинити і гармонізацію темпів приросту населення на планеті. Отже, ще одним економічним міфом стає уявлення про потребу регулювання або скорочення населення.

Поступ сучасної цивілізації спонукає до потреби аксіологічного переосмислення її світоглядних фундаменталів, перегляду її аксіологічних аксіом як таких, що значною мірою визначають відповідні спектри економічного та політичного буття сучасних суспільств. Відзначимо, що характерною ознакою сучасної епохи є оперування поняттям «капітал» не стільки в його марксистському розумінні, скільки в більш широкому, феноменологічному ключі. Сьогодні ми оперуємо уявленнями про такі нематеріальні форми капіталу як капітал інтелектуальний, соціальний та культурний. Так, поняття культурного

капіталу вперше сформував французький соціолог П. Бурдьє, в роботах якого наголошується, що культурна компетенція у всіх її формах конституюється як культурний капітал [див. 43, с. 244]. Стосовно суспільства в цілому продуктивність культурного капіталу оцінюється з позицій ступеня ефективності його застосування для подальшого самовідтворення соціальної системи. Враховуючи, що у системі ціннісних настанов сучасної фінансової цивілізації домінує консумеризм та культ фінансів, питання стосовно культурної компетентності у сфері розробки конструктивних напрямів розвитку залишається відкритим.

Ще одним небезпечним елементом *економічної гіперреальності* стає досить деструктивний економічний міф, який абсолютизує інформаційну економіку. Остання дійсно має ряд суттєвих переваг порівняно із суто виробничою, але лише в тому випадку, коли йдеться про їх синтез. Міфологізація ж даного типу економічних процесів, їх відокремлення від матеріальної складової, тобто від виробничої економіки як такої, спричиняє руйнування цілісності будь-якої господарської системи. Саме тому винесення реального виробничого сектора у деякі країни третього світу, спричинило більше деструктивних, ніж конструктивних наслідків для національних економічних систем.

Небезпека однобічного розуміння сутності інформаційної економіки – як провідної сфери сучасного виробництва, а не як надбудови над товарно-виробничим комплексом – сприяє розповсюдженню деструктивних економічних міфів у суспільствах. Адже «суспільство знань» є як продуцентом ідей, де істинним капіталовкладенням вважається вкладення не в верстати та інструменти, а в працівника розумової праці [див. 114, с. 372], так і продуктом попередніх етапів розвитку економічних процесів. Тому капіталовкладення в ідеї дійсно є надзвичайно важливим, однак воно не є достатньо виправданим без капіталовкладення в матеріальну базу суспільного виробництва. Без такого взаємодоповнення економіка ефективною бути не може, умовах адже тоді

інтелектономіка перетворюється у віртуалістику з однобічним, фрагментарним розумінням сутності економічних процесів, а отже і їх симулякризацією.

Що ж до інформаційних війн в економіці, то останні розгортаються сьогодні на кількох рівнях міжнародної соціально-економічної взаємодії. Сучасний дослідник економічних війн А. Шнипко поділяє їх на такі різновиди як торгові, енергетичні, технологічні. Мислитель також наголошує, що Україна не готова до економічних війн. Особливо це пов'язано з тим, що на відміну від розвинених країн Заходу, сучасна Україна досі не сформувалась як повноцінна держава-нація зі своїми, чітко окресленими національними інтересами [див. 350, с. 355].

Так серед найголовніших загроз економічного характеру, ігнорування яких дослідник порівнює з соціальним самогубством, фігурують нестабільність економічного зростання та його надмірна залежність від зовнішніх чинників. Також до цього переліку входять структурна деформація національної економіки, неефективність використання матеріальних ресурсів тощо. І це тоді як Україна, виходячи з її наявних та потенційних можливостей, має істотні економічні переваги та історичну перспективу, що майже не використовуються. Унікальне географічне розташування країни, її транзитні можливості, наближеність до світових центрів економічної сили можуть бути використані на благо суспільству та державі [див. 350, с. 365].

Разом з тим, аналізуючи смислові феномени глобалізаційних процесів, сучасні дослідники наголошують, що економічна глобалізація являє собою процес формування «єдиного світового економічного та інформаційного простору, який забезпечує прискорений обіг капіталу» [86, с. 236]. Власне, такий тип економічних процесів сприяє і формуванню віртуалізованого економічного простору, сутність якого, на сьогоднішній день, досить влучно передає термін «фінансова цивілізація». Мусимо визнати, що сучасну цивілізацію недарма називають пост економічною [див. 141], адже редукування економічного буття суспільства головним чином до її фінансової складової та надання їй переваг нівелює класичне розуміння економіки як сфери соціальних відносин.

Як влучно вказав О. Панарін, у сучасній економіці відбувся перехід із модерну – в контрмодерн, із продуктивної економіки – до спекулятивно-лихварницької віртуальної економіки [див. 241]. Для означення сутності монетаристичних процесів фінансизму сучасні вчені застосовують і такі терміни як «плутономіка» та «фрікономіка» [див. 178]. Однак, більшість концепцій та теорій, що оперують цими поняттями, спрямовані на напрацювання у сучасної людини психологічних механізмів їх прийняття, оскільки дані феномени щільно вплетені у той варіант економічних відносин, який пропонує сьогодні людству так званий «пізній капіталізм», який у термінах Ф. Ліста, є продуктом «космополітичної економії».

Вже Ж. Дельоз та Ф. Гваттарі у роботі «Капіталізм і шизофренія...» [див. 107] показали, що у економічному світогляді капіталізму відбулась втрата зв'язку між знаком (гроші) та означуваним (виробництво). А консумеристська ідеологія в економіці спричинила своєрідну «втечу від реальності» у сферу фінансового означального, яке в умовах цивілізації Постмодерну втрачає зв'язок зі сферою реального економічного зростання та орієнтується виключно на приріст фінансових ресурсів у невиробничій сфері, що суперечить принципам продуктивної економічної системи як такої. Така ситуація, на наш погляд, вимагає деконструкції співвідношень теорії та практики фінансового обігу у відповідності до розвитку реального економічного сектора.

Виважений аналіз стану фінансової політики сучасної цивілізації дозволяє виявити, що єдиним конструктивним вирішенням цієї проблеми може бути переосмислення фінансизму у напрямі чіткого означення його соціально-деструктивних наслідків та перспектив їх подолання. Важливо враховувати, що сфера віртуальних фінансів починає поступово підміняти собою реальність ринкового фундаменталу як основи господарювання. Трансцендентальною основою такого підходу стає взаємозаміна первинного та вторинного, тобто у контексті марксистської термінології, базис займає місце надбудови, а надбудова постає у якості базису. Це і стає джерелом віртуалізації економічних процесів внаслідок втрати зв'язку між означуваним та означальним.

Постає досить специфічна «система економічних відносин», у межах якої нівелюється основоположна складова економічних процесів, їх базисна основа переходить на новий рівень існування. На зміну предметного розуміння економічних процесів приходять їх знакова інтерпретація, на що зокрема вказував у своїх роботах вже згадуваний нами Ж. Бодрійяр. Враховуючи таку трансформацію, сучасний економізм як світоглядна позиція, що розглядає економічні процеси у якості основи інших соціальних процесів, набув форми фінансизму. Тобто центральною ланкою стає не сам економічний процес, а лише його фінансова складова. Саме тому, на наш погляд, варто критикувати не сам економізм як явище, а той спосіб, який сьогодні покладено в основу його реалізації.

Відбулась також і суттєва трансформація самого капіталізму у напрямі формування системи глобального монетаризму, адже нова фінансова влада також відмінняє традиційний або «товарний» капіталізм, і дійсно набуває дещо невластивих йому характеристик. Таким чином, варто звернути більш прискіпливу увагу на потребу переосмислення самих засад соціоекономічних взаємодій як на рівні міжнародних відносин, так і окремих суспільств. Саме тому йдеться про *потребу формування нової парадигми економічного мислення* на пострадянському просторі і особливо в Україні.

Пошук шляхів забезпечення більшої економічної продуктивності – в тому числі фінансової – як окремих суспільств, так і глобальної світ-системи (термін І. Валлерстайна) в цілому передбачає подолання суто фінансистського підходу. Разом з тим, проблема визначення векторів більш конструктивної трансформації економічного простору сучасної світ-системи у межах західних досліджень піднімається здебільшого на рівні аналітики екологічних загроз. Так, наприклад, варто згадати екологічно обґрунтовану теорію «нової економіки» Д. Кортена [див. 163] або розроблені на початку минулого століття Р. Штайнером [див. 422] принципи «духовної економіки». Але на сьогоднішній день такі тенденції, на жаль, досить часто розцінюються скоріше у якості оригінального авторського

підходу до проблеми, а не на рівні практичних рекомендацій та настанов для реалізації у соціально-економічній площині.

Власне специфіка соціокультурних процесів сучасності, особливо в умовах транзитивних суспільств, полягає в тому, що людина «третьої хвилі» виявляється заручником соціально-економічного парадоксу: креативна складова інтелектономіки дозволяє реалізувати творчий потенціал, але руйнує узвичаєну для більшості суб'єктів економічної діяльності структуру зайнятості. Як свідчить практика, найдієвішим на сьогодні, але все таки тимчасовим, методом вирішення цієї ситуації стає штучне розширення менеджерського апарату, що насправді проблему не вирішує, хоча і дозволяє замаскувати приховане безробіття, віртуалізуючи відсоток реальної зайнятості населення, що призводить, у свою чергу, до кризи ринку праці.

Більше того, так звана інтелектономіка відкриває можливість для фінансових маніпуляцій з відсотковими ставками, що стало «нормативною» основою функціонування американської економіки наприкінці 90-х років минулого століття. Надмірне захоплення «віртуальними знаками» призвело до тих деструктивних наслідків для реальних секторів економіки, які ми сьогодні спостерігаємо не лише у соціально-економічній системі Сполучених Штатів, але, як наслідок, і тих країн, фінансовий сектор яких підпорядкований «доларовому коридору». Особливо відчутним це стало після затяжної економічної кризи 2008 року.

Відповідно, парадоксальність інформаційної економіки полягає в тому, що вона одночасно являє собою і продуктивний якісний «стрибок» у розвитку соціально-економічного простору, але стає носієм досить значного потенціалу віртуалізації економічних процесів. Це може спричинити втрату зв'язку з реальним сектором економічної системи, що найбільш чітко прослідковується саме у фінансовій сфері. Так, надмірне захоплення монетаризмом спричиняє катастрофічні наслідки як на рівні національних, так і глобальної економік, адже крах інвестиційних банків з Уолл-Стріт наглядно показав, наскільки недосконала

сучасна фінансова система, коли тягар кризи, що виникла у Сполучених штатах, довелося нести країнам, що розвиваються [див. 286, с. 25].

Тому саме крізь призму фінансизму доцільно ставити питання про взаємовплив і взаємодію економік «другої» та «третьої» хвиль цивілізаційного поступу. Перш за все, це означає, що ми не маємо права забувати, що інформаційна економіка завдячує своєму виникненню саме економіці індустріальній, без потужного розвитку якої вона не відбулася б. Відповідно, існувати у якості самодостатньої системи, абсолютно відмежованої від реального сектору економіки, вона тривалий час не може, на що дозволили собі не звертати уваги філософи-неоліберали, зважаючи що за мірою посилення процесів глобалізації у фінансового капіталу з'явилося багато нових можливостей для самозростання, оминаючи сферу виробництва [див. 109, с. 51].

У такий спосіб, має бути чітко визначена сфера впливу економік виробничої та інтелектуальної, тобто індустріальної та інформаційної, враховуючи, що остання, як вже було зазначено, є в тому числі і носієм віртуалізаційного потенціалу економічного простору. Запроваджений давніми греками принцип дотримання міри стає, у такий спосіб, надзвичайно актуальним у контексті аналізу сучасного фінансового індивідуалізму (корпоративного чи приватного), що відображається у феномені надмірного накопичування, яке ще Аристотель вважав негативним явищем і позначав терміном «хрематистика».

На загальноцивілізаційному рівні надмірне накопичування «знаків» спричиняє ще й кардинальну зміну становища людини у соціокультурному просторі. Як відзначає російський дослідник О. Соловйов, монетаристська грошово-кредитна політика задіює «технології зваблення», прирікаючи населення до збільшення обсягів споживання без досягнення відповідного рівня розвитку виробничих сил. Це завідомо призводить до деградації кадрового потенціалу країни, до повної залежності національної економіки від світових цін на сировинні товари [див. 286, с. 23]. Додамо, що така ситуація є ще й наслідком відсутності програм розвитку національних економік, тобто закономірним

результатом економічного конформізму по відношенню до неоліберальної економічної ідеології.

У такий спосіб, у другій половині минулого століття поступово починає формуватися «фінансова цивілізація», у межах якої поступово викристалізовується монополія на контроль світових фінансових ринків, а ліквідність національних валют визначається у доларовому еквіваленті, формуючи у такий спосіб глобальну ієрархізовану структуру тотального фінансового менеджменту, провідними суб'єктами якої стають Світовий банк та Міжнародний валютний фонд. Цинічність такого підходу особливо кидається в око, якщо пригадати гостру критику філософами-неолібералами (Л. Мізес, Ф. Гаєк, М. Фрідман) тоталітарної економічної ідеології Радянського союзу як такої, що нівелює індивідуальну економічну свободу. Тоді як сучасна неоліберальна фінансова політика спричиняє ще більш гостре нівелювання економічної свободи країн, які розвиваються, хоча і не без їх мовчазної згоди.

Відзначимо, що функціональність монетаристської моделі, що є провідною в умовах сучасної глобалізації, опирається на Марксову формулу ірраціональної форми капіталу, тобто $G-G'$ на відміну від $G-T-G$ [див. 201, с. 430-432]. Сучасний *фінансовий фанатизм*, що охопив національні економіки світу, зумовлює подальшу добровільну віртуалізацію соціально-економічного простору, поглиблюючи кризовість фінансової цивілізації та функціонуючи за схемою, вдало змальованою П. Слотердайком, у якості переробки життєвого часу й робочої сили мас на користь сліпого накопичення [див. 281, с. 322]. Адже «сучасний капітал, як правило, прагне до збільшення прибутку, а не долі на ринку продуктів виробництва» [286, с. 25]. У такий спосіб, дерегулювання економіки зробило ринок акцій та інших фінансових інструментів більш важливим, ніж ринок товарів.

Небезпека подібного економічного конформізму країн, що розвиваються полягає, на наш погляд, в тому, що їхнє реальне економічне зростання якраз і унеможлиблюється саме за рахунок повномірного прийняття неоліберальної економічної ідеології, а отже і монетаризації фінансової політики. Економічна

політика перманентних фінансових позик, якою керується сучасна українська політична еліта, призводить з кожним роком до все більшої неефективності економіки країни і паралізує її життєдіяльність.

За О. Панаріним, саме у такий спосіб виникає ситуація втечі від «принципу реальності» та його підміна «принципом задоволення» – головним чином у сфері віртуального досвіду [див. 242, с. 28]. У суспільствах, що розвиваються, в силу вступають основні принципи філософії «не-наявності» та притаманна їм техніка конституювання «надуманої наявності», що базується на інтелектуально-софістичних віртуальних конструкціях. Відповідно, свідома відмова від реалізації продуктивних довгострокових економічних програм забезпечила сучасній українській нації виконання функцій сировинного приросту для забезпечення економічного зростання більш ефективних країн.

Тотальне домінування неоліберальної економічної ідеології яскраво ілюструє Е. Заграва, використовуючи приклад транснаціональних корпорацій. Дослідник наводить приклад з досвіду Канади щодо закріплення договорів про вільну торгівлю на міжнародному рівні. Порушення останніх такого договору, наприклад, у випадку небажання уряду країни пропускати на внутрішній ринок товари, які можуть загрожувати здоров'ю громадян, передбачало значні фінансові відшкодування країні, якій завадили у такий спосіб, реалізовувати право на вільну торгівлю. У такий спосіб, ми можемо констатувати, що значна кількість країн до певної міри втрачає можливість ефективною участі в глобалізаційних економічних процесах, зокрема якщо уряд керується інтересами збереження здоров'я нації. Відповідно, глобальна економіка сьогодні дійсно значною мірою контролюється транснаціональними корпораціями та фінансовою системою, що спирається на «нічим не забезпечені грошові знаки» [див. 122].

Не варто також забувати, що сама Бреттон-Вудська угода (1944) була покликана до життя досить неоднорідними процесами у економіці Сполучених Штатів, коли капіталістична економіка у середині ХХ століття переживала суттєві трансформації, втрачаючи характеристики класичного капіталізму. Тому сучасний соціально-економічний простір досить тяжко охарактеризувати у

контексті класичного визначення капіталістичної економіки. Закономірним результатом Бреттон-Вудсу через кілька десятиліть стала Ямайська валютна система (1976), що затвердила принципи вільно-конвертованої валюти. Однак сьогодні економісти визнають, що проблема валютних курсів продовжує залишатися однією із найбільш складних та фактично невирішуваних проблем економіки як сфери знання [див. 79, с. 77].

Хоча, як ми вже вказували, у межах російського соціально-філософського дискурсу останніх десятиліть спостерігаються свідомі викривлення у сфері аналізу глобальних зрушень у економічній системі, тим не менш деякі зауваження російських дослідників можуть бути доцільними у контексті нашого дослідження. Так, за визначенням О. Зінов'єва, втрата характеристик класичного капіталізму перетворила сучасні суспільства на суспільства грошового тоталітаризму [див. 125, с. 116]. Підтвердженням доцільності таких зауважень є позиція вітчизняного дослідника Б. Кушнірука, який відзначає, що головним джерелом фінансування надлишкових витрат упродовж останніх тридцяти років у Сполучених Штатах є кредитування. Тоді як «з середини 80-х американці фактично не лише не повертали кредити, а навпаки, нарощували їх темпами, що значно випереджали як темпи зростання їхніх доходів, так і темпи зростання ВВП» [див. 173]. Дослідник наводить дані, згідно яких на сьогодні обсяг фінансових зобов'язань основної маси американських громадян вже досяг показника, що перевищує 140% їхнього річного прибутку.

Така ситуація не може бути продуктивною для жодної економічної системи. Саме тому, неоліберальна доктрина не може мати ефективних наслідків в Україні. До того ж, з огляду на таку унікальну рису української економіки як відсутність переваг, але наявність недоліків індустріального суспільства, слід відзначити, що індустріалізаційний етап цивілізаційного розвитку не відбувся у повній мірі, що, у свою чергу, так само свідчить про відсутність повноцінної підготовки країни та суспільства до формування постіндустріальної економіки.

Важливим, у даному контексті, є також зауваження О. Панаріна, котрий висвітлюючи методологічну роль постмодернізму у процесі формування

феномену сучасної неоліберальної економіки, відзначає, що постмодернізму вдалося те, що ніколи б не вдалося лібералізму самому по собі. По-перше, забезпечити ліберальну «декларацію про наміри» реальними засобами досягнення цілей, по-друге, сформувати підґрунтя для її публічного ціннісного визнання у межах сучасної символічної системи в цілому. І, *по-третє*, забезпечити процес нового «вивільнення» буржуазного класу від соціальних та національних обмежень широким міжнародним визнанням [див. 242, с. 18]. Так само і за В. Іноземцевим, головна складність у розвитку пострадянських суспільств теж полягає якраз у обумовленій залежності від центрів капіталізму структури суспільства [див. 140], частина відповідальності за що, як ми вже відзначали, лежить на урядах тих країн про які веде мову дослідник.

Власне перевантаження американської національної економіки віртуальними фінансовими операціями формує ситуацію, коли зростання спекулятивних прибутків спричиняє зростання споживчого попиту, і як наслідок, ще більше активізує американський фондовий ринок, сформувавши значну кількість не підкріплених реальною вартістю фондових активів. Аналізуючи ситуацію у якій опинилася соціально-економічна система Сполучених Штатів, український аналітик Б. Кушнірук доходить висновку, що «у найближчі роки весь світ, й Україну зокрема, чекають великі зміни, які вплинуть на подальший розвиток світової економіки та геополітику» [див. 173].

Подібні висновки характерні і роботам вже згадуваного нами філософа-неомарксиста І. Валлерстайна, який стверджує, що ліберальна доктрина у всіх її проявах вже вичерпала себе і невпинно рухається до саморуйнації, котра обумовлена її ж внутрішніми протиріччями. Філософ вважає, що руйнація сучасної світ-системи має незворотній характер, означений її закономірним кризовим станом і стверджує абсолютну недоцільність її реанімації. У одній з його робіт ми можемо прочитати, що ми дійсно зараз знаходимося у стані трансформації, але вже не у контексті новоствореного глобалізованого світу з чіткими правилами. Скоріше ми живемо в епоху перевлаштування не просто кількох країн, які опікуються духом глобалізації, але перетворення всієї

капіталістичної світ-системи, яка буде трансформована в дещо принципово інше [див. 430].

У таких умовах все більшої актуальності, на наш погляд, набуває стратегія «глокалізації» як феномен сучасного цивілізаційного поступу, що вимагає від нас формування не типового, а своєрідного відгуку на виклики глобалізації. Адже без нарощування реального економічного потенціалу неможливий вступ до впливових альянсів та захист економічних інтересів країни. В умовах того ставлення до перспектив розвитку національної економіки, яке ми все ще спостерігаємо сьогодні в українському політикумі, світова економічна криза стає вторинним подразником для суспільства, яке перманентно перебуває у стані внутрішніх соціально-економічних криз.

Стабілізація ж українського соціально-економічного середовища передбачає, на наш погляд, суттєву трансформацію інформаційної структури прийняття рішень у галузі соціального управління економічними процесами. Саме такий підхід має бути визнаний у якості першочергового чинника подолання стану перманентної кризовості країни. Адже відтворення однієї і тієї ж схеми прийняття рішень в умовах надшвидкого приросту темпів становлення інформаційного суспільства постмодерної епохи сприяє лише відтворенню неефективної соціально-економічної політики.

Відповідаючи на питання чи не нівелює сучасна глобалізаційна стратегія своєрідність та оригінальність суспільств, ми маємо визнати, що у випадку, коли мова йде про економічно розвинені суспільства, такої нівеляції не відбувається. Але якщо вести мову про суспільства «третього світу», то таке нівелювання стає реальністю, оскільки неспроможність – економічно послаблених борговими зобов'язаннями та недостатнім розвитком економічної інфраструктури – таких країн до повноцінної соціально-економічної взаємодії спричиняє їхню нездатність брати участь у глобальних економічних процесах у якості повноцінного учасника, а отже і неспроможність відстоювати власні національні економічні інтереси.

Отже, зважаючи на соціально-економічний конформізм більшості сучасних суспільств, що розвиваються, в тому числі і українського, ми можемо

спостерігати множину шкідливих економічних міфів, які превалюють у суспільній свідомості. Зокрема найшкідливішими, на наш погляд, є два класи міфів, а саме: міфи, які позиціонують ідею вільного ринку як «панацею» у сфері економічного зростання та міфи, які абсолютизують неоліберальну економічну ідеологію. Фактично деякі специфічні приклади деструктивного впливу таких міфів на розвиток соціально-економічного середовища і представлено у даному підрозділі.

2.2. Феномен «фінансової цивілізації» як економічний симулякр Постмодерну

У попередньому підрозділі ми проілюстрували взаємозв'язок понять економічного міфу та симулякру, показавши, що економічні симулякри є вторинними по відношенню до економічних міфів конструктами та функціонують у якості *економічної гіперреальності* як системи шкідливих економічних міфів. Тобто, якщо економічний міф є амбівалентною сутністю і може виконувати значущі конструктивні функції для ефективного розвитку економічної системи, то симулякр створює тільки негативний резонанс, не надаючи потужних імпульсів до продуктивного розвитку цієї системи у майбутній перспективі.

Симулякр спричиняє подвійне викривлення реальності за рахунок посилення впливу шкідливих, деструктивних економічних міфів, які починають домінувати над економічною реальністю та здійснювати маніпулятивний вплив на економічну свідомість того чи іншого суспільства або навіть цивілізації. Економічні симуляції продукують віртуальну економічну реальність, майже повністю відриваючись від її об'єктивного змісту. Саме у формі такого глобального симулякру функціонує, на наш погляд, сучасна «фінансова цивілізація», що являє собою не просто систему економічних міфів, але систему замкнених на собі «економічних» симулякрів.

Недарма на сьогодні значно поширився вжиток цього поняття як такого, що максимально точно відображає сутнісні цивілізаційні процеси, а отже і цілком свідому *підміну цінностей гуманізму цінностями фінансизму*. Кризові явища останнього переконливо засвідчують його стратегічну недієздатність у вимірі довготривалих перспектив. Фінанси є вторинним, похідним елементом господарської системи, а не її основою, вони являють собою лише частину економічної системи як цілісної соціально орієнтованої структури. Тому, абсолютизуючи цю частину і розглядаючи її у якості самодостатньої субстанції, ми втрачаємо цілісне бачення економічних процесів і отримуємо відповідні симуляційні наслідки у соціальній практиці.

Логіка розвитку соціально-економічних процесів сучасної цивілізації набула здебільшого деструктивного характеру, вона абсолютизувала найбільш невиважені економічні міфи минулого століття та спричинила складні для вирішення наслідки і у сфері природокористування, і у сфері особистості розвитку економічного потенціалу окремих країн. Тому однією із найбільш актуальних проблем сучасності стає, на наш погляд, проблема осмислення можливих альтернатив «фінансовій цивілізації», пошуку більш конструктивних потенціалів розвитку її культурного капіталу. Результатом дефіциту впровадження таких розробок є множинні кризові процеси – екологічні, демографічні, суто економічні тощо. Саме тому варто говорити про *кризу культурного капіталу* сучасної нам цивілізації. Останній репрезентує систему навичок у сфері формування ефективних стратегій розвитку як окремих націй, так і цивілізації в цілому.

В умовах домінування стратегій монетаризму варто, перш за все, враховувати, що фінанси є лише складовою частиною економічної системи, і не репрезентують економіку в цілому. До того ж, фінанси є складовою вторинною, похідною і є продуктом не тільки виробничих процесів, але і інтелектуального капіталу, оскільки являють собою своєрідну «перетворену форму» свідомості [термін ввів у вжиток К. Маркс, однак поширення він набув у роботах М. Мамардашвілі]. Тоді як фінансова складова відіграє сьогодні провідну роль в

світовій економічній системі і визначає специфіку тих соціально-економічних процесів, котрі ми спостерігаємо, в тому числі і фінансову кризу.

Фінанси як фрагмент системи, у контексті логіки розвитку сучасної цивілізації, підпорядкували собі економіку як на рівні окремих держав, так і на рівні глобальних процесів. Таким чином, відбулась своєрідна *віртуалізація економічної реальності*, деформація її онтологічного статусу. Продукування консумеризму спричинило ситуацію, коли саме фінансова складова економічних процесів набувала «безсумнівного», провідного онтологічного статусу і пронизала всі сфери соціального буття. Джерелом такого світогляду цілком логічно можемо вважати феномен протестантської етики, що сформував теоретичні підвалини капіталізму. Адже саме цей соціальний феномен спровокував формування таких стереотипів економічної поведінки, згідно котрих основною ціллю людського буття є перманентне накопичення матеріального капіталу.

Саме така модель економічної поведінки сприяла і закріпленню у масовій свідомості моделі «одномірної людини», тобто людини, для якої основний акцент ставиться саме на матеріальній складовій реальності. Остання позиціонується якщо не єдиною, то основоположною та провідною. В сучасних умовах правомірно говорити вже про таку модель одномірної людини як «*homo consumericus*» (термін Жилія Липовецькі), а також відповідну форму контролю її вчинків. А, як відомо, саме кредитно-фінансова система, як засіб регуляції економічної активності сучасної людини, стала основним каталізатором економічної кризи на початку XXI століття. У зв'язку з цим у нас може виникнути закономірне запитання: криза фінансова та криза економічна – чи тотожні це поняття?

Якщо ми будемо враховувати, що економічна криза (від лат. *oekonomics* – господарювання) передбачає, як мінімум, недолік або відсутність ресурсів, то відповімо на це питання спростовно – такої кризи в глобальних масштабах поки що не має. До того ж існують обґрунтовані наукові розробки щодо можливостей використання альтернативних ресурсів та технологій, перспективність котрих вже

не потребує додаткових обґрунтувань. Концепція ж так званого «золотого мільярду» є закономірним продуктом логіки консумеризму і орієнтована на збереження сучасних світових тенденцій у розвитку стратегій господарювання та не передбачає можливості альтернативних соціально-економічних стратегій.

Тому демографічна криза окремих регіонів не розглядається сьогодні у якості серйозної проблеми, скоріше навпаки проблемою стає перенаселення планети, адже йдеться про необхідність збереження того рівня споживання і на тих самих ресурсних умовах, котрі існують сьогодні. Тобто дана концепція передбачає якраз логічно послідовне втілення ідеї концентрації споживацького потенціалу в економічно розвинених регіонах світу, що, за визначенням, не може підтримувати ідею трансформації принципів економічного розвитку.

Подібна модель економічного мислення та економічної поведінки була проаналізована свого часу ще Аристотелем і отримала назву «хрематистики» (від грец. *χρηματιστική* – збагачення). Остання, згідно поглядів античного мислителя, являє собою доволі деструктивне соціальне явище, оскільки не передбачає перспективи досягнення *загального блага* і не має відповідної практичної орієнтації. Хрематистика репрезентує себе як накопичення матеріального капіталу заради самого накопичення і, за своєю суттю, є суто атомістичним рівнем економічного мислення. Така світоглядна настанова формує відповідну модель поведінки, котрій характерна відсутність духовно-моральних орієнтацій в соціально-економічному середовищі.

Поступово, в наслідок широкого розповсюдження подібної моделі економічного мислення та відповідної їй поведінки, ми зіштовхуємося з вже згадуваним нами феноменом «цінічного розуму». П. Слотердаjk вбачає джерела формування даного феномену у античних кініків і прослідковує історію його трансформації до нашого часу. Однак кініки, не дивлячись на заперечення та несприйняття більшості соціально значимих цінностей, робили акцент на необхідності обмеження людських потреб і виступали за доволі невибагливий, часом навіть аскетичний, спосіб життя. Тоді як сучасна цивілізація значно

більшою мірою унаслідувала позицію абсолютного гедонізму, характерну кіренаїкам, сприйнявши при цьому далеко не самі конструктивні ідеї кінізму.

Розуміння ідеї блага в сучасному світі спирається, у такий спосіб, на гедонізм та хрематистику, які є повною протилежністю кінічному способу життя. Обидва ці явища являють собою світоглядні крайнощі, подолання яких вимагає пошуку та формування принципів «серединного шляху» у розвитку економічної культури сучасності в цілях *гармонізації її матеріальної та духовної складових*. Фінансова природа сучасної економічної кризи, як вже відзначалося, спонукає до міркувань про можливості пошуку і обґрунтування соціально-практичних альтернатив сучасному фінансизмові в розвитку як національних економік, так і світової економічної системи в цілому.

Так, сьогодні економічна спільнота західного світу особливо активно обговорює останнє дослідження вже згадуваного нами у попередньому розділі французького економіста Т. Пікетті. Останній у своїй новій роботі дійшов висновків, що швидке економічне зростання країни суттєво зменшує як роль матеріального та фінансового капіталів, так і їх концентрацію у приватних руках. А це, в свою чергу, призводить до скорочення соціально-економічної нерівності. Тоді як наслідком економічного спаду є навпаки надмірна концентрація капіталу у окремих руках, тобто зростання рівня олігархічності суспільства та економічної нерівності в суспільстві. За висновками дослідника, подібна організація соціально-економічного простору суспільства сприяє втраті ним здатності до забезпечення економічної стабільності [див. 249].

Більше того, дослідник аналізує причини та історичні тенденції у сфері економічної нерівності у глобальних масштабах. Він наголошує на потребі відслідковування не лише глобального економічного зростання, але і уважного аналізу реального зростання економічних показників на регіональних рівнях. Тому одним із важливих проблемних акцентів для мислителя є недостатній рівень ефективності сучасної економічної глобалізації, оскільки остання не забезпечує рівномірного зростання усіх регіонів світу. Такий підхід, знову ж таки, вказує на

неоднозначність стратегій космополітичної економії, про що свого часу вів мову і Ф. Ліст.

Ситуація також ускладнюється тим, що в епоху сучасного фінансизму матеріальні цінності превалюють над цінностями духовними, внаслідок чого духовна криза в її сукупності з кризою фінансовою створює надзвичайні складності для розвитку національних економік. Як відомо, пошук та обґрунтування більш ефективних моделей економічного розвитку передбачає задіяння потенціалів соціально-креативного мислення та впровадження новаторських ідей. Тобто, трансформація світоглядного підґрунтя сучасної економіки, якщо звісно така потреба буде усвідомлена, вимагає поступового впровадження та апробації новаторських ідей у якості необхідної умови для формування нового типу економіки. На наш погляд, врівноваження культур фінансизму та консумеризму з більш продуктивними формами економічної активності, дозволить подолати деякі недоліки неоліберальної стратегії економічного поступу, зокрема світоглядне домінування хрематистики.

Нестримне зростання фінансового сектору є типовою рисою соціально-економічної ідеології неолібералізму [див. 302], що спровоковане домінуванням монетаристської доктрини. Як відзначає один із голландських дослідників неолібералізму П. Тренор, неоліберали розглядають світ як метафору ринку, тому не менш типовим для них є і позиціонування націй у якості «компаній». Ринкова метафора націй дозволяє, за П. Тренором, розглядати світ як конкуруючі торгові блоки, що, в свою чергу, демонструють вторгнення ринкових принципів в неекономічну сферу життя, роблячи ринковим саме приватне життя.

Мислитель звертає увагу і на таку особливість економічного неолібералізму як гіперболізація ідеї конкуренції та конкурентоздатності. З позицій цієї економічної ідеології конкурентоздатність індивіда на ринку праці є його моральним обов'язком перед суспільством. Робота ринкових структур розглядається як етичний імператив, яким визначаються всі вчинки людини і придатний для заміщення всіх більш ранніх етичних тверджень та цінностей [див. 302]. Найважливішим елементом тієї економічної системи, яку підтримує

неолібералізм, є ринок, котрий все далі відходить від необхідності виробництва, такого важливого для ранніх лібералів. Фактично «неоліберальний ринок настільки далекий від традиційного поняття «ринку», що для нього краще б придумати якусь іншу назву» [302].

В цілому П. Тренор доходить висновку, що неолібералізм являє собою головним чином перетворення соціальних відносин на ринкові, посилення конкуренції та створення «контрольованого суспільства». Основною рисою економічного неолібералізму стає максимальне розширення сфери впливу ринку, і при цьому, відсутність зв'язку між зростанням кількості угод та виробництвом [див. 302]. В результаті поступово сформувались «ринкові відносини» у відриві від фактичного виробництва товарів та послуг, тобто не просто хрематистика, але вже її віртуальна, симуляційна версія. У такий спосіб, симуляційна природа неоліберальної економіки розкривається на рівні конституювання нею віртуалізаційних процесів: виникає автоматизована торгівля, що здійснюється на віртуальному ринку – «транзакції заради транзакцій», вартість яких відіграє все більш вагому роль у неоліберальній економіці.

У даному контексті доцільно також згадати теоретичний спадок економіста-неоліберала М. Фрідмана, зокрема його теорію монетаризму. Остання передбачає збільшення фінансового обігу і розглядає його у якості основного критерію соціально-економічного розвитку суспільства. Більше того, відповідно до цієї теорії, роль держави обмежується виключно регулюванням фінансових потоків та невтручанням у сферу ринкової економіки як такої. Відповідно, держава не залучається до процесів стабілізації соціально-економічного середовища суспільства, що піддає його відповідним дисонансам у сфері соціального господарювання.

У зв'язку з потребою деяких секторів соціального господарювання у дотаціях, а також нерівномірністю їх розвитку та впливу на благоустрій суспільства, часткова присутність класичної протекціоністської економічної політики та відповідного стилю соціального управління є необхідною складовою збалансованого розвитку економічної системи будь-якого суспільства. До того ж,

саме відсутність втручання держави спровокувала свого часу кризу класичного лібералізму в економіці Сполучених Штатів, продемонструвавши соціальну неефективність суто ринкових механізмів для успішного розвитку національних економік.

Тому все більше мислителів наполягають, що про неоліберальне суспільство в цілому більш доречно говорити не як про «відкрите суспільство» класичного лібералізму, а як про суспільство мереж, економічні процеси якого визначаються швидким рухом інформації та глобалізацією [див. 227]. Мережа, в свою чергу, як сукупність інформаційних каналів, може бути як відкритою, так і закритою, адже основним її змістом є саме комунікативно-інформаційна структура або комунікативна зв'язність [див. 227]. Підпорядкованість сучасних національних економік глобальному фінансовому ринку є прямим наслідком формування локальних управлінських мереж в умовах глобальної інформаційної економіки, здебільшого засобами монетаристської політики фінансизму.

Відповідно, виникає дисонанс між реальними секторами економіки (системами національного господарювання) та віртуальними, симуляційними (монетарно-фінансовими) секторами сучасної глобальної економічної системи. Цей процес сприяє формуванню економічної гіперреальності Постмодерну як своєрідної перехідної форми цивілізаційного поступу. Адже поява унікального глобального суб'єкта не привела до одночасного видалення з поля попередніх гравців. Виникла еkleктична реальність, більш складна і навіть парадоксальна у своїх проявах, яка поєднує характерні риси обох систем. При цьому, природньо, відбувається кардинальний зсув у звичних способах проекції влади [див. 229].

У такий спосіб, формується трансеконімічна культура, котра є зовнішньою до національних економік структурою, але при цьому пронизує їх всі. Виникає світ віртуальної економіки, в котрому реальна економіка виробництва підміняється віртуальною економікою фінансизму, що ґрунтується на маніпуляції економічною свідомістю суспільств. При цьому нелінійність економічного мислення, яка вивільняє інтелектуальний потенціал суб'єктів економічної діяльності, є беззаперечно прогресивним досягненням економічної культури

Постмодерну. Однак, основні вектори соціально-практичної реалізації цього потенціалу у контексті парадигм розвитку сучасної цивілізації втратили зв'язок з морально-етичними нормами, особливо з категоричним імперативом.

У зв'язку з цією особливістю економічного світогляду сучасної епохи і відповідною їй глобально орієнтованою соціально-економічною практикою, доволі часто виникають деструктивні наслідки для більшості національних господарських систем. Тому соціально-економічна специфіка постмодерної цивілізації спонукає нас до перегляду самих принципів організації так званого «другого модерну», котрий з точки зору німецького дослідника У. Бека, являє собою «суспільство ризику», особливо в силу виникнення додаткових екологічних та економічних загроз, що є побічним ефектом «продуктивної» діяльності людини.

Оскільки У. Бек позиціонує цей тип суспільства у якості суспільства ризику з усіма витікаючими наслідками, з нашої точки зору, доцільно вести мову про потребу перегляду основних принципів соціально-економічного влаштування сучасної фінансової цивілізації. Хоча б у напрямі продуктивного синтезу постулатів національної економіки Модерну та соціально-креативних можливостей економічного глобалізму Постмодерну. З урахуванням присутності у сучасному світі досить відчутного та достатньо обґрунтованого анти(альтер)глобалістського руху, актуальність пошуку таких альтернатив не викликає особливих сумнівів.

Сьогодні стає зрозумілим, що національна економіка будь-якої країни, що бере на озброєння неоліберальну економічну ідеологію і не напрацьовує національно орієнтованої соціально-економічної стратегії, на основі власного культурного капіталу, приречена на безпосередню залежність та регульованість з боку зовнішніх для країни економічних (монетаристичних) механізмів. Свідома відмова від управління соціально-економічними процесами в країні сприяє формуванню симулякрів «суспільства спектаклю», в просторі якого реальні економічні та політичні процеси імітуються такими ж симулякрами – «елітами».

Квазіеліта постсоціалістичного простору, яка не відповідає критеріям «творчої меншості» [термін ввів у вжиток А. Тойнбі] і не є носієм культурного капіталу суспільства, у зв'язку зі своєю нездатністю генерувати ефективні стратегії економічного розвитку, сприяє тільки подальшому нехтуванню стратегічно важливими секторами національної економіки. Такі країни економічно орієнтовані на своєрідну «філософію торгівлі», котра, за визначенням, не має довгострокової перспективи. Це тимчасова тактика фінансових спекуляцій, орієнтована на максимальний прибуток для мінімального відсотку населення.

Формування стратегії ефективного розвитку національних постсоціалістичних економік вимагає, таким чином, максимального задіяння культурного капіталу цих націй та відповідного самоорганізаційного потенціалу. Власне, до цієї думки нас підштовхує і сам принцип нелінійного мислення, затверджений сучасною постнекласичною наукою. Впровадження логіки нелінійного мислення з його різноманітністю та відповідним плюралізмом і є тим беззаперечним перспективним ресурсом, котрий дозволить, на наш погляд, випрацювати та впровадити більш креативні соціально-економічні стратегії ефективного розвитку як національних економік, так і сучасної цивілізації в цілому.

Варто зважити, що найвдалішим вирішенням проблеми перевиробництва у капіталістичній економіці Сполучених Штатів було визнано виведення надлишку на національні ринки інших країн, а також здійснення екстраполяції власної грошової одиниці за межі своєї країни. Остаточне закріплення ідеї такого економічного емпіріалізму відбулося засобами Бреттон-Вуддських договорів, у межах яких було здійснено відміну «золотого стандарту» та його заміщення національною грошовою одиницею – доларом.

Інші розвинені капіталістичні країни так само намагаються утримати баланс національної економіки за рахунок виходу за власні межі – на національні ринки бідніших країн, адже саме до такого підходу спонукає закономірність, закладена у розвитку капіталістичної системи. Накопичення капіталу та його інвестування

у продукцію сприяє формуванню ситуації, яка вимагає розширення меж ринку поза національним споживачем. Саме за рахунок таких процесів у міжнародній економіці сформувався сучасний сценарій економічної глобалізації, що далеко не завжди спричиняє конструктивні наслідки для національних економік.

Разом з тим, кожна нація намагається «захопити» для своїх інвесторів найбагатші і найперспективніші ринки [див. 333, с. 250], внаслідок чого формується відповідна економічна політика розвинених капіталістичних країн і відбувається боротьба за сфери економічного впливу. Це стосується насамперед країн із розвинутою капіталістичною економікою, які не мають на сьогодні проблем із влаштуванням внутрішнього економічного простору і активно освоюють зовнішні соціально-економічні системи. Унікальність української економіки, як і усіх інших пострадянських економічних систем, полягає в тому, що її першочерговим завданням є якраз влаштування внутрішнього економічного простору. Складності формування самодостатніх економічних систем у таких країнах обумовлені тим фактом, що вони змушені одночасно працювати як у сфері формування ефективної внутрішньої економічної політики, так і зовнішньої.

Однак, при цьому потрібно розуміти, що ефективне влаштування зовнішнього економічного простору у контексті глобалізаційних змін та сучасних інформаційних війн майже не можливе без попереднього налагодження механізмів національної економіки всередині країни. В цьому і полягає привілейованість соціально-економічних позицій західноєвропейських країн на глобальній шахівниці. Означені умови окреслюють для пострадянських країн або конформне слідування задіяним сценаріям глобалізації або ж звернення до відповідних інноваційних змін у структурі національних економік та визначення економічної концепції випереджаючого розвитку. Останній варіант достатньо трудомісткий і не корелюється із короткочасовими економічними інтересами більшості представників сучасної правлячої «еліти».

Власні національно орієнтовані економічні цінності у таких умовах випрацювати досить складно, особливо у ситуації, коли до цього майже ніхто не

прагне. Тому закономірним наслідком стає слідування економічній ідеології однієї із найбільш розвинених на сьогодні країн, яка, по суті своїй, є вже повністю сформованою економічною нацією і відстоює власні національні економічні інтереси на глобальному рівні. А оскільки «головною небезпекою для будь-якої нації є нав'язування їй абстрактних і чужих норм і протистояти цьому може тільки той народ, який живе своїми цінностями» [див. 274, с. 3], важливою проблемою сучасної філософсько-економічної думки стає напрацювання таких цінностей у вимірі економічного, політичного та загальнокультурного мислення.

Таким чином, теорія економічної нації в умовах глобалізаційних процесів якраз і претендує на розробку системи ціннісних настанов, орієнтованих на втілення можливих альтернатив щодо неоліберальної економічної ідеології, або мінімізації її впливу економіку країни, що розвивається. Адже, як зазначав Д. Менделєєв, аналізуючи шляхи ефективного соціального поступу, рухатися варто згуртувавшись групами і у різних напрямках, оскільки йти всією масою виключно в одному напрямку, можна тільки під впливом несвідомого переконання, причому вірогідність обрання вірної дороги є тоді дуже низькою, а багато фактів історії засвідчує, що такий стадний рух приводить до загибелі [див. 207, с. 17]. Тому сподіваючись, що *tempora mutantur in illis* (часи змінюються і ми міняємося разом з ними), звернення до конституювання нових вимірів економічної ідеології та дослідження альтернативних шляхів економічного розвитку в умовах сучасного українського суспільства вимагає від нас пошуку дієвих альтернатив соціально-економічного поступу.

Формування нового типу економіки у форматі економічної теорії нації має, на наш погляд, спиратися на розвиток духовного капіталу нації як основного джерела накопичення матеріального капіталу в умовах інформаційного суспільства. Адже «економічна теорія поза інтеграцією духовних сфер не тільки буде втрачати своє практичне значення, але і втратить функцію осмислення дійсності» [див. 274, с. 15]. Відповідно, спроби переосмислення неоліберальної вестернізації у контексті пошуку та формування альтернативних форм соціокультурного розвитку свідчать про поступове подолання ситуації «нового

Середньовіччя», характерною рисою якого є «економічна віра», на противагу «економічному знанню» [див. 90].

У такий спосіб, вже згадувана нами раніше концепція нового Середньовіччя, запропонована свого часу М. Бердяєвим та У. Еко, дозволяє нам продовжити розвиток цієї тенденції в осмисленні соціокультурної динаміки і запропонувати концепцію нового Відродження у сфері економіки. Тобто неолібералізм, у такому контексті, постає як економічна ідеологія «нового Середньовіччя», а важливою ознакою нового Відродження стає ідея ренесансу нації, пошуку найефективніших варіантів її самоідентифікації та позиціонування у структурі інформаційної економіки.

Середньовіччя досить часто, хоч і не завжди коректно, пов'язують зі скороченням населення тогочасної Європи за рахунок нетерпимості до єретиків. Однак, таке бачення сутності процесів дозволяє нам провести аналогію зі своєрідним способом подолання можливого перенаселення, про яке в ті часи ще можливо і не здогадувалися. Адже вперше теза про зростання населення планети у геометричній прогресії, а провізії – лише у арифметичній, була обґрунтована у XVIII столітті Т. Мальтусом, яка, на той час теж була сприйнята як «єресь». Однак, у сучасних умовах ця теза сумнівів розглядається досить серйозно, внаслідок чого потреба виникають заклики до свідомого вирішення проблеми перенаселення на зразок китайських законопроектів, що тривалий час обмежували народжуваність. Але, як ми вже продемонстрували у попередньому підрозділі, така позиція є продуктом слідування деструктивній економічній міфології, адже сучасні технології та дослідження їх подальшого розвитку засвідчують недоречність подібних стверджень.

Разом з тим, навіть без подібних законів щодо регулювання населення, населення сучасної України за роки незалежності зменшилося в середньому більше ніж на шість мільйонів. І на сьогоднішній день продовжує зменшуватися за рахунок невдалих соціально-економічних реформ і відсутності національної економічної ідеології у якості світоглядної основи ефективною стратегії соціального розвитку країни. Сучасна філософсько-економічна аналітика має

визнати, що у економічному контексті українське суспільство продовжує залишатися транзитивним та неефективним. Аксиологічна невизначеність суспільства все ще залишається домінуючою складовою української економічної свідомості. Допоки це не зміниться, ми не зможемо вести мову про формування повноцінної економічної нації на теренах української держави.

Саме тому ми і наполягаємо на деконструкції сучасної соціально-економічної ідеології, яка, по суті, втрачає національного суб'єкта економічної діяльності і не створює умов для його продуктивності. Якщо Е. Гусерль свого часу вів мову про забуття суб'єкта у якості причини кризи європейських наук, то сьогодні забуття суб'єкта як провідного агента національної економіки, сприяє не лише поглибленню сучасної економічної кризи, але і її розповсюдженню на всі рівні суспільного життя. Нівелювання соціально-економічного життєвого світу української нації та екстраполяція неолібералізму у його світоглядні структури, не сприяє розвитку національної економічної культури. Такі умови є вкрай несприятливими для екстерналізації економічного досвіду та формування ефективних стратегій соціально-економічного управління.

Варто також визнати, що сучасна економічна система в Україні є гібридною. З одного боку, ми спостерігаємо у більшості населення все ще соціалістичну ментальність, а з іншого – нібито і капіталістичний спосіб виробництва, однак без суттєвих інвестицій у сферу відновлення виробничого потенціалу та ресурсів. Йдеться про інвестиції в обладнання та у впровадження нових технологій, що є обов'язковою умовою капіталістичного способу виробництва і взагалі робить його можливим. В результаті ми не маємо ні соціалізму, ні капіталізму. Що ж ми тоді маємо? На яких світоглядних принципах функціонує сучасна українська економіка? Яку світоглядну парадигму покладено в її основу? На жаль, ці питання все ще залишаються відкритими.

Які перспективи чекають на таку країну і чи можливо використати її соціально-економічну специфіку у конструктивному руслі? Адже без суттєвих змін у бік визначення базових принципів економічної стратегії про перспективи ефективного економічного майбутнього країни говорити досить складно.

Найбільш гостро у таких умовах постає питання визначення змісту національної економічної ідеології суспільства, яка може сприяти формуванню економічної нації на теренах нашої країни. В умовах економічної безідейності не може бути сформована і національна самосвідомість як цілісне уявлення про власні економічні, соціальні, політичні та правові інтереси.

До речі, правовий аспект відіграє, на наш погляд, надзвичайно важливу роль у формуванні національної економічної самосвідомості як окремого громадянина, так і суспільства в цілому. Адже саме у межах філософсько-правового поля чітко аналізується розбіжність між правом і законом у його співвідношенні з економічною реальністю. Так, економічне законодавство на рівні Конституції країни, зокрема стаття 42-га, проголошує, що «кожен має право на підприємницьку діяльність» [161, с. 9], яка, до речі, є необхідним елементом ефективної капіталістичної економіки.

Однак, на рівні законодавчої бази це право значною мірою нівелюється за рахунок податкової системи, яка влаштована таким чином, що унеможливорює ефективну діяльність малого та середнього бізнесу, без яких повноцінна капіталістична економіка, за визначенням, стає неможливою. Відповідно, до тих пір поки ми не навчимося відстоювати свої права та свободи і не змінимо власну конформістську економічну ментальність, ні капіталізм, ні, тим паче, соціалізм як економічне явище в Україні можливим не стане. Інклюзивні політичні інститути, які превалюють у сучасному українському суспільстві, за визначенням, не можуть сприяти продуктивному розвитку національної економічної системи.

Більшість сучасних дослідників вважають, що ментальність є однією із найскладніших для трансформації складових суспільної свідомості. Хоча існує і дещо інша точка зору, зокрема Дж.С. Міль у межах своєї політичної економії наголошував на можливості змін у суспільній поведінці, як суттєвому чиннику на шляху до прогресивного розвитку суспільства [див. 333, с. 166]. У якості показового прикладу, який може проілюструвати цю тезу варто вказати на скандинавські країни, які будучи тривалий час суто капіталістичними країнами спромоглися інтегрувати у свій економічний устрій відчутну долю соціальної

відповідальності [див. 333, с. 168] і набули статусу соціально орієнтованих держав з високими показниками економічного розвитку.

Тому скандинавська модель економіки є досить показовою в плані переходу від однієї економічної моделі до іншої. Використання найбільш продуктивних елементів як капіталізму, так і соціалізму, дозволяє вести мову про здатність скандинавських країн до активного свідомого конституювання економічної реальності свого регіону та вдалого залучення свого потенціалу у процеси глобальної економічної системи, чого поки що так не вистачає сучасній Україні. Відсутність економічного конформізму та створення ефективних економічних інститутів дозволяє нам позиціонувати ці країни у якості економічних націй.

Тому, враховуючи недоліки як капіталістичної, так і соціалістичної економічних систем, на наш погляд, варто звернути увагу на світоглядні перспективи пошуку «серединного шляху» між цими двома крайнощами. Зокрема, наприклад, Дж. М. Кейнс ознайомившись свого часу із здійсненою Ф. Гаєком критикою централізованої економіки – а саме з його роботою «Дорога до рабства», – застерігав від остаточної відмови від планування економіки. Дж. М. Кейнс пропонував зберегти планування і у межах капіталістичної економіки у якості додатку до приватних інвестицій, хоча і у помірній формі.

Як наголошує Р. Хайлбронер, остаточного вирішення цієї суперечності на сьогодні ми ще не маємо [див. 333, с. 358]. Основне протиріччя між цими типами економічного устрою полягає в тому, що у країнах, яким притаманне централізоване управління, об'єми інвестицій та заощаджень регулюються владою, і повний контроль над економічним життям країни означає, що заощадження йдуть на будівництво електростанцій та інших соціально важливих споруд. В капіталістичному ж світі заощадження та інвестиції виникають в результаті рішень вільних економічних агентів. І саме тому, що ці рішення ніким не скеровуються, вони можуть суперечити одне одному [див. 333, с. 342]. Відповідно, «осередням капіталізму є саме невизначеність, і аж ніяк не впевненість» [333, с. 350].

До того ж, за Й. Шумпетером, капіталістична ментальність в кінцевому рахунку призводить до руйнування системи [див. 333, с. 389]. І його ж ідея «творчого руйнування» стає одним із вагомих елементів конструктивного конституювання нового типу економічної моделі. А оскільки самі економісти вважають автора цієї тези скоріше соціологом, ніж економістом у класичному значенні цього слова, даний висновок виглядає досить обґрунтованим саме з соціально-філософської точки зору. Тому виникає запитання: Чи можливо, що К. Маркс, а слідом за ним і Й. Шумпетер, були праві у своїх прогнозах щодо занепаду капіталістичної системи? Справа в тому що, керуючись логічними аргументами, на це питання дійсно можна відповісти ствердно, однак з деякими уточненнями.

Маркс цілком обґрунтовано вів мову про занепад капіталістичної системи господарювання у чистому вигляді, але з урахуванням тих особливостей класичного, виробничого капіталізму, зі специфікою якого він був ознайомлений. Оскільки сьогодні ми маємо справу з капіталізмом фінансовим, а не суто виробничим, аргументація Маркса не завжди є застосовною до аналізу сучасних процесів у економічному житті суспільств. Адже Маркс не міг передбачити Бреттон-Вудської угоди та її результатів, а саме відміни золотого стандарту та підміни її доларовою банкнотою на підставі формування ямайської валютної системи.

Остання дозволила Сполученим Штатам розповсюджувати внутрішню інфляцію на інші країни світу, які користуються їхньою грошовою одиницею у якості відправної точки конвертації. Такого повороту К. Маркс передбачити не міг, оскільки він не вкладається у логіку класичних трансформацій в економічній сфері. К. Маркс жив і працював у світі, де кожна країна мала достатньо здорового глузду для того, щоб захищати власну національну валюту, яка власне і є важливим елементом розвитку національної економіки.

Бреттон-Вудська угода була, до речі, покликана до життя досить своєрідними процесами у економіці Сполучених штатів, де «у середовищі економістів вже пішли розмови про стагнацію як перманентний стан

капіталістичної економіки» [333, с. 356]. Саме тому Штати мали намір закласти підвалини міжнародної торгівлі, яка не тягла б за собою фінансових суперечностей [див. 333, с. 363], в цілях чого було сформовано Міжнародний валютний фонд та Міжнародний банк. Першим кроком у реалізації фінансової експансії долара став план Маршала, який на тривалий час підпорядкував собі економіку всієї Європи.

Хоча якраз за рахунок того, що європейські економісти ніколи не були послідовними шанувальниками Маршала і трималися на поважній відстані від Кейнса, в Скандинавії, Німеччині, Голландії і Франції сформувався свого роду прагматичний сплав «мікро» і «макро». Вердикт звучав так: капіталізм – це, безумовно, єдина життєздатна система організації виробництва, але і їй не впоратися без серйозного втручання держави [див. 333, с. 368]. Відповідно, у напрямі пошуку шляхів ефективного реалізації механізмів планово-капіталістичної економіки варто звернути увагу і на соціально-економічний досвід цих країн. Адже як влучно відзначив російський аналітик О. Соловйов, немає кращого способу зруйнувати технологічну модернізацію економіки як задіяти її, спираючись на одні тільки ринкові механізми [див. 286, с. 25].

Подібний досвід свідчить про можливість ефективного поєднання державного управління економічними процесами та деяких принципів вільного ринку. Створення такого специфічного синтезу, максимально зручного для економічної ментальності українців, та залучення деяких найбільш перспективних аспектів кейнсіанської чи шумпетеріанської теорії цілком дозволило б сформувати принципово нову модель економічного поступу та дати нам можливість позиціонувати сучасну українську націю у якості нації економічної. Дієвою альтернативою сучасному конформізму української політичної еліти могла б стати нова економічна парадигма, нова, перш за все, у контексті її ефективності, адже новітня економіка розглядає економію як зменшення часу, необхідного суспільству для розвитку [див. 59, с. 7].

Хоча такий підхід може призвести до ще однієї загрози, шляхи подолання якої варто продумати заздалегідь. Мова йде про визначення методів досягнення

рівноваги між державними програмами та економічною активністю підприємницького сектора, тобто запобігання трансформації економічної системи у планову, в умовах коли підприємці, розраховуючи на державну протекцію, припиняють докладати зусилля для самостійного вирішення проблем. Цей аспект вимагає до себе окремої уваги.

Формування нової економіки потребує врахування і тієї обставини, що саме залежність від короткострокових інтересів суттєво послаблювала європейський капіталізм на ранніх етапах його розвитку – до другої світової війни [див. 333, с. 210]. Саме тому мова йде про пристосування до довгострокових, а не короткострокових перспектив. Крім того, економічна безпека країни вимагає також і захисту від тотального зовнішнього ідеологічного впливу. Досить актуально у контексті формування принципів нової економічної парадигми виглядає, поряд із використанням терміну «економіка» (на рівні індивідуальної та приватної конкуренції), повернення до терміну «політична економія» як сфери аналізу державного впливу на економічні процеси.

Саме методологічний потенціал політичної економії, на наш погляд, має бути задіяний для пошуку світоглядних принципів подолання тієї кризи соціально-економічного та політичного простору, що має місце у сучасному українському суспільстві внаслідок бездумного запозичення настанов економічної культури Заходу. Кризовість останнього відзначалася вже у дослідженнях П. Сорокіна, який наголошував ще у період другої світової війни, що мова йшла не просто політичні або економічні негаразди, а про те, що криза зачіпала одночасно майже всю західну культуру і суспільство, всі їх головні інститути. Йшлося про кризу мистецтва і науки, філософії і релігії, права і моралі, стилю життя загалом. Це була також криза форм соціальної, політичної, економічної організації. Фактично це була криза способу мислення та поведінки, властивих тогочасному західному суспільству [див. 287, с. 357].

Показово, що двома декадами пізніше, тобто в 60-х роках минулого століття філософи-традиціоналісти Р. Генон та Ю. Евола продовжували наполягати на кризовості європейської культури у всіх її проявах. Дослідники

пропонували розглядати цю кризу у контексті характерного стародавнім культурам уявлення про циклічну природу соціального часу. У такому смислового вимірі сучасний їм стан культури поставав у якості завершення певного циклу. Саме тому наголос робився на потребі звернення до традиціоналістських засад розуміння соціальних процесів. У контексті нашого дослідження ця ідея теж видається досить важливою.

У даному контексті мусимо відзначити, що пропонована нами економічна теорія нації не передбачає орієнтації ні на циклічну, ні на лінійну моделі історії в чистому вигляді, а скоріше орієнтована на їх поєднання у контексті нелінійної моделі історичного часу, що не постулює орієнтації на жодну «універсальну» модель економічної ідеології. Економічна теорія нації, на наш погляд, має бути системним виразом економічних цілей суспільства у їх *стратегічній* єдності, орієнтованим на реалізацію господарського потенціалу нації, враховуючи при цьому різноманітність у сфері визначення основних постулатів економічної ідеології суспільств, а не їхню підпорядкованість глобальним впливам чи тенденціям.

Суттєвим структурним стрижнем у сфері циклічної, традиційно кризової економіки пізнього капіталізму стає, на жаль, своєрідна ідеологія «спектаклю». Остання орієнтована здебільшого на фінансову складову економічних процесів і майже не продукує практичного потенціалу для розвитку реального сектора тих економік, які прийняли та відтворили у своєму середовищі неоліберальну ідеологію. Як зазначав наприкінці 60-х років минулого століття французький мислитель Г. Дебор, «спектакль» підкоряє собі живих людей тією мірою, якою їх вже цілком підкорила економіка, що розвивається заради самої себе [див. 105, с. 16].

Французький дослідник наголошував, що саме спектакль є зворотнім боком грошей – всезагального абстрактного еквіваленту усіх товарів [див. 105, с. 49], що остаточно засвідчила вже сучасна нам фінансова цивілізація. Одним із засадничих висновків Г. Дебора було констатування того, що саме позбавлення від матеріальних засад «оберненої істини» є основою та необхідною умовою самовивільнення епохи [див. 105, с. 21]. Але такий спектакль, у якості

основоположного принципу організації соціального середовища постмодерних суспільств, продовжує підтримуватися і сьогодні. В умовах впровадження у соціальні середовища країн, що розвиваються, принципів неолібералізму, досить часто ми можемо спостерігати реалізацію національних економічних інтересів розвинених країн, але вже не на рівні власних суспільств, а саме у глобальних масштабах. Знову ж таки, це є цілком закономірним результатом руху у напрямі реалізації космополітичної моделі економічної політики, на суттєву небезпеку котрої для країн з не достатньо розвиненою економікою, наголошували класики економічного націоналізму.

Досить влучно, у даному контексті, виглядає точка зору К. Мерфі, який відзначив, що китайці цілком можуть дійти висновку, що постмодерний плюралізм насправді є теоретичним ошуканням, а західний світогляд в дійсності є копією їхнього традиційного, що цілком може спричинити трансформацію торгових та валютних баталій на війну культур [див. 211]. До речі, Китай дійсно поступово усвідомлює цю логічну суперечність і вже досить потужно демонструє національно орієнтовані вектори економічного розвитку, претендуючи на роль одного з основних глобалізаторів сучасності, тобто набуває ознак свідомої економічної нації. Економічні показники цієї країни дійсно дозволяють їй позиціонувати себе у якості досить впливового суб'єкта перетворень у глобальній економіці. А це свідчить про подолання Китаєм настанов неоліберального «спектаклю» та відповідних йому тактик і стратегій інформаційної війни у сфері економіки.

Україна все ще перебуває під сугестивним інформаційним впливом неоліберального «спектаклю» в економіці і на рівні практичних вимірів соціально-економічної активності все ще не проявляє, необхідної для продуктивного розвитку країни, економічної самосвідомості. Наша «еліта» продовжує активно демонструвати ознаки одномірного мислення у галузі економічних перетворень в країні. Як зазначав свого часу фрейдомарксист Г. Маркузе, одномірне мислення систематично насаджується виробниками політики та їх заступниками у сфері масової інформації. Універсум їх дискурсу

розгортається засобами гіпотез, які безперервно та планомірно повторюються і перетворюються в гіпнотично діючі формули та вказівки [див. 203]. Така структура виявилася досить тривалою та дієвою у вимірі використання непродуктивних, запозичених із чужорідного соціального досвіду, економічних настанов та стереотипів.

Ж. Бодрійяр, аналізуючи феномен постіндустріального суспільства взагалі констатував «смерть соціального» і досить гостро поставив питання щодо того, чи взагалі можна говорити про економіку в умовах постіндустріалізму, адже її рушійною силою більше не є інфраструктура матеріального виробництва. Дослідник у 80-х роках минулого століття вказував на розпад ціннісних структур, дестабілізацію ринку та реальної економіки, що звільнилась від суспільних наук та від історії.

Триумф економіки, звільненої від економічних законів та заснованої на чистій спекуляції, Ж. Бодрійяр називає віртуальною економікою, яка протистоїть економіці реальній. Дослідник наголошував, що це був триумф вірусної економіки, що схожа на інші вірусні процеси [див. 32, с. 269]. Така економіка стає ареною спільного життя у якості арени спецефектів, непередбачуваних результатів ірраціональної гри.

Симуляційна сутність розглянутих нами структур і механізмів «фінансової цивілізації» спонукає до осмислення потреби формування інноваційних вимірів протекціонізму у сфері соціально-економічного розвитку сучасних націй. Тобто ідея Ф. Ліста щодо протекціоністської політики не просто не виглядає застарілою, але навіть підтверджує свою актуальність у дещо новому вимірі. Впливовим механізмом протекціонізму національних економічних інтересів стають інновації та техніки інновативного мислення, які стають необхідною основою прогресивних тенденцій у розвитку національної економічної системи.

Варто відзначити, що і кейнсіанська модель економічного управління, що протистояла ідеям монетаризму, так само має у своїй структурі ідею економічного протекціонізму і тому потребує детального вивчення своїх переваг у контексті можливостей її використання у сфері українського соціально-

економічного простору з метою посилення ролі держави у соціально-економічному управлінні. Так, з позиції О. Соловйова, державне управління економікою, що реалізує сценарій інноваційного розвитку, є ніщо інше, як прийняття кейнсіанських мір – розміщення програм крупних державних замовлень, здатних оживити сукупний попит у масштабах національної економіки. У такий спосіб, формується потреба звернення регулювання економічних процесів у руслі відновлення стабільного функціонування національної економічної системи. А це вимагає перегляду соціально-економічної моделі сучасного суспільства та його філософії, що виявилась достатньо примітивною, заснованою виключно на споживанні та особистому прибутку [див. 286, с. 25].

Запровадження ж принципів функціонування економічної теорії нації є, з нашої точки зору, значущим у сфері становлення сильної держави, а отже і сприяє формуванню механізмів ефективного соціально-економічного управління. Такий підхід передбачає, на наш погляд, наступні кроки: це і формування продуманої податкової системи, яка сприятиме швидкому продуктивному розвитку малого та середнього бізнесу у секторі реального виробництва, а отже і формуванню середнього класу; визначення креативних вимірів економічного протекціонізму для дрібного національного виробника та їх впровадження у суспільну практику з метою забезпечення стабільності мікроекономічних показників; а також формування самобутньої стратегії геоекономічного розвитку країни, що передбачає також національний контроль за рухом бюджетного капіталу.

Як відзначає російський дослідник Б. Топорнін, визначальним критерієм ефективності є рівень керованості розвитком країни. Від цього першочергово залежить стан суспільства, його економіки та політичної сфери, розвиток освіти, науки та культури [див. 299, с. 18]. Дослідник зауважує, що у випадку, коли держава не забезпечує управлінські функції, вона втрачає контроль над перебігом соціальних процесів, країна опиняється у надзвичайно скрутному становищі. Топорнін вказує також і на той факт, що останніми десятиліттями держава на

Заході стала помітно розширювати та більш активно використовувати свої соціальні та економічні функції. Такого роду розуміння призначення держави, так чи інакше відображається у її іноді досить значному втручанні в економічне життя суспільства [див. 299, с. 21]. Тобто позиція економічного протекціонізму виявляється суттєвою рисою сучасної держави західного типу.

Ще однією суттєвою рисою сильної держави – поряд з економічним протекціонізмом – є інституційна влада закону та права, дотримання якої відіграє суттєву роль у функціонуванні соціально-економічної сфери, убезпечуючи її від корупції та тінізації. Однак, зважаючи, що існують ознаки того, що олігархічний капітал в цілому досить часто виступає проти сильної держави, здатної підкорити собі його інтереси, варто звернути особливу увагу на розробку механізмів соціально-економічного регулювання активності та законодавчого закріплення соціальної відповідальності суб'єктів великого бізнесу. Тоді можна буде вести мову про дотримання ними національних економічних інтересів, що звісно вимагає трансформації ментальних цінностей в економічному середовищі.

Отже, як бачимо, в умовах економічних та духовних потрясінь сучасності, в тому числі і світової фінансової кризи, формується потреба пошуку нових критеріїв соціально-економічного прогресу, нових критеріїв оцінки ефективності економіки. Наслідування взірців економічного консумеризму та ринкової моделі західного зразку, як ми бачимо вже наголошували, не дає ефективних результатів, у зв'язку з чим важливої ролі набуває проблема продуктивної трансформації економічного світогляду, особливо його аксіологічної складової. Адже саме цінності та норми домінантного економічного світогляду зумовлюють як характер економічних процесів, так і їхні соціальні наслідки.

Фінансова система не може протягом тривалого історичного часу відігравати ключову роль в економіці чи то окремої країни, чи то цивілізації в цілому. Гроші, як ми вже наголошували, перш за все є «перетвореною формою свідомості», що довели ще К. Маркс та М. Мамардашвілі. Відповідно, онтологізація і, тим більше абсолютизація, фінансової складової економічної системи провокує формування віртуальної економіки. Разом з тим, фактично

фінанси постають сьогодні у якості «аксіологічної» основи цивілізації, що являє собою квінтесенцію буття людини, яка «вбила Бога». Феномен фінансового цинізму створив ситуацію домінування «одномірної людини», котра орієнтована на реалізацію виключно споживчих інтересів і більше не є носієм традиційних культурних цінностей. Така людина уособлює в собі риси індивіда, що зосереджений на «цінностях» хрематистики.

Мусимо визнати, що не дивлячись на парадоксальність вислову «релігія грошей», саме цей феномен досить точно репрезентує соціокультурні процеси сучасної цивілізації. Цей «оксюморон» досить доречно вживати якраз у контексті Аристотелевої хрематистики, що у межах спадщини останнього розглядається як мистецтво накопичувати гроші та майно. Сучасні процеси у соціально-економічному житті – як українського суспільства, так і західноєвропейської цивілізації в цілому – здебільшого реалізовується саме у вимірі тих негативних для соціального поступу характеристик, які грецький мислитель приписував хрематистичним явищам у економічному житті полісу.

Сучасне суспільство розвивається згідно досить суперечливої, з точки зору соціальних цінностей, настанови, згідно якої фінанси стають основною культурною «цінністю». На жаль, саме ця настанова, згідно якої основною ціллю людського життя є не соціальна кооперація у вирішенні економічних проблем суспільства задля досягнення спільного блага, а максимальне накопичення фінансових ресурсів – пронизує фактично всі сфери сучасного соціального життя. Саме на фінансові потоки сфокусовано сьогодні головну увагу «*homo consumericus*» як новітнього етапу у «еволюції» економічної свідомості.

Відповідно, фінансова свідомість стає сьогодні центральною ланкою у структурі соціально орієнтованих настанов. Саме їй приписується функція абсолюту, що дозволяє розглядати її у якості основного ресурсу соціальної влади. Але, як вказував у своїх дослідженнях ще Аристотель, «на вірному шляху дослідження знаходяться ті, хто визначає багатство та мистецтво наживати статки як дещо відмінне одне від одного» [10, с. 392]. В «Нікомаховій етиці» Аристотель відзначає також, що «багатство – це, насправді, не шукане благо, адже воно має

користь лише настільки, наскільки існує зарди чогось іншого» [9, с. 59]. Дослідник наголошує, що багатство належить до використовуваних речей, а найкраще будь-якою річчю користується той, хто керується чеснотою [див. 9, с. 121], маючи на увазі зокрема таку чесноту як щедрість.

У такий спосіб, античний мислитель доводить, що фінанси, як соціальний феномен, не виконують функції підтримки людського життя як такого. Адже багатство може виявитися позбавленим будь-якого смислу, а людина, маючи надмір грошей, може померти голодною смертю, як це описується в легенді про Мідаса, у котрого внаслідок ненаситних бажань усе, до чого він торкався, перетворювалось на золото [див. 10, с. 392]. Не зважаючи на це, у сучасному світі ми опинилися в ситуації, коли фінанси поступово набули статусу ключової ланки економічного життя суспільства. І варто зважити, що така трансформація відбувалася поступово і має досить суттєве – як теоретичне, так і практичне – підґрунтя.

Формуванню фінансово центричних настанов передувала багатвікова традиція, елементи котрої ми цілком можемо прослідкувати як у середньовічній культурі з її індульгенціями, так і на більш пізніх етапах розвитку християнського світогляду. Власне як католицька, так і православна церква завжди були інструментом накопичення фінансового багатства, в тому числі і земельного капіталу, що забезпечував відповідний фінансовий статус в умовах першої хвилі цивілізаційного поступу. Ті ж вади були характерні Протестантизму, котрий власне і спричинив формування капіталістичної етики на рівні соціальної свідомості та сприяв теоретичному і практичному обґрунтуванню провідної соціальної ролі фінансового капіталу, приписавши йому функції головної «аксіологічної» складової суспільного світогляду.

Власне вперше цей феномен, як відомо, теоретично осмислив М. Вебер у своїй роботі «Протестантська етика і дух капіталізму». Дослідник звернув увагу, що засобами формування відповідних етико-господарських настанов, що мали релігійне підґрунтя був сформований новий тип економічного мислення. В умовах же сучасного нам пізнього капіталізму ми спостерігаємо вже суто

консумеристську спрямованість настанов економічної свідомості без жодних релігійно ангажованих поведінкових настанов. Такий тип соціального світогляду перетворює нас на власників речей, які в кінцевому рахунку не задовольняють наші духовні потреби. Не дивлячись на це, суспільство споживання наполегливо продовжує рухатись шляхом накопичення фінансового капіталу та закріплювати позиції хрематистики у вимірі її домінування над економічною системою як такою.

Спричинена фінансово орієнтованим стилем соціально-економічної поведінки економічна криза, мала б сприяти переосмисленню хрематистичних явищ в економічному житті. Однак сучасна цивілізація продовжує відстоювати доцільність саме хрематистичного стилю соціальної поведінки та продукувати відповідний тип особистості, незважаючи на його соціально-економічну неефективність. Таке бачення соціально-економічної продуктивності дозволяє нам розглядати *фінансовий редуціонізм* як такий тип соціального мислення, який є цілком аналогічним до релігійних мисленнєвих структур, що переносяться сьогодні у сферу економічної свідомості.

Сучасна цивілізація фактично згенерувала своєрідну фінансово орієнтовану «релігію», основною метою котрої є замкнене коло фінансового консумеризму. Саме такий тип економічного світогляду підмінив традиційні релігійні настанови. У такий спосіб, сучасна фінансономіка посіла провідне місце у суспільному світогляді та вступила у протиріччя з класичними формами релігійної свідомості, що спричинило *не лише кризу економічну, але і кризу в духовному просторі сучасної цивілізації*. При цьому комплексне осмислення економічних та духовних соціальних проблем у їхньому взаємозв'язку у межах соціально значимого дискурсу майже відсутнє.

Ще раз наголосимо, що основними характеристиками сучасного типу цивілізації стають фінансово-хрематистична та консумеристська настанови, котрі спричиняють ментальні дезорієнтації як на рівні індивідуальної, так і соціальної економічної свідомості. Економічна криза сучасності, на наш погляд, покликана до життя саме такими дезорієнтаціями на рівні економічного мислення,

подолання котрих вимагає суттєвої трансформації у сфері його ціннісних настанов. Адже в умовах сучасності ми спостерігаємо поступову нівеляцію духовних цінностей, їхнє заміщення цінностями виключно матеріального, конsumerистського характеру.

Споживання матеріальних благ поступово перетворилось на самоціль. Як відзначав Ж. Бодрійар, феноменологія споживання являє собою закінчену стадію еволюції, котра розпочинається з простого надлишку товарів та створення ланцюга об'єктів споживання і сягає всезагального координування діяльності та часу [див. 32, с. 7-8]. Маніпуляція споживацькими інтересами спричинена сьогодні необхідністю створення нескінченного потоку штучних споживчих потреб, які позиціонуються у якості основного телосу соціальної та індивідуальної активності, що є яскравим підтвердженням тези К. Маркса про кінцевість та недосконалість капіталістичної системи, принаймні у її класичному варіанті.

Але соціально-практичні наслідки, порівняно з прогнозами видатного економіста і філософа, ми отримали дещо інші а саме: усі цінності, які не мають фінансового виміру, витісняються на периферію людської свідомості, а фінанси – незважаючи на застереги Аристотеля – трансформуються із засобу на ціль. Фінансово-конsumerистські настанови в економічній свідомості та концепція «золотого мільярду» власне і сформовані під впливом ідеї «щасливого споживача» (Ж. Бодрійар) як ідеалу монетаристської ідеології, що поступово трансформувалась до мисленневих структур фінансово-релігійного світогляду.

Відповідно, соціально-економічне життя сучасної цивілізації характеризується конкуруванням «релігії грошей» з традиційними релігіями, коли структури релігійного мислення залучаються до вжитку на рівні функціонування економічних настанов та формують симуляційну, віртуалізовану економічну систему. У такий спосіб, цей феномен можна охарактеризувати як успішну спробу створення субституту релігійної свідомості та підміни духовних цінностей матеріальними цінностями «релігії грошей» та своєрідного культу фінансизму. Саме тому сьогодні ми спостерігаємо зсув парадигми у сфері ціннісних настанов

суспільства від морально та духовно орієнтованих до суто фінансових. Цю цивілізаційну кризу духовності передрікав у минулому столітті відомий філософ-екзистенціаліст К. Ясперс [див. 367], в умовах же сучасного світу ми спостерігаємо кульмінацію духовної кризи та деструктивні наслідки її соціального домінування.

Досить закономірними стають у такій ситуації дослідження щодо «кінця економіки» [371], що по суті ґрунтуються на фактах трансформації реальної економіки на економіку віртуалізовану – фінансові процеси, які покладено в основу економічної діяльності сучасної цивілізації. Сьогодні ми залучені до процесів щоденного «обґрунтовування» доцільності споживання товарів та послуг, продукування «хибних» конsumerистських потреб засобами перманентного рекламування. Індивідуальна фінансова активність спрямовується сьогодні рекламною індустрією, яка стає одним із основних механізмів поширення «економіки вражень» як нової економічної ери, коли кожен бізнес має організовувати пам'ятні події для своїх споживачів [див. 416].

Така зміна світоглядних пріоритетів спричиняє ситуацію, коли фінансово-конsumerистські «цінності» дійсно набувають майже «релігійного» звучання і поступово заміщують у нашій свідомості цінності духовні та гуманістичні. Так, вже згадуваний нами Ж. Бодрійяр в 80-х роках минулого століття вказував, що ми знаходимося в епіцентрі споживацтва, котрий являє собою тотальну організацію повсякденності [див. 32, с. 8]. Французький мислитель вів мову про швидке зростання темпів матеріального споживання і наголошував також, що йдеться про своєрідну віру у всесилля «знаків щастя» та потребу їх накопичення.

У даному разі варто наголосити також, що поряд зі зростанням темпів матеріального споживання змінюється і природа грошових знаків. Реальний сектор економіки, що спирався на матеріально-виробничу активність, поступово трансформується у віртуальну, суто фінансову активність у межах інформаційної економіки, котра продукує грошові знаки, не підкріплені «виробничими відносинами». Як відзначає у своїх дослідженнях український аналітик сутності економічних процесів В. Ільїн, сучасна фінансова система являє собою не

об'єктивну, а суб'єктивну реальність. Дослідник зазначає, що це і є основою монетаристської свідомості, якій характерний вибір суб'єктивний, що, як правило, ігнорує об'єктивно-сутнісні підгрунття людського буття [див. 137, с. 41].

В умовах сучасного суспільства монетаристський підхід розглядається як креативно-інновативний напрям соціально-економічних міркувань. Відповідно, більшість досліджень – як економічних, так і соціологічних – слідує фінансово орієнтованій раціональності, показуючи переваги такого стилю мислення у сфері бізнес-діяльності. Однак, як ми показали у попередньому розділі, раціональні, на перший погляд, рішення далеко не завжди спричиняють раціональні у довгостроковій перспективі наслідки. Таким не надто раціональним наслідком раціонально обгрунтованої віртуальної фінансової політики стала сучасна економічна криза, котра по суті своїй має фінансову природу.

Не надто раціональними є і екологічні наслідки, що стали результатом задоволення «раціональних» потреб людства. Тому мова має йти і *про економічну відповідальність сучасного покоління* – як у вимірі екологічному, так і соціально-політичному – щодо стратегії загальноцивілізаційного розвитку. А це змушує глибоко замислитись над збалансуванням деструктивних наслідків, що вже спричинені. Тому нагальним завданням сучасності стає дослідження можливостей формування *нового типу економіки* та переосмислення переваг і недоліків тієї «неоекономіки», що виникла в результаті так званої економічної революції, і яку цілком правомірно вважати «фінансовою економікою» або фінансомікою [див. 137, с. 48-49].

Адже сьогодні йдеться також і про формування так званої «фінансової влади», процес реалізації котрої В. Ільїн власне і називає фінансизмом [див. 137, с. 50]. Еволюцію даного феномену дослідник описує наступним чином: «економіка породжує явище фінансів, з них виникає фінансовий капітал, його продукт – фінансова послуга, котра дозволяє грошам бути центральною ланкою економічних подій... Фінансові послуги – це кредит, з котрого виникає позичковий капітал, а з нього – відсоткова ставка... фінансовий успіх постає у якості мірила значення та шкали цінностей» [137, с. 50]. При цьому не варто

також забувати, що кредитні маніпуляції створили неоплатні борги для наступних поколінь [див. 117, с. 50], особливо у межах тих країн, які обрали політику економічного конформізму.

Саме тому ми опинились у ситуації, коли логіка фінансово орієнтованої економіки стає логікою фінансового зиску [див. 76, с. 452]. У таких світоглядних умовах духовна криза стає цілком закономірним наслідком. зокрема за В. Ільїним «при такій постановці проблеми людина просто не ідентифікується з духовним; останнє заміщається різними зовнішньо привабливими благами, в тому числі і грошима» [див. 137, с. 170]. Разом з тим, варто зауважити, що надмірне накопичення фінансів досить часто спричиняє і кризу соціально-економічних процесів [див. 424]. В сучасних умовах *домінування хрематистики над економікою* і спричинило фінансову кризу шляхом створення та поширення інфляції деяких національних економік на економічні системи інших країн [див. 177], що, в свою чергу, спричинено відміною принципів «золотого стандарту», тобто стало закономірним наслідком космополітичної парадигми розвитку економічного простору національних країн.

Таким чином, в умовах сучасного світу фінансові настанови, витіснивши духовні цінності з нашого повсякденного життя, створивши конфлікт між такими структурами досвіду як духовні цінності та перманентно орієнтована на «цінності» консумеризму економічна свідомість. Суттєву роль у формуванні такої ситуації відіграла і математична модель світу, що активно використовується з часів Галілея, вплив якої досить детально проаналізував Е. Гусерль у «Кризі європейських наук» [див. 101]. Тому цілком закономірним наслідком втрати суб'єктом традиційного «життєвого світу» у сфері економічної життєдіяльності стає створення штучної, вторинної економічної реальності у вигляді цифрової, суто фінансової моделі соціально-економічного буття.

У такий спосіб, відбулась підміна життєсвіту реальної економіки математичною схемою фінансово обґрунтованих моделей реальності. Закономірним наслідком цього і стає поява феномену «фінансової цивілізації». Цей факт спонукає нас до усвідомлення тих якісних змін, що відбулися в

економічній свідомості постмодерної епохи, а саме фінансового редукаціонізму як основного економічного механізму управління соціальними процесами. Небезпека такого редукаціонізму розкривається у його віртуальній природі, що ґрунтується на фінансовому капіталі, котрий редукує соціально-економічне життя суспільства виключно до системи фінансових розрахунків.

У таких умовах цілком доречно говорити не лише про духовну кризу особистості, але про духовну кризу цивілізації в цілому, адже як влучно відзначає В. Ільїн саме в умовах коли «духовні ресурси виявляються вичерпаними у особистості виникає потреба формування зовнішніх показників своєї самодостатності» [див. 137, с. 40]. Саме таким зовнішнім показником і стають фінанси, які є сьогодні мірилом успішності та особистісної самореалізації. Культ фінансів став суттєвою рисою сучасних суспільств, що розвиваються, спричинивши світоглядну дезорієнтацію у соціально-економічному просторі та хибне визначення пріоритетів більшості національних економік. Тому переосмислення принципів кризової «космополітичної економії», особливо у тому вигляді, в якому вона була реалізована, ми пропонуємо здійснювати на засадах ідей лістіанства з урахуванням тих конструктивних нюансів та здобутків сучасності, які можуть збагатити такий напрям міркувань.

Зрозуміло, що будь-яка економічна діяльність спрямована на результат. Але у межах сучасної культури результат цей вимірюється в грошах, і тому економіка сприймається як щось неодмінно пов'язане з фінансами. Однак, таке розуміння економіки є явищем порівняно недавнім, адже гроші як єдиний засіб обміну виникли лише в період 800-600 р. до н.е., і то лише в деяких регіонах світу [див. 117, с. 14-15]. Тобто йдеться приблизно про той час, який К. Ясперс назвав осьовим часом історії. Однак, абсолютизація соціально-економічної ролі вторинного чинника економічних процесів, яким і є фінансова система, як бачимо, породжує не надто адекватне розуміння сутності ефективних зрушень у національних економіках сучасних країн.

Як ми вже відзначали, фінансово орієнтована економіка позиціонує фінансовий вимір економічної системи не як вторинний, а як базовий рівень

економіки, внаслідок чого серцевиною парадигми соціально-економічного розвитку стають фінансові процеси. Гіпертрофована роль останніх спричиняє ситуацію, коли фактично всі настанови поведінки визначаються таким критерієм як фінансовий інтерес. Йдеться про те, що інтенційність свідомості набуває здебільшого фінансового характеру і сьогодні ми стаємо свідками функціонування монетаристської ментальності [див. 164]. Тобто, у процесі формування інформаційної економіки відбувся якісний перехід від економізму до фінансизму, що спричинило суттєві наслідки в реальному секторі економічних відносин та процесів.

Адже, як було показано вище, продукування хибних споживчих потреб сприяє трансформації економіки у своєрідний релігійний культ, де стратегія перманентного консумеризму позиціонується у якості такої собі панацеї. Домінування соціально-психологічного впливу фінансового капіталу та його абсолютизація спричиняє появу фінансового керування соціальним життям, що є досить серйозною причиною для усвідомлення потреби формування нової, більш гармонійної парадигми соціально-економічного поступу на теренах пострадянських суспільств.

У даному контексті, перш за все, мова має йти про морально орієнтовану економічну освіту, одночасно зосереджену і на подолання парадоксу сучасної ситуації в освіті, котрий полягає в тому, що зростає кількість освічених людей, але спадає рівень якості освіти, яку вони отримують. Цей соціальний парадокс спричиняє формування квазі-еліти, котра в результаті і продукує «фінансову релігію», не усвідомлюючи усіх деструктивних наслідків в глобальних масштабах, які остання може спричинити. Тому трансформація світоглядних засад економічної освіти стає, в умовах фінансової та духовної криз цивілізації, одним із першорядних завдань.

До того ж, криза сучасної фінансової економіки має досить сталі характеристики і ми періодично зіштовхуємося із застереженнями щодо можливості нової хвилі глобальної фінансової кризи [див. 379], і аж ніяк не її послаблення чи стабілізації. У Європі навіть створено нову інституцію, діяльність

якої орієнтовано на аналіз даного феномену. Організація заснована Джорджем Соросом і має назву INET (Institute for New Economic Thinking) – Інститут нової економічної думки. Інститут вже надає матеріали що обґрунтовують потреби трансформації основної стратегії розвитку сучасної глобальної економіки, оскільки сучасна парадигма економічного мислення не створює достатньо засобів для конструктивного поступу у майбутньому.

Сучасна модель економічної поведінки сконцентрована на віртуально-цифрових настановах фінансизму. У практичному вимірі такий підхід поступово втрачає сенс, особливо в контексті усвідомлення зростання його деструктивних наслідків. Тому криза сучасної фінансової економіки не може не сприяти поступовій світоглядній *переоцінці пріоритетів економічної діяльності* та усвідомленню того, що сучасні економічні цінності можуть набути більш конструктивного виміру, якщо до економічної сфери привнести елементи більш розвиненої духовної культури.

Саме тому новий тип економічного мислення має гуртуватись не на персональних економічних інтересах фінансового капіталу, а значно більшою мірою залучати до соціально-економічної практики гуманістичні цінності. У такий спосіб, для подолання *двох криз сучасності – фінансової та духовної* – економічна активність в суспільстві мала б орієнтуватись не стільки на жорстку економічну конкуренцію, як на духовно-гуманістичні принципи і цінності та відповідні їм настанови у якості більш продуктивного базису суспільного розвитку – як для окремих націй, так і для глобального суспільства в цілому.

Враховуючи сучасні реалії, умови для економічного зростання країн, що розвиваються, стають складно досяжними за рахунок добровільного виконання ними функцій сировинних додатків для забезпечення економічного зростання західного світу. Вони здебільшого стають сировинними додатками розвинених економік, сприйнявши сугестивний вплив неоліберальної економічної ідеології та за рахунок використання іноземної, а не закріплення позицій власної грошової одиниці.

Нівелювання національного економічного інтересу призводить, у такий спосіб, до руйнівних, досить складних для вирішення наслідків. Зокрема, як відзначає А. Ілленко, сучасний капіталізм робить людство заручником абсурдного і сліпого апетиту капіталу, який знищує нації та держави [див. 132]. Така специфіка сучасної цивілізації, вимагає, на наш погляд, більш конструктивного підходу до розуміння процесів, що відбуваються і реагування на них у сфері формування національної економічної ідеї.

Таким чином, трансформація суспільної свідомості у напрямі формування нової філософсько-економічної парадигми національного поступу, нарощування потенціалу духовної культури та її проявів в економічній діяльності, а отже і конституювання більш дієвих соціальних міфів вимагає від нас сьогодні, перш за все, подолання економічних симулякрів, що приховують відсутність реальних конструктивних економічних процесів. Тому важливим аспектом досягнення такої мети є подолання деструктивних економічних міфів неолібералізму, що спричинили появу фінансової цивілізації, шляхом формування системи конструктивної економічної міфології, придатної для ефективного стратегічного розвитку нації.

При цьому не варто забувати, що інформаційна економіка за своєю суттю є своєрідною надбудовою над товаровиробничою сферою. Відповідно, країна яка втрачає, свідомо чи несвідомо, сектор виробничої діяльності, поступово прямує до розвитку кризових явищ в економіці. Тому досить знаковим і показовим є економічний досвід Китаю, що засвідчує, на наш погляд, усвідомлення якраз ціннісного ряду стратегічних цілей спрямованих на формування економічної теорії нації. Адже Китай пропонує брати за основу саме національні інтереси, послідовне вирішення конкретних задач розвитку країни і підвищення благоустрою народу [див. 148]. Відчутний розвиток національної складової в економіці азійської супердержави зумовила та ментальна позиція, згідно якої Китай ніколи не приймав на віру приписи західних країн, всі дії здійснювалися у відповідності з власними інтересами та власною моделлю розвитку [див. 148]. Тобто ця країна не керувалася принципами економічної віри та сформувала

власну стратегію розвитку у глобальному світі з акцентом на національній економіці.

Важливим показником формування самобутньої національної соціально-економічної стратегії є те, що рухаючись шляхом реформ Ден Сяопіна, Китай за тридцять років створив таку модель розвитку, яка – на кшталт Сінгапуру чи скандинавських країн – поєднала переваги планування, приватної ініціативи та конкурентного ринку, і перетворився на провідну світову економічну та політичну силу [див. 169], тобто теж набула ознак економічної нації, трансформувавши відповідним чином свої політичні та економічні інститути. Інновації у галузі соціального управління відповідали національній та соціально-економічній специфіці, а запровадження здійснювалися у якості плавного переходу від застарілих звичних способів управління до нових. За висновками російської дослідниці О. Карлінської, це дозволило країні створити необхідну інфраструктуру для розвитку, а потім вже здійснювати цей розвиток і уникнути традиційного відтоку власних інновацій на Захід [див. 148].

Надзвичайно важливою складовою геополітичної шахової партії Китаю стало те, що завдяки створеному іміджу та забезпеченню значної кількості робочих місць, а також світовому експорту, Китай створив необхідну інфраструктуру, в тому числі і силами інших країн [див. 148]. Важливим аспектом цієї стратегії, який, на наш погляд, варто засвоїти у процесі формування української соціально-економічної стратегії, є вміння максимально швидко та влучно використовувати несприятливі чинники світової економіки у сприятливому для національних потреб руслі. Так, наприклад, користуючись кризою, Китай скупав технології і створював інноваційні центри по всьому світу, продовжуючи розвиток інноваційних технологій всередині країни. У такий спосіб, максимально користаючись потенціалом ситуації, країна прискорила формування та розвиток національної інноваційної системи [див. 148].

Як наголошує О. Карлінська, Китай продемонстрував світові блискучий урок стратегії інноваційного розвитку країни, яка, здавалося б, не мала ніяких шансів на інноваційне лідерство у світі. У такий спосіб, Китаю вдалося

сформувати власну позитивну економічну міфологію з тривалою продуктивною перспективою економічного розвитку країни. Такий приклад є надзвичайно показовим і для України, оскільки наприкінці минулого століття вихідні позиції нашої країни порівняно з Китаєм були не менш, а можливо навіть і більш вдалимими для формування власної «ігрової» стратегії, однак відсутність відповідного ступеня розвитку культурного та соціального капіталів не дозволила на той час вийти на рівень осмислення та формування продуктивної економічної стратегії, відображенням якої могла б стати економічна теорія нації.

У цьому руслі особливої уваги, на наш погляд, заслуговує також і соціально-економічний досвід деяких інших практик націоналізації економічного середовища. Національні моделі економічного прориву потребують вдумливого вивчення. Однак, це вивчення за своїм спрямуванням має бути не інтерналізаційним, тобто суто відтворюючим, а орієнтованим саме на екстерналізаційну парадигму осмислення соціально-економічного досвіду інших країн, що передбачає формування *унікальної стратегії економічного поступу*. Адже, як наголосив російський дослідник Б. Вульфсон, «загальнолюдські цінності слід сприймати та інтерпретувати так, щоб, не подавляючи національну культуру, а навпаки, примножуючи її багатство та неповторну своєрідність, запозичати все найкраще із чужоземного досвіду» [66, с. 10].

Отже, криза ідентичності постмодерних націй, які розвиваються, поступово може бути компенсована конституюванням нового типу соціально-економічної ідентичності. В умовах суспільства споживання це може відбутись за рахунок переосмислення аксіологічних структур консумеризму та формування соціально-економічної кооперації на різних рівнях суспільного життя. У такий спосіб, криза ідентичності соціального суб'єкта може компенсуватись її трансформацією у новій якості. Зокрема, за А. Свящук, криза ідентичності є закономірним наслідком суспільних процесів, адже що більш невизначеною є соціальна ситуація, тим ненадійніші соціальні зв'язки і тим менше можливостей для створення нових ідентичностей [див. 270, с. 51].

Відповідно, формування нового типу ідентичності передбачає конструктивізацію соціальних чинників, оскільки ідентичність являє собою феномен, котрий виникає із діалектичної взаємодії індивіда та суспільства [див. 26, с. 280]. І, як наголошують феноменологи, радикальні зміни в соціальній структурі можуть мати своїм результатом супутні зміни психологічної реальності [див. 26, с. 290]. Таким чином, у сучасних умовах ми можемо говорити про своєрідну точку біфуркації, яку проходять нації, що розвиваються. Адже, з одного боку, ми спостерігаємо процес поступового усвідомлення деструктивного впливу на соціальні середовища тих підходів, які пропонує неоліберальна парадигма та відповідна їй економічна ідеологія, що обумовила формування фінансової цивілізації. З іншого ж боку, особливої актуальності та жвавого інтересу набувають більш конструктивні, теоретико-методологічні розробки, в тому числі розробки економічного націоналізму та відповідні стратегії розвитку соціальних систем.

Отже, згідно принципів діалектики, економічний націоналізм цілком закономірно виходить на один із провідних планів філософсько-економічних досліджень. Адже та система економічних міфів, на яку спирається неоліберальна стратегія глобалізації, не демонструє конструктивного впливу на національні економічні системи і, відповідно, повільно але закономірно втрачає свою актуальність. А сформована нею економічна гіперреальність, як система фінансово означених симулякрів, все ще залишається домінуючим вектором розвитку як глобальної економічної системи, так і більшості національних економік. Саме тому потреба конструктивного вирішення даного парадоксу є одним із нагальних завдань сучасності, реалізація якого вимагає дійсно інноваційних підходів.

2.3. Економічна свідомість нації у контексті дихотомії глобальне/національне

Реалізація принципів економічного націоналізму у контексті формування цілісної економічної теорії нації, передбачає, на наш погляд, відповідні

компетенції, зокрема вміння ефективно вести національне господарство. В наш час важливою складовою такого вміння стає усвідомлення суб'єктом економічної діяльності структурно-функціональних особливостей глобалізаційних процесів та їхнього зв'язку з ефективними національно орієнтованими економічними програмами. Саме тому, у перспективі соціокультурних процесів сучасності, перш за все, маємо вести мову про потребу трансформації світоглядних настанов більшості сучасних суспільств, що розвиваються. Відповідно, особливу увагу варто звернути на специфіку економічної свідомості тих суспільств, що не є активними суб'єктами сучасних глобалізаційних процесів в економіці.

Ми вже зазначали, що реалізація економічної теорії нації на рівні соціальної практики передбачає формування самодостатньої стратегії економічного розвитку суспільства, тому цілком закономірно йдеться і про потребу трансформації економічної свідомості. З позицій феноменологічного підходу, економічна теорія нації постає у якості процесу системного конституювання соціальної реальності, тобто є важливим інструментом формування новітньої парадигми соціально-економічного розвитку країн. Адже варто враховувати, що толерація цінностей інших економічних культур не детермінує соціально-економічну мімікрію, яка є рисою пасивної, конформної економічної свідомості і не може сприяти розвитку самобутньої соціально-економічної стратегії суспільства.

Пасивна економічна свідомість, що орієнтована на напередзадані соціально-економічні шаблони є, зокрема, ментальним спадком радянської системи господарювання. Остання жодним чином не сприяла формуванню креативного економічного мислення, а тим більше його залученню у процес розв'язання господарських проблем у соціально значимих масштабах. Тоді як глобальні економічні трансформації сучасності, що обумовлені зростаючою залежністю національних економік від глобальних фінансових ринків і транснаціональних корпорацій [див. 421, с. 7], вимагають саме такого, незвичного для нас, підходу до організації соціально-економічного простору. У такий спосіб, для реалізації дійсно ефективних підходів у сфері розвитку національної економіки ми змушені

трансформувати звичні уявлення та настанови у сфері розвитку господарських практик всередині суспільства.

Сьогодні провідні економісти відзначають, що розвиток сучасної світової економіки ставить національні економіки перед такими викликами, відповідей на які неможливо уникнути жодному суспільству [див. 119, с. 10]. В тому числі, у якості такого виклику досить часто відзначають звуження ролі національного суверенітету держави у внутрішньому житті сучасних країн. Зважаючи на потребу формування соціально-економічної ідентичності українців, котра поки що є здебільшого негативною, виникає потреба більш чіткого визначення векторів національної економічної політики, котра мала б під собою економічну ідеологію, орієнтовану на формування високоефективної національної економічної культури, адже йдеться про потребу кристалізації «української ідеології національного самоствердження як найбільш адекватної форми усвідомлення нацією своїх корінних інтересів та шляхів їх задоволення» [277, с. 196].

Без наявності у структурі державної політики зрозумілої громадянам економічної ідеології, прогресивний розвиток держави з позицій будь-якої перспективи виглядає досить сумнівно. Одразу зазначимо, що економічний позитивізм «економіксу» виявляє свою непридатність для ефективного розвитку соціально-економічної системи нашого суспільства, що вже доведено провідними економістами. Адже економікс являє собою дескриптивний аналіз етапів становлення пізнього капіталізму у Сполучених Штатах і не є доречним для застосування в інших країнах, оскільки цей сценарій економічного поступу вже реалізовано, відповідна економічна ніша не є вільною. Тому непридатність економіксу для розвитку економік постсоціалістичного простору є самоочевидною та цілком логічною.

Таким чином, сучасна криза економічного позитивізму, з її економіксом у якості системи протокольних суджень, стала цілком закономірним наслідком застосування даного підходу до розвитку національних економічних систем інших країн. Так само як і філософія класичного позитивізму у процесі власної

еволюції мусила визнати потребу у філософії науки, так і сучасна неоліберальна економіка, зважаючи на кризу власних принципів, мусить визнавати необхідність національно орієнтованої філософії економіки як важливого підґрунтя ефективного розвитку сучасних нам економічних систем.

Відповідно, важливою складовою формування філософсько-економічного знання стає подолання схематичного, стереотипного мислення у соціально-економічному просторі, адже така схематичність орієнтована на відтворення неефективного, «чужого» економічного досвіду, і не може бути актуальною у принципово інших геополітичних та соціопсихічних умовах. Схематизація соціально-економічної «стратегії» українського суспільства у руслі домінування економічної ідеології неолібералізму, котра, за рахунок інтерналізації неефективної моделі соціально-економічної поведінки та відповідної їй економічної культури, підміняє собою економічний вимір автентичного життєвіту української нації, не може сприяти продуктивному розвитку економічної системи нашого суспільства.

Таким чином, економічна теорія нації стає все більш актуальною з огляду на те, що сучасна цивілізація все більше набуває ознак фінансової цивілізації, в умовах якої капіталізм більше не займається виробництвом, він займається готовою продукцією, її збутом і маркетингом, а завоювання ринків відбувається тепер засобами захоплення контролю [див. 106]. Так, проводячи демаркаційну лінію між «дисциплінарним суспільством» та новосформованим «суспільством контролю» Ж. Дельоз наголошує, що йдеться про прогресивну та дисперсивну інсталяцію нової системи домінації, ще більш складної та непередбачуваної, ніж попередня, адже в умовах нової системи кардинально змінюється становище людини у соціокультурному просторі, людина стає не людиною-в'язнем, а людиною-боржником, а ринкові операції стають інструментом соціального контролю [див. 106].

Одним із першочергових прогнозів розвитку такої ситуації, з точки зору Ж. Дельоза, був прогноз дестабілізації капіталістичної системи. Дослідник наголошував, що капіталізм перманентно підтримує свій баланс, завдячуючи

тому, що три чверті людства живе в умовах крайньої бідності, а це означає, що вони занадто бідні, щоб бути боржниками і занадто численні, щоб бути в'язнями. Закономірним наслідком таких процесів мислитель вважав неминучі соціальні вибухи у майбутньому. Власне, ті процеси, що спостерігаються у сучасному світі, більш ніж точно відображають цю тенденцію, доцільніше навіть говорити, що це вже не тенденція, а невід'ємна складова нашої реальності.

Враховуючи всі ці чинники, варто зважити на ті переваги, які надає у ситуації глобальної економічної та політичної нестабільності наявність потужної національної економіки. Саме тому екстерналізація [термін введено у вжиток П. Бергером та Т. Лукманом] соціально-економічного досвіду в українському соціумі мала б, на наш погляд, здійснюватися у напрямі формування економічної теорії нації. Підтвердженням цієї тези є і дослідження сучасного американського аналітика Ручира Шарма, котрий наполягає, що країни, які досягли найвищих показників економічного зростання за останні кілька десятиліть – Китай, Тайвань, Південна Корея – якраз і вирізняються тим, що використовували нетрадиційні підходи у сфері розвитку власної економічної культури, а не слідували неоліберальним кліше [див. 347, с. 334]. Інший сучасний аналітик Ха-Джун Чанг наводить у якості такого прикладу той же Сінгапур як країну, котрій вдалося створити настільки своєрідну комбінацію вільного ринку та соціалізму, *успіх якої неможливо пояснити на основі жодної з існуючих сьогодні економічних теорій* [див. 331, с. 34].

Таким чином, сучасний світ демонструє вже достатню кількість прикладів національних економічних систем, в межах яких досить вдало застосовано ідею формування специфічної креативно осмисленої економічної ідеології. Тобто саме усвідомлення ключової ролі національної економіки у процесі розбудови державності та повноцінного громадянського суспільства створює, на наш погляд, ментальні умови для формування основних принципів ефективної економічної ідеології, створюючи у такий спосіб засади становлення економічної аксіології тієї чи іншої нації.

Саме тому найбільш адекватним відгуком на виклики сучасної цивілізації є не нівелювання, а поглиблення національних економічних особливостей суспільств у напрямі *формування унікальної гео економічної стратегії* та врахування того факту, що будь-яка економічна ідеологія вимагає свого оновлення у відповідності до вимог часу. Економічний підхід до формування національних цінностей, по суті своїй, ніколи не втрачає актуальності і, як ми вже наголошували, продовжує домінувати і у структурах економічного мислення сучасних нам продуцентів економічної глобалізації. Так, зокрема Маршал Мак-Люен веде мову про такий феномен як *ліберальний націоналізм*, наполягаючи, що останній був впливовим інтелектуальним напрямом всієї західної Європи [див. 195, с. 324]. Більше того, саме фактичне втілення основних постулатів економічного націоналізму стало закономірною основою сучасного статусу Європи та Сполучених Штатів у глобальному масштабі.

Тому звернення до наративів економічного націоналізму в умовах сучасних глобалізаційних процесів дозволяє нам позиціонувати теорію економічної нації не у якості ресентіменту, але саме у якості самодостатньої та продуктивної стратегії соціального розвитку, що і є головною тезою нашого дослідження. На наш погляд, нація у економічному контексті має проявляти себе на рівні колективного економічного духу та продуктивного економічного міфу, а отже і інтегруючої економічної ідеї суспільства, поштовхом до розвитку яких має стати соціально-феноменологічний рівень осмислення структур національної ідентичності.

Важливим аспектом даного процесу є також становлення такого феномену як *метаідентичність*, чи то так звана вторинна ідентичність, яка домінувала б над етнічною ідентичністю громадян. Саме такий рівень вторинної ідентичності і мав би сприяти формуванню ідеї єдності соціально-економічних інтересів, спільних футуристичних настанов та конструктивної соціальної ідентичності, що пронизує усі сфери суспільної діяльності. Відповідно, формування такого рівня соціальної ідентичності є одним із найактуальніших завдань сьогодення. Саме такий підхід, на наш погляд, найбільш повно відображає аргументацію Ф. Ліста щодо

обґрунтування феномену нації крізь призму економічного світогляду, що означений конкретними історичними умовами.

І саме усвідомлення цього спільного внутрішнього економічного інтересу суспільства та його протиставлення економічним інтересам інших суспільств і стає, на наш погляд, необхідною умовою для дійсного постання національної ідентичності та самосвідомості нації. Відповідно, економічний вектор національного самоусвідомлення стає, у даному разі, одним із провідних, він домінує над етнічним, історичним та політичним і тісно взаємодіє з культурно-психологічними чинниками формування особистості. Становлення вторинної ідентичності громадян на рівні економічного мислення вимагає, на наш погляд, впровадження у соціальну практику принципів формування сучасної нації саме як нації економічної.

Особливої уваги у контексті аналізу перспектив реалізації економічної теорії нації в умовах сьогодення вимагає, звичайно ж, феномен глобалізації. Глобалізаційні процеси сучасного світу все ще є досить неоднорідними, цілісної парадигми на даний момент поки що не існує, до того ж у сучасних умовах її напрацювання є надскладним завданням, зважаючи на специфіку самого процесу, що являє собою динамічну систему синергійних ефектів, котрі досить складно передбачити. Однак, місце і роль тієї чи іншої держави у глобалізаційних процесах, а також її здатність здійснювати вплив на ці процеси, визначаються мірою ефективності її внутрішньої, національної соціально-економічної стратегії.

Головні тенденції розвитку сучасного світу спонукають нас до усвідомлення того факту, що шлях України в глобальний простір є неминучим та безальтернативним [див. 29, с. 339]. Однак, на наш погляд, стратегії реалізації такого шляху можуть бути досить різномірними, в тому числі і націоналістично орієнтованими. Саме націоналістично орієнтована економічна стратегія дозволяє формувати або відновлювати конкурентоспроможність країн на світових ринках. Тому економічний націоналізм та похідна від нього економічна теорія нації є найбільш придатними для реалізації стратегемами, зважаючи на сучасні соціальні запити.

На ранньому етапі пострадянської історії ми вже спостерігали орієнтацію на політичну теорію нації, котра виявилась недостатньо дієвою і довела свою неприданість на рівні соціальної практики, зокрема у вимірі формування ефективних економічних інститутів. Культурологічна та психологічна теорії нації не є, на нашу думку, придатними для реалізації в межах українського суспільства, оскільки багатонаціональне населення нашої країни не об'єднує ані спільний менталітет, ані тим більше культура. Тоді як спільний економічний інтерес дійсно виступає тією засадничою основою, що здатна об'єднати суспільство навколо *спільної мети* – розвиток економіки шляхом формування цілісного, національно орієнтованого економічного світогляду та відповідної йому системи управління господарськими процесами всередині країни.

На перший погляд може видатись, що запропонований нами підхід суперечить логіці глобалізаційних процесів, однак це не зовсім так, адже самі по собі глобалізаційні процеси дійсно є достатньо неоднорідними [див. 217]. Суперечності та внутрішні протиріччя розвитку глобалізаційних процесів сучасності проявляються як на рівні боротьби між різними глобалізаційними «сценаріями», так і на рівні самосуперечливої природи економічного неолібералізму. Усвідомлення амбівалентності та неоднозначності такого явища як глобалізація спонукає нас не стільки до переосмислення провідних досліджень, що обґрунтовують неунікність глобального майбутнього як генеральної складової соціального розвитку будь-якої держави, скільки до більш скептично налаштованих досліджень, у межах яких тривалість глобалізаційних процесів ставиться під сумнів.

Зокрема, на думку І. Валлерстайна, сучасний світ перебуває у стані «після лібералізму», тобто в умовах коли ця ідеологія вже втратила свою дієвість, але ще не заміщена іншою. Саме тому капіталістична «світ-система» (авторське поняття І. Валлерстайна) перебуває у кризі. Дослідник стверджує, що ліберальна доктрина у всіх її проявах вже вичерпала себе і невпинно рухається до саморуйнації, яка обумовлена її ж внутрішніми протиріччями. Мислитель наголошує, що руйнація сучасної світ-системи має незворотній характер, означений її закономірним

кризовим станом. При цьому стверджується і абсолютна недоцільність реанімації цієї системи. Тобто йдеться про цілком можливу транзитивність глобалізаційних процесів, а сучасна капіталістична економіка, що перебуває в кризовому становищі, цілком може являти собою тимчасове явище або *перехідний етап соціально-економічної еволюції*, котрий, з необхідністю, трансформується у принципово новий тип економічних відносин в умовах абсолютно нового світопорядку.

В одному з досліджень І. Валлерстайна можемо прочитати, що ми дійсно зараз перебуваємо у стані соціальних трансформацій. Але це вже не той нещодавно створений глобалізований світ з чіткими правилами. Скоріше ми живемо в епоху перетворення, при чому перетворення не просто кількох країн, які опікуються духом глобалізації, але перевлаштування всієї капіталістичної світ-системи, яка буде трансформована в дещо інше [див. 430]. Транзитивний аналіз сучасного стану цивілізації знаходить своє підтвердження і у роботах Ж. Дельоза, який так само стверджував, що ми стоїмо на порозі чогось нового [див. 106], що спонукало філософа до міркувань про перспективи соціальних трансформацій у найближчому майбутньому.

Аналіз концепції І. Валлерстайна російським дослідником К. Гусовим засвідчує, що сьогодні, коли завершилась двохсотрічна епоха лібералізму, глобальна світ-система вступила у фазу затяжної економічної і, як наслідок, політичної та соціальної кризи. Ця криза, за своїм характером, є біфуркативною, тобто найменший імпульс може спричинити значущі наслідки і перетворення можуть відбуватися у радикально відмінних напрямках. Дослідник вважає, що все залежатиме від активності сил, які візьмуть на себе соціальну ініціативу і від програми їхньої діяльності. Також йдеться про те, що біфуркація, яку найближчим часом має пережити сучасна світ-система (за І. Валлерстайном, близько 2050 року), відкриває широкі можливості для суб'єктивної соціальної творчості без суттєвих обмежень з боку об'єктивного ходу історії [див. 99].

За прогнозами самого І. Валлерстайна, приблизно після 2050 року людство буде жити не в умовах глобальної капіталістичної економіки, а в умовах

принципово нового світового порядку, адже вже сьогодні стають очевидними обставини, що свідчать про перенапруження існуючої системи [див. 49, с. 25]. Згідно позиції дослідника, подолання системного безладу, що його спричинив «історичний капіталізм», можливе лише за умов створення нової історичної системи, яка була б позбавлена історичної нерівності [див. 395, с. 111-112]. Така логіка спонукає нас до міркувань над перспективами національно означеної стратегії глобалізаційної інтеграції з огляду на те, що Україна, під впливом реформ, які проводилися за рекомендаціями МВФ та Світового банку, фактично втратила чи не дві третини свого економічного потенціалу [див. 86, с. 117-118].

Особливий інтерес для нас також представляє позиція британських дослідників П. Хірста та Г. Томпсона, які навіть сам термін «глобалізація» вживають в дужках, вказуючи, у такий спосіб, на умовний характер даного феномену [див. 394]. Дослідники заперечують, що національна держава вичерпала свою роль, а глобалізація не має меж. Вони навпаки наполягають, що збереження ключової ролі держави не підлягає сумніву, адже тільки вона здатна забезпечити умови для здійснення ефективного управління міжнародною системою [див. 86, с. 153]. Як бачимо, така точка зору актуальна і сьогодні, не дивлячись на те, що ці висновки було зроблено на межі століть. Не суперечить такому погляду і позиція, згідно якої наголошується, що у сучасному світі вже сьогодні відновилися різні типи національних держав та господарських демократій з різними перспективами розвитку, в яких суспільство, культура та етика знову набувають значення і вимагають переходу від констатації еkleктичного стану Постмодерну до нового «третього» Модерну як з боку самого Заходу, так і незахідних країн [див. 307, с. 15].

Подібні тенденції актуалізували також появу, запропонованого американським соціологом Р. Робертсоном, терміну «глокалізація» [див. 362, с. 268], що також набув поширення у роботах У. Бека та М. Епштейна. На потенціал та сутнісну специфіку цього поняття звернули увагу і деякі вітчизняні дослідники, наголошуючи, що він акцентує взаємообумовленість глобалізації та локалізації [див. 86, с. 143], показуючи, у такий спосіб, що локальне і глобальне не

суперечать одне одному, оскільки локальне є аспектом глобального [див. 346, с. 268].

З цією тезою узгоджується і висновок українського економіста В. Гейця, який наполягає, що «місце, яке посяде Україна у світі в найближчій історичній перспективі, насамперед, буде результатом її власних зусиль та визначатиметься ступенем наукової обґрунтованості й виваженості її вибору у взаємопов'язаному трикутнику «геоекономіка – геополітика – геостратегія» [див. 69, с. 6]. У такий спосіб, тяжко не помітити, що значною мірою роботи вітчизняних вчених, які працюють у сфері суспільствознавства, спрямовані на осмислення та обґрунтування соціально-економічних і політичних переваг національно орієнтованого стилю мислення.

Акцент на геоекономіці вимагає панорамного осмислення економічних процесів як на рівні суспільства, так і на рівні глобальної економічної системи в цілому, а не подальшого впровадження короткострокових перспектив, реалізація яких сприяє руйнуванню національних держав. Це спонукає нас знову звернутися до аналізу національної економічної свідомості та її креативного потенціалу, на противагу домінуючій сьогодні ідеї щодо доцільності її підпорядкування неоліберальній економічній ідеології. Як свідчить наш національний досвід, особливо в умовах світової економічної кризи, домінування неоліберальної економічної ідеології не є ефективною формою соціально-економічного розвитку країни.

Більше того, сучасний стан розвитку світової економіки вкотре підкреслює потребу у національній державі, при чому у досить нетрадиційному її розумінні, а саме як ланки, що пов'язує різні рівні міжнародного управління [див. 86, с. 154]. Така позиція підсилює актуальність запропонованого нами дослідження, вказуючи на потребу суттєвих зрушень у сфері дослідження економічної теорії нації, як основи ефективного соціокультурного розвитку поліетнічного суспільства, на противагу регіонам, які «ігнорують спільні економічні інтереси й піддаються етнічним, релігійним, расовим і класовим протистоянням» [див. 86, с. 155].

Мусимо визнати, що актуальними для сучасної України виявляються також ідеї італійського філософа-традиціоналіста Ю. Еволи, котрий наголошував, що необхідно відмовитися від опори на будь-яку із нині існуючих чи унаслідкованих соціальних форм [див. 358, с. 14]. Дослідник наголошував, що має сенс розібратися, що із досягнутого на нинішній стадії – в кінцевому рахунку стадії перехідної – як в інтелектуальній сфері, так і у сфері поведінки може згодитися для формування власного вільного образу життя, який не виглядав би «анакронічним», але, навпроти, дозволив би керуватись власними духовними принципами [див. 358, с. 15].

Важливо, що алегорія «осідлання тигра» використовується Ю. Еволою для символічного означення складностей епохи, яка вимагає формування активної світоглядної позиції, тобто формування такого типу соціальної поведінки, яка на Сході описувалася формулою «осідлати тигра». Зміст останньої пояснюється наступним чином: необхідно дати можливість силам і процесам епохи розвиватися вільно, але водночас зберігати твердість і готовність втрутитися, коли «тигр, знесилений, щоб накинутися на свого сідока, втомиться бігти» [358, с. 22]. Така метафора ілюструє потребу вдумливого налізу ситуації та формування повноцінної стратегії заміщення неефективних стратегій більш продуктивними.

Та криза, яку наразі переживає наше суспільство є складною та багатоплановою, вона розгортається не лише на рівні економіки та екології, але на рівні духовної культури сучасного людства. Фактично всі рівні соціальної системи потребують впровадження більш ефективних програм розвитку і трансцендентальною основою можливості таких впроваджень стає якраз ефективна гео економічна стратегія суспільства, котра на сьогоднішній день в українському суспільстві є поки що відсутньою.

Пошук та формування унікальної моделі економічного розвитку, а не наслідування вже існуючих, стає у таких умовах першочерговим стратегічним завданням. Саме така модель дає можливість для створення економічного базису, підґрунтям якого є, в першу чергу, реальний сектор виробництва. Адже найвищі показники економічного розвитку – за винятком ресурсозалежних економік –

демонструють саме ті суспільства, котрі віднайшли свою унікальну економічну модель [див. 79, с. 90].

Тому першочерговою потребою є трансформація саме економічного світогляду нації, а отже і стилю економічного мислення. При цьому надзвичайно важливо сформуванню в соціально-економічній сфері концепцію, яка одночасно включатиме в себе як глобальний, так і національний вимір продуктивного, стратегічного економічного мислення, що суттєво відрізнятиметься від принципів неоліберальної економічної ідеології. В цьому плані варто звернути особливу увагу на доробок російського дослідника Камена Денчева, згідно з позицією якого нинішня економічна раціональність, для якої характерне презирство до людини, сприяє поширенню соціального ірраціоналізму [див. 109, с. 53]. Йдеться про такий тип ірраціональності, який не є продуктивним і потребує переосмислення та впровадження більш одухотворених вимірів соціально-економічної взаємодії.

Формування самодостатньої національної економічної стратегії дозволить нам продуктивно використати біфуркаційний етап розвитку сучасної цивілізації та покращити соціально-економічні перспективи суспільства за рахунок більш потужного внутрішнього регулювання економічних процесів. Це, у свою чергу, дозволить надати поштовх до формування більш конструктивної економічної ідентичності громадян, що ґрунтуватиметься на основі усвідомленого національного економічного інтересу, що в більшості своїй нівелювався в умовах соціально-економічного розвитку українського суспільства протягом останніх десятиліть.

Для досягнення цієї цілі ми маємо, перш за все, усвідомити цінності та цілі національного економічного розвитку країни, узгодивши їх з економічною ментальністю суспільства. Завдячуючи тривалому запозиченню іноземної економічної ідеології та поглибленню суто індивідуалістичної настанови у економічному світогляді нації, сучасне українське суспільство все ще потребує кристалізації власних господарських цінностей та інтересів. Відповідно, ми маємо віднайти продуктивний напрям трансформації нашої економічної ментальності, а

також усвідомити нагальну потребу використання теоретичного потенціалу філософсько-економічних досліджень для формування ефективної національно орієнтованої стратегії економічного розвитку суспільства в умовах сучасного світу.

Власне підтвердженням цієї позиції є і результати досліджень російського аналітика В. Виноградова, котрий наполягає, що економічна реформа має постати у якості трансформації суспільної свідомості та менталітету не менше, ніж трансформації господарських механізмів, адже економічна теорія поза інтегрованою духовною сферою не тільки втрачає своє практичне значення, але і функцію осмислення дійсності [див. 59, с. 15]. Враховуючи відсутність продуктивних зрушень у соціально-економічному житті країни протягом останніх двох декад, варто особливо підкреслити наступне: щоб не залишитися «глобальним маргіналом» сучасного світу, який позбавлений національної стратегії розвитку, а відтак і власної долі, Україна повинна якомога раціональніше використовувати свій інтелектуальний, інноваційний та ресурсний потенціал [див. 86, с. 122], адже сучасний ВВП все більшою мірою формує людський інтелект [див. 79, с. 117].

Суттєвим порушенням у сфері соціально-економічної ефективності сучасного світу стала, зокрема, духовна дезінтеграція у сфері господарських процесів. Подолання такого становища вимагає від нас сьогодні звернення до *духовного капіталу нації* як основи усвідомлення національних економічних інтересів та формування національно-орієнтованої економічної свідомості. Це вимагає конституювання тих національних економічних цінностей, які дозволять відновити продуктивний потенціал суспільства у соціально-економічній сфері. У зв'язку з цим, ми маємо створити такий *економічний етос*, який би не нівелював національний економічний інтерес, а навпаки, сприяв би його розвитку та реалізації в умовах глобалізаційних процесів.

На наш погляд, сприяти формуванню такого етосу має усвідомлення основних змістовних характеристик *економічної нації* як системи соціально обґрунтованих макро- та мікроекономічних стратегій. Власне націоналізм у таких

умовах постає як чинник, що сприяє інтеграції та уніфікації суспільства, а також забезпечує основи ідентичності [див. 345]. Саме тому економічний націоналізм дозволить, на наш погляд, інтегрувати і стабілізувати суспільство, сформувавши ефективні соціальні інститути, а також забезпечить функцію легітимації економічної ідеології, орієнтованої на дотримання економічних інтересів країни, а отже сприятиме її ефективному розвитку.

Адже Ф. Ліст наголошував, що у всі часи і повсюди розумовий розвиток, моральність та діяльність громадян знаходилась в абсолютному співвідношенні з благоустроєм нації, а багатство збільшувалось або зменшувалось пропорційно до цих якостей. Але ніде праця та бережливість, дух винахідництва та підприємливості не створювали нічого великого там, де вони не знаходили опори у національній єдності та могутності [див. 186, с. 107]. У такий спосіб вже Ф. Ліст доводить, що благоустрій нації обумовлюється не кількістю багатств, а ступенем розвитку виробничих сил, тоді як виробничими силами сьогодення є не лише матеріальні засоби виробництва, але й інтелектуальний та соціальний капітали суспільства. Крім того, Ф. Ліст так само наполягає, що нація має жертвувати матеріальними багатствами для придбання розумових та соціальних сил, вона має жертвувати вигодами теперішнього заради забезпечення собі зиску у майбутньому [див. 186, с. 131].

Важливість економічного націоналізму та економічної теорії нації, з цієї позиції полягає зокрема у тому, що з точки зору Ф. Ліста, багатство створюється не тільки завдяки матеріальному капіталу, але і завдяки взаємодії матеріального капіталу та навиків людини, взаємодії виробництва у сфері промисловості з людською ініціативою. Адже, якщо навіть людина володіє значним матеріальним капіталом, але при цьому не виробляє більшої вартості, ніж споживає, вона закономірно буде ставати біднішою. І навпаки, людина може не мати матеріального капіталу, але за умови виробництва нею більшої вартості, ніж та, що споживається, вона стає багатшою [див. 402, с. 361].

Надзвичайно цікавим аспектом доробку Ф. Ліста, за Д. Леві-Фором, є такий інноваційний елемент у структурі поняття продуктивних сил як *ідея*

ментального, або психологічного, капіталу. Показником її значимості є той факт, що він акумулює економічні та політичні ініціативи людських навичок та виробництва в єдиний концепт [див. 402, с. 362]. Досить суттєвою є і геополітична складова лістової «національної економії», адже суверенна економічна політика, господарський суверенітет нації дійсно у всі часи є актуальним завданням будь-якої держави. Лише такий суверенітет дозволяє не підлаштовувати економічну політику країни до інтересів інших «гравців» на геоекономічній шахівниці. Наприклад, запропонована Ф. Лістом ідея торгового союзу держав в українському контексті може бути використана у напрямі формування економічної єдності українського суспільства з деякими сусідніми державами, співпраця з якими могла б сприяти симбіотичній взаємодії економік та формуванню самодостатнього східно-європейського економічного простору. Йдеться про перспективу створення так званої Балто-Чорноморської дуги.

Варто відзначити, що для сучасної України більш доречним з цієї позиції виглядає не безпосереднє долучення до Євросоюзу як такого, а скоріше пошук альтернативних стратегій співпраці з країнами не стільки центральної, скільки східної Європи. Тобто йдеться про такі країни як Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина та прибалтійські країни. Адже у межах Європейського союзу як союзу національних економічних систем відповідна взаємодія вже налагоджена і обов'язки сторін розподілені.

Тоді як східноєвропейський конгломерат ще не має таких потужностей економічного поступу, однак цілком може претендувати на долучення до союзу у майбутньому після досягнення відповідних показників економічної продуктивності. тому цілком закономірно сьогодні досить часто звучать думки щодо актуалізації стратегії «від моря до моря», що передбачає здебільшого економічний та політичний союз України, Польщі, Білорусії та країн Прибалтики. Таке об'єднання цілком може, на наш погляд, розглядатися у якості своєрідного аналогу «митного союзу», а його реалізація може мати досить продуктивні наслідки.

При цьому, звичайно, варто враховувати і відповідну неоднорідність у темпі розвитку східноєвропейських економік, однозначними лідерами серед яких, за висновками Р. Шарма, є на сьогодні Польща та Чехія. Тому перспектива долучення до такого конгломерату вимагає від нас значних зусиль для розвитку рівноцінного потенціалу економічної системи, котра дійсно могла б бути важливою складовою такого економічного союзу зі своїми власними функціями та відповідним рівнем продуктивності. У даному аспекті виникає ще одна важлива проблема української ментальності, котра на соціальному рівні проявляється в очікуванні зовнішнього вирішення внутрішніх для суспільства соціально-економічних проблем. Тоді як такий підхід абсолютно не узгоджується із геополітичними та гео економічними реаліями та викликами сучасного глобалізованого світу.

Потрібно розуміти, що економічні агенти розвинених економік можуть надати підтримку для реалізації тих проектів, які будуть створені зусиллями саме українського суспільства, звісно, якщо вважатимуть їх перспективними. Здійснювати ж креативні проекти замість українців і для українців ніхто окрім самих українців не зацікавлений. Тому вольова трансформація українського господарського менталітету, з властивою йому відсутністю відповідальності за долю нації [див. 284], стає ще однією першочерговою потребою сучасності. Зміна стилю мислення та усвідомлення нагальної потреби економічних трансформацій у структурі взаємодії з розвиненими економіками вимагає також і соціальної та політичної волі для реалізації реформ.

Крім того, ідея митного союзу може бути використана виключно у креативно трансформованому вигляді, а не у суто літтанському її тлумаченні. Але, такі економічно інтегровані національні конгломерати дійсно мають, на наш погляд, перспективи і у сучасному світі. Зокрема Європейський союз та Євразія по суті своїй і є таким економічним союзом між національними країнами, кожна з яких керується як колективними, так і суто національними економічними цілями. Кожна з цих країн є самодостатнім економічним регіоном з відповідним впливом на міжнародній арені, адже, зважаючи, що світова фінансова криза може

спричинити зміну центрів економічного впливу, будь-який регіон має бути економічно конкурентоздатним [див. 86, с. 310].

У такий спосіб, економічна теорія нації може передбачати також інтегративний економічний союз і в даному аспекті цілком вписується у процеси сучасного світу, адже «проблемам інтеграції приділяється все більша увага ... в контексті спроб визначення продуктивної збалансованості стратегій національного та групового зростання» [див. 86, с. 432]. Разом з тим, реалізація принципів економічної теорії нації не може не зважати на той факт, що гідне місце у структурі сучасного глобалізованого світу залежить від уміння розпоряджатись власними історичними долями [див. 86, с. 459], тобто від уміння реалізовувати ефективні програми соціального розвитку та відповідним чином презентувати їх світові.

До того ж в сучасних умовах, коли «теорія І. Валлерстайна довела помилковість погляду на світову історію як єдину поступальну траєкторію, якою рано чи пізно мають пройти всі країни [див. 86, с. 229], тяжко не помітити боротьбу глобалізаційних сценаріїв та спрямованість економічних союзів на кшталт ЄС чи США до політичного домінування в глобальних масштабах. Їхня діяльність значною мірою віддзеркалює ідеї економічної теорії нації, за виключенням доповнення глобально значимими інтенціями.

На наш погляд, важливим прикладом втіленням принципів економічної теорії нації є і такі монолітні економічні системи, які притаманні скандинавським країнам. На сьогодні їхній сценарій соціально-економічного розвитку найбільш близький до Марксової теорії, адже проявився у дотриманні поступального руху від капіталістичної стадії економічного розвитку до економіки соціалістичного типу. Їм вдалося ефективно трансформувати соціально-економічні погляди К. Маркса, сприяючи, у такий спосіб, формуванню досить вдалої структури соціальних взаємодій, що на сьогодні демонструє надзвичайно продуктивні приклади економічної раціональності.

В цілому ж, сучасна глобальна економічна система хвибує на значні відхилення від тих ідеалів, до яких свого часу прагнув К. Маркс, обґрунтовуючи

свою систему політичної економії. Як відомо, однією із основних цінностей для К. Маркса була ідея досягненні свободи особистості, що поставала у якості мети соціалістичної революції. Парадокс полягає в тому, що сучасний світ репрезентує абсолютно протилежну ситуацію, яку досить влучно озвучив Ю. Евола ще в другій половині ХХ століття, наголосивши, що абсурдність устрою сучасного життя з усією грубою очевидністю проявляється саме в тих економічних аспектах, які, по суті, і детермінували цей устрій. Адже від *економіки необхідного* рішуче перейшли до *економіки надлишкового*, однією із причин чого стало перевиробництво [див. 358, с. 360-361].

Причиною таких процесів, за Ю. Еволою, стала сама природа відчуженого виробничого процесу, який невпинно несеться вперед, невзможі зупинитися у повній відповідності з принципом «*fiat productio, pereat homo*» [Хай буде продукція, хай згине людина! (*лат.*)], що практично призвела, з точки зору дослідника, до підпорядкованості людини економіці [див. 358, с. 361], а не її вивільненню з-під впливу зовнішніх економічних процесів. Тому така ситуація вимагає, перегляду тих світоглядних принципів організації соціально-економічного життя суспільств, які продовжують втілювати подібну логіку подій.

Альтернативу покликана, на наш погляд, запропонувати сучасна філософія економіки у контексті становлення економічної теорії нації, як своєрідної глокалізованої стратегії соціально-економічного розвитку сучасних суспільств, що орієнтована на більш виважену позицію у сфері формування соціально-економічної ідентичності. Адже криза національної самоідентифікації, з нашої точки зору, значною мірою зумовлює нездатність суспільства протистояти зовнішнім деструктивним впливам, таким як, наприклад, світова фінансова криза.

Особливої уваги у даному контексті вимагає і впливовий у сучасному дискурсі концепт толерантності. На наш погляд, як культурна та політична, так і економічна толерантність передбачає рівноправність ціннісних та ідеологічних настанов у всіх сферах соціальної активності, але аж ніяк не асиміляцію або домінування однієї із таких ідеологій. Адже нація, як соціально-економічне утворення, має усвідомлювати себе у якості повноцінного суб'єкта

постмодерного світу. Однак, у сучасному світі суспільства досить часто стають суб'єктом вторинним, підпорядкованим інтернаціональним економічним цінностям та інтересам, що далеко не завжди можуть бути сприятливими для розвитку національних економічних систем.

Саме тому у сучасних умовах надзвичайно важливо звернутися до тих несистематизованих, хаотичних, розпорошених у філософській літературі попередніх двох століть ідей, що стосуються сутнісних рис та особливостей економічної теорії нації як такої, що передбачає наявність у суспільстві конвенційних економічних інтересів та формування відповідної їм господарської ментальності, а отже і специфічної економічної психології, орієнтованої на продуктивний розвиток національної економіки.

Аргументом проти націоналізму у сучасній літературі досить часто стає докір у так званій «агресивності» націоналістичної ідеології. Однак, ми забуваємо, що вестернізація, тобто так звана *western globalization* з домінуючою неоліберальною економічною ідеологією теж є безпосереднім проявом націоналістичної економічної політики. Вона є продуктом так званого ліберального націоналізму. Відповідно, у контексті сучасних реалій цей аргумент втрачає свою значимість і сам процес глобального поширення неоліберальної економічної ідеології набуває суто націоналістичного забарвлення. Дотримання даного вектора глобалізаційних змін орієнтоване на вестернізацію, яка передбачає поширення західного стилю життя та відповідного стилю національного економічного мислення.

Так, згідно висновків В. Іноземцева, глобалізація являє собою не процес становлення єдиної цивілізації, що ґрунтується на загальнолюдських цінностях, а дещо принципово інше, а саме експансію західної моделі суспільства і пристосування світу до потреб цієї моделі. Так само і Ю. Гранін наполягає, що глобалізація поки що відбувається таким чином, що вона не руйнує, а навпаки консервує планетарну ієрархію народів і націй. Її очевидні, перш за все економічні, переваги для країн «великої сімки» для інших обертаються значними втратами, викликаючи захисну реакцію протидії [див. 95, с. 3]. Тому не дивно, що

нинішня логіка глобалізації, будучи значною мірою трансформованою формою націоналізму країн «першого світу», спонукає крупні регіональні держави випрацьовувати власні національні форми глобалізаційних стратегій, придатні для створення перепон на шляху її реалізації як вестернізації [див. 95, с. 3].

У такому контексті вестернізаційна стратегія Сполучених Штатів, як головного глобалізатора сучасності [див. 139, с. 65], знову ж таки постає у якості втілення на глобальній арені економічної теорії нації. Адже реалізація даного вектора глобалізаційних змін на перший план виводить поширення економічної ідеології неолібералізму, яка розповсюджується і на неоекономіку та політику і на культуру. Зокрема В. Іноземцев пояснює цей процес, наголошуючи, що те, що сьогодні називають глобалізацією, більш точно може бути визначено саме як вестернізація, у якій є власний національний суб'єкт. І тому цей процес не призводить до формування повноцінної глобальної «мережі», а створює світ, керований із єдиного центру на основі більш-менш уніфікованих принципів.

Таким чином, дослідник вказує на нерівноцінність суб'єктів національних економік у сучасному світі. І з цим складно не погодитись, адже Сполучені Штати домінують сьогодні у всіх сферах життєдіяльності. Крім того, саме ця країна є найбільш масштабним споживачем ресурсів планети. Відповідно, та економічна стратегія, якою керуються сучасні Сполучені Штати значною мірою хибує на суттєві прояви лінійного типу економічного мислення і сприяє формуванню не стільки глобальної мережі повноцінних національних суб'єктів економічної діяльності, скільки глобальній ієрархії національних економічних інтересів.

Важливо, що з позицією Ф. Ліста така логіка соціально-економічних процесів теж не узгоджується, більше того, вона їм прямо суперечить. Адже Ф. Ліст наголошував, що інтернаціональний вимір економічних процесів стане доречним лише в тих умовах, коли всі нації досягнуть рівноцінно прогресивного стану розвитку економічної системи, що власне і *не дозволить окремій нації домінувати над іншими* як економічно, так і політично. Тобто ще на початку XIX століття Ф. Ліст у своїй теорії був більш близьким до ідей економічної мережі,

ніж сучасна соціальна практика. На сьогодні ця ідея є важливою альтернативою сучасним економічним процесам глобального масштабу.

Однак, в актуальних умовах, ми мусимо рахуватися зі *status quo* та одночасно формувати власну унікальну національну стратегію взаємодії з розвиненими економіками, шукаючи власні форми економічного протекціонізму. Реалізація ж сценаріїв наздоганяючого розвитку сприятиме лише впровадженню та затвердженню вестернізаційних ідеологем, обмежуючи розвиток як інтелектуального, так і матеріального капіталу незахідних суспільств. Аналізуючи цей процес вже згадуваний нами російський дослідник В. Іноземцев відзначає, що після другої світової війни стратегією прискореного розвитку країн «третього світу» проголошувалось їхнє інкорпорування в систему міжнародного розподілу праці, а задекларована економічна єдність світу на практиці приречена була залишитись ілюзією [див. 139, с. 64].

На жаль, на сьогодні ідея економічної єдності та рівноправності дійсно залишається ілюзією і значною мірою унеможлиблюється домінуванням неоліберальної економічної доктрини. Закріпленню цієї ситуації посприяв і той історичний факт, що реалізація планів післявоєнного відновлення економік Європи та Японії зробила Сполучені Штати найпотужнішим міжнародним інвестором [див. 139, с. 63], внаслідок чого досить закономірним стало перетворення їх національної грошової одиниці на основний засіб міжнародних розрахунків і головну світову резервну валюту.

У своїх дослідженнях В. Іноземцев наголошує, що західний світ задіяв практичну реалізацію власного бачення глобалізаційних процесів. Основним його світоглядним переконанням є ідея стосовного того, що цей процес має базуватися на непохитній вірі у оптимальний характер ринкового регулювання [див. 139, с. 64], як глобального механізму економічної продуктивності. Це вкотре підтверджує нашу тезу про те, що сценарій глобалізації західного зразку, тобто так звана вестернізація, є конгеніальною за своїм змістом з принципам економічного націоналізму, з тією лише відмінністю, що орієнтується не на

національний економічний простір, а на глобальне домінування у світовій економіці.

За таких умов не дивно, що такі дослідники як Дж. Сорос наполягають, що глобалізація обумовлена вільним рухом капіталів та *зростаючою залежністю національних економік від глобальних фінансових ринків* і транснаціональних корпорацій [див. 421, с. 7], і намагаються пояснити сутність цих процесів крізь призму концепції «суспільства мереж», тоді як характерною ознакою глобалізаційних процесів сучасності залишається хаотична глобальна конкуренція господарських, соціальних і культурних моделей [див. 139, с. 63].

Так, за висновками П. Слотердайка, особливості соціально-економічного світогляду сучасності хоча і зумовлені ідеями епохи Просвітництва, але логічне довершення деяких аспектів цих ідей стає джерелом сучасного цинізму, який ми спостерігаємо у всіх сферах суспільного життя. Згідно з цією логікою, проміжною ланкою економічного цинізму стає марксистська критика ідеології, яка методологічно створює сприятливі умови для цинічного світогляду як основи сучасних глобалізаційних процесів в економіці. Автор «критики цинічного розуму» задається питанням: якщо ідеологія дійсно є «хибною свідомістю», то як критик може вийти за її межі [див. 281, с. 53], адже будь-яка критика ідеології, за такої логіки, буде діяти метаідеологічно, тобто створювати умови для формування надідеологічних регулятивів.

Відповідно, суттєвим аргументом критики цинічного розуму стає наголос на тій особливості такої критики, що вона здійснюється на тих самих підставах, що і критика моралі, у контексті якої «насправді мораліст не служить законові, а маскує своє беззаконня тим, що критикує інших» [281, с. 54]. Для того, щоб не потрапити у цю логічну пастку, мусимо визнати, що будь-яка критика має передбачати вихід за теоретичні межі феномену, що піддається критиці, тобто своєрідну дієву альтернативу. На наш погляд, такою альтернативою може бути визнана економічна теорія нації з відповідно означеною соціальною аксіологією.

У контексті ж обґрунтування недоцільності домінуючої сьогодні економічної ідеології, варто звернути особливу увагу на генетичний та

компаративний аналіз *лібералізму та неолібералізму*. Йдеться про потребу розуміння принципової відмінності у змістовному навантаженні цих економічних ідеологій. Досить показовим у цьому відношенні є сам процес трансформації ліберальної ідеології в неоліберальну. Так голландський політолог П. Тренор, досліджуючи специфіку та співвідношення цих ідеологічних феноменів, а також їх економічних стратегій, доходить висновку, що віра в ринок, у ринкові сили, відокремлена від фактичного виробництва товарів та послуг. Сьогодні ця віра дійшла до крайності, і це одна з причин, чому неолібералізм не є лібералізмом [див. 302].

Як відомо, класик теорії лібералізму А. Сміт обґрунтував свого часу концепцію «невидимої руки» і заклав підвалини ідеї індивідуальної свободи людини у якості правового базису суспільства та властивого йому економічного порядку. Економічний лібералізм, у якості системного обґрунтування індивідуальної економічної свободи, було, таким чином, закладено в основу так званої класичної політекономії. Основним принципом цієї доктрини було невтручання держави у господарську активність суспільства, у ринкові відносини, що гармонійно розвиваються під саморегуляційним впливом економічних законів – принцип «*laissez-faire*».

Таким чином, теоретичною та практичною основою економічного лібералізму став принцип невтручання в економіку, обґрунтування недоцільності будь-яких регулятивних впливів на розвиток господарської системи з боку держави. У такому вигляді ліберальна доктрина з часів А. Сміта, Д. Рікардо та Дж.С. Міля проіснувала фактично до останньої третини ХХ століття. В цей період у роботах Л. фон Мізеса формується оновлена концепція лібералізму – неолібералізм. На відміну від економічного лібералізму, неоліберальна доктрина спростовує принцип абсолютного невтручання в економіку, але продовжує розглядати ринок і необмежену конкуренцію у якості основного засобу забезпечення соціального прогресу на глобальному рівні.

На основі цих міркувань здійснюється розповсюдження принципів ліберальної економіки поза межі суспільства, де цю концепцію сформовано,

відбувається її глобальне розповсюдження та поширення. У межах країни, якій цей принцип притаманний генетично, він поступово нівелюється через повернення до часткового державного регулювання економічної системи. У такий спосіб, відбувається поступова трансформація економічної влади у суспільствах, які сугестивно, конформно сприймають економічну ідеологію неолібералізму та суміжну з нею ліберальну демократію у якості найдосконалішої форми суспільного устрою, що свого часу обґрунтовував у своїй відомій статті Ф. Фукуяма [див. 320]. Такі країни поступово втрачають важелі регулювання власних економічних систем. Закономірним наслідком такої економічної політики стає поступове формування централізованого регулювання світової економіки, пасивними елементами якої стають країни, що керуються доктриною економічного неолібералізму.

Варто також зважити і той факт, що сам Захід, декларуючи неоліберальну модель, користувався нею доволі обмежено, зберігаючи сильну державу в економіці [див. 246, с. 5]. Отже, ті країни, які переймають неоліберальну модель у її повному обсязі опиняються у суттєвій економічній залежності від країн-експортерів цієї економічної ідеології. Тоді як, наприклад, Німеччина або, дещо пізніше, Китай навпаки підлаштовували дану модель під власні національні цілі та інтереси. Ці країни трансформували принципи неоліберальної ідеології у такий спосіб, який був зручний для національних інтересів країни, що і дозволило обома країнам вийти на лідируючі позиції у світовій економіці та запропонувати світу власний глобалізаційний сценарій.

Важливим показником є те, що провідні сучасні українські економісти теж пропонують досить обережно та уважно ставитись до неоліберальної доктрини, адже як зазначав український дослідник Ю. Пахомов, у Сполучених Штатах найважливіші інновації здійснювались саме під опікою держави [див. 246, с. 6]. Таким чином, відмова від основоположних принципів неоліберальної моделі – здійснена у самих США та ЄС – в сучасних умовах стає стратегічно важливим кроком для країн, що прагнуть до соціально-економічної продуктивності.

Глобальне розповсюдження ідей та практик вільного ринку, але при цьому свідомо відмова від ліберальної економіки у межах господарської системи Сполучених Штатів, як країни, що займає сьогодні провідні позиції на світовій економічній арені, спонукає до детального філософсько-економічного аналізу даного феномену. Особливо красномовно на цьому фоні виглядає критика філософами та економістами-неолібералами (Л. Мізес, Ф. Гаєк, М. Фрідман та ін.) альтернативних форм розвитку економіки, незважаючи навіть на їхні недоліки.

Зокрема, виникає закономірне запитання: чим зумовлена жорстка ліберальна критика тоталітарної радянської економіки, якщо той глобалізаційний сценарій у сфері економіки, який сьогодні впроваджується на основі постулатів неоліберальної теорії так само трансформується у не менш, а можливо, навіть і більш тоталітарну систему транснаціонального економічного контролю. При чому не лише у сфері соціально-економічних процесів та реформ, але і у сфері регулювання фінансового капіталу.

Відповідно, напрошується також висновок щодо того, що розповсюджена у сучасному світі економічна ідеологія неолібералізму у своїх сутнісних проявах демонструє, як ми вже наголошували, своєрідну структурну однорідність із релігійним світоглядом і проявляє себе у якості відповідної *системи економічних догматів*. Тому, якщо у Середньовіччі філософія позиціонувалася у якості «служниці теології», то сьогодні така політична філософія *de facto* стає служницею віртуалізованої економіки у формі своєрідної економічної релігії, і це особливо стосується фінансового її сектору, до того ж у глобальних масштабах.

Трансформації фінансово орієнтованої економічної свідомості спричинили ситуацію, у межах якої саме фінансова система набула «божественного» статусу, а божественна природа для сучасної людини, на рівні масової свідомості, фактично сконцентрована у сфері надприбутку. Наслідком таких процесів стає ситуація, коли людина не знає ні чому цінності, але добре знає ціну, тому й виникає потреба у критиці цинічного розуму, за анатомію якої взявся свого часу П. Слотердайк у однойменній роботі. Така культурно-аксіологічна криза економічної свідомості спричиняє відповідні кризові явища і у сфері

економічного життя суспільства, а також відчутні есхатологічні тенденції у розвитку того типу економічної культури, який сьогодні репрезентовано неоліберальною доктриною від економіки.

Звертаючись до робіт М. Мак-Люена можна дійти ще одного, на наш погляд, важливого висновку. А саме дослідник відзначає, що принцип саморегуляції був ехом ньютонівської механіки, звідки він швидко поширився на всі соціальні сфери [див. 195, с. 393] і, відповідно, сприяв формуванню ідеї «вільного ринку» та «відкритого суспільства». Тобто, по суті своїй, ідея вільного ринку сформована під впливом класичної науки, тоді як сьогодні ця теорія пережила відчутні світоглядні трансформації, вийшовши на рівень постнекласичної науковості, яка вже безпосередньо вивчає принципи самоорганізації складних систем, в тому числі і соціальних.

Відповідно, ринкове суспільство закономірно переживає сьогодні кризу, як застаріла форма організації суспільного життя, що вже вичерпала себе структурно та методологічно. Інформаційна економіка постіндустріальної цивілізації вимагає формування інноваційних підходів до організації соціуму, що потребує свого філософського обґрунтування. Епоха вузької спеціалізації – саме так, за М. Мак-Люеном, можна охарактеризувати сучасність [див. 195, с. 408] – вимагає, на наш погляд, формування цієї спеціалізації і на рівні національно-економічного буття. Такий підхід вимагає відмови від ідеї саморегуляції економічного життя суспільства та повернення до регулятивних впливів на економіку, особливо враховуючи, той факт, що «вільна гра ринкових сил, звичайно, веде до поглиблення, а не до вирівнювання міжнародних відмінностей» [180, с. 579].

Ще один видатний дослідник сучасності Е. Райнерт наголошує, що віру у ринок досить складно відрізнити від віри в провидіння або в доброту божественної сили [див. 256, с. 22], наполягаючи у такий спосіб на потребі регулювання економічних процесів всередині країни, а не на пасивній орієнтації на всесильність ринкових механізмів. Зокрема норвезький мислитель веде мову про догматичність ідеї глобальної вільної торгівлі, що, не дивлячись на її

деструктивні наслідки, вперто продовжує домінувати у сучасному світі як частина провідної економічної теорії.

Дослідник також наголошує, що детальне вивчення економіки виробництва дозволяє зрозуміти, що найкращі аргументи на захист глобалізації є одночасно і найкращими аргументами проти передчасного вступу бідних країн у світову економіку [див. 256, с. 25], адже ринки здатні чудодійним чином викоринити бідність не більше, ніж вирішити проблеми глобального потепління або забруднення оточуючого середовища [див. 256, с. 30]. Важливою тезою автора є також твердження, згідно якого економіка не тільки не є точною наукою, але і ніколи не зможе нею стати [див. 256, с. 26], що засвідчує потребу перманентного пошуку *локальних економічних рішень на противагу універсалізації економічних смислів*. Досить показовою, у даному відношенні, є навіть сучасна протекціоністська економічна політика більшості багатих країн. Так, Е. Райнерт звертає увагу на той факт, що бідним країнам нав'язують вільну торгівлю, тоді як багаті країни в цей час обмежують імпорт сільськогосподарської продукції з країн третього світу та субсидують власне сільське господарство [див. 256, с. 27].

Окрім формування відчутних важелів впливу на регулювання процесів глобальної економіки, неоліберальна доктрина, точніше її практичне застосування, спричиняє у суспільствах, що розвиваються, кризу соціальної ідентичності та блокує важливі чинники її формування. Зокрема, проблема економічної ідентичності є наріжною в умовах сучасного українського суспільства. Як відзначається у сучасних дослідженнях, феномен трансформації ідентичностей, як індивідуальних, так і колективних, став предметом розгляду вчених порівняно недавно [див. 247, с. 39]. Але саме такі трансформації і мають стати, на сьогоднішній день, предметом головної уваги у сфері філософсько-економічних досліджень, оскільки будь-яка ідентичність є соціально конституюваною, тобто такою, що потребує активної світоглядної позиції, а не підпорядкованості заданим стереотипам. Це стосується будь-якого рівня соціальної ідентичності – політичної, культурної чи економічної.

За визначенням М. Козловця, сучасний стан національної ідентичності українців є кризовим [155], і хоча такі висновки й робились до початку військової інтервенції росіян, на сьогодні вони все ще залишаються актуальними. Рівень еміграції з країни та відсутність реальних структурних реформ у соціально-економічній сфері засвідчує відсутність спільної соціально-значимої аксіології, що є наслідком неспроможності олігархічних та корумпованих еліт сформувати ефективні соціальні інститути та дієву державну стратегію, оскільки структурна специфіка їх економічного мислення не передбачає такого масштабного бачення сценаріїв розвитку країни. Про це свідчить, хоча б відсутність повноцінної індустріалізації країни з усіма похідними амортизаційними витратами. На жаль, ми не спостерігаємо серед представників сучасної української «еліти» відповідного рівня ідентичності у вимірі ототожнення себе з нацією та її економічними інтересами.

Відповідно, у контексті соціально-економічного поступу українського суспільства протягом ХХ – початку ХХІ століть, на наш погляд, варто виокремити три типи економічної ідентичності. Домінуючими у діахронічному вимірі є дві найбільш розповсюджені – *радянська та неоліберальна*, які досить широко представлені у суспільстві. Тоді як *національна економічна ідентичність* притаманна досить незначній кількості населення і почала активно формуватися здебільшого після другого Майдану, у період, коли означився волонтерський рух, орієнтований на матеріальну підтримку як військового контингенту, так і постраждалих від військових дій на Сході країни. Ґрунтовне дослідження такого типу ідентичності – у разі, якщо її все таки буде остаточно сформовано – є поки що справою майбутнього.

Оскільки глобалізація, беззаперечно, має вплив на національні ідентичності, зокрема у площині їх трансформації [див. 247, с. 40], дослідження процесів розвитку економічної ідентичності українців стає одним із провідних дослідницьких векторів у проблемному контексті становлення «економічної нації». Однією із суттєвих проблем формування такої ідентичності є домінування історичної свідомості над теперішністю економічних викликів. Адже досить

часто на загальнонаціональному рівні Україна все ще намагається не просто актуалізувати свої минулі історичні ідентичності, що є досить продуктивним, але застосувати їх у теперішньому часі як актуально діючі.

Можливо саме через таку невідповідність нашого світогляду швидкоплинним трансформаціям сучасного світу, ми і не можемо остаточно визначитися на рівні економічної ідентичності, прагнучи ідентифікувати себе або з дуже давнім минулим, або з європейським майбутнім. У такий спосіб, не лише економічний вимір, але і національна ідентичність в цілому темпорально позиціонується або у минулому, або у майбутньому і стає перманентно відсутньою у теперішньому. Тоді як саме теперішність, соціально-економічний *Dasein*, є ключовим моментом продуктивної соціальної ідентичності.

Як ми вже наголошували, динамічне розгортання глобалізаційних процесів значною мірою сприяє асиміляції національних культур, а також нівелюванню специфіки національних економічних пріоритетів. Однак, спостерігаються і деякі супутні тенденції. Зокрема вже акцентована нами ідея глокальності, досліджуючи яку М. Епштейн наголосив, що одним із нагальних питань XXI століття є питання: чи буде інтеграційний процес здійснюватися у напрямі світового уряду чи відбудеться різке відособлення груп населення за етнічними, релігійними, культурними ознаками? На думку мислителя, найвірогідніше, що обидва ці процеси – інтеграція та диференціація – будуть розвиватися паралельно, прискорюючи один одного.

Така точка зору не є одиничною, теоретичним підтвердженням цьому є, наприклад, упорядковане С. Гантінгтоном та П. Бергером дослідження «Багатоманітна глобалізація. Культурне різноманіття сучасного світу» [див. 217], а також вже згадувана нами у першому розділі робота М. Манна «Нації-держави в Європі та на інших континентах: різноманіття форм, розвиток, невгасання» [див. 198]. Так, останній, зокрема, наполягає саме на актуальності відновлення націоналістичних векторів у соціально-філософських дослідженнях.

Ця тенденція і спонукає нас сьогодні до міркувань над перевагами та недоліками як суто глобального, так і суто національно-орієнтованого векторів

соціально-економічного розвитку. У соціально-економічній площині українського суспільства досить тривалий час спостерігалась дещо одностороння тенденція, причому не у напрямі визначення національної своєрідності його глобально-орієнтованих економічних трансформацій, а здебільшого у напрямі їхньої уніфікації відповідно до досвіду більш розвинених країн.

Тривалий час спостерігалось протиставлення національного та глобального векторів соціального поступу, що пронизували економіку, політику та культуру суспільства в цілому. Зокрема глобальний та національний вектори економічного розвитку поставали у якості бінарної опозиції, яку було досить складно подолати на світоглядному рівні постсоціалістичного суспільства. Разом з тим, якраз одним із найбільш продуктивних зрушень постмодернізму стала відмова від таких бінарних опозицій, адже останні, за визначенням, передбачали універсалізацію схематично спрощених уявлень про реальність. Такий підхід суттєво звужував спектр осмислення дійсності, не дозволяючи розгледіти той спектр значень, який знаходиться між цими світоглядними опозиціями. Саме цей аспект досить згубно вплинув на процес осмислення на пострадянському просторі взаємозв'язку таких понять як «глобальне» та «національне» та розуміння їх взаємодоповнюючої сутності.

Саме тому ми вважаємо, що у контексті соціально-філософського аналізу співвідношення понять «глобальне» та «національне» більш доцільно розглядати їх під кутом зору саме *дихотомії*, а не бінарної опозиції. Адже дихотомія (від грец. *διχῶν* – «навпіл» та *τομή* – «ділення»), за визначенням, являє собою спосіб утворення взаємовиключних підрозділів *одного поняття або терміну*, не втрачаючи при цьому розуміння їх одночасної єдності та протилежності [див. 111].

Погляд на взаємодію цих понять в ключі дихотомізму дозволяє не втратити усвідомлення їх діалектичного зв'язку та продемонструвати їх смислову взаємозалежність. Адже дихотомія передбачає, у такий спосіб, діалектичний поділ єдиного феномену на взаємозалежні складові для зручності його схематичного аналізу, на кшталт гегелівської тези та антитези, які передбачають

синтез. Бінарна ж опозиція не відображає синтезу, вона орієнтована виключно на протиставлення тези і антитези, позиціонує поняття як суто протилежні. Дихотомія дає можливість розглядати протилежності «глобалізму» та «націоналізму» саме у контексті перспектив їх синтетичної взаємодії.

Варто згадати, що протиставлення крайнощів національне/глобальне було властивим саме західній новочасній філософській парадигмі, на відміну від східного типу філософування, у межах якого, як правило, передбачалися три субстанційні основи будь-якого світогляду, дві з яких були протилежностями, а третя – еднаючою ланкою. Так, наприклад, сутнісний зміст поняття «дао» у стародавній китайській філософії передбачає єдність двох протилежних начал – інь і янь. Саме такий підхід є, на наш погляд, більш доречним і у контексті аналізу співвідношення національного та глобального світоглядів. Таким своєрідним «дао» у сучасних соціально-філософських дослідженнях і стала, на наш погляд, ідея глокалізації.

Національне і глобальне є лише уможливленними аспектами, що уможлиблюють динаміку та розвиток сучасного суспільства, тоді як актуально в даному аспекті існує тільки *глокальне* як своєрідний глобально-національний вимір самоідентифікації суспільства. Ефективний соціальний поступ має стратегічно включати в себе одночасне врахування обох цих векторів, адже абсолютизація глобального вектору може призвести до втрати соціальної ідентичності, а абсолютизація національного – до соціального соліпсизму і, як наслідок, неможливості формування ефективних стратегій взаємодії зі світом. Тому у процесі формування основних принципів економічної теорії нації варто враховувати цю діалектичну єдність і не абсолютизувати той чи інший вектор соціально-економічного розвитку, спиратися одночасно на обидва як самодостатні та взаємозалежні складові ефективного економічного світогляду нації.

Отже, продуктивний світогляд суспільства передбачає, на наш погляд, збалансовану концепцію взаємодії національних та глобальних економічних інтересів того чи іншого соціуму. Саме завдяки взаємоузгодженню останніх стає

можливим ефективний соціально-економічний розвиток. Тому відмова від бінарних опозицій у межах європейського постмодернізму стала продуктивною основою економічного розвитку країн сучасної Європи, тоді як пострадянський простір за рахунок досить пізнього знайомства з тенденціями та результатами соціально-філософських досліджень другої половини ХХ століття відкрив для себе феномен світоглядного нівелювання бінарних опозицій порівняно недавно і, відповідно, не мав змоги відобразити цей підхід у вимірі соціально-економічної практики.

На жаль, соціально-значимий досвід українського суспільства поки що не зміг подолати цю світоглядну опозицію, за рахунок чого у економічній свідомості жорстко протиставляються глобальний та національно орієнтований виміри соціально-економічного розвитку. Тоді як для більш продуктивного розвитку, вони мали б бути не протилежними векторами соціально-економічного світогляду, а двома гранями єдиної соціально-економічної стратегії. Діалектика глобального та національного у філософсько-економічних дослідженнях хоч і розглядається на рівні науково-теоретичних міркувань, однак все ще не відображається на рівні соціально-економічної практики.

Переважання глобалізаційно орієнтованої економічної політики, у межах якої майже не враховується національно орієнтована складова, на практиці спонукає до слідування доктрині «наздоганяючого розвитку», яка створює ситуацію, коли неоліберальна «стратегія» фактично розщеплює національно-господарські комплекси, у результаті формується експортоорієнтована модель економіки зі збитковим внутрішнім ринком та зростаючою кількістю неефективних секторів економіки [див. 69]. До того ж, відсутність продуктивних ідей щодо подолання цієї ситуації спричиняє світоглядний колапс та перманентну кризовість соціально-економічного середовища країни.

Якщо ж розглядати кризу все таки як інструмент розвитку, то варто зважити, що така можливість передбачає, перш за все, пошук і використання *альтернативних методів соціального управління*, аніж ті, що призвели до кризовості. Тоді як відтворення тієї стратегії, що передувала кризовій ситуації не

є придатним ні для подолання її наслідків, ні тим більше, для подолання самої кризи. Власне, фінансово-економічна криза в Україні значною мірою спричинена надмірним захопленням ідеями неоліберальної економічної ідеології та відсутністю самобутньої економіко-господарської стратегії розвитку країни та адекватної фінансової політики.

З позицій такого аналізу, варто наголосити, що економічна ідеологія суспільства має, у такий спосіб, аналізуватися як цілісний феномен, логічний зміст якого дихотомічно поділяється на два вектори – глобальний та національний. Власне, саме на рівні дихотомічної взаємодії ці вектори представлені у контекстах економічних ідеологій розвинених країн сучасності. Глобалізаційна практика західноєвропейських країн не передбачає повного нівелювання національної складової соціального розвитку. Економічна ідеологія розвинених європейських та азійських країн логічно вписується як у глобальний контекст, так і дозволяє зберегти національні та традиційні особливості.

На рівні соціальної практики глобалізаційні програми у структурі економічних ідеологій розвинених країн співпадають більше за формою, ніж за змістом. Змістовне наповнення економічної ідеології розвинених країн передбачає варіативність, девергентність, а отже і досить широкий спектр ідеологічних вимірів поміж суто глобальним та суто національним. Така позиція цілком заслуговує на аналогію зі світоглядною стратегією «серединного шляху», адже вона відображає *баланс національного та глобального* у економічній свідомості суспільства. Економічна ідеологія таких суспільств орієнтована виключно на продуктивну міжнародну взаємодію, наслідки якої мають бути ефективними у сфері дотримання національних економічних інтересів цих країн.

Така багатовимірна глобалізація стає основою збереження культурного розмаїття сучасного світу. Саме у цьому зв'язку у західній соціально-філософській думці сформувався вже згадуваний нами термін глокалізація. Власне Р. Робертсон вважає, що глобальну культуру слід розглядати не статично, а тільки як випадковий та діалектичний процес, котрий дозволяє сприймати та розшифровувати суперечливі елементи в їхній єдності [див. 25, с. 92]. Німецький

дослідник У. Бек, аналізуючи позицію Р. Робертсона, підтримує її і так само наголошує, що локальне слід розглядати як аспект глобального [див. 25, с. 91]. У такий спосіб, глокалізація собою постає як цілісне єднання глобального і локального векторів соціального розвитку, що можна також інтерпретувати і як єднання глобального та національного, де національний економічний інтерес являє собою локальну форму економічної ідентичності. Такий підхід репрезентує тезу «мислити глобально, а діяти локально».

У сучасній Україні, на жаль, будь-які аналітичні розвідки у сфері формування економічної ідеології або теоретичні спроби її означення досить тривалий час наштовхувалися саме на опозиційне розуміння дихотомії глобальне/національне. Ці взаємопов'язані виміри соціальної практики в умовах глобалізаційних процесів розглядалися не як дві грані єдиного процесу, а як діаметрально протилежні реальності. Глокалізаційний вектор соціально-економічного поступу так і не було сформовано, тоді як особливу увагу у сучасних умовах варто було б звернути саме на процес узгодження цих взаємозалежних векторів, виходячи зі специфіки геоекономічних інтересів України у структурі глобальних економічних взаємодій.

Сучасна українська соціально-філософська думка не надто часто враховує, що за своїми структурними та сутнісними проявами глобалізаційний простір функціонує за принципом різомі, а отже передбачає свободу соціально-економічного самовизначення суб'єктів соціального розвитку. Сформований постмодерною науковою парадигмою нелінійний тип мислення, у якості основи самоорганізації соціальних систем, передбачає розвиток продуктивного потенціалу не у сфері «наздоганяючого розвитку», а саме у сфері унікальних інноваційних стратегій, найуспішніші з яких завжди мають чітко виражену традиційно-національну складову, гармонійно вписану у глобально орієнтовану соціально-економічну стратегію. Така економічна ідеологія завжди відображає ті соціальні цінності, що іманентно властиві національним інтересам держави.

Пропоноване бачення сутності економічної ідеології у контексті дихотомії глобальне/національне передбачає, у такий спосіб, наявність чітко визначених

глобально орієнтованих векторів у національній економічній політиці та національних векторів у глобально-орієнтованих економічних настановах. Глобальні перспективи з позицій такої амбівалентної економічної ідеології, перш за все, мають враховувати стратегічно значимі національні економічні інтереси суспільства. Саме тому соціокультурний код економічної ментальності нашого суспільства вимагає суттєвих трансформацій у напрямі усвідомлення, що переваги самобутньої економічної ідеології сприяють формуванню самодостатнього, економічно потужного та політично свідомого суспільства. Тоді як альтернативний вибір у дихотомії національне/глобальне передбачає перспективу економічного сателіту країн-глобалізаторів та стагнацію соціально-економічного простору, що і демонструє на даному етапі досвід нашої країни.

Розв'язання цієї ситуації вимагає, на наш погляд, формування та затвердження продуктивної стратегії соціально-економічного поступу, яка дозволить здійснити *прорив у сфері розвитку економічного потенціалу країни* на кшталт «стрибків азійських тигрів», соціально-економічний та політичний досвід яких є доступним для творчого переосмислення. Однак, зважаючи на закріплену у суспільній свідомості ще з часів холодної війни наздоганяючу стратегію, нам притаманна звичка наслідувати приклади ефективних стратегій у їх буквальному теоретичному викладі, не беручи до уваги важливі чинники теперішньої ситуації нашого суспільства та його геоекономічних пріоритетів.

Неефективність такого підходу демонструє також позиція одного з найбільш продуктивних, з нашої точки зору, радянських філософів-марксистів Евальда Ільєнкова, який наполягав, що ні в якому разі не варто наслідувати методіку, навіть якщо вона є успішною [див. 133]. Дослідник мав на увазі дидактику, тоді як, на наш погляд, ця теза має більш універсальне значення і є актуальною і для соціально-економічних стратегій. Адже повномірне наслідування вже відпрацьованих соціально-економічних стратегій та властивих їм методик, без їх творчого переосмислення, за визначенням, не може сформувати продуктивні соціальні наслідки для країни.

Так, вже згадуваний нами І. Валлерстайн наголошує, що глобалізаційні чинники сучасної світ-системи, хоча і перебувають на разі на етапі формування мережі взаємозалежних національних економічних структур, ідеологічно підпорядкованих доктрині неолібералізму, але не зважаючи на це, формують певний біфуркативний простір у сфері культурного, економічного та політичного самовизначення держав [див. 430]. Перед останніми постає перспектива, з одного боку, розчинення у глобальній неоліберальній ієрархії на чолі зі Сполученими Штатами, а з іншого – формування та впровадження самобутньої економічної ідеології.

Зважаючи на специфічність рівнів розгортання сучасної глобальної економіки – яка вимагає максимального використання соціально-креативного потенціалу суспільств – варто вкотре поставити соціально значиме запитання: чи продуктивно відтворювати взірці неоліберальної економічної ідеології, яка на практиці засвідчує свою недалекоглядність, спричиняючи кризові стани не лише локальних економік, які цією ідеологією керуються, але і стимулюючи закономірний ланцюг кризових явищ за «принципом доміно» у глобальних масштабах? Відповідь на це запитання у сучасних умовах поки що не може бути однозначною, оскільки вважається, що все ще не винайдено більш ефективного способу економічної організації глобального простору, ніж сучасний фінансизм.

Однак, з іншого боку, віртуалізація фінансово-грошової системи, а отже і економічного середовища країн, що перебувають під впливом угод та принципів ямайської валютної системи, спричиняє невідворотні негативні процеси для більшості країн економічно глобалізованого простору. І ці процеси – пов'язані здебільшого з погіршенням соціального забезпечення та рівня життя – розгортаються досить швидкими темпами і вимагають пошуку хоч скільки-небудь ефективних варіантів вирішення.

Порушення економічного балансу властиве сьогодні не окремо взятій країні, а набуває глобального масштабу і, на жаль, стає причиною нівелювання «середнього класу» у багатьох регіонах світу. Такий дисбаланс стає наслідком віртуалізації економіки, її номінальної невідповідності реальному, матеріально-

виробничому сектору. Сфера виробництва все більше інформатизується, але виробничий сектор в нашому суспільстві майже відсутній, тоді як споживання здебільшого спрямоване на матеріальні потреби, у більшості з яких людина не має жодної необхідності, окрім статусної.

Відсутність економічної політики щодо відновлення виробничих потенціалів сприяє збереженню дисбалансу у суспільствах, що розвиваються і не є придатною для формування продуктивної економічної ідеології. Тоді як пропагування того рівня матеріального благополуччя, який можуть собі дозволити розвинені країни без відповідного прогресу у сфері соціально-економічної політики сприяє не розвитку суспільства, а його деградації. Культ соціального статусу у суспільствах пострадянського простору спричиняє, у такий спосіб, ще більш складні наслідки віртуалізації економічних процесів, ніж у країнах, де такий культ відсутній.

У контексті формування ідейних основ ефективної національної економіки варто подолати у ментальності українців прояви «колоніальної» свідомості, адже наша еліта все ще не проявила здатності мислити самостійно і досить часто не помічає навіть внутрішніх суперечностей запозичених ідеологічних настанов, що застосовуються на рівні соціальної практики. У даному ключі варто ще раз звернутися до аналізованої вище проблеми свободи, яку неоліберальна економічна ідеологія пропагує у якості одного з основних аспектів своєї дієвості.

Зокрема йдеться про фінансову «свободу» та похідний від неї соціальний атомізм, який на персональному рівні соціальної взаємодії передбачає крайній індивідуалізм. Відсутність національного економічного індивідуалізму, як своєрідної колективної форми ідентичності, що вимагає балансу між індивідуалістичними та колективістськими настановами у суспільстві, вимагає від нас сьогодні забезпечення умов для її становлення. Адже крайня атомізація спричиняє втрату єдності суспільства, а отже і його поступове руйнування, а також закономірно створює такі несприятливі соціальні умови, за домінування яких принципово неможливо здійснити прорив у сфері розвитку економічного потенціалу країни.

Європейським країнам такий соціальний економічний індивідуалізм властивий. Європа засвоїла на ментальному рівні стратегії глокалізаційного типу, у яких відображено національні економічні інтереси країн у контексті їх глобальної інтеграції. Україна досить тривалий час рухалась у зворотньому напрямі, саме тому досить відчутним є сьогодні брак необхідного рівня розвитку людського капіталу. На жаль, особливо гостро відчувається недостатній рівень соціально-креативного потенціалу в елітарному середовищі. Тоді як саме людський капітал є чи не єдиним ресурсом, що здатний, в умовах домінування інформаційної економіки, забезпечити дивергентність соціально-економічного мислення, а не його лінійність та стандартизацію.

Трансформація змістів економічної ментальності українців вимагає розвитку саме дивергентної, багатовимірної логіки обґрунтування соціально-економічних рішень. Йдеться про розвиток нелінійного мислення, що, в свою чергу, потребує максимального задіявання інтелектуального капіталу, а відповідно, і попереднього створення умов для його формування – фінансування освітнього сектора та стимуляції ефективної трансформації освітніх програм з економіки. Адже забезпечення розвитку такого ресурсу як інтелектуальний капітал вимагає принципового перегляду стандартів освіти в цілому – як початкової, так і вищої – оскільки домінування стереотипів лінійного мислення у постнекласичну епоху не дозволяє нам ефективно орієнтуватися у соціально-економічному просторі Постмодерну, а отже і розуміти та використовувати весь спектр його економічних можливостей.

Формування ж соціально-конструктивного економічного світогляду у межах ментальності пасивно налаштованого соціуму є досить складним історично значимим завданням, яке вимагає максимального нарощування як теоретичного, так і соціально-практичного потенціалів у сфері освіти та інтелектуального капіталу. У даному аспекті варто взяти до уваги висновки українського аналітика С. Дацюка стосовно того, що задля досягнення конвенції у середовищі української еліти, необхідна спільна культурна ідентифікація [див. 104]. Однак, на наш погляд, враховуючи ту культурну неоднорідність, яку

демонструє наша еліта, варто дещо уточнити вектори застосовності даної ідеї. Тому варто зосередити увагу саме на потребі досягнення єдності у розвитку економічної культури еліти та суспільства.

Зокрема, з приводу ідеї прямого запозичення інтелектуального капіталу та заснованого на ньому економічного досвіду вже згадуваний нами російський дослідник О. Соловйов відзначає, що у нинішній ситуації світової кризи капіталізму «держава загального добробуту» все ще залишається цілком соціального прогресу більшості цивілізованих країн, хоча моделі економічного управління найуспішніших у цьому відношенні держав – Швеції, Норвегії, Ліхтенштейна, Монако, Швейцарії, Нової Зеландії – з причини своєрідності їхніх економічних або природних умов не можуть бути взірцевими для інших [див. 286, с. 22]. Відповідно, єдино ефективним рішенням може бути лише випрацювання власної моделі економічного управління.

Розвиток сучасної світ-системи у напрямі формування нової глобальної конфігурації світової економіки, виводить на один із перших планів азійську економіку з її лідером-Китаєм, соціально-економічна стратегія якого привертає до себе особливу увагу багатьох провідних економістів сучасності. Якщо уважно придивитися, то феномен Китаю якраз і зобов'язаний своїй актуалізації вдалому, свідомому вибору економічної ідеології та відповідної їй стратегії, тобто вибору на користь національних економічних інтересів власної країни на противагу сліпому слідуванню іноземній економічній ідеології.

Особливо слід зважити на те, що саме під егідою «переймання досвіду» господарювання у Сполучених Штатах, політична еліта країни зробила ставку на інтелектуальний капітал, як провідний чинник трансформації суспільства, використавши економічно несприятливі обставини для розвитку власного соціально-економічного потенціалу, вдало розігравши на глобальній шахівниці власну стратегію, яка не підлягає повномасштабному відтворенню, як і жодна інша. Інша справа, що вона має і досить суттєві недоліки у сфері екологічної безпеки і тому не є надто далекоглядною, адже сьогодні саме екологічний

чинник, з об'єктивних причин, стає першочерговим для врахування в економічних стратегіях.

Глобалізаційні чинники сучасної світ-системи, за рахунок її кризовості, формують біфуркаційний простір у сфері культурного, економічного та політичного самовизначення держав. У такий спосіб, специфіка нашого історичного часу створює унікальну точку перетину історичних траєкторій, що створюють умови для соціально-продуктивного вибору суспільства. Однак, важливою умовою для ефективного відгуку на цей історичний виклик є, перш за все, наявність активного, неконформного економічного світогляду суспільства. При цьому варто враховувати, що суттєві переваги самобутньої економічної ідеології полягають у формуванні самодостатнього, економічно потужного та політично свідомого суспільства на основі активного залучення інтелектуального капіталу.

Не дивлячись на всі складності досягнення такої цілі в нашому суспільстві, варто визнати, що протягом років незалежності пострадянських республік певний досвід становлення активної життєвої позиції тією чи іншою мірою демонструвався. Саме цей факт дає можливість сподіватися у майбутньому не на сліпу інтерналізацію досвіду розвитку економічної культури іноземних країн, а на залучення соціально-креативного потенціалу суспільної еліти – як у сфері економіки, так і політики – та екстерналізації підходів до формування національних відгуків на глобалізаційні виклики.

Згадаємо також, що з позицій феноменологічного аналізу конституювання соціально-економічної реальності нового типу передбачає не лише інституціоналізацію та легітимацію провідної економічної ідеології, але і попередню методологічну редукцію у сфері економічної свідомості. У нашому випадку це, перш за все, «винесення за дужки» неоліберальної економічної ідеології, яка претендує сьогодні на роль найбільш обґрунтованої економічної доктрини.

Таким чином, саме «чиста» економічна свідомість з її трансцендентальними структурами має розглядатися у якості основного інструменту конституювання

економічної стратегії сучасного українського суспільства. Однак, на відміну від класичної феноменології, феноменологія економічної свідомості має спиратись на неповну редукцію. Ми можемо редукувати економічні ідеології, але не можемо редукувати знання щодо сутності економічних процесів та знання основних принципів різноманітних економічних теорій. Адже саме ці знання будуть виступати у якості трансцендентальної основи конституювання соціально-креативної стратегії економічного поступу. При цьому ми можемо в повному обсязі задіювати альтернативні, так звані «маргінальні» економічні теорії, за умови доведення їх соціально-практичної ефективності.

Для формування обґрунтованих засад самодостатнього економічного розвитку української нації, на наш погляд, варто не лише переглянути теоретичні положення неолібералізму у скептично-критичному аспекті, але і звернутися до аналізу економічної свідомості українського соціуму у контексті традиційних засад його економічного життєсвіту та ментальних особливостей. Йдеться про визначення напрямів конституювання продуктивної стратегії соціально-економічного розвитку та відповідної економічної ідеології, а не про репродуктивне впровадження опосередкованих досвідом іншої економічної культури ідеологем.

Феноменологічна філософія, як відомо, неодноразово наголошувала на тому, що знання і досвід є принципово неспівставними категоріями. Адже дійсно, досвід, в тому числі і соціально-економічний, передбачає свідому активність у пошуці потрібного знання, формування власного розуміння, тоді як доцільність застосування знання, запозиченого з чужого соціального досвіду безвідносно до конкретно-історичної ситуації, не є аподиктичною і може виявитись досить неоднозначною.

Якщо застосувати цей принцип до економічної свідомості, відразу стане зрозумілою недосконалість та антифеноменологічність ідеї «кінця історії», адже з позицій феноменології, саморефлексія в принципі не може завершитись на рівні окреслення засад «універсальних» соціальних структур, що особливо вдало вдалося продемонструвати представниками феноменологічної соціології. Разом з

тим, у межах українського соціуму саме у якості такого «універсального» знання продовжує функціонувати економічна ідеологія неолібералізму, яка нівелює безпосередні перспективи досвіду економічної свідомості самого українського суспільства і занурює його у «потік історії», не сприяючи його самодостатньому економічному розвитку. Цей момент є принциповим ще й тому, що конституює принципово різні перспективи міжкультурної комунікації.

Пошук соціально-економічних теорій поза власним, національно орієнтованим досвідом може, на наш погляд, бути продуктивним виключно з позицій критичного аналізу їхнього змісту, а отже припустимий тільки у вимірі їх часткового використання, а не повного калькування, яке по суті своїй суперечить канонам науковості. Адже, як відзначав Г. Шпет, знання не є досвідом, а є критикою досвіду. Саме тому у контексті наукового підходу до формування стратегії продуктивного розвитку суспільства варто звернути особливу увагу на формування власного бачення перспектив соціально-економічного розвитку. Адже соціально-економічний досвід іншої культури, у даному контексті, постає у якості своєрідних «ідолів площі» як непродуктивного стилю мислення, описаного Ф. Беконом. Тоді як формування власного, самоконститууючого економічного досвіду, який би не суперечив ментальним цінностям суспільства, здатне створити перспективу подолання таких «ідолів» мислення.

Відповідно, співвідношення «ідолів» та «ідеалів» у структурі економічного світогляду сучасних націй, на наш погляд, являє собою досить продуктивний і перспективний пласт філософсько-економічного аналізу. Зокрема на сучасному етапі розвитку нашому суспільству характерний досить механічний стиль мислення, орієнтований не стільки на ідеали, скільки на «ідоли». Така світоглядна позиція, крізь призму творчої спадщини вже згадуваного нами Е. Ільєнкова, досить гармонійно пов'язується з добою позитивістської філософії. Остання, на думку філософа, здійснила відчутний вплив на розвиток європейської цивілізації у сфері точності та однозначності машинного мислення [див. 133, с. 23], без врахування евристичного потенціалу внутрішніх протиріч у розвитку знання.

Саме тому, на наш погляд, глобальні перспективи соціально-економічного розвитку національних економік сприймаються на пострадянському просторі не у якості динамічного протиріччя, яке вимагає пошуку точки опору для балансу, а саме у якості однобічного визначення переваг глобалізму. У результаті нівелюється національна складова економічного життєвіту суспільства, внаслідок чого втрачається важлива структурна складова національної ідентичності. В умовах же подібного ставлення до перспектив розвитку національної економіки, світова економічна криза стає вторинним подразником для суспільства, яке перманентно перебуває у стані внутрішніх економічних криз. Це має спонукати нас до відповідних висновків щодо причин структурних криз у суспільному житті та тих інформаційних векторів, які могли б їм запобігати, чи принаймні, пом'якшувати їхні наслідки.

Суттєвим чинником продуктивного, некризового економічного мислення, на наш погляд, має стати усвідомлення того, що ідеал неможливо задати людині чи суспільству у якості готової схеми, зовнішньої міри чи еталону [див. 133, с. 64]. Більше того, з точки зору Е. Ільєнкова, ідеал не може полягати у позбавленій будь-яких протиріч, абсолютній тотожності або єдності свідомості та волі усіх нечисленних індивідів, адже такий ідеал є смертю духу [див. 133, с. 108]. У контексті філософсько-економічних ідей мислителя варто також звернути особливу увагу і на передчуття «симуляційного» майбутнього сучасної йому цивілізації.

Як не дивно, ідея «симулякру», введена у науковий вжиток Ж. Батаєм та розвинена Ж. Бодрійяром, латентно присутня і у Е. Ільєнкова. Дослідник наголошував, що допоки ставлення людини до людини «опосередковується» і встановлюється через «вільний» ринок, через гру ринкових цін, до тих пір у світі буде панувати недолугий принцип «виробництва заради виробництва», а жива людина буде виконувати незавидну роль деталі цього виробництва [див. 133, с. 40].

Саме такими результатами увінчуються на сьогодні необдумані механічні «вирішення» соціально значимих проблем. Подібні «рішення» трансформують

«ідеали» як *продуктивні* ідеї у «ідоли» як *репродуктивні взірці*. Це досить красномовно репрезентується сьогодні у вимірі «ідолу» вестернізації. Сучасні дослідження сутнісних вимірів та специфіки глобалізації, як ми вже наголошували, засвідчують неоднозначність цього процесу і вказують на його самосуперечливість.

Зокрема У. Бек наголошує на утопічному характері світової спільноти сучасного зразку [див. 24, с. 55]. Таку спільноту він аналізує у якості так званої «солідарності страху» перед потенціалом саморуйнування цивілізації. Саме такий тип суспільства він і вважає «суспільством ризику», для якого характерна принципова невпевненість і, відповідним чином висвітлює взаємодію людини з об'єктивним світом. На наш погляд, у даному контексті актуалізується питання щодо можливостей постання світової спільноти у якості більш рівноправної та більш досконалої структури. Однак, як засвідчує сучасна соціальна практика, глобалізаційні тенденції на разі все ще демонструють схильність до її поглиблення.

Досить скептично, як ми вже зазначали, змальовує перспективи глобалізації у сучасному її вигляді і І. Валлерстайн, наголошуючи, що не може бути такого явища як глобальна культура [див. 47]. Зокрема дослідник наголошує, що різні проголошувані універсальні істини являють собою не більше ніж локальні ідеології, а сучасна світова система виникла в одній із частин планети у шістнадцятому столітті, розповсюдилася до такої міри, що змогла включити в свою орбіту всю територію земного шару, і сьогодні досягла структурної кризи, у контексті розгортання якої вона трансформується у дещо принципово нове порівняно з системою капіталістичної світ-економіки, якою вона була раніше [див. 47].

Принципово важливо наголосити ще і на тому, що І. Валлерстайн так само веде мову про біфуркативність, доленосність цивілізаційного вибору у теперішній момент історії, оскільки глобальна світ-система вступила у фазу затяжної економічної і, як наслідок, політичної і соціальної кризи. Ця криза, по суті своїй, є біфуркативною, оскільки найменший імпульс у цій точці може спричинити

значущі наслідки, а перетворення можуть здійснюватися у радикально різних напрямках. Все залежить від активності сил, які візьмуть на себе соціальну ініціативу та від програми їхніх дій [див. 99].

Для того, щоб перетворення були дійсно ефективними, варто орієнтуватися на пошук відмінної від вже існуючих економічних стратегій національного поступу. В цьому ключі варто згадати і філософську спадщину Геракліта Ефеського, якому належить вислів *«мудре від усього відокремлене»*. Із даного аспекту у судженнях грецького філософа виводиться плюралістична природа мудрості як така, що передбачає принципову неможливість абсолютизації будь-яких концепцій та теорій. А це закономірно вимагає перманентного активного пошуку нових перспектив у розв'язанні значимих для людини та суспільства проблем, адже *«на того, хто входить в одну і ту ж саму ріку, течуть все нові і нові води»* [див. 78].

Тоді як наздоганяючий розвиток саме тому і є непродуктивним, оскільки він орієнтується на повторення одних і тих самих перспектив при *«входженні у одну й ту ж ріку»*. Фактично, у зазначеному фрагменті, за умови уважного його аналізу, можна углядіти навіть феноменологічну складову, що розкривається у акцентуації уваги на відмінності мудрого від усього попередньо відомого, тобто на потребі конституювання мудрості у внутрішньому досвіді власної свідомості, у нашому випадку, у досвіді національної економічної свідомості.

Це, у свою чергу, потребує формування та обґрунтування нового аналітичного методу, принаймні для дослідження сучасних економічних реалій, зокрема такої крайньої форми соціального атомізму як фінансова цивілізація, що претендує на глобальний вплив та активно його реалізовує. Адже надмірне захоплення соціальною метафізикою – а особливо метафізикою фінансизму – якраз призводить до *«втрати суб'єкта»*. Залучення ж феноменологічного методу у соціально-економічний контекст, навпаки, сприяє врівноваженню суб'єктивного та об'єктивного чинників соціальної взаємодії, оскільки життєвий світ не є універсальним утворенням духу, феноменологія наголошує на плюралізмові

життєвих світів, у нашому випадку – плюралізмові національних економічних культур.

Метафізичне розуміння економіки концентрується, у такий спосіб, на первинності *об'єктивного*, а феноменологічне – на первинності *суб'єктивного* аспектів реальності. Разом з тим, тільки щодо вільного від метафізики суб'єкта знаходить підтвердження діагноз Ф. Ніцше щодо «волі до влади» [див. 281, с. 349], тоді як так зване метафізично обґрунтоване «об'єктивне знання» має характер зброї [див. 281, с. 352]. Тому цілком закономірним наслідком метафізики економічного неолібералізму стає глобальна інформаційна війна і характерний їй цинізм як «філософська сигнатура сучасності» [див. 281, с. 358]. Часткове врівноваження діалектики суб'єктивне/об'єктивне на глобальному рівні стає можливим, на наш погляд, у контексті повернення саме до розробки теорій нації.

Важливим показником світоглядного колапсу неоліберальної стратегії глобалізації є те, що в умовах економічної кризи опинилися всі сучасні країни, як розвинені, так і ті, що розвиваються. Версія ж щодо циклічної природи цієї кризи, як нібито цілком закономірного явища у розвитку капіталістичної економіки, у багатьох економістів викликає досить обґрунтовані сумніви. Адже, як відзначає, наприклад, сучасний американський аналітик Джон Молдін, фінансова криза все ще не завершилась, змістився лише її епіцентр – з покупців не рухомості на банки, з банків на уряди. І кожна країна мусить, згідно такої логіки, самостійно визначати свої пріоритети та шлях подолання ситуації, що склалася [див. 219].

Більше того, аналітичні «передбачення» такої кризи можна знайти вже у деяких розвідках наприкінці минулого століття. Зокрема М. Продум писав, що криза, яка охопила як Україну, так і весь світ, виникла тому, що стара система організації суспільства вичерпала свої життєві сили і потребує заміни на нову, якісно іншу систему. Оскільки його дослідження датується кінцем 90-х років минулого століття, йшлося про те, що «у розвинутих країнах Заходу криза поки що зачепила тільки духовну сторону життя, тому її симптоми помічають далеко не всі» [254, с. 94]. Але сьогодні ця криза дала про себе знати вже на всіх рівнях

соціокультурного буття, а повноцінних альтернативних концепцій, здатних її усунути та запровадити ефективні тенденції світоглядних трансформацій, досі не сформовано.

Відповідно, непродуктивність «homo oeconomicus», особливо в українському її варіанті, а саме як моделі людини, яка прагне сьогочасної вигоди, ігноруючи тривалу перспективу, вже ні в кого не викликає сумнівів. Більше того, абсолютизація фінансово-споживчої моделі спричинила остаточне завершення процесу становлення так званої «одновимірної людини». Тому потреба суттєвих трансформацій аксіологічного підґрунтя економічної діяльності суб'єкта соціальної дії та парадигми економічного мислення в цілому стає необхідною умовою подальшого розвитку нашого суспільства, що, у свою чергу, потребує створення принципово нових соціально-економічних стратегій.

Україна ж в цих умовах все ще продовжує залишатися ресурсним додатком глобальної економічної системи сучасного зразку. Деякі економісти навіть ведуть мову про перетворення нашої країни на сировинного донора Китаю та на ринок збуту китайських товарів з високою доданою вартістю [див. 151]. І це незважаючи на те, що непродуктивне використання національного капіталу більшістю дослідників вважається пограбуванням наступних поколінь, адже капітал національної мудрості є сьогодні навіть більш важливим, ніж капітал фізичної національної міці [див. 341, с. 166]. Відповідно, саме креативний потенціал, а отже і інтелектуальний капітал стає сьогодні єдиною основою якісного перетворення економічної дійсності, але лише за умови його дійсно креативного, а не фінансово-спекуляційного застосування.

В іншому випадку всі показники розвитку віртуально-фінансових вимірів економіки свідчать про досить невтішні перспективи подальшого поступу сучасної глобалізаційної стратегії в цілому та національних стратегій зокрема. Саме тому подолання транзитивних характеристик сучасного українського суспільства вимагає від нас формування чіткої аксіологічної парадигми економічного та політичного поступу, котрий має орієнтуватись не на *взірці*

кризової цивілізації, а формувати власні креативні тенденції соціально-економічного прогресу.

У такий спосіб, дійсно продумана стратегія соціально-економічного розвитку, у жодному разі, не може означати наслідування запропонованих ззовні напрямів економічного поступу, на кшталт поширення симулякрів фінансизму чи наслідування східно-азійських сценаріїв економічного розвитку. Адже прагнення досягти швидких позитивних зрушень шляхом звичайного запозичення західного досвіду призвело лише до поглиблення кризових явищ та процесів. На наш погляд, наслідування східних взірців є не менш ризикованим, ніж західних, адже запозичення досвіду, реалізованого в інших геоекономічних умовах і неадаптованого до наших власних умов та потреб, є недалекоглядним.

Сучасна ситуація ставить перед нами потребу якісного повороту у сфері стратегічного осмислення соціально-економічного розвитку, а точніше якраз потребу формування такої стратегії, котра дозволить системно обґрунтувати усі вектори розвитку українського суспільства у напрямі їх ефективізації. На сьогодні українське суспільство все ще перебуває у біфуркативній площині, усвідомлення якої вимагає здійснення якісно нового аксіологічного вибору. Історично наша країна досить часто опинялась у подібній біфуркативній площині і, чи то завдячуючи геополітичній, чи ментальній специфіці, чи обом одночасно, але такі парадигмальні зміни набули циклічного характеру. Боротьба за ефективність суспільства на всіх рівнях його життєдіяльності продовжується і сьогодні.

Ситуація «замкненого кола» на світоглядному рівні не дає нам поки що можливості сформувати чіткої виваженої стратегії соціально-економічного розвитку, адже у суспільстві немає порозуміння стосовно аксіологічної складової майбутнього соціального поступу. Суттєву роль відіграє тут якраз відсутність вже згадуваної нами вторинної національної ідентичності, що притаманна розвиненим поліетнічним суспільствам. У такій ситуації звертатися до історичного досвіду країни не має особливого сенсу, оскільки саме останній значною мірою і спричиняє цей «рух по колу» від внутрішньо неорганізованої самостійності до її

поступової втрати як цілком закономірного наслідку відсутності продуктивної економічної та політичної ідеології.

Філософська рефлексія цих процесів спонукає нас до усвідомлення потреби трансформації аксіологічних настанов суб'єкта соціально-економічної дії, що все ще налаштований сьогодні на «стратегію» наздоганяючого розвитку. У цьому відношенні варто зважити, що у багатьох сучасних розвинених країнах економічна наука наполягає на потребі формування *своєрідної теорії відносності для економіки*, оскільки стандартні моделі далеко не завжди спроможні пояснити деякі суттєві феномени, в тому числі і недостатню дієвість впровадження у соціальний простір принципів жорсткої конкуренції, адже остання не завжди створює очікувані результати [див. 269].

Відповідно, економічні виміри націотворення передбачають, перш за все, віднаходження відправних точок росту нових цінностей в економіці. Саме такий підхід дозволить, на наш погляд, визначити і шлях подолання кризи та формування більш ефективної, ніж ми маємо сьогодні, посткризової стратегії розвитку. Однак, визначення аксіологічного підґрунтя ефективного соціально-економічного поступу не є легким завданням і вимагає не лише досить суттєвих структурних досліджень, котрих на сьогодні вже вистачає, але і вміння ефективно втілювати їхні результати на практиці.

Ще одним аргументом на користь нашої позиції є той факт, згідно якого сучасні цивілізаційні тенденції засвідчують, що засади сучасного глобалізму у економічному контексті все більше прямують до свого спростування, підтверджуючи діалектичну природу цивілізаційного розвитку. Постійна боротьба за геополітичний вплив між різними глобалізаційними «сценаріями» – найбільш потужні серед яких на сьогоднішній день американський та китайський – формує чіткі національно-орієнтовані вектори глобалізаційних тенденцій, вкотре вказуючи на штучність даного процесу, реалізація якого, перш за все, передбачає в якості результату глобальну економічну ієрархію.

Однак, для нас на даному етапі соціального поступу, важливо зважити, що жодна країна неспроможна стати успішною на світовій економічній – а отже і

політичній – арені, не сформувавши попередньо чітко окресленої системи національних цінностей та пріоритетів у даних сферах соціального життя. Відповідно, сучасна Україна, у контексті розвитку процесів націотворення, має максимально залучати інтелектуальний та соціальний капітали до формування принципово нової, *інноваційної моделі економіки*, придатної для реалізації на рівні соціально значимих настанов сучасного українського суспільства. Йдеться про формування інтелектуально обґрунтованої ціннісно-нормативної стратегії соціально-економічного поступу, яку на часі необхідно визначати засобами синергійного аналізу як з боку фахівців-економістів та екологів, так і аналітиків у сфері економічної психології, а також представників відповідних відгалужень соціологічних та філософських досліджень.

Власне, як бачимо, процес націотворення вимагає трансформації усіх рівнів соціального буття. Тоді як саме економічні підвалини формування єдиної самодостатньої нації потребують, перш за все, чіткого окреслення аксіологічних орієнтирів соціально-економічного поступу, як рушійної сили конструктивних змін у суспільстві. Такий підхід, у свою чергу, передбачає відмову від будь-яких зовнішніх моделей та стандартів на кшталт концепції «кінця історії» і відповідних їй соціально-практичних наслідків та формування цілком самодостатньої концептуальної, стратегічно орієнтованої позиції, яка враховуватиме переваги геоекономічної ситуації країни, уможливаючи, у такий спосіб, *становлення соціально-економічної ідентичності українців*.

Відсутність соціально орієнтованої стратегії та неспівпадіння економічних інтересів суб'єктів політичної діяльності з інтересами суспільства в цілому, спонукає нас до усвідомлення потреби цілої низки аксіологічних зрушень. У вимірі філософсько-економічного аналізу сучасних тенденцій розвитку українського суспільства залишається актуальною відсутність на рівні соціального менеджменту цілісного *розуміння механізмів ефективного розвитку соціальної системи*. Неefективність такої форми управління, яка не демонструє розуміння єдності економічного інтересу суспільства як цілого з економічними

інтересами його громадян, має бути трансформована у принципово нові форми управління, котрі будуть більш ефективними для держави.

Свого часу посттоталітарні суспільства, перебуваючи у стані соціальної анемії, в тому числі і в силу особливостей власного менталітету, сприйняли неоліберальну ідеологію у якості зручної альтернативи для заповнення вивільненої ідеологічної ніші. У суспільствах посттоталітарного типу сформувався попит на неоліберальну ідеологію як своєрідну «просвітницьку» доктрину. Тоді як, за П. Слотердайком, будь-яка просвітницька утопія сама по собі є досить цинічною, адже по суті, вимагає підміни ідей інтересами і навпаки. Саме в цій тезі, на думку П. Слотердайка, можна уледіти основоположну ідею «кінця історії», втілення якої на практиці почалось у останній третині ХХ століття.

Цинічний розум як атрибутивна риса кінця минулого століття сприяв підміні продуктивних економічних ідей інтересами окремих соціальних прошарків та господарських структур. Як наслідок, відбулося нівелювання національної самобутності економічного мислення в умовах конформістської позиції щодо неоліберальної економічної ідеології. Тривала відсутність державницького підходу до організації економічного простору країни та економічна і політична безвідповідальність завели нас у над складну ситуацію, подолання якої вимагає суттєвих зрушень у структурі формування соціально значимих рішень. Але вагомою перепорою до усвідомлення цієї істини стає фінансовий егоцентризм нових посттоталітарних «еліт», що нівелюють прояви національно орієнтованої «волі до влади» серед громадянського суспільства.

Відповідно, закономірним результатом тривалого періоду конформізму та пасивності у сфері реалізації соціально значимих економічних рішень пострадянських суспільств, стають соціально-політичні обставини, що спонукають їх до виконання ролі сировинних додатків у структурі глобальної економічної системи. З точки зору соціальних перспектив подальшого розвитку такої ситуації актуалізується потреба переоцінки тих ідеологічних конструкцій та цінностей, що були запозичені з чужого економічного досвіду та відповідного

соціокультурного середовища, а також формування нової національно орієнтованої економічної ідеології суспільства та відповідних їй економічних міфів, але не симулякрів.

Осмислення та деконструкція домінуючої сьогодні у глобальних масштабах економічної ідеології, поступово наштовхує нас до усвідомлення переваг втілення у соціокультурному середовищі національно орієнтованого економічного мислення, що вимагає формування нового типу людини як представника альтернативної по відношенню до неолібералізму системи цінностей – як соціально-економічних, так і політичних. Обґрунтування альтернативних неолібералізові економічних ідеологій сьогодні найбільш гостро актуалізується у контексті необхідності визначення *продуктивних, а не репродуктивних* шляхів суспільного розвитку, що неможливо без відповідної трансформації економічного світогляду.

Такий підхід вимагає, перш за все, відмови від ліберальних перспектив як ідеологічного прикриття економічного тиску [див. 359, с. 265] та формування умов для ефективних відгуків на виклики глобалізму. Як влучно відзначає Ха-Джун Чанг, у економіці не існує єдино вірної відповіді [див. 331, с. 9]. Тому мусимо визнати, що формування креативної, неповторної національно орієнтованої моделі економічного поступу в умовах глобалізаційних процесів для сучасної української держави є більш ніж нагальною політичною потребою. Адже, як відомо, ефективність політичних процесів напряду залежить від ефективності процесів економічних і навпаки.

Саме тому сучасній економічній еліті варто зважити на пораду американського аналітика Ха-Джун Чанга щодо необхідності вивчати різні типи економічних суджень та розвивати критичне мислення та здатність розуміти який саме підхід буде найбільш розумним у конкретних економічних обставинах, в світлі визначених моральних цінностей та політичних цілей [див. 331, с. 10]. Так само Ха-Джун Чанг робить наголос і на надзвичайній важливості сфери виробництва, тобто реального виробничого сектора, а не тільки споживання та обміну. Дослідник наголошує, що саме зміни у сфері виробництва виявляються

найбільш потужними джерелами соціальних перетворень. Закономірним висновком автора стає акцент на тому, що економісти мають приділяти набагато більше уваги виробництву, ніж приділяють сьогодні [див. 331, с. 21]. Схожу тезу проголошує і сучасний український дослідник О. Геращенко, наполягаючи, що саме виробництво, а не фінанси є ключовим елементом розвитку економіки [див. 79, с. 69].

Ведучи мову про актуалізацію саме економічного, а не суто фінансового підходу до аналізу процесів становлення національної ідентичності, варто навести ще один важливий аргумент, до якого звертаються дослідники сутнісних трансформацій пізнього капіталізму Олександр Бард та Ян Зодерквіст. А саме йдеться про зміну основних чинників та критеріїв аналізу соціального середовища, котрі є знаковими для постулювання трансформаційних тенденцій сучасності. Зокрема, у сучасних умовах відбувається досить суттєва трансформація урбаністичного середовища. Важливо звернути увагу на особливий статус міста та його господарських функцій в умовах глобальних економічних трансформацій: значення столиць зменшується, тоді як метрополії з їх процвітаючими «банками знань», їх динамічністю та здатністю створювати безмежні альянси, стають прототипом урбаністичного ідеалу нової епохи [див. 16].

Таким чином, феномен столиці як міста, що виконує здебільшого політичні та, в разі необхідності, військові функції, поступається впливом феномену метрополії, перевагою котрої є динамічний розвиток культури та швидке зростання економічного сектора у всіх його відгалуженнях. При цьому конкуренція між метрополіями змушує столицю позбуватися своїх обов'язків у «відчайдушній спробі самій перетворитися на метрополію», результатом чого стає «щось на кшталт глобальної перебудови націоналізму» [див. 16].

Подібна трансформація урбаністичної культури є показником відповідних трансформацій національної свідомості та структур національної держави, а отже і економічної культури сучасних націй. Така ситуація є яскравою демонстрацією значного збільшення ролі та міри продуктивності економічних чинників у

розвитку та управлінні сучасним соціальним простором. Зазначена тенденція демонструє, на наш погляд, доцільність та актуальність трансформації соціально-економічного простору сучасної національної держави у напрямі формування та затвердження саме економічної теорії нації як провідної моделі розвитку суспільств.

Важливим аспектом досягнення цієї цілі є, на наш погляд, формування відповідного рівня комунікативної компетентності суспільств у вимірі кроскультурної економічної комунікації. Так, за О. Зінов'євим, здатність до налагодження комунікативних зв'язків всередині групи та на зовнішньому рівні взаємопов'язані. Відповідно, рівень розвитку *комунікативної компетентності* всередині країни між політичними силами є показником його придатності для формування ефективних зовнішніх економічних та політичних відносин. Тоді як втрата здібності до ефективної комунікації всередині соціальної системи призводить, у такий спосіб, до її «*комунікативної смерті*» [див. термін введено у вжиток О. Зінов'євим] і на міжнародному рівні.

Тоді як в умовах впровадження комунікативної компетентності сучасної еліти сформувався своєрідний ефект стандартизації та асиміляції національної економічної культури за рахунок нав'язування непритаманного та внутрішньо невластивого їй стилю життя. Так, у сучасній науковій літературі, як ми бачили, пропонується більш ніж достатньо аргументів проти поширення неоліберальної ідеології як прямого наслідку непродуктивної економічної комунікації із західною цивілізацією та наслідку відмови від пошуку власного шляху розвитку. Одним із них є акцентування уваги на своєрідній тоталітарній сутності економічної ідеології неолібералізму у разі її конформної асиміляції, що розкривається на рівні економічної асиміляції, нав'язування стилю мислення, який руйнує культурні традиції національних країн і, відповідно, не сприяє конструктивному розвитку держав.

Формування ж комунікативно компетентного менталітету нації може стати «точкою зростання» самодостатньої економічної культури українського суспільства. Маємо визнати, що деякі зрушення у цьому напрямі вже відбулися.

Однак, така перспектива все ще потребує поступового формування і кристалізації надійного світоглядного підґрунтя для сприйняття якісно нової аксіологічної системи у сфері економічних рішень. Так, зокрема економічна ефективність «азійських тигрів», таких як Японія, Сінгапур та Південна Корея, демонструє креативну продуктивність національно орієнтованих моделей економіки, що, на відміну від України, керуються принципами стратегічної доцільності та реального економічного зростання, на противагу тактичним крокам щодо підлаштування економічної системи суспільства до неоліберальної доктрини, системне слідування котрій все ще притаманне нашому суспільству.

Отже, завершуючи виклад основних позицій щодо міри актуальності економічної теорії нації для сучасного українського суспільства, наголосимо на тих ключових позиціях, що вимагають від нас саме такого переосмислення ролі економічних процесів у формуванні національної ідентичності. Перш за все, сучасні стратегії глобалізму демонструють чіткі націоналістичні орієнтири в економіці і засвідчують їх стратегією глокалізаційного підходу до осмислення економічних процесів. Такий підхід є досить продуманим, діалектично вивіреном та логічно обґрунтованим.

Саме такий рівень осмислення сучасних викликів є дійсно продуктивним, на відміну від прямого запозичення чужої економічної ідеології на кшталт неолібералізму. Остання, лише у разі її креативного застосування та трансформації згідно національних економічних інтересів країни, здатна сформувати продуктивний результат. У разі ж свідомої відмови від активного конституювання унікальної гео економічної стратегії національного розвитку, ми з необхідністю опиняємося у ситуації соціально-економічного конформізму та фактично позиціонуємо свою національну економіку не як активного суб'єкта гри на глобальній шахівниці, але у якості об'єкта та сировинного приладку до більш креативно налаштованих економічних систем.

Висновки до другого розділу

Отже, аналіз перспектив формування економічної нації крізь призму соціокультурних процесів сучасності, дозволяє сформувати наступні висновки:

1. Неоліберальна економіка є системою економічних міфів, орієнтованих на обґрунтування дієвості та ефективності саме того типу економічних відносин, які Ф. Ліст назвав космополітичною економією. Глобальне розповсюдження такого типу економічної політики є доцільним лише для окремих суб'єктів сучасної світ-системи, тобто якщо для економічної системи країни-продуцента ці міфи є конструктивними, то їхній вплив на національні економіки інших країн є здебільшого деструктивним. Сформована неоліберальною доктриною економічна система має також власні структурні протиріччя, внаслідок чого перебуває сьогодні у затяжній кризі.

2. Одним з найбільш деструктивних міфів неолібералізму є уявлення про продуктивність фінансово орієнтованої економіки. Цей міф породжує своєрідний віртуальний світ економічного фінансизму, який за своїми структурно-функціональними особливостями принципово суперечить сутності класичного розуміння економічних процесів. Принципи організації фінансизму руйнують закономірний для ефективного розвитку соціально-економічного середовища колообіг фінансів, приріст яких мав би збільшувати купівельну спроможність менш забезпеченої частини населення. Тоді як у межах соціальної практики фінансизму спостерігається нарощування фінансової нерівності.

3. Економічні симулякри є вторинними по відношенню до економічних міфів конструктами та функціонують у якості економічної гіперреальності як системи шкідливих економічних міфів. Якщо економічний міф є амбівалентною сутністю і може виконувати значущі конструктивні функції для ефективного розвитку економічної системи, то симулякр створює здебільшого негативний резонанс, не надаючи потужних імпульсів до продуктивного розвитку соціальної системи у майбутній перспективі. Симулякр спричиняє подвійне викривлення реальності за рахунок посилення впливу деструктивних економічних міфів, їх

домінування над економічною реальністю. Економічні симуляції продукують своєрідну віртуальну економічну реальність, відриваючись від її об'єктивного змісту економічних процесів.

4. Саме у формі такого глобального симулякру функціонує сучасна «фінансова цивілізація», що являє собою не просто систему економічних міфів, але систему замкнених на собі «економічних» симулякрів. Феномен фінансової цивілізації сформовано вже як продукт економічної гіперреальності, що замкнула коло неефективних для національних держав економічних міфів. Одним із провідних деструктивних міфів, що сприяв замкненню такої «стрічки Мебіуса» є міф самодостатності фінансово орієнтованої економічної системи. Саме тому поняття «фінансової цивілізації» максимально точно відображає сутність цивілізаційних процесів сучасності, зокрема підміну цінностей гуманізму цінностями фінансизму.

5. Кризові явища фінансизму на сучасному етапі його розвитку переконливо засвідчують стратегічну непридатність довготривалого застосування такого підходу, адже фінанси є лише складовою частиною економічної системи, і не репрезентують економіку в цілому. Фінанси є вторинним, похідним елементом господарської системи, а не її основою, вони являють собою лише частину економічної системи як цілісної соціально орієнтованої структури. Тому, у разі абсолютизації стратегій монетаризму і розгляду фінансів у якості самодостатньої субстанції, втрачається цілісне бачення економічних процесів, результатом чого стають відповідні симуляційні наслідки у соціально-економічній практиці.

6. Наслідком соціально-економічного конформізму країн, що розвиваються, стає своєрідна економічна віра у доцільність та ефективність неоліберальної економічної ідеології з властивими їй монетаристськими стратегіями. Така віра спричиняє, у свою чергу, появу феномену, який ми назвали «релігією грошей». Саме такий оксюморон доречно, з нашої точки зору, вживати по відношенню до сучасних експлікацій еволюції того явища, яке Аристотель назвав хрематистикою, маючи на увазі згубні для суспільства стратегії накопичення фінансів та майна.

7. Національна економіка будь-якої країни, що бере на озброєння неоліберальну економічну ідеологію і не напрацьовує, на основі власного культурного капіталу, унікальної соціально-економічної стратегії, приречена на безпосередню залежність та регульованість з боку зовнішніх для неї економічних, точніше монетаристичних механізмів. Кризові явища сучасного фінансизму з необхідністю спонукають нас до осмислення нових стратегічних напрямів та формування унікальної соціально-економічної парадигми, що уможливить становлення українського суспільства як повноцінної сучасної нації, що здатна не лише до формування стратегії економічного зростання, але і до її успішної реалізації. Відповідно, переосмислення принципів кризової «космополітичної економії», особливо у вигляді сучасної «фінансономіки», на засадах ідей лістіанства з урахуванням тих конструктивних нюансів у здобутках сучасності, які можуть збагатити такий напрям міркувань, стає актуальною потребою сьогодення.

8. Глобально- та національно орієнтовані аспекти економічного мислення є діалектично обумовленими, тому їх доречно позиціонувати не у якості бінарної опозиції, яка передбачає взаємовиключність цих понять, а саме у вимірі їх взаємодоповненості. Адже толерація цінностей інших економічних культур не детермінує соціально-економічну пасивність та формування конформної економічної свідомості, оскільки така світоглядна настанова не може сприяти розвитку самобутньої економічної стратегії суспільства. Саме тому особливого значення набуває феномен глокалізму як своєрідний «третій шлях» між глобально та національно орієнтованим стратегічним розрахунком.

9. Сучасний світ демонструє достатню кількість прикладів національних економічних систем, у межах яких досить вдало застосовано ідею формування специфічної, креативно осмисленої економічної ідеології, яка є ефективною як на суто національному, так і на глобальному рівнях. Саме тому найбільш адекватним відгуком на виклики сучасної цивілізації є не нівелювання, а поглиблення національних економічних особливостей суспільств у напрямі формування унікальної гео економічної стратегії та врахування того факту, що

будь-яка економічна ідеологія вимагає свого оновлення у відповідності до вимог часу. Відповідно, продуктивний світогляд сучасного суспільства передбачає збалансовану концепцію взаємодії національних та глобальних економічних інтересів, а також формування на їх основі інноваційної моделі економіки.

РОЗДІЛ 3

НАЦІЄТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЕКОНОМІЧНОЇ СВІДОМОСТІ СУСПІЛЬСТВА ТА ОСНОВНІ ВЕКТОРИ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ

3.1. Інновативність нації як основний ресурс економічного прориву в умовах кризової цивілізації

Стабілізація перманентно кризової ситуації в економічній системі сучасної цивілізації та відсутність результатів у сфері її подолання стандартними, звичними для homo consumericus засобами, актуалізує ситуацію поступового усвідомлення потреби трансформації аксіологічних і структурних основ сучасної економіки. Відповідно, спектр можливих світоглядно-практичних альтернатив сучасної цивілізації залежатиме від соціально-аксіологічного вибору, що буде закладений в основу економічної стратегії на сучасному етапі. Тому виживання західного типу цивілізації в цілому залежить, на наш погляд, від удосконалення економічних стратегем засобами підсилення екологічних та духовно-моральних чинників.

Варто зокрема згадати, що постіндустріальна цивілізація у процесі свого економічно-фінансового становлення спричинила суттєвий деструктивний вплив на природне середовище, на чому сьогодні особливо наголошують екологи у контексті утвердження концепції сталого розвитку, як провідної у сфері екологічного доробку. Адже остання орієнтована на збереження та відновлення екосистеми, а не на подальше її пригноблення. Разом з тим, руйнівними стали не лише наслідки відповідного стилю економічної поведінки, але і сама постіндустріальна, знаннева економіка сформувала як конструктивні, так і деструктивні аспекти свого розвитку, зокрема йдеться про віртуалізацію соціально-економічного середовища.

Трансформація світоглядних настанов в економіці є досить складним завданням, адже цей процес вимагає суттєвих зусиль як з боку соціальних управлінців, так і кожного окремого громадянина. В цілому ситуація свідомого

переходу на нові аксіологічні засади у сфері економічного світогляду, за сучасних умов, є досить мало ймовірною. Перехід до нового стилю соціально-економічної поведінки скоріше може стати наслідком жорсткої необхідності, продиктованої об'єктивною реальністю, яка вже сьогодні у повній мірі відображає нерациональну природу «*homo economicus*» як людини, яка прагне сьогочасної вигоди, ігноруючи тривалу перспективу [див. 269]. Відповідно, фінансово орієнтований стиль економічного мислення, як ми вже продемонстрували, потребує свого системного переосмислення та переоцінки цінностей.

Світова економічна криза, з усіма її структурними наслідками, дійсно спонукає нас сьогодні до перегляду деяких ключових ідей та тенденцій у розвитку соціально-економічного простору. Адже не варто забувати, що важливим смисловим аспектом будь-якої кризи є усвідомлення того, що економічні спади створюють сприятливі умови для реформ і відродження [див. 347, с. 324], а реформи, за визначенням, передбачають інновативні ідеї та проекти. Тому одним із наріжних питань сучасності, у даному контексті, – як на рівні окремих націй, так і глобального простору в цілому – є питання теоретичних принципів та практичних засад таких реформ, реалізація котрих була б максимально ефективною.

З огляду на це, феномен інновативності потребує певного переосмислення, зокрема у вимірі його теоретичного та практичного зв'язку з інноваціями в економіці. Так, у сучасних наукових дослідженнях здебільшого йдеться саме про інновації як конкретний практичний результат діяльності в економічній сфері соціального життя. Тоді як, на наш погляд, такі дві категорії як *інновації та інновативність* варто чітко розрізняти. Адже, інновації являють собою практичний результат інновативності, а інновативність – це характерний індивіду або суспільству *стиль мислення*, що уможлиблює інновації у соціально-практичній сфері.

У даному контексті варто вести мову про інновації як окремі поодинокі випадки, а про інновативність як системне явище, як складову життєсвіту суспільства та як складову ментального коду, котра задає тенденцію не лише в

економічній діяльності, але й у всіх сферах життя та функціонує у якості своєрідного світоглядного орієнтиру суспільного поступу. Саме інновативність, як закріплений на рівні соціального характеру (термін Е. Фрома) стиль мислення, за визначенням, не може бути притаманною суспільству а пріорі, це завжди продукт виховання та освіти. Засоби та методи її ефективного формування є однією із наріжних проблем сучасності, а отже важливим практичним завданням сучасної філософії освіти.

Разом з тим, теоретичне обґрунтування такої потреби, на наш погляд, запропоновано вже у роботах Е. Фромма. Останній виокремлював п'ять типів соціального характеру – накопичувальний, рецептивний, експлуататорський, ринковий та творчий – кожен з яких мав свої особливі риси. Однак, лише останній, тобто творчий (або продуктивний) передбачає, за Е. Фромом, активне ставлення до дійсності та активну взаємодію і співтворчість. Власне, філософ усвідомлював, що саме такий тип соціального характеру у жодному суспільстві ніколи не був домінуючим і не був повноцінно розкритим у вимірі соціальної практики, а отже поставав у якості орієнтиру на майбутнє.

Сьогодні в умовах майбутніх для Е. Фромма, але актуальних для нас подій, коли ми переживаємо цілу череду економічних криз та колапсів – як глобальних, так і суто національних – свідомо трансформація соціального характеру саме в такому напрямі як формування інновативного, творчого соціального характеру стає важливим завданням нашої сучасності, особливо у сфері економічних процесів. Ця теза набуває більш актуального звучання, зважаючи, що у сфері сучасної глобальної економічної системи «криза знищила довіру до всіх рольових моделей» [347, с. 331], внаслідок чого цілком закономірно постає потреба розробки альтернативних стратегій соціального поступу.

Відповідно, пошук нового типу раціональності у соціально-економічному просторі стає одним з найбільш пріоритетних завдань сучасної соціально-філософської думки, адже системна криза західної цивілізації вимагає перегляду базисних засад свого розвитку та відповідних інноваційних зрушень, в тому числі і на рівні національних структур. Тому йдеться також і про потребу

трансформації соціальних характерів сучасних націй, особливо української, котра, незважаючи на роки незалежності, все ще не відбулася остаточно у якості повноцінного суб'єкта глобальної економіки.

Такий результат є, на наш погляд, в тому числі і продуктом фактичної відсутності повномасштабних інновацій у соціальному просторі. Адже, по суті, на деяких територіях нашої країни закріпився і продовжував відтворюватися той стиль життя, який був характерний для радянських часів і вже давно став чужорідним для більшості населення, в результаті чого ми отримали в цих регіонах підтримку негативних ціннісних настанов та політичних орієнтирів. Відповідно, відсутність інновативного підходу у сфері організації соціальних процесів та соціального управління в цілому, спричинила суттєві ускладнення як економічного, так і політичного характеру, що призвели в тому числі і до військової інтервенції Росії. Тому йдеться про потребу системних перетворень у свідомості нації як «згуртованої однорідної групи найвищого таксономічного порядку» [143, с. 678]. Саме у такому контексті варто говорити, на наш погляд, про суспільство як повноцінного суб'єкта глобалізаційних процесів, коли воно є самодостатньою нацією із відповідними цінностями та ідеями, що відображаються на рівні соціальної ідентичності громадян.

Відсутність чіткої вторинної ідентичності, котра не зводиться до суто етнічного походження, не є сприятливим соціально-психологічним чинником для ефективного розвитку соціального простору. І якщо ми не розуміємо цього в теорії, отримуємо складні та невідворотні результати на рівні соціальної практики. Вторинна національна ідентичність теж не є апріорною структурою і за визначенням не може нею бути. Це так само продукт виховання, освіти та національного стилю мислення, тобто інновативності та ефективності суспільства у сфері економіки та політики. Адже рівень успішності держави на міжнародній арені відіграє важливу роль у формуванні соціальної ідентичності її громадян.

Інновативний стиль мислення стає, у такий спосіб, актуальним для сучасних націй, що все ще перебувають у стані розвитку, як один із провідних ресурсів подолання відсталості від розвинених країн, тобто від економічних націй, що вже

відбулися у якості повноцінних суб'єктів глобалізації. До того ж ми вступаємо у настільки складний з точки зору соціально-економічного розвитку, етап, який американський дослідник Р. Шарма описав наступним чином: «сьогодні ні одна країна не може розраховувати на те, що вона буде рости сама по собі, захоплена попутними вітрами випадкових та щасливих глобальних обставин, як це було протягом останніх десяти років, адже доведеться самостійно забезпечувати та підтримувати свій прорив» [347, с. 335].

Тобто сучасна економічна криза поставила нації перед викликами, котрі вимагають максимально креативних відгуків, які не можуть бути звичайною комбінацією вже існуючих у сучасному континуумі ідей. А враховуючи схильність більшості пострадянських суспільств до соціальної мімікрії та наздоганяючого розвитку, варто також зважити, що рано чи пізно обов'язково настає момент, коли «все, що можна, вже запозичено і потрібно починати свій власний процес іновацій» [347, с. 40]. Аналізуючи такі іновації, Р. Шарма наголошує на ключовій ролі саме національних особливостей будь-якої економічної системи.

При цьому дослідник радить враховувати, що створення належних умов для швидкого зростання – це скоріше мистецтво, ніж наука, адже деякі найкрупніші «зірки» економічного зростання, такі як Китай, Південна Корея і Тайвань, встали на шлях успіху завдяки *нетрадиційним підходам*, що не мали нічого спільного зі звичними рецептами вільного ринку [див. 347, с. 334]. Саме тому продукування новаторських ідей актуальне сьогодні у вимірі підтримки та вдосконалення сильних сторін національної економічної системи, а також формування нових сегментів економічного зростання.

У контексті аналізу інноваційних можливостей сучасних пострадянських суспільств, вже згадуваний нами вітчизняний економіст В. Геєць наголошує, що для реалізації інноваційної спроможності суспільства, з урахуванням відомих прикладів країн, у яких зміни є інноваційними, однією з характерних ознак такого процесу є наявність національної інноваційної системи. Тоді як в Україні така система поки що не створена [див. 69, с. 77]. Власне, без соціально-філософського

аналізу економічних перспектив розвитку, досить складно вести мову про готовність країни до конструктивних інновацій та прийняття дійсно продуктивних, у конкретних соціально-політичних умовах, економічних рішень.

Інновативний потенціал нації може розкритися і у вимірі комбінування національного та глобального орієнтирів в економіці, а отже і в аспекті синтезу національного та глобального векторів економічного поступу. Тоді діалектична тріада *теза-антитеза-синтез* у контексті поступу економічних аспектів націоналізму дійсно набуває форми нація-глобалізація-глобалізована нація і демонструє способи ефективної взаємодії економічних інтересів національної, географічно-державної спільноти з економічними інтересами світової спільноти, вказуючи на можливості консенсусу та перспективи узгодження економічної стратегії в умовах кризових явищ глобального масштабу.

У даному аспекті, на наш погляд, варто звернутися і до деяких важливих чинників, що спричинили сучасну глобальну економічну кризу, котра по своїй суті є кризою комплексною. Адже вона є квінтесенцією кризи фінансової, екологічної та управлінської, причому дійсно в глобальних масштабах, а не лише національних. Як ми вже наголошували, тенденції розвитку сучасного постмодерного економічного світогляду здебільшого сконцентровані на «цінностях» консумеризму та відповідній моделі людини. Така ситуація засвідчує потребу ґрунтовної трансформації економічної аксіології та перегляду основних соціально-практичних настанов суб'єкта як носія свідомості «пізнього капіталізму».

Наслідком такого підходу стала системна криза сучасної західної цивілізації, що розкривається як на рівні економічної, так і екологічної, культурної та політичної діяльності, відображаючись на демографічному та духовно-аксіологічному аспектах соціального буття. Варто також зважити, що сучасна екологічна криза значною мірою спричинена саме ідеалізацією фінансового сектора економіки та забезпеченням відповідних еко-небезпечних економічних інтересів *homo consumericus* і транснаціональних корпорацій. За підрахунками екологів, за умов збереження діючих стандартів у сфері

виробництва та споживання, стан техногенної катастрофи цілком можливий вже за кілька десятиліть. При чому ризики реалізації такого сценарію залежать саме від цивілізаційного вибору сучасності [див. 378, с. 11]. Тому не дивно, що тенденції сучасного економічного поступу західної цивілізації все ще викликають досить обґрунтовані занепокоєння.

У такий спосіб, потреба трансформації сучасних економічних стратегій стає не просто результатом теоретизування у сфері переосмислення аксіологічних настанов економічної політики, але жорсткою зобов'язаною необхідністю, зважаючи на ті екологічні та кліматичні наслідки, що спричинені попередніми стратегемами економічної поведінки соціально відповідальних суб'єктів. Таким чином, сучасна західна цивілізація – зважаючи на її домінуючі позиції у глобалізаційних процесах – все ще потребує трансформації економічного менталітету, як тієї системи господарських приписів та настанов, що визначає напрями цивілізаційного поступу.

Саме тому трансформація домінуючої у сучасному українському суспільстві економічної аксіології має відбуватися не у напрямі слідування західним стандартам, які сьогодні вже відходять у минуле, а у напрямі, що сприятиме становленню інновативних підходів до організації соціальних процесів, а отже і подоланню залежності української економіки від зовнішньої кон'юнктури. Така орієнтація має сприяти формуванню умов для економічної стратегії, що спиратиметься на ідею *спільного блага*, як основної засади економічної ідеології суспільства.

Адже не дарма деякі дослідники визначають економіку саме як науку про поведінку людей та їхнє ставлення до економічних цінностей [див. 79, с. 92]. Відповідно, формування вторинної ідентичності об'єднаної української нації на засадах конструктивних економічних цінностей та інтересів можливе, на наш погляд, на основі становлення спільної соціально-економічної цілі на кшталт досягнення такого рівня, що відповідає змісту категорії «welfare state» (держава всезагального добробуту), яка характеризується високим рівнем розвитку національної економічної системи.

Відповідно, маємо вести мову про потребу формування новітньої концептуальної моделі антикризового розвитку як окремих націй, так і цивілізації в цілому. На наш погляд, з таких позицій логічним був би перегляд головних аксіологічних орієнтирів такого явища як глобальний фінансизм (монетаризм) у всіх векторах його розгортання. Тому йдеться про переосмислення пріоритетів економічного розвитку та подолання структурно-організаційної кризи економічного простору – як на рівні окремих націй, так і на рівні глобального економічного середовища в цілому. Мова йде про усвідомлення потреби формування більш ефективних економічних стратегій, що єднали б у собі конструктивний потенціал еко-безпечного економічного поступу і сприяли забезпеченню економічної та екологічної доцільності.

Що ж стосується домінуючого у сучасних суспільствах типу цінностей, то вже згадуваний нами О. Геращенко розподіляє їх на три типи, а саме: індивідуалістсько-конкурентні, групо-кооперативні та егалітарно-колективістські [див. 79, с. 108]. На наш погляд, найбільш продуктивним типом є саме групо-кооперативні суспільства, адже вони характеризуються кооперативною взаємодією у сфері бізнес-діяльності та проводять в життя таку ціннісну парадигму в економіці як «узгоджене вільне підприємництво» [79, с. 109].

Важливо, що останнє ґрунтується на пошуці консенсусу щодо реалізації загальнонаціональних цілей та пріоритетів. На наш погляд, узгоджені економічні зусилля такого типу засвідчують деяку спорідненість з ідеєю економічного солідаризму, про який свого часу вів мову український геополітик початку минулого століття – Ю. Липа. На сьогоднішній день в умовах домінування індивідуалістсько-конкурентних суспільств, з характерною їм парадигмою неузгодженого вільного підприємництва, такий підхід є досить новаторським, адже солідаристичні суспільства у сучасному світі є скоріше виключенням, ніж правилом.

Разом з тим, цілісне розуміння сутності соціально-економічних інновацій в умовах глобалізованого світу вимагає, на наш погляд, досягнення балансу раціонального та ірраціонального аспектів в економічному світогляді сучасної

людини. На рівні соціальної практики це дозволить досягти паритету економічного індивідуалізму та солідаризму. Адже постмодерна епоха, з її нівелюванням класичного раціоналізму, до певної міри здійснює підміну модерного культу раціональності культом ірраціоналізму. Саме тому ці дві світоглядні крайнощі, внаслідок свого поширення і на економічне середовище у формі фінансизму, спонукають нас до пошуку третьої, більш збалансованої світоглядної моделі у сфері розуміння сутності економічних процесів та систем.

До того ж, якого б високотехнологічного рівня розвитку не сягнула сучасна цивілізація, якщо людина залишатиметься на рівні суто інструментального мислення, прогрес, як це не парадоксально, буде досить складнодосяжним. Суттєвим проявом прогресу в сучасних умовах може стати лише формування *нового типу економічного мислення*, як основи будь-якого якісного прориву у суспільному житті. Такий підхід передбачає орієнтацію суб'єкта економічної діяльності як на етико-господарські чинники, так і на внутрішні морально усвідомлені максими соціально-економічної активності, тобто свідоме вдосконалення суспільних процесів, а не використання їхньої недосконалості у власних цілях.

У даному разі варто зважити і на потребу усвідомлення глибинних помилок суто матеріалістичного та фінансово орієнтованого тлумачення прогресу, як однобічного, суто раціоналістичного бачення сутності даного феномену. Адже вже один із класиків неоліберальної теорії економіки Л. фон Мізес зазначав, що такий нібито суто матеріальний феномен як виробництво є феноменом духовним, оскільки являє собою рішення розуму використовувати ті чи інші чинники у якості засобів досягнення цілей [див. 214, с. 134]. У такий спосіб, відкидання духовної складової економічних процесів є якраз засобом усунення прогресивних тенденцій у розвитку соціальної системи. Духовний вимір економічних процесів набуває особливого значення в умовах сучасних кризових явищ і постає у якості вагомого чинника, що дозволив би переорієнтувати ціннісні настанови як окремої особи, так і суспільства в цілому на усвідомлення потреби формування принципово нового соціального порядку.

Саме така світоглядна настанова дозволить, на наш погляд, вийти за межі смислової матриці неолібералізму як системи деструктивних міфів, шаблонів та алгоритмів сучасного владного дискурсу. Адже конституювання соціальної реальності у сучасних умовах детермінується здебільшого деструктивним економічним світоглядом, пріоритетність якого сконцентровано на хрематистиці та закономірних наслідках домінування суто матеріалістичного світогляду як на рівні національних суспільств, так і глобальних економічних структур.

В умовах економічної кризи це деструктивне явище прослідковується у вимірі приписування виключних «раціоналізаторських» сенсів фінансовій системі, що спричиняє здебільшого негативні процеси зі складними наслідками як для економіки, так і для екології. Адже настанови щодо збереження екології та економії ресурсів не є первинними для домінуючого у сучасному світі типу економічного суб'єкта. Основні інтереси останнього сконцентровано виключно у фінансовій сфері. Недарма у контексті європейської культури кінця XIX століття такої актуальності набула ніцшеанська теза про смерть бога. Сьогодні ми можемо наголосити, що у XX столітті у системі аксіологічних орієнтирів людства цю вакансію посіла фінансова система, що, за М. Гессом, постала у якості форми економічного відчуження та відчуженої форми спілкування.

Німецький філософ і політик М. Гесс важливий для нас ще й тим, що вживає у своїх дослідженнях поняття «органічного суспільства» як такого, що могло б вступити в життя лише завдяки максимальному розвитку всіх наших сил [див. 80]. Таке бачення спонукає нас і до осмислення феномену органічної економіки, що покликана сприяти повномірному розвитку особистості та збереженню екосистеми. Однак, стосовно сучасного стану як національних, так і глобальної економічної системи, більш доречним є інший вислів М. Гесса, згідно якого у процесі розвитку спілкування ми все ще перебуваємо у стані боротьби один з одним як одинаки та як роз'єднані індивіди, тоді як насправді наше життя полягає у єднанні або в кооперуванні наших зусиль [див. 80].

Відсутність такої кооперації у соціальному життєсвіті сучасності є одним із чинників, що зумовлюють розвиток деструктивних соціальних наслідків, які

негативно впливають і на окрему людину – як то зростання рівня девіантної поведінки – як неусвідомленої, так і свідомої, і на суспільство в цілому, сприяючи розвитку кризових явищ у всіх сферах суспільного життя. У такий спосіб, у соціальній площині виникає ситуація, коли «людина демонструє вже не цілісне життя в єдності духу та тіла, а якесь особливе існування, котре підкорюється ірраціональній фінансовій доцільності, яка випереджає певні реальні та усвідомлені спрямування» [135, с. 465]. Нераціональність такої доцільності крізь призму довгострокової перспективи стає все більш очевидною, але поки що не настільки, щоб забезпечити формування дещо більш духовно орієнтованого типу економічного мислення.

Варто також відзначити, що прерогатива усвідомлення важливості духовних аспектів економічного життя належить все таки східним суспільствам. Так, у дослідженнях деяких сучасних японських вчених у сфері філософії бізнесу з'являються акценти щодо того, що володіння матеріальними благами ні в якому разі не гарантує щастя, адже справжнє щастя приносить тільки духовне багатство. Тому бізнесмени також мають брати участь у творенні суспільства, що є багатим духовно та забезпеченим матеріально [див. 166, с. 17]. Як бачимо, головний акцент ставиться саме на духовному багатстві, у контексті ж матеріального його виміру застосовано термін «забезпеченість». Така тенденція знаходить певний відгук і в межах західної цивілізації, де поступово пропонуються стратегії формування «екокапіталізму» як продукту трансформації економічного мислення під впливом екологічних чинників [див. 323].

Як ми вже згадували, ще Аристотель у своїй «Політиці» наголошував, що багатство та наживання статку не є тотожними явищами [див. 10], тоді як сьогодні досить часто розмежування цих смислових акцентів на рівні масової свідомості майже відсутнє. Для наших умов актуальним залишається вислів німецького дослідника А. Швейцера про те, що сп'янілі прогресом теоретичного пізнання та практики, ми забули потурбуватися про прогрес духовності людини [див. 348, с. 234]. Саме у такий спосіб і сформувалося масове суспільство, сутнісні ознаки якого все більш чітко проявляють себе у межах сучасного

культурного декадансу, що не міг не відобразитись на економічній культурі суспільств. Як відзначав Х. Ортега-і-Гасет, масова людина позбавлена моралі, оскільки її суть у перманентному підкоренні чомусь [див. 239, с. 163].

У сучасних умовах така схильність до підкорення проявляється у відтворенні зразків неоліберальної ідеології на всіх рівнях суспільної життєдіяльності пострадянських суспільств. Разом з тим, подібна тенденція до мімікрії у сфері соціального розвитку сприяє поширенню та поглибленню у соціумі такого явища як відчуження – як економічного, так і психологічного. Подолання такої ситуації вимагає пошуку альтернативних, інновативних шляхів у сфері трансформації сучасних соціально-економічних систем. Зокрема у напрямі розвитку більш гармонійних принципів соціальної організації, більш близьких за змістовним наповненням до такого типу економіки, у межах якого присутній баланс матеріальної та духовної складової господарських процесів.

Зокрема представник російської релігійної філософії Сергій Булгаков наполягав, що духовний занепад рано чи пізно призводить і до господарського занепаду [див. 40, с. 247]. Відповідно до цього дослідник наголошував: «примножуй свої потреби, поки цього вимагає життя духу та людська гідність, але і вмій обмежувати їх, оскільки вона ж цього вимагає, – така формула, що вільна від крайнощів як гедонізму, так і аскетизму» [40, с. 247].

Не менш виважену позицію займає в цьому питанні і вже згадуваний нами неоліберал Л. фон Мізес, котрий так само наполягає, що для того щоб не піддавати небезпеці функціонування суспільного виробництва, людина змушена утримуватись від задоволення тих бажань, які будуть перешкоджати існуванню соціальних інститутів, адже вона вступила на шлях, що веде до цивілізації, суспільного співробітництва та багатства [див. 214, с. 163]. На наш погляд, ця теза у сучасних умовах потребує деякого доповнення, адже сьогодні вже варто вести мову про те, що людина має утримуватися ще і від бажань, які перешкоджають існуванню людства як такого, завдаючи шкоди екології та соціокультурній стабільності регіонів.

Мусимо визнати, що на рівні пострадянських суспільств та властивих їм економічних інститутів все ще спостерігається така модель реалізації економічних інтересів, що ґрунтується не на взаємодії «людина-людина», а на взаємодії «людина-власність». Відповідним чином структуруються й аксіологічні прояви економічного світогляду. Ще однією суттєвою проблемою стає відсутність на рівні економічної «еліти» продуктивної економічної уяви, а отже домінування суто репродуктивної. Слепа віра у шаблони фінансово орієнтованого мислення, до того ж без їх підкріплення реальним господарським підґрунтям, що невластиво жодній продуманій та обґрунтованій економічній парадигмі, спричиняє досить хитку ситуацію в економічній системі нашого суспільства.

Це знову ж таки спонукає нас до перегляду аксіологічних основ соціально-економічного поступу сучасної української нації у напрямі усвідомлення нею того незаперечного факту, що не існує єдино вірного підходу до організації соціально-економічного середовища і кожне суспільство має віднайти власну унікальну модель економічного прориву [див. 79, с. 53]. Усвідомлення потреби суттєвої трансформації сучасного типу економічних систем у суспільствах, що розвиваються, вимагає формування нового типу економічного світогляду, що буде означений не девіантною ідеєю накопичення (хрематистикою), а принципово новими аксіологічними смислами. Такі смисли мають бути спрямовані на відновлення втраченої суспільством на світоглядному рівні ірраціональної ідеї спільності, духовно-економічної єдності нації, що у перспективі може сприяти трансформації й самої ідеї глобальної економічної єдності світу та привнести в її структуру більш гармонійні смисли.

Варто визнати, що саме ціннісні настанови економічного світогляду зумовлюють як характер економічних процесів, так і їхні соціальні наслідки. Зокрема індустріальний та постіндустріальний етапи розвитку західної цивілізації у процесі свого становлення, як ми вже наголошували, спричинили відчутний деструктивний «раціональний» вплив на екологію. Наслідки такої раціональності у сучасних умовах спричинили потребу формування екологічно орієнтованих парадигм економічного мислення. Сьогодні такі стратегії поступово

запроваджуються у соціальну практику західних суспільств. Разом з тим, економісти наголошують, що показники успішності у реалізації цих стратегій демонструють якраз ті країни, яким характерний високий рівень розвитку потенціалу національної економічної системи [див. 79, с. 122].

Потужного впливу негативних суто «раціональних» наслідків зазнала і західна цивілізація як продуцент неоліберальної моделі економіки, що спричинила світову фінансову кризу, наслідки котрої досі залишаються невирішеними. Виявилось, що за умови відсутності реальних виробничих сфер, що були витіснені в азійський регіон, інтелектуальний капітал, як провідний засіб приросту капіталу матеріального та фінансового, виправдовує себе недостатньою мірою. В умовах кризи опинилися всі сучасні країни, – як розвинені, так і ті, що розвиваються.

Саме тому сьогодні набуває нових масштабів «нова індустріалізація», що зумовлена усвідомленням того економічного факту, згідно якого не фінансова система, а саме виробництво як таке є ключовим елементом розвитку економіки [див. 79, с. 69]. Відповідно, наслідування Україною принципів завідомо неефективної економічної політики є абсолютно нераціональним і непродуктивним. До того ж, як влучно відзначив один із сучасних аналітиків, коли паралельно перестають нормально функціонувати політична та економічна системи, це сигналізує про прийдешню зміну парадигми [див. 275]. А саме таку ситуацію ми і спостерігаємо сьогодні на рівні глобальних трансформацій, тому і вимушені формувати відповідну альтернативу.

Оскільки екологія є важливим фактором ризику в економічній моделі сучасної цивілізації та її глобально орієнтованої стратегії, зміна парадигми економічного мислення стає необхідною умовою подальшого розвитку. Це потребує не відтворення попередніх стратегій соціально-економічної поведінки, а формування принципово нових. Відповідно, саме креативний потенціал, тобто інтелектуальний капітал країни стає єдиною основою якісного перетворення економічної дійсності та свідомості громадян сучасних країн, але лише за умови саме соціально орієнтованого, а не фінансово-спекуляційного його застосування.

Як ми вже відзначали, країна не може стати успішною на світовій економічній та політичній арені, не сформувавши попередньо системи пріоритетів у даних сферах соціального життя. До того ж, боротьба за геополітичний вплив між різними глобалізаційними «сценаріями» – найбільш потужними серед яких сьогодні є американський та китайський – формує чіткі національно-орієнтовані вектори глобалізаційних процесів. Відповідно, сучасна Україна, у контексті розвитку процесів націотворення, має максимально залучати інтелектуальний капітал до формування принципово нової інтелектуальної стратегії соціально-економічного поступу суспільства.

Разом з тим, варто відзначити, що обґрунтування нами принципів економічної теорії нації не передбачає заангажованості соціально-політичними доктринами на кшталт соціалізму чи соціал-націоналізму, як це намагаються робити деякі автори [див. 132]. Адже, на наш погляд, політична доктрина має бути похідною від соціально-економічної, а не навпаки. Тоді як підлаштування соціально-економічної стратегії під політичну програму якраз і призводить, з нашої точки зору, до втілення принципів соціальної мімікрії, що спричинили сучасний економічний та міжнародно-політичний статус нашої країни, наслідуючи принципи неоліберальної економічної доктрини.

Тоді як більш доцільно було б враховувати вже згадувану нами тезу Геракліта з Ефесу про принципову відмінність між знанням і мудрістю. Виходячи з такого бачення, неоліберальне економічне знання не є економічною мудрістю, а його послідовне впровадження у соціальну практику не може сприяти формуванню такої мудрості. Адже знання є усталеними, уніфікованими у якості певної доктрини, яка підлягає вивченню та засвоєнню, тоді як мудрість є джерелом унікального використання знань.

У процесі пошуку такої мудрості маємо враховувати, що і підприємницька діяльність не завжди і не в будь-яких умовах здатна виконувати конструктивні функції у суспільстві. Так, з одного боку, ми можемо розглядати підприємця як суб'єкта економічної дії, який є носієм не лише інтелектуального капіталу, але разом з тим і джерелом суспільного прогресу. Однак, з іншого боку, не слід

випускати з уваги деякі сутнісні особливості підприємницької діяльності в епоху її становлення, що досить детально проаналізовані Т. Вебленом. Дослідник наполягав, що підприємці іноді працюють на шкоду інтересам виробництва [див. 333, с. 299], оскільки вони досягають цілей не за рахунок «влаштування» в роботу соціальних механізмів, а за рахунок роботи проти цих механізмів. Так, наприклад, з точки зору Т. Веблена, досить часто підприємець не сприяє виробництву товарів, а створює перебої у постачанні, суттєво впливаючи у такий спосіб на ціноутворення. Адже це надзвичайно «раціонально» з позицій підвищення рівня індивідуального прибутку.

Щоправда, слід зважати на історичні умови в яких ця концепція була створена. Це були часи так званих баронів-розбійників – Сполучені Штати початку ХХ століття – коли обов'язки «капітанів» бізнесу дійсно помітно відрізнялись від функцій тих, хто справді управляв виробничим механізмом [див. 333, с. 303], тобто всі тези Т. Веблена були підкріплені конкретним фактажем. Але описане ним соціально-економічне середовище досить близьке за змістом до того явища, яке часто вважається бізнесом у сучасній Україні, що не дивно, враховуючи ту особливість, що капіталістичний спосіб виробництва є для економічної свідомості постсоціалістичного типу досить новим. Маємо також визнати, що елементи таких бізнес-стратегій властиві не лише сучасним пострадянським суспільствам. У дещо вдосконаленому вигляді їх можна спостерігати й у структурі економічних процесів більш розвинених країн.

Однак, ефективна організація економічної системи виключно на приватному бізнесі такого зразку, як засвідчив досвід, не є продуктивною. Що вже говорити про той специфічний тип олігархічної економічної політики, який не надає особливої уваги потребі відповідних відрахувань на оновлення виробничого потенціалу та підвищення його рентабельності (амортизаційні відрахування), а орієнтується суто на короткочасну перспективу накопичення капіталу, тобто хрематистику у чистому вигляді. Тоді як на етапі пізнього капіталізму, який проходять наразі розвинені країни, соціально свідомий бізнес

дійсно стає одним із найважливіших чинників управління соціальними механізмами.

Однак, такий бізнес функціонує здебільшого на рівні транснаціональних компаній, які ведуть постійну боротьбу за міжнародні ринки і, в першу чергу, захищають національні економічні інтереси розвинених капіталістичних країн, до того ж, далеко не всі з них дотримуються положень кіотського протоколу. Як влучно відзначив А. Зінов'єв, світова економіка виникла, перш за все, як результат завоювання планети транснаціональними компаніями, причому в інтересах цих компаній, а не в інтересах народів планети [див. 125, с. 120].

Ще одним дійсно не надто раціональним аспектом у сфері становлення нового, продуктивного типу економічного світогляду є звернення до історичного досвіду. Адже криза соціокультурної ідентичності, що характерна сучасному українському суспільству, навряд чи може набути конструктивних вимірів щодо її подолання, у випадку перманентного загострення соціальної уваги на попередніх історичних конотаціях. Історична пам'ять суспільства є важливим соціокультурним здобутком, але звернення до неї у вимірі конституювання соціальної ідентичності в принципово нових умовах – якими є глобалізаційні процеси сучасності – не є ефективною стратегією перетворення соціальної реальності.

За визначенням П. Рікера, ми не можемо говорити, що минуле є ірреальним, але реальність, що минула не є підтверджуваною. Оскільки її більше не існує актуально, вона намічається лише опосередковано, засобами історичного дискурсу. В цьому і виявляється спорідненість історії з вигадкою, а реконструкція минулого є справою уяви [див. 259]. Така позиція є, на наш погляд, теоретично обґрунтованим підтвердженням того, що формування соціальної ідентичності не може бути спрямованим у історичні виміри соціокультурного розвитку країни.

Ефективне конституювання соціальної ідентичності можливе лише у контексті розгортання перспектив актуального стану соціальної системи. До речі, це проілюстрував не лише П. Рікер, але і філософи-екзистенціалісти, які наполягали на проективності будь-якої екзистенції, в тому числі і соціальної. У

такий спосіб, екзистенційний проект нації, котра в актуальному її стані вже не корелюється – ні за соціальною структурою, ні за світоглядом – з попередніми етапами її історичного поступу, має бути орієнтовано саме на формування принципово нового типу соціальної ідентичності.

Варто також пам'ятати про наявність щонайменше двох яскраво виражених історично редукованих «життєвих світів» на території нашої країни – з одного боку це європейський «життєвий світ» західноукраїнського регіону, а з іншого – означений світоглядними настановами російсько-радянського періоду «життєвий світ» східних регіонів. Така неоднорідність життєсвіту країни не дозволяє протягом більш ніж двадцятирічного періоду розвитку держави сформувати національну ідею та визначити універсальні вектори соціокультурного та соціально-економічного розвитку.

Суттєвим чинником означення соціальної ідентичності у сучасних умовах стає формування продуктивних соціально-економічних рішень, що сприятимуть прогресивному розвитку суспільства. У такий спосіб, економічна культура українського суспільства потребує сутнісної трансформації у напрямі формування тенденцій для створення умов нової, відповідної сучасним соціокультурним викликам, соціальної, і особливо соціально-економічної, ідентичності. Потреба формування нової моделі соціально-економічного поступу особливо загострюється і у зв'язку з тим фактом, що нинішній стан світ-системи можна визначити як світ еkleктики, коли суспільство втратило свій «ідеальний тип» і, найголовніше, не бажає витратити час на його пошуки [див. 1].

За таких соціокультурних умов для будь-якої соціальної системи найбільш актуальним стає пошук та формування нового типу ідентичності, а отже і соціальної організації нового зразка, що міг би постати у якості результату креативних соціокультурних трансформацій. У даному аспекті, на наш погляд, важливим є звернення саме до феноменологічного дослідницького поля, що дозволить нам продемонструвати суб'єктно означену генезу будь-яких соціально значимих смислів, в тому числі і економічних. Відповідно, варто звернути особливу увагу на специфіку економічної свідомості, котра являє собою потік

переживань соціально значимих сутностей. Цей потік включає в себе переживання як економічних потреб, так і відповідних духовних та матеріальних цінностей такої господарської спільноти як нація.

Економічна самоідентифікація нації, усвідомлення нею продуктивної соціально-економічної аксіології, відповідна вертикальна та горизонтальна економічна інтеграція населення – це ті чинники, що уможливають практичну реалізацію ідей економічного солідаризму як стратегії розвитку суспільства. Тому принцип жорсткої економічної конкуренції, що властивий неоліберальній доктрині, на рівні соціальної практики варто, на наш погляд, максимально узгодити з принципом економічного солідаризму та забезпечити їх ефективну синергійну взаємодію.

Пошук шляхів взаємоузгодження механізмів конкуренції та солідаризації інтересів може, на нашу думку, сприяти в тому числі формуванню такого соціального феномену як солідаристична конкуренція, спрямована на захист інтересів національного виробника та забезпечення його конкурентоспроможності на міжнародних ринках шляхом дотримання умов конкурентності всередині самого суспільства. Зокрема сучасні дослідження засвідчують, що саме ті країни є найбільш успішними, де спостерігається паритет між високим рівнем свободи підприємництва та не менш високим рівнем турботи про суспільство в цілому [див. 79, с. 107].

Більше того, підтвердження цієї позиції ми можемо знайти і у М. Мак-Люена, який відзначає, що колективне і індивідуальне – дві крайнощі, з яких ні та ні інша позиції не мають сенсу окремо одна від одної [див. 195, с. 392]. Відповідно, на підставі цієї тези можемо дійти висновку, що трансформація соціально-економічного досвіду на теренах нашої держави потребує зваження протиріч як надмірного індивідуалізму, що спричиняє атомізацію суспільства, так і надмірного колективізму, що стає причиною нівелювання особистості, а отже мова має йти про потребу напрацювання стратегії «серединного шляху», орієнтовану на відповідну форму національно означеного колективного індивідуалізму в економічній сфері.

Маємо відзначити, що важливим чинником реалізації інновацій є ще і воля суспільства до трансформації економічної культури та її аксіологічних засад, тобто спільна вольова дія в організації соціально-економічного простору. Однак, для реалізації вольових зусиль важливо визначити можливі точки відліку у процесі пошуку інноваційних тенденцій у розвитку сучасних націй та цивілізації в цілому. А отже життєво важливим стає звернення саме до філософії економіки як тієї соціально-практичної складової сучасного філософського дискурсу, що здатна забезпечити конструктивну трансформацію принципів розвитку соціально-економічної системи.

Зокрема сучасним постсоціалістичним націям, для реалізації інновативного підходу, варто подолати так званий *«ефект колії»*. Саме таку метафору використовує російський економіст О. Аузан, наголошуючи, що якраз домінуючі у суспільстві цінності визначають набір поведінкових настанов, котрі викристалізують конкурентні переваги та спеціалізацію країн, що, в свою чергу, сприяє трансформації соціокультурних характеристик суспільства [див. 12]. Ефект колії символізує відмову від пошуку ефективної стратегії економічної поведінки у новітніх умовах та дотримання стандартизованих поведінкових стратегем. Дослідник доходить, у такий спосіб, висновку, що економічний розвиток дійсно є скоріше виключенням, ніж закономірністю і тому орієнтація на такий розвиток вимагає формування спеціальних умов, тобто досить специфічного соціального порядку або реалізації відповідного соціального характеру.

Знову ж таки, сформувати такий порядок можливо лише шляхом трансформації економічної аксіології суспільства засобами реалізації нелінійної стратегії економічного мислення – соціально-креативних рішень з високим рівнем продуктивності. Жорстко ієрархізоване суспільство, на кшталт націй Модерну, не здатне стати продуцентом такого середовища, тоді як такий феномен як суспільство мереж, як то нація Постмодерну, у перспективі цілком ефективно може реалізовувати подібні стратегії, забезпечуючи рівноцінну ефективну взаємодію різних суспільних страт, завдячуючи в тому числі рівню

технологічного розвитку, що суттєво підвищує ефективність самоорганізації суспільства.

Варто визнати, що в економічних стратегіях сучасних розвинених націй свого часу відбулися якісні зміни, де критерії ефективного соціального господарювання вже вийшли за межі лінійної раціональності модерного зразку. Ефективність останньої в нових соціально-економічних умовах більше не є достатньою. Зважаючи, що третя хвиля цивілізаційного поступу спричинила глобальний поворот у формуванні нових економічних структур, заснованих на знаннях та інноваціях, закономірної актуальності набуває стрімкий пошук відгуків з боку національних економічних систем та пошук ними відповідних новітнім тенденціям стратегій.

Власне, деякі елементи зрушень в цьому напрямі поступово впроваджуються в соціально-економічне життя сучасної української нації. Так, важливим інновативним аспектом сучасності став *феномен волонтерства* як продукт усвідомлення економічної взаємозалежності усіх складових суспільного організму. Волонтерство, як психо-економічне явище, саме по собі є досить новаторським елементом в організації соціального простору. У такий спосіб, якісна трансформація українського суспільства після другого Майдану вже спричинила відчутні зрушення у напрямі формування інноваційних засад його розвитку. Однак, цього кроку ще недостатньо – лише перманентне та продуктивне впровадження таких тенденцій та їх закріплення на рівні індивідуальної та суспільної свідомості забезпечить суттєві трансформації економічного світогляду нації.

Аналізуючи інновації у сфері соціально-економічного розвитку, варто також звернути увагу, що сучасні реалії є такими, де значно більше шансів на успіх у тих країн, які зможуть збалансувати товарні ринки та когнітивно-креативний потенціал [див. 97]. Для найбільш багатих націй сучасного світу дійсно характерні динамічні моделі економічного поступу, що орієнтовані у своїй основі на нелінійний тип економічного мислення. В таких умовах найбільш продуктивно шукати такі точки перетину приватних та державних економічних

інтересів, котрі б дозволили досягти вигоди як для присутніх на національному ринку мультинаціональних компаній, так і для економіки національної держави в цілому.

Для будь-якої сучасної нації економічно доцільною є орієнтація на максимально ефективні форми взаємодії між суб'єктами соціальної дії та реалізація інноваційно-продуктивного потенціалу бізнес-проектів, що здатні трансформувати не лише національну економіку окремої країни, але і привнести конструктивні зміни у глобальні економічні процеси. Відповідно йдеться як про потребу віднайдення націями власної гео економічної специфіки та відповідних переваг, так і про доцільність продуктивного використання національного економічного потенціалу окремого суспільства у вимірі глобалізаційних тенденцій. Як правило, специфіка економічної географії національних держав теж дозволяє сформувати унікальний економічний клімат для впровадження інноваційних ідей в тому чи іншому секторі національної системи господарювання.

Як бачимо, ефективно функціонуюча національна економіка можлива, у сучасних умовах, лише у вимірі практичного впровадження у суспільне життя нелінійного типу економічного мислення, а отже і принципово нових методів та підходів до організації соціально-економічного середовища. Формування такої продуктивної стратегічної моделі для будь-якої національної економічної системи передбачає суттєву трансформацію свідомості суб'єктів економічної діяльності. Адже саме цінності та поведінкові настанови, формуючи ядро економічної ментальності нації, стають тими засадничими елементами соціокультурного коду, що можуть спричинити як соціально-економічну стагнацію, так і якісні зміни траєкторії поступу у напрямі формування стратегії економічного прориву.

Сучасна нація, як соціальний феномен, неможлива без ідейного, духовного фундаменту, що створює засади економічної інтеграції суспільства в напрямі врахування економічних потреб усіх його представників. Як правило, такій економічній консолідації передують «межові ситуації» суспільно значимого масштабу. Одним із засадничих принципів сучасної нації як складної нелінійної

системи, що здатна оперативно реагувати на поточну економічну ситуацію в країні, є принцип кооперації.

Останній, в свою чергу, є основою формування якісно нового типу саморганізації, що суттєво відрізняється від самоорганізації суспільств, які ґрунтуються виключно на принципі конкуренції і є психологічно більш конструктивним. Синтез принципів конкуренції та кооперації (або похідного від неї економічного солідаризму) теж варто розглядати у якості важливого інновативного аспекту в організації соціального простору постмодерної нації.

Формування повноцінної сучасної нації передбачає виникнення нового типу соціального актора як суб'єкта економічної діяльності, основними рисами якого стають примат національних економічних інтересів та усвідомлення чіткої аксіологічної структури економічних процесів, їх відповідності чи невідповідності економічним інтересам нації. Екстерналізація економічної культури нації та відповідна трансформація соціокультурного середовища можлива лише під впливом закріплення відповідної соціально обґрунтованої динаміки смислів, що забезпечать актуалізацію креативно-асиметричного мислення у сфері економічної практики.

Таким чином, в умовах інформаційної хвилі соціокультурних трансформацій *економіка інновацій* стає необхідною умовою та важливим критерієм успішності економічної стратегії нації. Інновативність як стиль мислення стає основою прориву в сучасній економіці. Отже, у структурі сучасних глобалізаційних процесів саме стимуляція *економічної креативності* має стати одним із основних ресурсів зростання націй. Адже в сучасних умовах економічний успіх нації передбачає формування та впровадження у соціальну практику революційних ідей для більш конструктивних зрушень у сфері глобальної економіки, ефективний розвиток котрої неможливий без залучення соціально-креативного потенціалу національно орієнтованих економік.

Власне саму економічну теорію нації має сенс реалізовувати тільки на основі новаторських для сучасного світу соціально-економічних ідей та настанов, тільки тоді вона буде ефективна. Адже реалізація стандартних принципів

сучасної фінансово орієнтованої економіки мало того, що стає все менш доречною у зв'язку із загрозою екологічної катастрофи, так ще і не спроможна забезпечити провідних позицій у жодній із галузей економічного зростання на світовій «шахівниці».

Трансформація сучасних «стратегій» потребуватиме, звісно ж, титанічних зусиль та креативності – як індивідуальної, так і колективної – та врахування тих сучасних технологічних досліджень, в котрих в наслідок перерозподілу фінансових потоків мало зацікавлена сучасна глобалізаційна парадигма – екологічно чисте виробництво, перехід на альтернативні джерела енергії тощо. Однак, такий перехід є надзвичайно перспективним, оскільки дозволить використовувати відновлювані джерела зростання цивілізаційних благ, що сприятиме більш ефективному розвитку цивілізації, що опинилась у замкнутому колі кризових процесів.

Важливим акцентом у осмисленні процесів економічної системи пізнього капіталізму є також усвідомлення того факту, що у соціально-економічному контексті процвітання і спад залежать головним чином не від колишньої слави, але саме від досягнень сьогодення, і тому значущим показником є рівень прибутку [див. 333, с. 339], що на даний момент майже повністю відсутній у сучасній Україні. Країна протягом майже двох з половиною десятиліть керується абсолютно іншим принципом – принципом позики, заганяючи країну у борги, повернення яких передбачає занурення суспільства у ситуацію перманентної відсутності прибутку, і це зважаючи ще й на відсутність в країні реального потужного виробничого сектора.

Саме тому надзвичайно важливою стає і динаміка економічних процесів, адже, як влучно свого часу відзначив Й. Шумпетер: «у статичній економіці немає місця прибутку» [цит. за 333, с. 378]. Важливе значення має наголос дослідника на технічних та організаційних інноваціях як рушійній силі соціально-економічного прогресу. На організаційні інновації, на наш погляд, варто звернути особливу увагу, адже їх сутність розкривається не лише на рівні науково-

технічного прогресу, але і на рівні новітніх засобів організації національної економіки країни.

Важливо зважити і на те, що саме Й. Шумпетер здійснив важливе категоріальне розмежування між «економічним зростанням» та «економічним розвитком», показавши їх принципову різнорідність. Якщо економічне зростання передбачає збільшення об'ємів виробництва та споживання одних і тих самих товарів та послуг, то економічний розвиток має передбачати саме формування принципово нових, інновативних вимірів економічного розвитку.

Стратегія розвитку соціально-економічного простору в умовах глобальної цивілізації має враховувати досить значну кількість чинників, і сьогодні вже не достатньо створити систему економічного протекціонізму, піднявши мито на ввезення імпортованих товарів. Від такої «стратегії» країна може понести значні збитки, що перевищать продуктивність суто протекціоністського підходу, адже зворотній економічний ефект з боку країн-імпортерів може виявитись досить резонансним. Тому сучасні реалії дійсно мають модифікувати наше уявлення про сутність економічного протекціонізму та мотивувати нас до розвитку таких його інновативних вимірів, що були б ефективним в умовах інформаційної цивілізації.

Одним із важливих конструктивних кроків у напрямі формування ефективної економічної нації може бути, наприклад, фонд національного добробуту, що працює за так званим «принципом Сантьяго» – це міжнародний стандарт, призначений для підвищення професіоналізму управління інвестиційними інструментами, щоб вони не стали джерелом досягнення політичних цілей та особистої наживи для представників влади [див. 347, с. 282-283]. Саме такий стратегічний крок дозволить, на наш погляд, не тільки ефективно забезпечувати розвиток основних засад економічного поступу суспільства на протигагу «збагаченню» окремих його представників за рахунок бюджетних коштів, але і отримати доступ до *нових джерел економічного зростання* за рахунок формування відповідного соціального капіталу, а отже і інвестиційної довіри до країни на міжнародній арені.

Стабілізація саме такого економічного габітусу (термін ввів у вжиток П. Бурдьє, йдеться про систему набутих схем економічної поведінки), котрий, на жаль, поки що не характерний сучасному українському суспільству – як у сфері фінансового менеджменту, так і економічної культури в цілому – дозволить, на наш погляд, забезпечити більш потужний розвиток національної економічної системи. Разом з тим, важлива роль в умовах фінансової цивілізації має відводитись фінансовому менеджменту. Однак останній має бути орієнтований на стратегічне управління фінансами країни, з врахуванням її довгострокових інтересів та перспектив. В даному разі варто ще раз наголосити і на потребі вдосконалення сучасної економічної освіти на пострадянському просторі у напрямі розгалуження її міждисциплінарних зв'язків, особливо з філософськими дослідженнями економічних процесів.

Саме такий напрям трансформації економічної освіти сприятиме, на наш погляд, більш швидкому формуванню та утвердженню економічної нації. Адже тоді сучасний капіталізм буде функціонувати, в нашій країні, не виключно у формі фінансизму, але орієнтуватиметься і на аксіологічні настанови економічного поступу нації в цілому. Така трансформація професійного світогляду економістів-практиків дозволить, на наш погляд, суттєво знизити рівень корупції у суспільстві та створити принципово нові умови його соціально-економічного розвитку. Адже як наголошує Р. Шарма деякі нації вчилися витратити фінанси з розумом, інвестуючи в освіту, комунікації та транспортні системи, без яких неможливо підвищити продуктивність, оскільки саме вони здатні забезпечити високі темпи зростання в умовах низького рівня інфляції [див. 347, с. 21].

Таким чином, наявність творчої енергії, що базується на ефективній освіті та потужній мотивації, у сфері соціально-економічного поступу здатна забезпечити інноваційність економічного розвитку нації, що дозволяє позиціонувати останню в сучасних умовах як соціально-економічну асоціацію у системі глобального капіталізму. Тобто надзвичайно значимим ресурсом у

процесі формування такого феномену як економічна нація відіграє якість людського капіталу, тобто рівень освіченості населення.

Важливим завданням для досягнення ефективних показників розвитку національної економічної системи, в умовах сучасної глобальної економіки, є стабілізація боргів та інфляції [див. 347, с. 334], розвиток зовнішньої торгівлі та залучення інвестицій [див. 347, с. 219], а також врахування при цьому синергійної природи суспільства в цілому та його економічної системи зокрема. Адже економічні системи перебувають у русі перманентній динаміці. В різних країнах діють різні правила, що залежать від обставин, котрі постійно змінюються [див. 347, с. 31], що вимагає перманентного вдумливого аналізу економічної ситуації в інших країнах з метою ефективного включення у взаємодію на глобальній економічній арені.

У випадку сучасної України, неможливість забезпечення ефективного розвитку національної економічної системи на даному етапі, визначається відсутністю чіткого розмежування політичної та економічної сфер діяльності. В цьому відношенні наша країна надзвичайно близька до структурних показників сусідньої Росії, характеризуючи котру Р. Шарма відзначив, що криміналізація політики, зв'язки між урядом та бізнесом там перманентно зміцнюються. Це заважає появі в країні справжньої підприємницької культури [див. 347, с. 98], а отже і середнього класу, без наявності якого неможливо сформувати економічну націю. Тому формування продуктивного економічного простору та відповідної соціокультурної ідентичності вимагає культивування високого рівня розвитку економічної культури, як основи ефективної взаємодії у суспільстві.

Саме тому максимально скористатися перевагами економічної глобалізації можливо, на наш погляд, лише за умови створення та підтримки своєї економічної культури суспільства зі складною структурою та результативними показниками. Для цього національна економічна культура має бути конкурентноспроможною і чітко виокремити власні геоekonomічні переваги та найбільш перспективні сектори, розвиток котрих може дати ефект відносно швидкого економічного зростання нації.

Структурно такими стратегічними векторами, поряд з паралельним вдосконаленням інфраструктури, цілком можуть, на наш погляд, бути орієнтований на високоякісну продукцію агрокомплекс, розвиток територій придатних для внутрішнього та зовнішнього туризму, впровадження конкурентоздатного автомобілебудування (наприклад, електрокари), унікальних продуктів у галузі інформаційних технологій та науково-технічних розробок. Важливим вектором розвитку може стати пошук нових стратегій екобезпечного економічного поступу з урахуванням екологічних потреб планети – іноваційні розробки у цій галузі, у випадку їх продуктивності, можуть набути глобальної стратегічної значимості.

Саме у такому практичному руслі цілком реально реалізувати основну ідею політичної економії, котра і за переконанням Ж.-Ж. Руссо, теж має бути орієнтована на досягнення спільного блага [див. 265], тобто загальнонаціонального, а не індивідуального, що досить близько і до Аристотелевого уявлення про сутність не лише економічних, але і всіх інших суспільних процесів як таких. Ключовим завданням, у даному контексті, стає остаточне подолання короткострокового економічного «мислення» та всіх його негативних наслідків на загальнонаціональному рівні та формування української економічної нації у якості глобально значимого суб'єкта сучасної цивілізації.

Довгострокові стратегічні рішення, на основі інноваційного підходу до подальшого розвитку національної економіки та визначення головної економічної цілі нації, формуватимуть, на наш погляд, відповідні ідентифікатори на рівні взаємодії соціальних груп та індивідів. При цьому не варто забувати, що зовнішні позики є далеко не кращим способом забезпечення швидкого зростання країни. Тому надзвичайно важливо максимально ефективно використовувати такі позики і якнайшвидше їх повертати, що цілком можливо за умови викорінення феномену клептократії та супутньої їй корупції у сучасній українській економіці, реалізація чого, на жаль, потребуватиме титанічних зусиль з боку громадянського суспільства.

Як вже зазначалося, суттєву перевагу у напрямі формування економічної нації надає створення потужної освітньої політики, орієнтованої на підвищення рівня ефективності всіх напрямів освіти та забезпечення формування відповідних практичних навичок у процесі її здобуття, адже, згідно висновків Р. Шарма, долучитися до глобальної економіки заважає сьогодні саме відсутність професійних навичок [див. 347, с. 239]. Тому саме високий рівень грамотності та компетентності населення здатен створити той рівень людського капіталу, який буде не просто достатнім для ефективного входження у світ глобальної економічної системи, але дозволить зайняти в ній впливові позиції.

Status quo сучасної України, згідно з показниками економічного зростання, на жаль, дозволяє розташувати її на загальній шкалі в межах параметрів «четвертого світу» (за визначенням Р. Шарма) та закріпити за нею статус «межового ринку», тобто такого, що *de jure* вважається відкритим для іноземних інвесторів, але *de facto* не дотримується традиційних ринкових правил [див. 347, с. 248]. Таким чином, нашу країну досить тяжко позиціонувати як країну з ринком, що перебуває на стадії розвитку, але тільки як країну з так званим «межовим ринком», тоді як останні досить часто не здатні вирішити основну задачу будь-якого ринку, котра полягає в тому, щоб завдяки вільній дискусії, що дає можливість домовитися про вільну ціну, узгоджувати інтереси покупців та продавців [див. 347, с. 252].

Однак, у такої ситуації є і свої переваги, адже цілком ймовірно, що саме «на межових ринках, світ, скоріше за все, стане свідком найбільш стрімкого зростання майбутнього десятиліття» [347, с. 253]. Хоча, в нашій ситуації – враховуючи фінансові наслідки війни з Росією – відновлення економіки та досягнення відчутних результатів її зростання вимагатиме потужної синергійної консолідації зусиль як колективних, так і індивідуальних суб'єктів економічної діяльності. Інтеграція зусиль щодо реалізації структурно продуманих економічних реформ з врахуванням усіх переваг географічного положення країни дозволить, на наш погляд, об'єднати у єдине ціле економічну та психологічну

складові суспільної свідомості та здійснити відповідний вплив на політичну свідомість еліти.

Трансформація існуючого економічного габітусу та формування креативного виробничого сектора національної економіки, з огляду на зазначені вище точки відліку економічного зростання українського суспільства, дозволить віднайти шлях формування не межового, а дійсно продуктивного ринку з елементами регулювання та протекціонізму, зважаючи що «майбутнє країни має визначатися її реальними інтересами та користю» [347, с. 262]. На жаль, в умовах нашої країни мова має йти навіть не стільки про реформи, скільки про своєрідну економічну революцію, адже «реформи – це коли ви змінюєте політику уряду, а революція – це коли ви змінюєте стиль мислення держави в цілому» (виділено нами – Т.Г.) [347, с. 219].

Суто споживче ставлення до територій із потужною ресурсною базою, що домінувало у економічному світогляді українських «елітних» груп протягом останніх двох з половиною десятиліть, сьогодні дійсно потребує повної анігіляції та створення принципово нових стратегій економічної поведінки. Тому, в даному разі, дійсно йдеться про потребу революційних трансформацій в економічній свідомості суспільства, для того, щоб це суспільство могло претендувати на статус повноцінної економічної нації в умовах сучасного глобалізованого світу. Забезпечення інституційних умов становлення економічної нації на теренах сучасної України вимагає врахування і того чинника, згідно якого реальне економічне зростання залежить не тільки від очікувань, але і від якісних характеристик населення, що досить тривалий час майже не враховувалось в економічній політиці нашої держави.

Можливість ефективної інтеграції національної економіки в глобальну економічну систему з усіма її недоліками та перевагами відкриє для нас нові простори економічної смислотворчості та перспективи її продуктивної реалізації. Продуктивність буде, перш за все, визначатися і рівнем врахування духовно-аксіологічної складової економічного мислення та економічних процесів. Адже навіть з позицій формування економічної моделі сучасної людини, її не варто

позиціонувати як суто матеріально та фінансово детерміновану сутність. Людина завжди є ще й носієм духовності, а отже і цінностей та етико-моральних настанов, котрі відіграють провідну роль у формуванні економічної культури будь-якого суспільства.

Коли неогегельянець Б. Кроче в середині ХХ століття вводив у вжиток концепт «філософія економіки», філософ обґрунтовував його спираючись саме на поняття «економічного духу» як одного із шаблів саморозвитку «Абсолютного духу», тобто сфера економічного позиціонувалась, у першу чергу, як сфера духовного, а не матеріального виміру культури суспільства. Це дає нам підстави стверджувати потребу саме духовно-моральної трансформації засад економічної культури сучасності як на національному, так і на глобальному рівнях, особливо враховуючи що нації формуються на основі спільності духовних прагнень [див. 66, с. 49].

Духовно-моральними чинниками багато в чому визначається і підґрунтя кризи західноєвропейської економічної культури з її антидуховними орієнтирами на кшталт гіпертрофованого гедонізму та рафінованого раціоналізму, відображенням яких стала монетаристська стратегія фінансизму. Відповідно, трансформація такого типу економічної культури вимагає і відповідного переосмислення її світоглядних засад. На наш погляд, гедонізм у його кіренайському варіанті, що і властивий сучасному Заходу варто трансформувати у гедонізм епікурейського зразку, тобто гедонізм матеріально орієнтований потребує трансформації у гедонізм духовно орієнтований.

Крайній індивідуалізм стає, в свою чергу, прямим наслідком раціонально орієнтованого гедонізму і тому теж вимагає, на наш погляд, трансформації у напрямі формування принципів солідаризму, на що ми звернемо особливу увагу в одному із наступних підрозділів нашого дослідження. Економічна патологія нашого повсякденного життя зумовлена багато в чому саме фінансовим егоцентризмом окремих чиновників, що позиціонують індивідуальний гедоністичний інтерес понад колективним економічним інтересом суспільства.

Економічна влада хреститивів стає закономірним патологічним наслідком монетаристської деформації економічної свідомості суспільства. Саме тому прогрес має відбуватися не лише у сфері матеріального, але і духовного розвитку особистості та суспільства. Однобічний розвиток матеріальної культури, як наслідок культивування фінансового прагматизму, не сприяє прогресові як такому. На наш погляд, соціальний прогрес можливий лише одночасно в обох субстанційних проявах, сприяючи не лише розвитку матеріальної, але і духовної культури.

В цілому найбільш незабезпеченою потребою сучасного українського суспільства є стабільна економічна система з високим рівнем продуктивності, що може бути реалізована у разі винайдення стратегії, орієнтованої на формування такого соціального феномену як економічна нація. Становлення останньої на теренах сучасної України вимагає формування чітко означених та структурно і послідовно продуманих економічних реформ, близьких за змістом до революційних трансформацій економічної свідомості та економічної культури суспільства. Здійснення таких трансформацій дозволить забезпечити умови для економічного та політичного прогресу суспільства.

Отже, підсумовуючи все вище сказане, можемо дійти висновку щодо основних векторів трансформації економічної свідомості сучасного українського суспільства. Формування інновативного стилю економічного мислення передбачає, перш за все, подолання так званого «ефекту колії» як інертного, пасивного слідування цінностям соціально-економічного конформізму, а також максимального залучення потенціалів інтелектуального та соціального капіталів суспільства. Особливу увагу варто також зосередити на формуванні креативних, придатних для використання в умовах інформаційної цивілізації, форм економічного протекціонізму. Ще два надзвичайно важливі чинники, які, на наш погляд, варто взяти до уваги – розвиток екологічно відповідального стилю економічного мислення, а отже і паритет матеріальної та духовної складової в економічній культурі суспільства.

3.2. Креативна економіка як альтернатива фінансизму: перспективи трансформації соціальних цінностей

У межах сучасних соціально-філософських досліджень особлива увага відводиться так званому «креативному класу» як відносно новому явищу у структурі сучасних суспільств. На сьогодні існують спеціальні дослідження, присвячені аналізу сутності та функцій цього соціального прошарку [див. 310]. Зокрема йдеться і про те, що цей новий клас виділяється саме на базі економіки [див. 310, с.12], що не дивно для епохи геоекономічних трансформацій. Адже у сучасних умовах саме креативність вважається рушійною силою економічного розвитку суспільств. Відповідно, креативному класові відводиться і провідна роль у соціальних системах сучасності. Таким чином, у контексті постулювання інновативного стилю економічного мислення, як фундаментальної основи розвитку економічної нації, ми не можемо не звернутись до аналізу креативної економіки.

Системні дослідження у цій галузі засвідчують, що економічне зростання у сучасному світі не є настільки залежним від підприємств та технологій, як прийнято було вважати раніше. У інформаційну епоху економічне зростання стає, головним чином, результатом творчого потенціалу креативних особистостей. Тобто джерелом масштабних перетворень у соціально-економічному середовищі стає саме креативний клас. Соціологічні дослідження останніх часів засвідчують зростання такого класу у межах найбільш ефективних економік сучасності, тобто у межах тих суспільств, які ми можемо вважати реалізованими економічними націями сучасного світу.

Як бачимо, все більш значущої ролі набуває соціальний капітал суспільства, а не суто матеріальний чи фінансовий. Людський ресурс у формі таланту та креативних здібностей закономірно посідає провідну роль у перманентному і досить швидкому оновленні сучасного світу. Такі тенденції неможливо не враховувати у процесі аналізу чинників формування ефективної економічної нації. Адже основним завданням креативної економіки є створення нових,

відповідних інформаційній епосі, форм суспільних зв'язків [див. 310, с. 14]. Таким чином, основною функцією креативності стає створення нових значимих форм соціального буття.

Дух креативності, як основа підсилення творчих тенденцій та їх впливу на соціально-економічні трансформації у сучасному світі, засвідчує, що саме креативність забезпечує економічну життєздатність компаній, корпорацій та держав. У такий спосіб формується своєрідний етос креативності, тобто креативний характер постає у якості духу сучасної епохи. Для нас важливо зокрема, що «креативний етос знаменує радикальний поворот від конформістського за духом минулого» [310, с. 46], тобто сприяє конструктивному подоланню конформістських тенденцій в економічній свідомості суспільств. Відповідно креативну діяльність можна охарактеризувати як таку, що має «підривний» характер, адже вона руйнує звичні мисленнєві стереотипи та поведінкові шаблони. Вона постає у якості своєрідного процесу руйнування усталених гештальтів заради створення нових, більш досконаlih. Саме тому ідея економічної креативності досить гармонійно узгоджується з ідеєю Й. Шумпетера щодо ролі перманентної творчої деструкції у розвитку соціально-економічного середовища.

Власне у сучасних нам умовах креативність набуває ознак соціального процесу, свідченням чому є дослідження інститутів креативної економіки [див. 310, с. 63] та визначення так званого індексу креативності [див. 310, с. 270]. Щодо інститутів варто згадати також Д. Аджемоглу та Д. Робінсона – авторів дослідження «Чому нації занепадають», адже їхня концепція економічної нерівності країн ґрунтується саме на ідеї класифікації сприятливих та несприятливих для розвитку економіки соціальних інститутів. Таким чином, ідея формування інклюзивних інститутів, що сприятимуть розвитку креативної економіки, вкотре засвідчує свою актуальність.

До цінностей креативного класу сучасні дослідники, зокрема вже згадуваний нами Р. Флоріда, відносять індивідуальність у всіх її проявах, меритократію, різноманітність та відкритість. При цьому фінанси не фігурують у системі

цінностей креативного класу. Вони позиціонуються у якості само собою зрозумілої вартості складної креативної роботи, але не є первинною цінністю, оскільки рівень винагороди за такий тип роботи є досить високим. Це є свідченням рівня розвитку економічної культури суспільств, у яких формується високоякісний креативний клас, що вкотре дозволяє нам позиціонувати їх у якості самодостатніх економічних націй.

Формування креативного класу передбачає, таким чином, високі показники якості людського капіталу як важливого чинника економічного зростання. Так, Р. Флоріда наголошує, що «дослідження національного зростання засвідчують прямі відповідності між успішними економічними показниками та людським капіталом нації, вираженим в рівні освіти» [310, с. 248]. Відповідно, вкотре на один з перших планів виходить ефективна економічна освіта як чинник формування не лише соціального, але й креативного капіталу сучасних суспільств. У такий спосіб формується поняття креативного капіталу нації, а освіта позиціонується у якості ядра креативності, на що ми звернемо увагу більш детально у наступному розділі.

Ключова роль креативності у сучасній економіці засвідчує, що саме остання стає сьогодні джерелом конкурентної переваги, при чому як на рівні окремих бізнес-структур чи корпорацій, так і на рівні країн. Адже однією із сутнісних ознак креативності є її багатовимірність. За визначенням Р. Флоріди, креативність не обмежується технічними розробками, новими товарами чи винаходами, результатом креативного синтезу можуть бути як технічні винаходи, так і розробка теорій чи розуміння проблем [див. 310, с. 45]. Відповідно, креативність поширюється також і на сферу мистецтва, культури, та соціальних технологій. Більше того, «технічна та економічна креативність підживлюється креативністю культурною» [310, с. 20].

Тому нам бачиться особливо важливим звернутися не лише до вже значною мірою досліджених форм індивідуальної та соціальної креативності, а проаналізувати перспективу реалізації креативних ідейних стратегій у сфері розвитку духовної культури суспільства в її економічних експлікаціях. У такий

спосіб, ми здебільшого будемо вести мову про духовні виміри економічної культури та ті креативні стратегії, що розробляються у сучасному дискурсі, але ще не є детально дослідженими на даний момент історичного часу.

Відповідно, одним із напрямів, у контексті котрого варто здійснювати перегляд принципів організації соціально-економічного середовища – як на рівні теоретичного аналізу, так і поступового залучення у соціальну практику – є стратегія «духовної економіки» [див. 115] як новітнього, інновативного явища у філософсько-економічній культурі сучасності. Адже формування такого феномену як ефективна економічна політика нації відбувається на основі усвідомлення психічно-духовної єдності у сфері економічних інтересів, що поглиблює процеси економічної самоорганізації суспільства на основі усвідомлення потреби синергійного забезпечення його економічних потреб.

Сучасна цивілізація в цілому може бути названа матеріально означеною, оскільки для неї характерне домінування матеріалістично-фінансових настанов, в тому числі і виробництво так званих надуманих потреб. Однак наявність такого пріоритету не дозволяє забезпечити населення планети матеріальними благами в достатній кількості. Разом з тим, шлях цивілізаційного розвитку, який в основі своїй спирався б на принципи духовної економіки [див. 422], у нашому суспільстві ще не апробований. Тому варто задіяти хоча б деякі елементи такого типу економічної взаємодії. Можливо, це і є один із інструментів формування Ніцшеанської надлюдини, не ставши на шлях становлення якої, ми ризикуємо зірватися в прірву і повернутися до ситуації «*homo homini lupus est*»? [«Людина людині вовк» – опис досуспільного стану в роботах Т. Гоббса].

Горизонти сучасного гуманітарного знання в цілому і соціально-філософського зокрема дозволяють на досить серйозному рівні оперувати категорією «духовна економіка». Але зважаючи, що сам термін сформувався під впливом філософської традиції стародавньої Індії, його дослідження здебільшого властиве або представникам східної традиції або дослідникам-орієнталістам. Тому, незважаючи на евристичний потенціал духовної економіки як явища, закономірно виникає питання: якою мірою даний концепт застосовний у межах

сучасного західного суспільства, зважаючи на домінування у його межах економіки матеріалістичного типу. Спробуємо на нього відповісти.

Критика суто матеріалістично орієнтованої цивілізації властива австрійському філософу-містику Р. Штайнеру, філософам-традиціоналістам – Ю. Еволі та Р. Генону, а також сучасному індійському мислителю Дханешварі та іншим дослідникам феномену «духовної економіки». Варто також згадати що така критика досить відчутно прослідковується й у спадщині М. Волошина. На сьогоднішній день термін «духовна економіка» є достатньо новим для соціально-філософських пошуків, він поступово з'являється у сучасній філософській літературі з посиланням на ведичні тексти, зокрема на давньоіндійську пам'ятку «Бхагават-Гіту». З одного боку, варто вказати на те, що концепція духовної економіки має соціально-релігійний характер і Дханешвара, як один з авторів даної концепції визнає, що навіть сам термін «духовна економіка», на перший погляд, звучить як оксюморон, але аналізуючи основні ідеї, які в ньому закладено, можна дійти висновку, що ця концепція має і раціональне ядро – а саме ідею практичної трансформації аксіологічних засад сучасної економічної культури.

Питання полягає лише в тому, щоб визначити міру застосовності даного концепту у соціальній перспективі властивого нам західного типу цивілізації. Тобто визначити ті конструктивні чинники даної концепції, які можуть мати продуктивний характер з точки зору соціально-практичного підходу і дійсно зможуть сприяти трансформації економічного мислення у напрямі його аксіологічної оптимізації щодо співвідношення духовних та матеріалістичних чинників та інтересів, а в такий спосіб сприятимуть і подоланню матеріалістичної одномірності сучасної людини. Тому евристичність даного концепту розкривається вже на рівні постановки мети – відродити духовність у сучасному суспільстві, зокрема у сфері економічних відносин.

Одномірну економіку матеріалізму Дханешвара позиціонує у якості лабіринтів «економіки невігластва» [див. 117] і усвідомлює, що комусь ці ідеї можуть видатися цікавими з точки зору теорії або філософії, але більшість їх

заперечуватиме як ідеалістичний сентименталізм, що не має жодної практичної цінності в реальному житті [див. 117, с. 5]. Тому, хоча теоретики духовної економіки і визнають деяку утопічність своїх ідей, але при цьому наголошують, що «утопічний не означає неможливий, утопічний означає ідеальний» [див. 117, с. 7], тобто придатний для використання у якості ідеалу, до якого варто прагнути.

Разом з тим, дослідник наголошує, що у сучасному світі ми вже не вибудовуємо своє життя у відповідності до певної філософії. Натомість ми підпорядковуємо його економічній або, точніше, фінансовій системі, і при цьому робимо вигляд що віримо у якісь інші ідеї, а не ті, які відображено у нашій економічній поведінці. У такий спосіб, сучасна економічна система роз'єднала наше уявлення про світ і нашу поведінку у світі. Навряд чи хтось особливо це помічає, не говорячи вже про те, щоб розуміти які наслідки це спричиняє [див. 117, с. 1] – неузгодженість стилю мислення та діяльності сучасної людини, що підпорядкована дискурсивним практикам фінансизму.

Економічна альтернатива, яку пропонує концепція духовної економіки є, за своїм змістом, кардинально протилежною ідеям сучасної економіки фінансизму. Головний наголос робиться саме на потребі аксіологічної трансформації економічної системи. Так, Дханешвара наголошує, що для того, щоб змінити щось в економічних відносинах, потрібно перш за все зрозуміти, які уявлення про життя за ними стоять. І коли ці уявлення свідомо будуть змінені, економіка налагодиться [див. 117, с. 1]. Тобто автор пропонує вирішувати проблеми сучасної економічної системи спочатку не на рівні самої економіки, а на рівні *соціальної психології та економічної ментальності*, які є основою економічної поведінки як окремої людини, так і суспільства в цілому.

Разом з тим, варто зазначити, що у роботах філософів-традиціоналістів, як власне і авторів самої концепції духовної економіки, критика матеріалістичної цивілізації передбачає не заперечення матеріальних засад культури, а відстоювання ідеї *балансу, рівноваги між матеріальною та духовною культурами в економічній сфері суспільства*. На сьогоднішній день така рівновага потребує відновлення, адже баланс дійсно відсутній. Тобто, тоді як

фінансово орієнтована економіка ставить акцент на надприбуток у матеріальній сфері, духовна економіка орієнтована на принципово інші ціннісні настанови, за яких свідомість індивіда орієнтується не лише на цінності консумеризму та власний добробут, але і на добробут суспільства та цивілізації в цілому.

У цьому відношенні варто також звернути увагу і на соціально-критичні ідеї М. Волошина, котрий виступав з позицій жорсткої критики суто матеріалістичного типу цивілізації та наголошував на актуальності культивування духовних цінностей. Спосіб мислення М. Волошина з позицій соціально-філософського аналізу видається досить продуктивним для трансформації світогляду сучасної людини, яка вже майже довела до логічного кризового завершення свою рафіновану раціоналізаторську економічну політику, що призвела до невідворотних процесів руйнування моралі, з одного боку, та знищення навколишнього середовища – з іншого.

Так, М. Волошин виявляв однобічність та недолугість західного типу цивілізації, якій для соціального балансу та продуктивного розвитку гостро не вистачало духовної складової. В умовах сучасної глобалізації ми маємо особливо зважити на його застереження і серйозно замислитися зокрема над тим, які економічні настанови сьогодні глобалізуються. Адже глобалізаційні тенденції є доцільними лише тоді, коли вони поширюють продуктивні настанови, орієнтовані на повноцінний розвиток людини та культури. Тому і глобалізаційні сценарії сучасності все ще вимагають суттєвого удосконалення, оскільки намагаються глобалізувати ті настанови, що були сформульовані матеріалістично та фінансово орієнтованою цивілізацією.

Перехідний період від суто матеріалістичної до збалансованої, більш духовно орієнтованої економіки мав би розпочатися саме в умовах кризових проявів матеріалістичного світогляду, який у своїх практичних наслідках призвів цивілізацію західного типу до складних економічних та екологічних наслідків, подолання яких вимагає суттєвої переорієнтації світоглядних настанов саме у сфері прийняття економічних рішень – як на рівні буденно-індивідуальному, так і на рівнях національному та загальноцивілізаційному.

Духовна еволюція в економіці постає, у такий спосіб, як еволюція економічної самосвідомості та трансформація дезорієнтованого економічного розуму. Адже духовна економіка є проявом економічної цілераціональності, тоді як віртуальна суто фінансова економіка є проявом економічної нерозумності та недалекоглядності. Трансформація психіки економічного суб'єкта, а отже, і корегування суспільного менталітету під впливом ідей духовної економіки, постає, у такий спосіб, як шлях до формування більш гармонійної економічної системи. Отже, вплив економічної та духовної криз, що притаманні сучасній цивілізації, потребує пошуку – бажано системного – шляхів подолання не лише наслідків, але і причин цих криз з мінімальною шкодою. Одним із варіантів такого системного рішення може бути запропонований концепт «духовної економіки» у якості світоглядного ядра економічної теорії нації, що розвивається в умовах кризових явищ глобалізму.

Отже, зважаючи на ті економічні та супутні їм екологічні проблеми, що характерні сучасній цивілізації, інновативні аксіологічні тенденції постають сьогодні у якості життєвої потреби, а не простого заклику до пошуку більш креативних форм життєдіяльності. Саме тому звернення до ціннісних вимірів такої креативності на часі є онтологічно важливим аспектом відновлення життєздатності сучасного світу. Економічний вектор таких пошуків звертає нас саме до економічної теорії нації, орієнтирами розвитку якої є розвиток не лише матеріальних, але і духовних вимірів господарської діяльності у суспільстві.

Як бачимо, пропонований концепцією духовної економіки тип економічних відносин спрямовано не лише на розвиток споживчо-матеріальних здібностей, але і на формування умов духовного розвитку людини. Йдеться про такий тип економічних відносин, що не передбачає концентрації економічної свідомості виключно на фінансовому прибутку як головній цілі економічної діяльності. І, насамкінець, в умовах реалізації принципів духовної економіки долається феномен соціального відчуження, що дозволяє сформувати дійсно консолідоване суспільство з принципово іншим, альтернативним фінансизмові типом економічного мислення. Тому хоча теорії духовної економіки і властива деяка

утопічність, але при цьому не варто відмовлятися від її подальшого опрацювання у якості робочої моделі, соціально-філософський аналіз котрої дозволить визначити її соціально-конструктивний потенціал.

Варто також відзначити, що спроби пошуку нових світоглядних джерел у стародавності властиві й філософському дискурсу сучасної України. Так, А. Баумейстер у своєму дослідженні «Біля джерел мислення і буття» [див. 19] веде мову про кризу легітимації цінностей у сучасній Європі і у зв'язку з цим наголошує на потребі звернення до джерел європейського мислення. Автор, на перший погляд, нібито закономірно звертається до філософського досвіду античної культури. І це не дивно, адже Античність дійсно є культурно-світоглядним підґрунтям західноєвропейської цивілізації.

Однак, на наш погляд, варто зважити і на те, що антична культура мала власні світоглядні першоджерела, а саме філософську культуру стародавнього Сходу, відчутний вплив котрої відчувається ще у діалогах Платона. Відповідно, у пошуках джерел античного мислення як основи західноєвропейської цивілізації варто звернутися ще до ведичного світу. Саме тому формування нового типу економічних настанов спонукає нас сьогодні до перегляду філософсько-економічної спадщини стародавнього Сходу.

Як наголошував Ю. Евола, серед тих, хто розпізнав кризу сучасного світу і далекий від думки про те, що сучасна цивілізація є найдовершенішою з усіх можливих цивілізацій, вершиною та мірою для будь-якої іншої, були ті, хто спрямовував свій погляд на Схід. Адже там частково ще зберігся той традиційний та духовний устрій, котрий на Заході вже давно перестав слугувати основою для ефективної організації різноманітних галузей життя [див. 358, с. 24]. Разом з тим, необхідно усвідомлювати, що для подолання сучасної кризи в економіці не достатньо просто проаналізувати витоки кризового стилю мислення. Необхідно сформулювати альтернативний кризовому світогляду сучасності теоретико-методологічний підхід.

Складність аналізу духовної економіки полягає в тому, що ця ідея висвітлена у сучасній літературі лише незначною мірою і, здебільшого, з позицій

теософського або езотеричного підходів, що спричиняє її несприйняття більшістю раціонально налаштованих дослідників. Однак, якщо редукувати її нефілософські тлумачення, тобто «винести їх за дужки», і проаналізувати сам концепт духовної економіки з позицій його раціонального навантаження, може виявитися, що сама ідея є досить перспективною і заслуговує на увагу сучасного західного світу.

Власне словосполучення «духовна економіка» для сучасної європейської людини є досить незвичним, адже і у науковому вжитку воно актуалізується не часто. На сьогодні досить складно віднайти більш-менш серйозні розробки змістовних вимірів даного поняття. Більше того, однією з ознак людини сучасного Заходу є відсутність схильності до аналізу економічної свідомості суспільства у категоріях духовне/матеріальне. Як правило, не лише у сучасній економічній науці, але і протягом усього її історичного розвитку, подібна шкала для аналізу економічних явищ майже не використовувалась.

Цілком можливо, що це пов'язано з ідеалізацією того типу виробництва, що був сформований західноєвропейською цивілізацією, а отже й позиціонування здобутків стародавніх цивілізацій у якості економічних архаїзмів. У наш час, коли ми є свідками довготривалої економічної кризи як квінтесенції притаманного Заходу типу економічного мислення, таке звернення є не просто на часі, але стає важливим кроком у теоретичному і практичному вимірах, якщо ми дійсно прагнемо зберегти нинішню цивілізацію від остаточного руйнування, що загрожує їй сьогодні, незважаючи на сформований нею потужний пласт економічної культури.

Важливою, у даному аспекті, виглядає і заувага російського дослідника В. Новосельцева щодо того, що окрім культурного рівня є ще духовний, який дозволяє більш позитивно вирішувати конфліктні ситуації, принаймні не зводити їх до криз. Дослідник вважає, що найкращі посібники з конфліктології написані дуже давно, ще на зорі людської цивілізації. І найголовніший з них – це Веди, котрі для західної людини поки що *terra incognita*, але по суті в них можна знайти відповіді на всі запитання [див. 233, с. 40]. Отже, давньосхідна філософська

спадщина все частіше привертає увагу дослідників, при чому у достатньо розмаїтих ракурсах, в тому числі і у вимірі пошуків розв'язання економічної кризи сучасного фінансизму. При цьому, варто ще раз наголосити, що мова йде не про відтворення культурно-релігійного світогляду ведичного зразку у сучасній економіці, а про ті евристичні потенціали, які дійсно, будучи врахованими у сучасних умовах, здатні відчутно трансформувати кризові явища глобального фінансизму у бік стабілізації конструктивних тенденцій розвитку економіки.

Одним з таких евристичних аспектів аналізу духовної економіки є її феноменологічне тлумачення, що розкривається у наступній тезі: «стан економіки – це дещо більше, ніж грошові та фінансові потоки... це стан свідомості» [115]. Вважається також, що головна відмінність настанов матеріально та духовно орієнтованої економічної свідомості полягає в тому, що матеріалістична економіка заснована на конкуренції, в наслідок чого стимулює свідомість «недостачі» та потребу консумеризму [див. 115]. Такий економічний уклад з необхідністю призводить до суттєвого нівелювання духовної складової людських відносин і формує досить специфічну атмосферу консумеризму, у межах якої людина стає не носієм духовних смислів та цілей, а навпаки, виробником-споживачем матеріальних благ, які поступово починають займати у її свідомості провідну роль.

Як бачимо, компаративний аналіз матеріально та духовно орієнтованої економік дозволяє розкрити ряд принципових відмінностей економічних настанов, що ґрунтуються на цих протилежних типах економічного світогляду і, відповідно, економічної поведінки. Економічна свідомість індивіда в умовах матеріалістичної економіки більшою мірою концентрована на матеріальних благах та фінансах, котрі увінчують ієрархію її потреб. За умови ж формування настанов духовної економіки, свідомість індивіда більшою мірою орієнтується не тільки на цінності консумеризму та власний добробут, але і на економічний добробут іншої людини та суспільства в цілому. В умовах же матеріалістичного типу економіки цілком закономірним наслідком стає феномен психологічного

відчуження, що зумовлює як соціальний екскапізм, так і різні форми соціальних девіацій.

Духовну економіку у якості альтернативного фінансизмові економічного світогляду цілком доцільно вважати також «економікою синергетичного співробітництва» [див. 115]. Відповідно, головні настанови духовно орієнтованого типу економічної поведінки орієнтують людську свідомість не на індивідуалістично-атомістичний тип світогляду, а на економічну взаємопідтримку у межах суспільства, дотримання принципів соціально-економічного симбіозу, що сприяє усвідомленню цілісності національної економіки, успішність якої в цілому є одним із головних чинників багатства та добробуту кожного індивіда.

Як зазначає Дханешвара, духовна економіка стимулює свідомість цілісності [див. 116, с. 6]. Межі застосовності такої моделі економіки у сучасному світі вимагають суттєвої трансформації економічної свідомості. Однак досить складно заперечувати, що криза сучасної матеріалістично-фінансової економіки потребує значного вдосконалення у сфері економічних цінностей. Духовна криза сучасної «фінансової цивілізації», у якості закономірного наслідку абсолютизації матеріалістичного світогляду, спричинила доволі складні наслідки як у суто економічному вимірі життєдіяльності західної цивілізації, так і на екологічному, морально-етичному та політичному рівнях.

Те ж саме стосується і ідеологічної кризи сучасності, що відобразилася у всіх сферах розвитку західного світу і стала тим соціальним викликом, котрий вимагає якісно нового відгуку, принципово відмінного від вже реалізованих у площині фінансово орієнтованого типу економічного мислення. Тобто відмінного за своїми ментальними структурами від економічної поведінки, що цю кризу спричинила. Це спонукає нас до переосмислення вихідних ідей того типу економічних відносин, який покладено в основу сучасного фінансизму. Зокрема досить продуктивний аналіз у цьому напрямі здійснюється О. Александровою, яка наголошує на паритеті конкуренції та партнерства в економічній поведінці

[див. 5], де ідея партнерства є змістовно досить близькою принципам солідаризму.

Варто також звернути увагу на точку зору, згідно якої економічні кризи – це не стихійні або наперед визначені, а цілком керовані процеси, тобто процеси котрі можна перевести у потрібний стан шляхом цілеспрямованого впливу на їх учасників та (або) на взаємовідносини між ними [див. 233, с. 95]. Відповідно, В. Новосельцев вважає, що ліквідувати обставини, які обумовлюють лавиноподібне розгортання економічних криз цілком можливо. Вони поширюються не самі собою. Їх поширюють фінансові, промислові та інші угруповання, що переслідують цілком визначені цілі. Відповідно, локалізувати кризу або призупинити її розгортання можна, якщо створити умови та механізми економічного і політичного співробітництва, при яких розширення кризи стає не вигідним самим суб'єктам, які раніше сприяли цьому процесу [див. 233, с. 96-97].

Бажано також скористатися порадою В. Новосельцева, стосовно того, що не варто створювати громіздких довготривалих планів, що підлягають неухильному виконанню, а варто висувати ключові проекти економічного розвитку країни, зосереджуючи основні зусилля на створенні механізмів, що забезпечили б практичну реалізацію цих проектів, узгоджуючись з поточною соціально-економічною ситуацією – зовнішньою та внутрішньою [див. 233, с. 93]. Такий підхід, в свою чергу, вимагає не сліпої інтерналізації знань щодо специфічних рис духовної економіки, а залучення соціально-креативного потенціалу суспільної еліти – реальної, а не номінальної – як у сфері політики, так і економіки, що дозволить сформувати принципово новий, самобутній тип економічної культури в сучасній Україні.

Трансцендентальні засади духовно орієнтованого типу економіки до певної міри можливо логічно обґрунтувати, спираючись в тому числі, і на аналітичні розвідки деяких авторів у галузі політичної філософії. Так, американський дослідник Дж. Ролз у своїй роботі «Теорія справедливості» [див. 262] запропонував так званий принцип «завіси незнання» («the veil of ignorance»).

Остання передбачає ігнорування соціального статусу окремого індивіда у контексті прийняття соціально важливих рішень та законів. Тобто закони мають бути максимально корисними для суспільства в цілому, а не спрямовані на соціальні інтереси окремих його прошарків. Саме цей принцип теорії справедливості Дж. Ролза сприяв також введенню ним у вжиток так званого правила «максимімуму», котрий, у свою чергу, вимагає максимального законодавчого зиску якраз для найменш забезпечених прошарків населення, що у теоретичному вимірі узгоджується з деякими ідеями духовної економіки, незважаючи на те, що Дж. Ролз ніколи не оперував цим поняттям.

Власне духовна економіка, як соціальний феномен, спрямовується на максимальну ефективізацію якості у діяльності кожного індивіда, як економічного суб'єкта цілісної соціально-економічної системи. Синергійний потенціал такого підходу до організації економічної діяльності сприяє розвитку своєрідного економічного солідаризму, але не у вимірі радянського колективізму, – котрий здебільшого було орієнтовано на кількісні, а не на якісні показники, і до речі, це теж був історичний приклад матеріалістичного типу економічного світогляду, – а у вимірі підвищення продуктивності економічного зростання, що ґрунтується на свідомій турботі про споживача.

Такий підхід до організації виробництва покликаний принципово трансформувати економічну свідомість сучасної людини, заохотити її до реалізації обґрунтованих екологічних програм виробництва задля забезпечення сталого економічного розвитку власної країни зокрема та – в найоптимістичнішій перспективі – планети в цілому. Адже враховуючи екологічну кризу та ті катаклізми, причиною котрих вона стає, варто зважити і на ті екологічні чинники, що спонукають нас до перегляду стратегії економічної поведінки. Сучасні екологічні проблеми планети – і сьогодні це доводити вже немає потреби – значною мірою спричинені реалізацією виключно фінансово орієнтованих проєктів, котрі не приймають в розрахунок зміну кліматичних умов, глобальне потепління та інші важливі екологічні чинники, в наслідок чого економічні

рішення, що приймаються у сучасному світі, не беруть до уваги незворотні екологічні наслідки.

У таких умовах біфуркативність глобально орієнтованих економічних рішень спонукає до усвідомлення наслідків економічної діяльності сучасного соціального суб'єкта. Останній може або рухатися у звичному напрямі й спричиняти незворотні руйнівні для екосистеми наслідки, або формувати нову, більш креативну стратегію економічного мислення та відповідної поведінки. Така стратегія вимагає формування принципово нового типу соціально-економічного мислення не лише окремого індивіда, але і колективного суб'єкта економічної дії, яким є економічна нація, тобто суспільство в цілому як продуцент унікальної конструктивної господарської стратегії.

Відповідно, досить важливе значення для формування нового типу економічного мислення мають відіграти саме ейдоси духовної економіки, котрі за своїм смисловим навантаженням передбачають можливість поступової трансформації економіки фінансизму, основною цінністю якої є гроші, в економіку духовну, основними цінностями якої мають стати людина і природа. Саме гуманістично та екологічно орієнтована економіка може сприяти подоланню кризи сучасного фінансово орієнтованого економізму, котрий орієнтовано не на розвиток та вдосконалення людини, а на максимальне використання її праці та інтелектуальних ресурсів з ціллю отримання надприбутку.

Згідно ідей духовної економіки, у суспільстві власність не може бути виключно приватною, оскільки це нераціонально та непродуктивно, адже призводить до соціальної ізоляції та імперсоналізму – має бути потужний сектор державної, суспільної власності. На рівні державної влади абсолютизація приватновласницьких інтересів у політичному та бізнесовому середовищах сприяє виникненню ситуації, коли концепція приватної власності змушує нас відокремлюватися і відчужуватися один від одного, так як ми переслідуюмо наші «власні» інтереси [див. 116, с. 20].

У такий спосіб, індивідуалістичні настанови матеріалістично орієнтованої економіки не сприяють формуванню цілісного, конструктивного економічного світогляду індивіда, тоді як соціально орієнтовані ініціативи духовної економіки, навпаки, сприяють як економічному благоустрою суспільства в цілому, так і кожного індивіда зокрема. Тому така «формула» економічних відносин у суспільстві, яка передбачає трансформацію цінностей та настанов суб'єкта економічної діяльності у бік посилення духовної складової, має конструктивні переваги над суто матеріалістичними настановами сучасного капіталізму.

У контексті компаративного аналізу матеріально (фінансово) та духовно орієнтованої економіки, варто також наголосити і на суттєвій відмінності у ставленні до особистості. Адже в умовах матеріалістичної економіки на перше місце ставиться прибуток та ті матеріальні блага, які він дозволяє придбати своєму власникові. Міра такої спроможності репрезентує статус індивіда у суспільстві, стимулюючи так звану «свідомість недостаті» у задоволенні споживчих амбіцій суб'єкта. Тоді як, у межах поведінкових настанов, що продукуються духовною економікою, на першому місті перебуває не рівень матеріальних прибутків як такий – тобто не фінансизм як провідний тип економічного мислення, що сприяє розвитку плеонексії в загальносуспільних масштабах, – а формування настанов *економічної єдності суспільства*. Така настанова, на протигагу перманентному споживанню матеріальних благ заради самого процесу, сприяє формуванню духовних настанов на споживання у необхідній мірі для кожного громадянина. Такий підхід не спричиняє тенденції до суттєвих розбіжностей у рівні споживання, коли одні прошарки суспільства накопичують фінанси, не маючи жорсткої потреби у споживанні, а інші – не можуть дозволити собі необхідного мінімуму. Остання тенденція є, як ми знаємо, атрибутивною рисою якраз матеріалістично налаштованої економічної моделі поведінки.

У даному контексті доречно знову згадати Аристотелеве співставлення хрематистики та господарювання. Для ілюстрації негативних наслідків хрематистики та властивих їй поведінкових настанов Аристотель звертається до

спадщини афінського законодавця Солона, наголошуючи, що люди не знають межі в багатстві, але міра володіння власністю, що необхідна для забезпечення добробуту, не є безмежною [див. 10]. Філософ виокремлює два види економічного мистецтва. З одного боку, він веде мову про набуття багатств у якості засобу забезпечення ефективної життєдіяльності суспільства, а з іншого – про мистецтво наживати статки, з чим і пов'язане уявлення, ніби багатство та нажива не мають меж [див. 10].

Останній спосіб господарювання Аристотель вважає неприродним і таким, що не відповідає принципам використання багатства за призначенням. Таке багатство, за Аристотелем, позбавлене усілякого смислу, адже людина, маючи надмір грошей, може померти з голоду, як це описується в легенді про Мідаса, у котрого в наслідок ненаситних бажань усе, до чого він торкався, перетворювалося на золото [див. 10]. Тому Аристотель вважає за потрібне вказати на суттєві відмінності між необхідним наживанням статку і таким, що не є необхідністю. Не зважаючи на слушні зауваження, що сягають часів стародавньої Греції, сучасна «фінансова цивілізація» продовжує вперто спрямовувати господарські процеси, спираючись саме на засади хрематистики, а не економіки як такої.

Якщо за часів Аристотеля ці два явища співіснували і між ними існував хоч якийсь баланс, то в умовах сучасності економіка дійсно майже припинила своє існування у чистому вигляді, тоді як провідне місце у глобальній системі економічного господарювання посів фінансизм. Таким чином, останній стає апофіозом матеріалістично орієнтованої економіки, у межах якої фокусування суб'єкта економічної діяльності – на відміну від економіки духовної – центрується не на Іншому, тобто не на суспільстві як системі взаємовигідної економічної взаємодії, а здебільшого на власних накопичувально-консумеристських інтересах.

Відповідно, Аристотелеве тлумачення економіки більш близьке за своїм змістом – але не еквівалентне – до того феномену, який ми намагаємось проілюструвати у якості «духовної економіки», що передбачає продуктивне використання багатства як сукупності засобів для продуктивного розвитку

суспільства. Разом з тим, концепт духовної економіки актуалізує також і феноменологічну філософію Іншого. Якщо пригадати відоме дослідження П. Рікера «Сам як Інший» [див. 258], то у контексті аналізу феномену духовної економіки його варто було б перетлумачити дещо інакше, а саме: інший як сам. Дана теза, як це не дивно, є надзвичайно актуальною для сучасності у вимірі подолання соціального атомізму та відродження тієї соціальності, про смерть якої писав Ж. Бодрійяр. Цілком доцільним стає і феноменологічне переосмислення концептуальних інтенцій економічної поведінки суб'єкта соціальної дії у напрямі формування колективної економічної ідентичності – «разом з іншим і для іншого» – на рівні національної економічної ідентичності суспільства.

На відміну від фінансизму, духовній економіці притаманні ідеї солідаризму та співробітництва, відсутність корупційних схем, розвиток відчуття відповідальності не лише за себе, але і за інших членів суспільства. характеризується вона також відсутністю настанови максимального споживання, тобто антиконсумеризмом, дотриманням екологічних стандартів у сфері виробництва, що передбачає альтернативну стратегію природокористування. Духовна економіка також стимулює принципово інше ставлення до суб'єкта економічного виробництва як такого, що не підлягає експлуатації, а навпаки, права котрого не лише законодавчо закріплені, але і практично дотримуються засобами формування та функціонування «сильної системи соціальної безпеки» [див. 115].

У межах настанов духовної економіки, як ми вже наголошували, відсутній культ фінансів як універсального засобу самореалізації особистості. Такий тип економічних відносин спрямовано не лише на розвиток споживчо-матеріальних здібностей людини, але і на формування умов її духовного розвитку, і, насамкінець, в умовах реалізації принципів духовної економіки долається феномен соціального відчуження [див. 115], що дозволяє сформувати дійсно консолідоване суспільство з принципово іншим, альтернативним фінансизмові типом економічного мислення.

Зрозуміло, що «тверезий» погляд на специфіку духовної економіки, формує дещо скептичне ставлення до перспектив її реалізації у найближчому майбутньому, особливо враховуючи ті тенденції, які ми спостерігаємо сьогодні у розвитку глобальної економічної системи. Однак, цілком можливою є на сьогоднішній день спроба зробити «перший крок» на шляху реалізації такої моделі економічної поведінки, зваживши на її переваги не лише для суспільства як цілісного соціального організму, але і на зиски для кожного окремого громадянина, у пріоритетах діяльності котрого стало б можливим гармонізувати духовну та матеріальну складові господарської діяльності.

Зрозуміло, що звичайне запозичення ідей «духовної економіки» як такої не забезпечить конструктивних наслідків, зважаючи як на суттєві протиріччя у стилі мислення людини Сходу і Заходу, так і на їхні соціально-практичні навички. Однак, цілком доречним є креативне переосмислення та перейняття конструктивних тенденцій у вимірі поступового формування нової моделі економічної поведінки як своєрідного «серединного шляху» між двома крайніми типами економічного світогляду та характерними їм поведінковими стереотипами.

Щодо вузькості суто раціоналістичної парадигми, яка ще в епоху Нового часу посприяла остаточній математизації життєвого світу, за що і була критикована Е. Гусерлем у «Кризі європейських наук», то якраз феноменологічна методологія надзвичайно влучно викриває її світоглядні обмеження. Адже така парадигма значною мірою нівелює специфіку життєвого світу, зокрема і життєвого світу українського суспільства та властивої йому у традиційному вимірі ірраціоналістично орієнтованої культури як такої, що не передбачає домінування суто раціоналістичних настанов. Криза надмірного раціоналізму як однобічного бачення сутності соціальних процесів призвела до кризи сучасної економічної культури та сприяла формуванню такого типу особистості, самовідчуття якої характеризується у контексті категорій відчуження та самотності.

Вузьке ж розуміння практичного розуму суто у контексті раціо стає методологічним наслідком нівелювання діалектичної єдності матеріального та духовного. Тоді як у контексті дослідження економічної свідомості, як ми вже відзначали, варто звернути особливу увагу саме на діалектику раціонального та ірраціонального, де проявом ірраціонального є також духовне. Діалектична єдність або дихотомія раціонального та ірраціонального відображає й діалектику глобального та національного і для продуктивного розвитку суспільства так само вимагає пошуку балансу між цими важливими аспектами досвіду – як індивідуального, так і соціального. Якщо баланс глобального і національного ми віднайшли у концепті глобального, то баланс раціонального та ірраціонального може бути відображеним у межах концепту духовно орієнтованої економічної парадигми, що здатна привнести рівновагу у співвідношення матеріального та духовного аспектів господарського життя суспільства.

Саме тому економічна нація має, на наш погляд, являти собою органічну систему легітимованих у суспільстві економічних норм та цінностей, реалізація яких спрямована на досягнення ефективності у соціально-правовому та політичному середовищі – як всередині країни, так і на міжнародній арені. А тому ефективна реалізація принципів економічної теорії нації передбачає поступове формування та закріплення відповідного аксіологічного підґрунтя як підстави економічних рішень у межах життєвіту професійно-економічного середовища та задіяння відповідного потенціалу економічної ментальності суспільства. Саме такий підхід здатен, на наш погляд, сформуванати умови для створення унікальної та ефективної антикризової економічної стратегії для українського суспільства.

Адже, за визначенням Е. Ільєнкова, кризою називається факт перевиробництва нікому непотрібної інформації і, відповідно, недовиробництва потрібної [див. 133, с. 21-22]. Щодо перевиробництва непотрібної інформації в умовах сьогодення варто звернути увагу на зауваження деяких дослідників стосовно того, що «програми структурної перебудови національних економік, що їх пропонують Світовий банк і Міжнародний валютний фонд згідно з вимогами глобалізації є потенційним економічним геноцидом» [86, с. 108]. Таке

зауваження, можливо, є дещо перебільшеним, але, тим не менш, досить яскраво відображає відсутність стратегічної складової економічного розвитку в орієнтації на такі вимоги без відповідних ефективних зрушень в економічній системі країни.

У такому аспекті надзвичайно важливо чітко розрізнити *необхідні* для функціонування ефективної національної економіки умови (стратегічні) та умови *достатні* для її нетривалого збереження (тактичні). При цьому формування та реалізація унікальної стратегії національного економічного розвитку має спиратися як на суто раціональні, так і ірраціональні, тобто духовні чинники. До того ж неврахування діалектичного зв'язку раціонального та ірраціонального аспектів економічної взаємодії спричиняє ситуацію, коли економічна раціональність сприяє поширенню нерациональних соціальних наслідків. Тоді як деякі, на перший погляд, суто ірраціональні форми економічного буття, навпаки виявляються на практиці більш продуктивними.

Таким чином, ми опиняємося у ситуації, коли неабиякої актуальності набуває пошук такої глобально орієнтованої соціально-економічної стратегії, котра могла хоча б частково забезпечити реалізацію «принципу максимізації мінімального результату» [принцип введено у соціально-філософський дискурс Дж. Ролзом], котрий передбачає максимальну підтримку соціально-економічних інтересів найменш забезпечених прошарків населення, а в нашому випадку, і найменш забезпечених країн сучасного глобального простору, що частково виконується. Але формування духовних вимірів національної економічної свідомості, в умовах сучасного світового порядку, стає все більш віддаленою перспективою до тих пір, поки продовжує панувати суто фінансова настанова.

Тому для ефективної реалізації економічної теорії нації на теренах нашої держави варто також включити в таку теорію елемент нетрадиційності та унікальності. Тобто не сподоблятися країнам, які наслідують зразки вже відпрацьованих економічних стратегій, а створити власну унікальну, креативну модель економічного поступу, що дозволить реалізувати не наздоганяючий, а випереджаючий вектор соціально-економічного розвитку та вирішити проблеми

функціонування національної економічної системи суспільства. Тоді дійсно можна буде вести мову про українську модель економічної нації.

Для розробки такої моделі варто, на наш погляд, звернутись до нетрадиційних економічних теорій, тобто відмінних від превалюючої моделі економічного знання, адже різні концепції розкривають різні аспекти економіки з різних точок зору [див. 331, с. 113]. Але при цьому не намагатися задіяти ці теорії або концепції повною мірою, а віднайти в них саме ті елементи, котрі на часі є актуальними саме для нашої країни. Такий підхід дозволить сформулювати принципово нову модель економічного поступу суспільства та збагатити світову економічну культуру, сформувавши більш ефективну економічну систему, котра буде придатна для функціонування у глобалізованому середовищі.

Прагнення до соціально-економічної ефективності вимагає від нас сьогодні й формування інноваційної, креативної програми соціально-економічного розвитку у відповідності з порадою шведських економістів К. Нордстрема та Й. Ріддестрале, які наголошують, що для успіху ми повинні припинити дивитися на інших, адже ми конкуруємо тільки із собою. Дослідники наголошують, що імітація нікуди нас не приведе, оскільки успіх базується на відриві від копіювання, притаманного так званому «караоке-капіталізму». Аналітики наполягають на надзвичайній важливості введення інновацій як важливого запобіжника від соціальних поразок. Сучасним націям, що розвиваються дійсно «потрібно вирішити, чи ми збираємось брати участь у написанні історії майбутнього, чи нас задовольняє роль спостерігача за майбутньою історією» [234, с. 288-289].

Важливу роль, на наш погляд, у структурі формування ідей, придатних для формування креативної національно орієнтованої економічної системи посідають дослідження італійського мислителя початку минулого століття С. Гезеля, які тривалий час майже не задіювала економічна наука. Останній сформулював важливі зауваження щодо тенденцій розвитку суто фінансово означеної економіки, так званого фінансизму, котрий в наш час є проявом повсякденності. У такий спосіб, С. Гезель постає як економіст-футуролог, котрий не лише

спрогнозував важливу деструктивну тенденцію, але і запропонував ефективний спосіб її подолання. Так, дослідник вважав за необхідне уникати деградації господарських систем, тобто виступав за збереження основоположності саме сектора реального виробництва шляхом задіяння техніки «тимчасової вартості» фінансового капіталу, у такий спосіб урівнявши його з капіталом фізичним з його недовговічністю та зношуваністю.

У системі поглядів С. Гезеля ця ідея була концептуалізована у вигляді категорії «вільних грошей» [див. 70], які мали втрачати з часом частину своєї вартості. Таким чином, у разі реалізації цієї ідеї, власник фінансового капіталу мав би мотивацію не тримати його якомога довше, а якнайшвидше вкласти їх у сектор реального виробництва. У такий спосіб, цілком можливо було б забезпечити *рівноцінність фінансового та виробничого секторів*, а не домінування фінансового капіталу у якості більш зручної, «довершеної» форми власності. Відомо, що такий креативний підхід було задіяно у якості соціального експерименту у другій половині ХХ століття у Австрії та Швейцарії і, він дійсно, показав високу ефективність. Однак, під впливом наступу монетаристських стратегій фінансизму така практика була призупинена і більше не відновлювалась.

Власне, варто також наголосити, що з позицій С. Гезеля, ефективність фінансів визначається саме мірою їх задіявання у виробничому секторі. Тоді як їхнє накопичення у відповідності зі стратегіями хрематистики і їхня відсутність у реальному секторі економіки спричиняє не просто відсутність тенденцій до економічного розвитку суспільства, а безпосереднє руйнування його економічної системи. Деякі сучасні дослідники наголошують, що до певної міри ідеї Гезеля, зокрема його ідея «вільних грошей», в дещо пом'якшеній формі відображена у економічних пошуках Дж.М. Кейнса, що дозволяє сучасним прибічникам неоліберальної економічної теорії досить критично ставитись й до кейнсіанства. Тоді як в умовах сучасної фінансової кризи такі креативні аспекти економічних міркувань, що продемонстровані С. Гезелем, на наш погляд, варті більшої уваги.

У процесі формування засадничих принципів становлення продуктивної економічної політики варто також пам'ятати, що більшість економічних «чудес» були створені промисловими державами-імпортерами, а не експортерами сировини [див. 347, с. 312], оскільки гроші самі собою економічному росту не сприяють [див. 347, с. 322]. Тому провідним завданням економічної системи, котра прагне самостійного та самодостатнього розвитку, стає потреба боротьби з інфляцією, замість того, щоб просто накачувати економіку грошима, друкуючи нові банкноти [див. 347, с. 323], що особливо актуально для економічного простору сучасної України. Разом з тим, варто зважати і на те, що як демократична, так і авторитарна системи рівною мірою придатні для забезпечення економічного зростання країни, оскільки успіх у даному випадку залежить не стільки від системи, скільки від мотивації та бачення її лідерів [див. 347, с. 199], яскравим прикладом є сучасна Туреччина або авторитарна модель Сінгапуру.

У такий спосіб, формування нової економічної еліти з високим рівнем креативного мислення стає одним із наріжних завдань нашого суспільства. Одним із продуктивних шляхів такого формування є запровадження нових навчальних програм та дослідницьких напрямів, що будуть орієнтовані на формування вмінь та навичок ефективної аналітики економічних процесів як на рівні окремого суспільства, так і на глобальному рівні в цілому. Таку еліту як креативний клас національного масштабу варто створити, адже її сьогодні в системному вигляді не існує. Є окремі поодинокі аналітики, але, як правило, більше орієнтовані не так на економіку, як на аналіз пов'язаних з нею політичних процесів. Тоді як ми ведемо мову про потребу формування класу спеціалістів, основна сфера зайнятості яких була б сконцентрована саме у галузі доцільності соціально значимих економічних рішень, їх гео економічних та геополітичних наслідків та перспектив.

Отже, формування культури економічних інновацій, креативних індивідуально та соціально орієнтованих рішень потребує створення відповідних умов для реалізації новаторських проектів в соціокультурному середовищі нації. Важливий акцент, у такому випадку, має ставитися і на інноваційному

підприємництві як надійному джерелі економічного зростання нації, адже саме останнє сприяє ефективній екстерналізації економічного досвіду суспільства, оскільки підприємництво є головним рушієм економіки, що дозволяє їй еволюціонувати та регенерувати [див. 273, с. 42].

Враховуючи, що в умовах кризових явищ в сучасній економіці, які тривають з 2008 року зберігають свою актуальність пошуки антикризових стратегій соціально-економічного розвитку – будь-які нетрадиційні, нестандартні ідеї у даній площині є, на сьогоднішній день, важливими і перспективними у вимірі соціально-філософського дослідження. Особливо якщо таке дослідження дозволить виявити хоча б кілька аспектів, придатних для застосування в умовах кризової економіки.

Разом з тим, за умов потужного синергійного ефекту креативних стратегій у сфері національної економіки, економічна теорія нації може бути застосовною й у якості економічної теорії глобалізації. Звісно за умови її відповідного аксіологічного осмислення та реалізації, що ми на разі спостерігаємо на прикладі Сполучених Штатів. Такий підхід у сучасних умовах стає надзвичайно актуальним, тобто йдеться про пошук альтернативних глобально значимих стратегій в економіці. Адже, як вдало відзначає один сучасних дослідників-альтерглобалістів, прискорення динаміки капіталізму поглиблює головну негативну рису неолібералізму – його колосальну здібність продукувати нерівність. І оскільки держава перестає бути гарантом права на освіту, житло і охорону здоров'я, то незадоволення і бунти будуть зростати [див. 109, с. 53], підтвердженням чому є глобально значимі події останньої декади.

Отже, зважаючи на свою багатовимірність креативна економіка, як важливий чинник конкурентної переваги у сучасному світі, потребує максимального задіяння людського капіталу у всіх його формах. Тому цілком закономірно викристалізовується поняття «креативного капіталу» суспільства. На наш погляд, формування ефективної економічної нації потребує залучення такого капіталу не лише у сфері матеріально-технічного розвитку суспільства, але і у вимірі вдосконалення духовних аспектів його економічної культури. Такі

трансформації у сфері економічної культури сучасного українського суспільства сприятимуть формуванню більш збалансованої економічної системи, що функціонує в умовах домінуючого фінансизму.

3.3. Економічний солідаризм як визначальний принцип прогресивного розвитку нації

Як бачимо, сучасна економічна та духовна кризи, як у вимірі глобальної спільноти, так і українського суспільства зокрема, вимагають пошуку нових ідей та стандартів для реалізації конструктивних сценаріїв соціального розвитку. Спробуємо проаналізувати перспективи реалізації альтернативних, щодо домінуючих сьогодні, підходів у сфері організації економічного середовища. Так, на протигагу вкоріненій у сучасній економічній свідомості неоліберальній доктрині з властивою їй ідеєю необмеженої конкуренції пропонуємо звернутись до менш впливового сьогодні напряму соціально-філософської та економічної думки – солідаризму (від фр. *solidaire* – солідарний, одностайний). Адже, як відзначив К. Симонс-Симонолевич, нація є спільнотою людей, члени якої пов'язані між собою почуттям солідарності [див. 278, с. 284].

Власне у сучасному світі солідаризм більш відомий у якості соціально-політичної ідеології, ніж у якості одного з аспектів економічної стратегії. Однак, концепція солідаризму включає в себе і досить розгалужену філософсько-економічну складову, котру ми не можемо не брати до уваги, опрацьовуючи теорію економічної нації. На наш погляд, феномен економічного солідаризму має відображати досить суттєву світоглядну складову економічної теорії нації у контексті тих глобалізаційних процесів, що визначають динаміку розвитку сучасного світу. Адже без звернення до стратегії солідаризації економічних інтересів не лише окремих суспільств, але і глобального простору в цілому, ми навряд чи зможемо вирішити ті комплексні глобальні виклики, що постали перед сучасним людством.

Так, А. Окара наполягає, що солідаризм розглядається сьогодні трохи не як «філософський камінь» нової епохи, тому ідеологія, політична філософія і політекономія солідаризму так само набувають нового життя [див. 237]. На наш погляд, доктрина солідаризму у якості своєрідної стратегії єднання соціуму з ціллю максимально ефективного вирішення кризових явищ, є на сьогоднішній день досить продуктивною соціально-практичною альтернативою задіяним у економічному просторі концепціям та підходам. Тому вона цілком може бути позиціонована у якості одного з інновативних вимірів креативної економіки.

Одним із небагатьох сучасних мислителів, котрий досліджує економічний вектор солідаризму є П. Гай-Нижник, котрий щодо сутності останнього наголошує, що «іноді його розглядають не просто як політичну ідеологію, але як соціальну та економічну доктрину консервативно-революційної ідеології» [68], одним із представників котрої, до речі, вважається вже згадуваний нами італійський філософ-традиціоналіст Ю. Евола. За визначенням останнього, один із основних і найбільш очевидних аспектів сучасного занепаду пов'язаний саме з наступом крайнього індивідуалізму, який став результатом руйнування передуючих органічних та ієрархічних традиційних структур, на зміну яким, у якості первинного елементу суспільного устрою, прийшла атомістична множина індивідуумів, тобто маса [див. 358, с. 211-212].

Наголос на деструктивних чинниках крайньо атомізованого індивідуалізму виглядає, на наш погляд, досить обґрунтовано, особливо зважаючи, що Ю. Евола акцентує увагу на розмежуванні у цьому контексті тих понять, суттєва відмінність між якими досить часто нівелюється ліберальною традицією, а саме – «індивід» та «особистість», роль яких у функціонуванні соціального організму не може бути визнана рівнозначною. Нівелювання особистості, її симуляція в умовах індивідуалізованого суспільства спричиняє, за Ю. Еволою, втрату самого сенсу цього поняття.

Звертаючись до історії, відзначимо, що теорія солідаризму виникла у результаті поєднання ідеї солідарності та індуктивного методу дослідження [див. 64]. Разом з тим, солідаризм досить часто розглядають як проміжну між

лібералізмом та соціалізмом економічну доктрину [див. 64]. Вважається, що у сферу соціальних наук в цілому та економіку зокрема солідаризм запровадив відомий філософ-позитивіст О. Конт, котрий був послідовником одного з перших солідаристів – П. Леру. Однак, основоположником економічного солідаризму як такого став французький мислитель Шарль Жид, котрий також відомий як досить серйозний дослідник феномену кооперації.

Теорія солідарності як явище системне має декілька вимірів, зокрема політичний (П. Леру), правовий (Л. Дюгі), моральнісний (Е. Дюркгейм) та економічний (Ш.Жид). Оскільки предметом нашого дослідження є останній, зосередимось на представниках саме економічного солідаризму. Відповідно, особливою увагою варто відзначити внесок у формування доктрини економічного солідаризму Ш. Жида. Адже саме цей мислитель запропонував логічне обґрунтування власної теорії походження прибутку, згідно якої прибуток є результатом монополії підприємців на продукти споживання, що дозволяє реалізовувати останні за ціною значно вищою за собівартість.

Цей факт, за Ш. Жидом, спричиняє відповідні наслідки, а саме завдячуючи завищеному прибутку знижується купівельна спроможність покупців, від чого страждає вся економіка країни. Низький ступінь солідарності у суспільстві спричиняє, у такий спосіб, його економічні негаразди [див. 64]. Тому Ш. Жид наполягав на розвитку кооперативізму, що ґрунтується на ідеях економічної солідарності, з метою формування «інтегрального кооперативного ладу». У своєму спільному із Ш. Рістом дослідженні Ш. Жид зазначає, що солідаризм звісно не є засобом формування морального закону, оскільки це не є його завданням, але він є ефективним засобом у випадку, коли ним оперують моральні особистості. З точки зору дослідників, теорія солідаризму в цілому виконує три важливі функції – вчить турбуватись про іншого, розширює сферу відповідальності та формує своєрідні феномени «корпоративного еґоїзму», що сприяють консолідації суспільств та націй як у контексті внутрішньої, так і зовнішньої взаємодії [див. 121, с. 464].

Потрібно також зважити і на деякі історичні експлікації солідаризму, адже ця доктрина не завжди мала суто теоретичний статус. Так, солідаризм являв собою досить обґрунтовану реформаторську доктрину Франції у період перед першою світовою війною. Важливим є приклад польського солідаризму та однойменної спілки «Солідарність» під головуванням Леха Валенси, що відіграла суттєву роль у контексті подолання тоталітарних процесів та формування нового типу соціально-економічного світогляду польської нації. У якості цілісної економічної доктрини солідаризм протистояв основним принципам лібералізму та марксизму, а також до певної міри підтримував ідеї економічного протекціонізму, передбачаючи можливість державного втручання в економічні процеси.

Разом з тим, у межах історії економічних доктрин не існує цілісної школи солідаризму у класичному розумінні – на кшталт марксистської чи ліберальної. Однак, ідея солідаризму у різний час пропонувалась різними економічними школами і з різною метою. Теорія солідарності частково представлена як у соціалізмі, так і у лібералізмі та націоналізмі (протекціонізмі), а також у деяких інших соціально-економічних концепціях [див. 121, с. 457]. Разом з тим, солідаризм наштовхнувся і на досить жорстку критику з боку ліберальної школи економіки, котра вважає власною заслугою відкриття принципу солідаризму у формі розподілу праці та обміну, але не визнає його у якості окремої економічної доктрини. Представники соціалізму та анархізму теж досить жорстко критикували економічний солідаризм як засіб послаблення соціалізму, адже останній заперечує марксистську ідею класової боротьби.

Одним із найвидатніших представників економічного солідаризму вважається зокрема німецький економіст та соціальний філософ минулого століття Генріх Пеш, котрий розглядав політичну економію як сферу дослідження того, в який спосіб задовільняються соціально-економічні потреби суспільства. Дослідник вважав, що остання являє собою морально-органічну єдність суб'єктів господарської діяльності, котру єднає феномен політичної солідарності. Головними темами економічного солідаризму, за Г. Пешем, є аналіз

співвідношення цінності та ціни, рівноваги між сільським господарством та промисловістю, а також дослідження меж конкуренції.

Власне основну ідейну спадщину мислителя складає його вчення про обмін, у межах якого основна ціль економіки позиціонується не у сфері конкуренції, як засобу узгодження ціни та цінності, а у вимірі встановлення впорядкованого ринку. Критичний аналіз ідеї необмеженої конкуренції змушує звернути особливу увагу на так званий «парадокс Пеша», згідно якого конкурентна ціна є оптимальною, але, одночасно конкуренція прагне і відхилити ціну від оптимальності. Необмежена конкуренція, дрібнячи суспільство, з точки зору Г. Пеша, здатна викликати досить різкі економічні коливання, і тому не забезпечує економічної стабільності, а відповідно, і благополуччя [див. 413]. У такий спосіб, телеологічна орієнтованість концепції дослідника обґрунтовує цінність господарських благ у відповідності до міри їх соціальної корисності, досягнення чого і є основною ціллю економіки.

Ведучи мову про ефективність господарських систем, Г. Пеш співставляє такі економічні системи як капіталізм, соціалізм та солідаризм і доводить, що саме солідаризм є найбільш відповідним основній цілі економіки. Дослідник наголошує, що будь-який розподіл, що не відповідає основній цілі економіки, не сприяє нормальному поступові економічної життєдіяльності суспільства, адже розподіл розглядається ним як «плата за послуги», котра в жодному разі не має перевищувати соціальної цінності цих послуг. Разом з тим, Г. Пеш визнає справедливість таких фінансових феноменів як рента та відсоток на капітал, але виключно у межах виплати за дійсну послугу суспільству! Неабияку увагу дослідженням Г. Пеша надає П. Гай-Нижник, наголошуючи, що «Гайнріх Пеш розумів поняття солідарності не лише з утилітарного боку, а й з морального та етичного» [див. 68], адже його завданням є сприяння встановленню загальнодоступних матеріальних благ та достатку у гармонійному зв'язку з загальним добробутом народу.

В цілому протягом XIX-XX ст. дослідження феномену солідаризму структурувались не лише у межах академічних напрямів, але і національно-

географічних – сформувались три вектори солідаризму – французький (кінець XIX ст.), німецький (початок XX ст.) та похідний від них російський (30-ті рр. XX ст.), кожен з яких до певної міри репрезентує дослідження присвячені економічному солідаризмові. Потрібно сказати, що російський варіант економічного солідаризму досить критично ставиться як до французької версії Ш. Жида, котрого позиціонують як теоретика-абсолютиста та утопіста кооперації, так і до німецької версії Г. Пеша, у якій російських солідаристів – незважаючи на згоду із основними висновками – не влаштовує методологічна частина, тобто так званий схоластично-томістичний підхід.

Разом з тим, варто особливо відзначити прагнення російських солідаристів до максимальної об'єктивності досліджень та чіткого методологічного відмежування від економічного комунізму, представники котрого використовували лише той пласт наукової інформації, котрий узгоджувався з їхніми поглядами [див. 64]. Однак, з точки зору російських солідаристів, зважаючи на зміни та трансформації, що відбулися у господарському житті після другої світової війни, довоєнні теорії економічного солідаризму втрачали свою актуальність і потребували перегляду та вдосконалення. Разом з тим, російський варіант солідаризму, що представлений на початку 50-х років минулого століття роботами Г. Гінса, С. Кірсанова, М. Самойлова, М. Залевського, Л. Зальцберга та інших дослідників характеризувався відчутною дискусійністю щодо практичних можливостей економічного солідаризму.

Варто вказати і на застосування у обґрунтуванні доктрини російського солідаризму досліджень таких відомих представників філософської думки як М. Бердяєв, І. Ільїн, Н. Лосський, С. Франк, а також корпоративної теорії В. Парето. Важливу роль зіграло також дослідження Г. Гінса «На шляхах до держави майбутнього. Від лібералізму до солідаризму» [див. 83], що по суті дало поштовх до формування російського солідаризму як такого. Г. Гінс аналізував солідаризм, перш за все, як систему узгодженої юридичної взаємодії всередині суспільства, коли її учасники забезпечують свої інтереси спільними та узгодженими зусиллями, зобов'язуючись підкорятись встановленому в зв'язку з

цим примусовому порядку [див. 64], що за логікою понять узгоджується із сучасними європейськими студіями на кшталт «economy and law», котрі поки що майже відсутні у вітчизняному філософському дискурсі.

У сучасних умовах теорія солідаризму, набуває особливого значення, оскільки ми історично знаходимось у ситуації своєрідного роздоріжжя, коли крайнощі лібералізму та соціалізму більше не є ефективними і виникає потреба пошуку та обґрунтування «третього шляху». Аналізуючи сучасні переваги досліджуваного у даному аспекті феномену, Е. Заграва у своїй роботі «Солідарність і солідаризм» так само наголошує, що «солідаризм намагається усунути вади лібералізму і соціалізму, залишаючи, проте, позитивні елементи обох систем. У межах солідаризму одночасно належна увага приділяється як індивіду з його природними правами, так і всьому суспільству» [див. 122].

Варто наголосити і на своєрідному баченні солідаризмом проблеми власності, адже на відміну від соціалізму, солідаризм визнає інститут приватної власності, а на відміну від лібералізму – розглядає особистість не у контексті необмеженої економічної свободи, а як таку, що пов'язана із суспільством певними зобов'язаннями. Відповідно економічний солідаризм одночасно *визнає як приватні* економічні інтереси, так і потребу їх узгодження та підпорядкування ідеї суспільного (спільного) блага. Варто також підкреслити, що таку систему економічних відносин досить часто позиціонують і як *корпоративну*.

Специфічне бачення солідаристами економічних процесів дійсно дозволяє, на наш погляд, говорити про врахування найбільш конструктивних елементів як соціалізму, так і лібералізму, не запозичуючи при цьому їхніх недостатньо конструктивних аспектів, таких як колективізація економічної свідомості, з одного боку, та необмежена конкуренція – з іншого. Досить показовим фактом є та історична особливість, що, за висновками сучасних дослідників, ще Дж. М. Кейнс дав *математичне та економічне обґрунтування солідаризму* [див. 68], хоч і не враховане у сфері сучасної соціальної практики.

В умовах же ситуації економічної кризи, що спричинена реалізацією економічних програм та ідеологій неолібералізму, перегляд та переосмислення

ідей економічного солідаризму знову набуває актуальності, зважаючи, що «солідаризм став свого роду компромісом між капіталізмом і комунізмом, між лібералізмом і консерватизмом» [див. 68]. На наш погляд, стратегія економічного солідаризму, як нової форми соціальності, найбільш гармонійно відображає потреби постнекласичного етапу розвитку суспільства та властивого йому наукового знання. Адже дана концепція акцентує увагу саме на синергійних чинниках соціальної дії як системи узгодженості «відгуків» суспільств на спільні загрозливі «виклики». Однак, для чіткого формулювання таких відгуків завжди існує потреба і у «творчій меншості», тобто відповідній інтелектуальній, меритократичній еліті, котра буде спроможна надавати відповідної динаміки «інертній меншості» та нести відповідальність за реалізацію економічної стратегії.

У такий спосіб, економічна теорія солідаризму, зважаючи на основні принципи цієї доктрини, дозволяє нам позиціонувати її у якості найбільш перспективної стратегії соціально-економічного поступу сучасної української нації. Адже в основу солідаризму покладено ідею солідарності, котра виникає в результаті розвитку та виявлення національної самосвідомості [див. 251]. Так, цілісне бачення солідаризму як суспільно орієнтованої доктрини, за висновком сучасного російського дослідника В. Помогаєва, передбачає національну єдність як спільність духовних та культурних цінностей, державних та економічних інтересів, історичного минулого та єдність устремлінь у майбуття [див. 251]. Дослідник наголошує, що на передній план у межах економічного солідаризму висувається саме духовна спільність з позицій якої здійснюється аналіз політичних та економічних стратегій у контексті їх узгодженості з цінностями та інтересами нації.

Національно орієнтований аспект солідаризму підтверджується не лише російськими дослідниками даного феномену, але і європейськими та українськими. Так, зокрема український дослідник Б. Горович, аналізуючи історичне становлення та розвиток бельгійського націоналізму у контексті концепції Л. Дегреля, робить висновок, що соціальна солідарність розгортається у

вимірі гармонізації суспільної взаємодії, основою чого є співпраця як засаднича основа підпорядкованості діяльності кожного індивіда життєдіяльності суспільства як цілісної системи [див. 92, с. 546]. Відповідно, солідарність і співпраця стають тими засадничими елементами, на які варто спиратися у процесі формування практичних засад здійснення соціально-економічних проектів сучасних націй.

Саме тоді буде можливим створення умов, за яких економічна, суспільна і політична програма спиратиметься на раціональну організацію співпраці у вигляді корпоративного устрою [див. 92, с. 546]. Таким чином, саме у теоретичному контексті солідаризму та корпоратизму Л. Дегрель, а вслід за ним і Б. Горович аналізують засоби подолання соціальних конфліктів та, по суті, забезпечення умов для реалізації принципу «сродної праці». Так само на безпосередній спорідненості теорій солідаризму та корпоратизму наголошує і вже згадуваний нами П. Гай-Нижник, котрий зауважує, що «з силами на солідаризм обґрунтовують також теорію корпоративізму» [див. 68].

Вважається, що важливим історичним прикладом соціального корпоратизму є Конституція Другої французької республіки, у межах якої на законодавчому рівні була сформульована ідея якісно прогресивнішого відносно класичного капіталізму суспільного ладу. На відміну від марксизму її суть полягала у проголошенні пріоритету духовних цінностей над «економічним базисом», а також розумінні «необхідності не просто єдності класів з метою збереження загальнонаціональної злагоди, а творчої співпраці та солідарності між ними на корпоративних та кооперативних засадах» [див. 68].

Більше того, вважається, що до цієї ідеї звертався і Ш. де Голль, а також Японія та Німеччина у період після закінчення другої світової війни. П. Гай-Нижник пише про це наступним чином: «прагнучи максимально зацікавити безпосереднього виробника, де Голль розвивав різноманітні форми економічного корпоратизму та кооператизму, а також ідею солідаризму» [68]. Щодо суттєвих соціально-економічних переваг солідаризму, варто згадати, що останній відстоює також позиції пріоритету природного права. Одним з елементів цього права, за

наголосом Г. Пеша, є право на приватну власність, яка «створює незамінні психічні й моральні стимули, які відіграють суттєву роль в економічному житті» [див. 68].

Ідеї солідаризму розвивались також у середовищі української еміграції. Зокрема, солідаризм був офіційною ідеологією ОУН (м), тобто мельниківського крила Організації українських націоналістів протягом четверті століття – в 1947-1972 роках. Серед відомих ідеологів солідаристської або близької консервативно-солідаристської спрямованості можна назвати також В. Липинського, Д. Донцова, Ю. Липу, О. Бодуїника, В.-Ю. Даниліва, а також активістів «Союзу гетьманів-державників» – соратників гетьмана Павла Скоропадського [див. 68].

У контексті ідей солідаризму варто знову згадати основоположника економічного націоналізму – Ф. Ліста, котрий, як ми вже наголошували, був прибічником системи економічного протекціонізму на противагу ліберальній вільній торгівлі. Саме національна політична економія Ф. Ліста сприяла вкоріненню у економічній свідомості німців ідеї монолітної економічно організованої нації, сформованої на засадах солідарності інтересів. У такий спосіб, саме Ф. Ліст створив динамічну концепцію добробуту націй та обґрунтував задачу створення умов економічного прогресу [див. 121, с. 227]. Близькість поглядів Ф. Ліста до ідей економічного солідаризму проглядається зокрема через присутність ідеї корпоратизму, адже дослідник робив наголос на тому, що без національної єдності та без національної кооперації виробничих сил нація ніколи не зможе досягти високого рівня благоустрою та могутності або забезпечити собі надійне та вільне оперування своїми інтелектуальними, соціальними та матеріальними багатствами [див. 186, с. 33].

Щодо забезпечення умов реалізації кооперації на рівні соціальної практики Ф. Ліст наполягав, що її здійснення вимагає наявності відповідних економічних, моральних та соціальних засобів. При цьому під економічними засобами дослідник мав на увазі продуктивний аграрний сектор; під моральними засобами мався на увазі високий рівень освіти окремих особистостей; під соціальними умовами йшлося про установи та закони, здатні забезпечити громадянам

особистісну та майнову недоторканість, вільне застосування своїх розумових та фізичних здібностей [див. 186, с. 34-35].

Тобто, за Ф. Лістом, розподіл праці та кооперація виробничих сил в національному об'ємі є тоді, коли в країні інтелектуальне виробництво перебуває у вірному співвідношенні з виробництвом матеріальним, коли в країні сільське господарство, промисловість та торгівлю розвинено рівномірно та гармонійно [див. 186, с. 33]. На наш погляд, особливу увагу варто звернути на постулат щодо співмірного співвідношення матеріального та інтелектуального виробництва, зважаючи на відсутність такої рівноваги не лише на практиці, але й у теорії сучасної постіндустріальної, інформаційної економіки.

Здійснюючи аналіз економічного вектору солідаризму, його теоретичних засад та можливих соціально-практичних наслідків, варто також згадати, що його обґрунтування до певної міри представлено і в роботах відомого українського філософа І. Франка, який наголошував, що пізнати становище суспільства в його справжній формі можливо тільки за допомогою докладного наукового вивчення. І таке «пізнання поведе нас до спільної дії, покаже нам спільні інтереси, а також збудить солідарність» [311, с. 43].

Варто звернути особливу увагу і на відповідну теоретичну спадщину вже згаданого вище бельгійського мислителя Л. Дегреля, котрий так само закликав до солідаризації суспільства у всіх сферах його життєдіяльності, наголошуючи, що солідарність та співпраця і є тими здоровими, живими засадами, на яких треба будувати кожне підприємство і кожне діяння [див. 92, с. 546]. Не можна не звернути особливу увагу на здобутки американського дослідника Г. Пеша, котрий наполягав, що *солідаризм не відділяє економіку від етики*, вимагаючи відповідного соціального та культурного контексту, в чому і полягає роль державної влади [див. 399].

Досить вагомо, у даному аспекті, виглядає і аналіз діяльності португальського політичного лідера А. Салазара, щодо якого у сучасній літературі зазначають, що перше, що він декретував, – це було правило, згідно якого «ніякий міністр *не може перевищувати суму видатків, йому призначену*, і

не сміє робити нічого, що могло б порушити прибутки і видатки держави» (виділено нами – Т.Г.) [див. 264, с. 419], що також є продуктом ідеї соціальної солідарності. Внаслідок такої начебто дуже простої ідеї «бюджет ... був зрівноважений, і, замість дефіциту, кожний фінансовий рік донині закінчувався прибутком» [264, с. 419] Отже, саме завдяки цим мислителям ідея соціального солідаризму в цілому та економічного зокрема поступово набуває осмислення та все більшого резонансу у сучасному соціально-філософському дискурсі.

Актуалізуючи ідеї економічного солідаризму у якості інновативних тенденцій, що потребують задіяння креативного капіталу суспільства, варто також згадати такого представника економічного націоналізму як Т. Нейрн, котрий здійснив ґрунтовний аналіз співвідношення глобального та національного чинників економічного поступу в умовах сучасності. Зокрема дослідник звертає увагу, що сучасний світ репрезентує логічне завершення епохи старих принципів соціальної організації і подає ознаки формування нових [див. 408]. Ця позиція співпадає також з висновками І. Валерстайна щодо транзитивності глобалізаційних процесів у їх сучасному вигляді та поступовій трансформації принципів соціальної організації, що на часі перебувають у стані свого визначення. Враховуючи такі тенденції, варто зважити і на можливі перспективи поширення економічного солідаризму на міжнаціональний простір.

Власне економічний солідаризм, у разі реалізації його принципів, уможливорює відчутний прогрес духовної культури суспільства у сфері економічного розвитку. Економічний вимір солідаризму, на наш погляд, цілком придатний для сприяння більш продуктивному розвитку ідейного підґрунтя економіки, а отже і орієнтації суб'єкта економічної дії на більш конструктивний спосіб життєдіяльності. Досить суттєвим може виявитись практичний внесок економічного солідаризму і у процес подолання такого девіантного, соціально непродуктивного явища в економіці як корупція.

Відповідно, потреба зміни тенденцій сучасної економічної політики саме у такий спосіб прослідковується у зв'язку з гострою економічною кризою, котру неможливо подолати класичними для неоліберальної економічної парадигми

методами. Однак, трансформація базової моделі розвитку глобальної економіки поки що залишається суто теоретичним аспектом, тоді як концепція економічного солідаризму є одним із можливих альтернативних підходів у сфері пошуку нових форм соціальності у всіх її структурних проявах. На наш погляд, саме економічна теорія солідаризму є на сьогодні тим ідейним підґрунтям, дотримання якого дозволить суттєвим чином вдосконалити світоглядно-практичні засади соціально-економічного устрою сучасних націй та сприятиме дійсному їх прогресові – не лише у напрямі матеріального виміру, а і розвитку їхнього духовно-практичного потенціалу. Відповідно, економічний солідаризм та корпоратизм сприятимуть, на наш погляд, утвердженню духовної свободи нації.

Як зазначає у своїх дослідженнях вже згадуваний нами А. Окара, світова спільнота потребує нової соціальності, нового апарату бачення та моделювання майбутнього, нових механізмів узгодження інтересів і цінностей [див. 237]. Одночасно з тим, дослідник наголошує, що саме ідеологія солідаризму здатна дати відповідь на складні виклики сучасної епохи стосовно соціальної організації. А. Окара розглядає феномен солідаризму у якості політичної ідеології, а також філософського вчення, соціальної технології та відповідної управлінської практики, заснованої на ідеї спільного блага, солідарності та узгодженості інтересів та цінностей.

Однією з найбільш яскравих із солідаристських концепцій А. Окара вважає концепцію «класократії» («класократичної трудової монархії») В. Липинського, в межах якої солідаризація суспільства здійснюється на засадах «сродності» та узгодження класових інтересів. Ця концепція, з погляду дослідника, постає як своєрідний «динамічний елітизм», адже мова йде про поступове «вливання» в ряди національної аристократії найкращих представників усіх суспільних прошарків. У В. Липинського домінуючим залишається клас крупних земельних власників, що з позицій аналізу наслідків сучасного олігархізму може виглядати досить суперечливо та вимагати додаткового обмірковування. На наш погляд, ця позиція може бути врахована за умови, що представники домінуючого

соціального прошарку є носіями аксіологічних настанов, орієнтованих на становлення самодостатньої української нації.

На наш погляд, окрім класократії В. Липинського, варто особливо відзначити і системний виклад теорії солідаризму В. Данилівим у його одноіменній роботі «Солідарність і солідаризм» [див. 103]. Справа в тому, що, за свідченням П. Гай-Нижника, В. Данилів розглядає сам *процес становлення нації* як такий, що здійснювався під безпосереднім впливом солідаризму: «спираючись на зусилля й велику солідарну працю, століттями, навіть тисячоліттями, творився великий твір, ім'я якому – нація» [68].

Повертаючись до досліджень А. Окари, потрібно сказати, що дослідник, так само як і ми, зважає на ту своєрідність солідаристської ідеології, котра дозволяє вгледіти у її соціальній реалізації потенціал формування моделі суспільної саморганізації, тобто синергійного співіснування індивідів, суспільних страт та навіть корпорацій. Адже солідаризм чи не єдина суспільна ідеологія, котра ґрунтується на принципі суб'єктності усіх без винятку учасників суспільних відносин.

Ця особливість сприяє, за спостереженнями А. Окари, тому, що ідеологія солідаризму виявляється вільною від будь-якого примусу. Її пріоритетом стає технологія так званої «м'якої влади» (soft power) на відміну від властивих більшості домінуючих у сучасному світі ідеологій, котрі спираються на технології «жорсткої влади» (hard power). Важливо також зазначити, що дослідник звертає увагу і на духовно-моральний світоглядний фундамент солідаризму, а також вирізняє екзистенційний вектор останнього (солідаризм-як-соборність) та суто соціально-технологічний (солідаризм-як-взаємодопомога) [див. 237].

П. Гай-Нижник вважає, що солідарна діяльність багатьох членів суспільства здатна призвести до серйозних результатів, що можуть спричинити суттєві трансформації у соціальному бутті. В даному контексті цілком доречно звернутися до вже згадуваного нами у попередньому підрозділі індійського дослідника Дханешвара, котрий наголошує, що частини «суспільного тіла» не виживуть, якщо не будуть взаємно співпрацювати на благо всього суспільства [див.

117, с. 67], що теж є суттєвим аргументом на користь концептуальних аспектів солідаризму, особливо в його економічному вимірі.

Звертаючись до похідної від солідаризму ідеї корпоративізму, можна у якості одного з акцентів наголосити на потребі формування саме такого типу економічної нації, який ґрунтувався б на структурному прикладові корпорацій. Йдеться про створення корпоративної системи загальнонаціональної солідарності усвідомлених суспільством економічних цілей та інтересів. Саме узгоджена діяльність у напрямі досягнення таких цілей здатна сформувати *економічну націю* у якості самодостатнього *суб'єкта історичного процесу*. Здобуття такого статусу вимагає від нас сьогодні повного переформатування економічної політики держави, її спрямування у соціально-конструктивне русло – на виконання стратегічних довгострокових соціально-економічних програм. Тільки такий стратегічний підхід дозволить нам реалізувати на практиці ідею економічної нації як історичного суб'єкта та запровадити власну стратегію «гри» на геополітичній шахівниці.

У якості одного із настановчих принципів у даному напрямі цілком може бути визнана настанова В. Зомбарта «наживати скільки можливо, але чесним шляхом і не прикріплятися серцем до багатства, а розглядати його як засіб і ніколи як мету» [див. 130, с. 23]. Така заувага акцентує нашу увагу на моральнісній складовій продуктивної економічної поведінки у будь-якому суспільстві та розставляє акценти щодо формування стратегій доцільності, у межах яких фінансова складова економічних процесів постає не як мета чи самоціль, а навпаки, виключно у якості засобу для формування самодостатньої економічної системи. Ця теза до певної міри співзвучна нашій меті – запропонувати економічну теорію нації, яка не передбачала б тотальності фінансового редуціонізму, але спиралася б, наскільки це можливо, на принципи «духовної економіки» та основні постулати теорій соціальної справедливості.

Напрацювання принципів *національної економічної мудрості*, котрі брали б до уваги не лише міжнародний економічний досвід, але і власні традиції та креативний потенціал економічної свідомості власного суспільства, тобто активно задіювали б людський та соціальний капітали, стають тими

надважливими основами економічної стратегії націй XXI століття, без яких ефективний господарський розвиток останніх стає фактично неможливим. В умовах сучасного етапу розвитку глобалізаційних процесів традиційний для неолібералізму економікс потребує суттєвих трансформацій, адже як зазначає німецький аналітик П. Ульріх, економікс в певному сенсі є скоріше частиною проблеми, ніж дієвим засобом її вирішення [див. 302, с. 11].

Досить перспективною є також ідея англійського економіста А. Маршала, котрий вів мову про «нову націю підприємців» [205, с. 167], однак остання також потребує переосмислення самих принципів підприємницької діяльності в умовах сучасного українського соціуму. Така трансформація має здійснюватися у напрямі докладання максимальних зусиль щодо подолання тієї ситуації, яку французький дослідник Дж. Сенеру описує наступним чином: «ніколи ще наша здатність виробляти багатство не була такою величезною, ніколи ще наша нездатність спрямовувати цей розквіт на благо всіх людей не була такою очевидною» [див. 377, с. 141]. На наш погляд, ця заувага стосується як глобального простору в цілому, так і окремих суспільств зокрема.

До того ж, цілком очевидним стає домінування ідеології консумеризму, як продукту відчуження людини від її сутності, коли предмети набувають влади над людьми [див. 15, с. 52]. На негативних наслідках таких поведінкових стратегій у своїх соціально-філософських розвідках наголошував і А. Ейнштейн. Зокрема дослідник стверджував, що *необмежена конкуренція* призводить до жахливих розтрат праці і до знівечення соціальної свідомості окремої особистості. Це знівечення він вважав найбільшим злом капіталізму. З його точки зору, вся система освіти страждає від цього зла, адже учням прищеплюється прагнення до конкуренції, у якості підготовки до кар'єри, їх вчать поклонятися успіху у споживанні [див. 360].

У даному разі ми наводимо дане висловлювання не з метою відстоювання ідей соціалізму, як це має місце у самого Ейнштейна, а скоріше з метою демонстрації негативних висновків щодо природи капіталізму та тих наслідків, що він спричиняє у вимірі деформації свідомості суб'єкта економічної дії. У

А. Ейнштейна ми знаходимо суто негативну оцінку таких деформацій, котру, на наш погляд, варто взяти до уваги. Власне А. Ейнштейн пропонує і альтернативу, наполягаючи, що важливим аспектом освіти є розвиток у людини «почуття відповідальності за інших людей, замість існуючого у суспільствах прославлення влади та успіху [див. 360], що дає нам можливість вбачати в його поглядах елементи концепції солідаризму, котра так само передбачає взаємну відповідальність громадян.

Досить доречним у даному аспекті виглядає звернення до японського економічного досвіду, а саме практики «кайдзен» (від яп. 改善 – поліпшення), котра являє собою модель перманентного вдосконалення праці [див. 138]. Кайдзен розглядають у якості японської філософії та відповідного типу соціальної практики, що фокусується на неперервному вдосконаленні виробничих та управлінських процесів, а також усіх інших аспектів життєдіяльності суспільства. Постійне прагнення до дійсного вдосконалення економічних процесів, методів та технологій вигідно відрізняє цю соціальну техніку як таку, що дає дійсні результати на загальнонаціональному рівні, прикладом чого є сучасний стан економічного розвитку японського суспільства, яке демонструє неабияку ефективність.

Зауважимо, що формування економічної теорії нації у контексті ідей соціально-економічного солідаризму та запровадження принципу «кайдзен» не передбачає редукування людського життя до суто колективного, соціально орієнтованого існування, цінність якого визначається виключно матеріально-економічними орієнтирами. Навпаки, такий підхід передбачає оновлення соціально-економічного світогляду та надання економічному буттю суспільства духовно-креативних вимірів, що дозволять не лише сформувати соціально-економічний вектор національної ідеї, але і сприятимуть виникненню нового типу економічного світогляду як на рівні особистісної самості індивіда, так і національної економічної самості суспільства.

Так, елементи економічного солідаризму можемо прослідкувати у соціальній практиці країн ЄС, котрі замість засуджуваних протекціоністських тарифів,

захищають себе від конкуруючого імпорту більш витонченими інститутами на кшталт важко прохідних стандартів тощо, не викликаючи при цьому протесту міжнародної спільноти, тобто використовують *креативні форми економічного протекціонізму*. Україна ж таких захисних засобів сьогодні не напрацювала. Тому у ситуації відмови від протекціонізму «країна ще більше відкривається перед імпортом, що посилить кризу виробництва» [290, с. 349].

Як відзначає Ха-Джун Чанг, основною рухомою силою капіталізму, як і раніше, є конкуренція серед комерційних компаній, але вона не працює для маленьких, маловідомих компаній, котрі, підлаштовуючись під смаки покупців, добиваються перемоги засобами підвищення ефективності використання технологій. Сьогодні ж конкуренція ведеться здебільшого в середовищі транснаціональних корпорацій, у котрих є можливість не тільки впливати на ціни, але і маніпулювати смаками покупців за допомогою брендів та реклами [див. 331, с. 31]. Той же принцип працює і у сфері конкуренції між країнами. Саме тому для ефективного використання перспектив сучасного цивілізаційного поступу першорядним завданням стає нівелювання тих чинників та умов, які формують пасивність в економічному світогляді нації.

Епоха вузької спеціалізації вимагає також чіткого означення суспільством відповідного сектора міжнародних економічних відносин, що, звісно ж, вимагає активної соціально-економічної позиції суспільства, а отже і формування власної стратегії соціально-економічного розвитку. Саме такі стратегічні позиції, що спираються на активний пошук соціально-економічних альтернатив, і уможливають дійсно дієві соціально значимі рішення. Ідеологія економічного солідаризму є, на наш погляд, тим чинником, який дозволить реалізувати продуктивну соціально-економічну стратегію, покликану сформувати підвалини економічної нації в українському суспільстві. Саме така ідеологія і має стати завершальним етапом у формуванні якісно нового економічного світогляду.

Відповідно, важливими чинниками формування такої стратегії мають бути наступні структурні рівні: чітке усвідомлення національних економічних інтересів суспільства; формування соціально-економічної мети; окреслення аксіологічного

вектору її реалізації, тобто визначення економічних цінностей та пріоритетів суспільства, а отже і його економічної ідентичності. Так, наприклад, країни ЄС прагнуть сьогодні не лише до збереження своєї господарської, але і правової ідентичності, голосуючи проти уніфікації конституційних норм для всіх країн Європейського союзу, незважаючи на спільні економічні інтереси та перманентну співпрацю у цих сферах. Так і Україна, якщо вона прагне до самозбереження у якості монолітної європейської держави, має перш за все випрацювати формулу власної соціальної ідентичності на всіх рівнях, але перш за все – на економічному. Ми пропонуємо розпочати її формування з впровадження у соціальну практику ідей економічного солідаризму як важливої складової соціальної ідентичності.

Важливу у роль у обґрунтуванні доцільності впровадження принципів національного економічного солідаризму може, на наш погляд, відіграти і теорія ігор, а особливо така її складова як теорія рівноваги запропонована відомим американським математиком Дж. Нешем [див. 236]. Зміст даної теорії полягає у математичному розрахунку недоречності безкінечної конкуренції за умов некорпоративної взаємодії, тобто коли актори соціально-економічної дії не можуть узгоджувати свою діяльність. За Дж. Нешем, перманентна конкуренція у таких умовах призводить до суттєвої економічної шкоди обом конкуруючим акторам чи групам акторів. Результатом стає так звана «економіка конфлікту», яка за своїми наслідками свідчить про потребу підтримання стану рівноваги, а не загострення конкуренції.

У контексті сучасної України ця теорія цілком застосовна до світоглядно-ментального конфлікту між східними та західними регіонами нашої країни. У вимірі даного протистояння економічно більш доцільним стає підтримання соціальної рівноваги у якості солідаризуючого чинника, прямуючи до пошуку шляхів інтеграції населення з різними аксіологічними настановами та різним історичним минулим, що особливо гострої актуальності набуло після початку військового протистояння на сході країни у 2014 році.

Варто також згадати запропоновану Е. Дюркгеймом класифікацію рівнів солідарності [див. 118], а саме йдеться про формування у суспільстві механічної та

органічної, тобто свідомо культивованої солідарності. Саме останній тип солідарності стає для сучасного українського суспільства надзвичайно актуальним і вимагає формування системи засадничих для суспільства економічних цінностей, придатних для свідомої консолідації населення.

Феномен солідаризму у просторі сучасної цивілізації згадується, на жаль, досить нечасто, оскільки його зміст не відповідає основним візьям епохи. Однак, його важливість у вимірі продуктивного розвитку суспільства досить складно переоцінити. Так, для аналізу цього феномену варто згадати роботу К. Денчева, який наводить досить показовий приклад, згадуючи теорію лауреата Нобелівської премії з економіки 1972 року – Дж. Тобіна. Останній запропонував новий вид податку, зміст якого полягав у наступному: Джеймс Тобін підрахував, що якщо обкласти податком в 0,1% всі проведені фінансові операції, то щорічно можна отримувати 166 млрд. доларів додаткового прибутку. Цю суму Дж. Тобін пропонував передати міжнародним організаціям, альтернативним нині діючим крупним міжнародним інститутам, таким як Світовий банк, Міжнародний валютний фонд та інші для боротьби з нерівністю та бідністю, для розвитку освіти й підтримки економіки відсталих країн [див. 109, с. 54].

За висновками К. Денчева, реалізація пропозицій Дж. Тобіна дозволила б значно зменшити об'єм фінансових спекуляцій, вивільнити кошти для реального сектора економіки та вирішення соціальних проблем. Це мало б вирішити серед інших таку проблему як реалізація права на життя для 8 млрд. людей на Землі. Однак, реалізація таких креативних солідаризуючих рішень без активної соціально-економічної позиції громадянського суспільства, особливо в країнах, що розвиваються, є досить складною. Так, наша соціально-економічна пасивність спричиняє сьогодні відсутність технік ефективного управління державою в умовах відсутності повноцінного управляючого суб'єкта – економічної нації. Адже «якщо держава, країна може постати завдяки примусу, то *нація – лише як наслідок вільного волевиявлення людей*» (виділено нами – Т.Г.) [див. 277, с. 188].

Українська держава, незважаючи на своє номінальне існування протягом більш ніж двох десятиліть років так і не посприяла солідаризації суспільства і

формуванню нації у якості самодостатнього політичного та економічного феномену. На сьогоднішній день ми не спостерігаємо єдності суспільства не лише на ментальному рівні, але не спостерігаємо солідаризму в осмисленні історичних, політичних та економічних проблем. Крім того, значимою перешкодою на шляху формування такого солідаризму є надмірна актуалізація історичних суперечностей між представниками східно-українського та західноукраїнського менталітету. Економічний менталітет у нас дійсно різний, адже його сформовано під впливом різних геополітичних чинників, зважаючи на тривалу приналежність території сучасної України до різних імперій – російської та австро-угорської.

Педалювання історичних чинників розвитку цих менталітетів спричиняє ідеологічне протистояння і сьогодні. Саме це, на наш погляд, спричиняє основні ідеологічні непорозуміння і, як наслідок, відсутність будь-якої національно орієнтованої економічної ідеології. Натомість варто було б рефлексію над історичними колізіями залишити професійним історикам, а не маніпулювати свідомістю суспільства за рахунок відстоювання «історичних» позицій щодо оцінки тих чи інших діячів минулого. Такий підхід є досить деструктивним і в принципі не здатен запропонувати солідаризуючих ідей. Подібна світоглядно-ідеологічна конфліктність щодо визначення вектору подальшого розвитку держави не дозволяє сформулювати й національної ідеї, адже остання теж потребує ідеологічної визначеності у політиці та економіці. Тому на разі все ще актуальною залишається теза Л. Костенко: «яка може бути спільна національна ідея у суспільстві, за суттю своєю антинаціональному?» [165, с. 231].

На наш погляд, досить знаково, у контексті аналізу феномену солідаризму, варто ще раз згадати концепцію В. Липинського, згідно якої тільки така суспільна група, яка консолідована спільним економічним інтересом та має спільну традицію і спільну культуру і, відповідно, спільні політичні інтереси, може дійсно об'єднати націю. У такий спосіб саме ідейна економічна єдність та відповідна їй солідарність стає тим підґрунтям, що дозволяє сформувати спільні політичні цілі та відповідну їм політичну ідеологію, що дозволять уникнути гострої політичної та економічної конкуренції всередині країни.

Досвід соціальної модернізації сучасних східних країн, що вийшли на досить відчутний рівень розвитку економічної культури, теж багато в чому демонструє прояви ідеї солідарності. Так, дослідники сучасної китайської культури наголошують, що саме патріотизм китайців та їхня солідарність забезпечують національну стабільність [див. 44, с. 12]. Така модель розвитку повністю нівелює будь-які «наздоганяючі» теорії. Разом з тим, дослідники нашої економічної ситуації, враховуючи досвід Китаю, наголошують, що незважаючи на досягнення Китаю, аналогічний шлях для України не є можливим, оскільки ми не маємо тих неперервних тисячолітніх традицій конфуціанського типу щодо виховання людини, поведінки у сім'ї, на службі і в суспільстві, які забезпечують відповідний прядок у державі [див. 119, с. 10]. На наш погляд, основна похибка такого висновку в тому, що в даному разі мається на увазі повномасштабне покрокове повторення досвіду Китаю, що в принципі не є доцільним. Тоді як перейняття тенденції та визначення власного шляху є найбільш адекватним та ефективним підходом до цієї проблеми.

Відповідно, орієнтація на вивчення соціально-економічного досвіду інших країн, в тому числі і Китаю, частково є дійсно конструктивною, але перспектива сугестивного відтворення цього досвіду виглядає вкрай неефективно, адже вона не сприятиме формуванню самобутньої економічної стратегії суспільства. Оскільки економічні переваги є важливим чинником визначення рівня глобальної конкурентоспроможності країни, у контексті формування соціально значимої економічної ідеології дійсно варто звертати увагу саме на визначення власних потенційних економічних переваг, які забезпечує геополітична ситуація України.

Зміщення акценту з необмеженої конкуренції на економічний солідаризм потребує, перш за все, грамотного та креативного підходу до трансформації економічних процесів. Адже значимість такої тенденції – у разі її успішності – для національної економічної системи може бути доленосною. Мова має, на наш погляд, йти про ідейну економічну єдність на рівні суспільства в цілому, а отже і про відповідальність не лише за себе, але й за інших; про концентрацію не лише на власному ego, але й на потребах інших; про відсутність надмірного

накопичення матеріальних ресурсів окремими особами за рахунок усвідомлення потреб іншого; про нівелювання мотивів жадібності за рахунок вимоги взаємовигідного співробітництва та про мінімізацію культу споживання.

При цьому, мінімізація споживання має бути представлена не як аскеза, а як обмеження можливостей накопичення матеріального статку – за зразком запропонованого С. Гезелем підходу – для окремих особистостей, які у відсотковому розрахунку складають досить незначну частину населення, але володіють такими обсягами статків, що могли б забезпечити довготривалі матеріальні потреби однієї або іноді навіть кількох країн. Тому існує потреба обмеження міри впливу накопичувальних механізмів для надмірно забезпечених прихильників хрематистики, незалежно від їхнього громадянства, задля забезпечення рівномірного використання ресурсів.

В наших умовах, одним з найбільш дієвих механізмів введення цього принципу у дію може бути механізм оподаткування надмірних прибутків, у межах якого відсоток податку прямопропорційний прибуткові, тобто що більший річний прибуток – тим більший податок на соціальні потреби. При цьому людина, яка отримує значні прибутки повною мірою забезпечує як власні потреби, так і сприяє продуктивному розвитку суспільства за рахунок відтворення повноцінного фінансового обігу, повертаючи суспільству фінансову частку доданої вартості від власного прибутку. Подібний механізм, що був детально проаналізований ще К. Марксом, на національному рівні здатен забезпечити стабільний розвиток економічної системи суспільства, не викривлюючи – на кшталт пізньокапіталістичних традицій – структурний рівень прибутку та не здешевлюючи вартість праці.

Важливу роль у структурі нового типу економіки, що орієнтується на принципи солідаризму, мала б посісти практика благодійності, яка, до речі, поширена на Заході, але здебільшого не є надто продуктивною. Разом з тим, цей чинник є надзвичайно важливим, оскільки за визначенням російського дослідника А. Лебедева, саме благодійність має сприяти встановленню у суспільстві атмосфери соціальної солідарності [див. 176]. Прикладом розгортання тенденцій

солідаризму серед розвинених економічних націй сучасності може бути феномен «соціально відповідального бізнесу (капіталу)», який функціонує згідно з принципом *pro bono publico*, тобто заради загального блага. Однак, рівень розвитку потенціалів цього явища поки що не є критичним для трансформації фінансово орієнтованого економічного світогляду. Недарма П. Слотердаjk задається питанням чи вистачить нашій цивілізації духовних ресурсів для утвердження нового принципу реальності, і, відповідаючи на нього, наголошує: «сама світова ситуація віддає нас у розпорядження іншому раціо, це – сутінки кумирів цинізму» [281, с. 327].

Таким чином, концепція економічного солідаризму має, як бачимо, досить ґрунтовну історію та серйозне математико-економічне обґрунтування, здійснене економістами Дж. М. Кейнсом та Г. Пешем і математиком Дж. Нешем. Дослідники визначили переваги стратегій солідаризму порівняно з практиками необмеженої конкуренції та продемонстрували соціально-креативну складову економічного вектору такої соціальної ідеології як солідаризм. Разом з тим, сучасні нам суспільства, навіть досить розвинені економічні нації, використовують потенціали економічного солідаризму не в повній мірі, що дозволяє нам позиціонувати останній у якості актуального, креативно означеного, вектору розвитку соціально-економічних процесів.

Висновки до третього розділу

Отже, аналіз націєтворчого потенціалу економічної свідомості сучасних суспільств дозволив нам дійти наступних висновків:

1. Сучасна економічна криза поставила нації перед викликами, котрі вимагають максимально креативних відгуків, що не можуть бути звичайною комбінацією вже існуючих у сучасному континуумі ідей. Тому саме інновативність, як стиль мислення, стає основою прориву у сучасній економіці. Відповідно, варто вести мову не лише про соціальні інновації, як практичні наслідки інновативного мислення, а про інновативність як системне явище у

життєсвіті нації, що функціонує у якості своєрідного світоглядного орієнтиру суспільного поступу.

2. Інновативний стиль мислення для сучасних націй, що все ще перебувають у стані розвитку, постає як один із провідних ресурсів подолання відсталості від розвинених країн, тобто від економічних націй, що вже відбулися у якості повноцінних суб'єктів глобалізації. До того ж, ми вступаємо у настільки складний з точки зору соціально-економічного розвитку етап, коли країна не може розраховувати на економічне зростання за інерцією. Останнє вимагатиме максимального залучення інтелектуального капіталу нації і формування відповідних цінностей та ідей, що відображалися б на рівні соціальної ідентичності громадян. Саме тому трансформація домінуючої у сучасному українському суспільстві економічної аксіології має відбуватися не у напрямі слідування західним стандартам, які сьогодні вже відходять у минуле, а у напрямі, що сприятиме становленню інновативних підходів до організації соціальних процесів, а отже і подоланню залежності української економіки від зовнішньої кон'юнктури.

3. В умовах інформаційної хвилі соціокультурних трансформацій економіка інновацій стає важливим критерієм успішності економічної стратегії. Саме тому надзвичайно важлива роль відводиться й балансу товарних ринків та когнітивно-креативного потенціалу суспільства. Тому у структурі сучасних глобалізаційних процесів одним із основних ресурсів зростання націй має стати стимуляція економічної креативності. Відповідно, важливою складовою продуктивного розвитку сучасних соціальних систем є креативна економіка, а джерелом масштабних перетворень у соціально-економічному середовищі сучасності стає креативний клас.

4. Основним завданням креативної економіки є створення нових, відповідних інформаційній епосі, форм соціального буття. Тому людський ресурс у формі креативних здібностей посідає провідну роль у швидкому оновленні сучасного світу, що неможливо не враховувати у процесі аналізу чинників формування ефективної економічної нації. Все більш значущої ролі набуває саме людський

капітал у всіх його формах, а не суто матеріальний чи фінансовий. Цілком закономірно викристалізовується й поняття «креативного капіталу», а креативний етос сприяє конструктивному подоланню конформістських тенденцій в економічній свідомості суспільств.

5. Для ефективної реалізації економічної теорії нації важливим є формування креативної моделі економічного поступу, що дозволить реалізувати не наздоганяючий, а випереджаючий вектор соціально-економічного розвитку та вирішити проблеми функціонування національної економічної системи. У такому аспекті надзвичайно важливо чітко розрізнити необхідні для функціонування ефективної національної економіки умови (стратегічні) та умови, достатні для її нетривалого збереження (тактичні). При цьому формування та реалізація унікальної стратегії національного економічного поступу має спиратися як на суто раціональні, так й ірраціональні, тобто духовні чинники. Адже формування ефективної економічної нації потребує залучення креативного капіталу не лише у сфері матеріально-технічного розвитку суспільства, але й у вимірі вдосконалення духовних аспектів його економічної культури.

6. Одним із напрямів, у контексті котрого варто здійснювати перегляд принципів організації соціально-економічного середовища – як на рівні теоретичного аналізу, так і поступового залучення у соціальну практику – є стратегія «духовної економіки» як інновативне явище у філософсько-економічній культурі сучасності. Раціональним ядром «духовної економіки» є ідея практичної трансформації аксіологічних засад сучасної економічної культури, що сприятимуть формуванню більш збалансованої економічної системи, яка функціонує в умовах домінуючого фінансизму.

7. У якості одного з інновативних вимірів креативної економіки може бути запропонована концепція економічного солідаризму, що являє собою своєрідну стратегію єднання соціуму з ціллю максимально ефективного вирішення кризових явищ. Основна ціль економіки, згідно принципів солідаризму, позиціонується не у сфері конкуренції, як засобу узгодження ціни та цінності, а у вимірі встановлення впорядкованого ринку. Критичний аналіз ідеї необмеженої

конкуренції ввійшов в історію як «парадокс Пеша», згідно якого конкурентна ціна є оптимальною, але, одночасно конкуренція прагне і відхилити ціну від оптимальності. Таким чином, необмежена конкуренція, дрібнячи суспільство, не забезпечує економічної стабільності і здатна викликати досить різкі економічні коливання.

8. Сучасні нам суспільства, навіть досить розвинені економічні нації, використовують потенціали економічного солідаризму не в повній мірі, що дозволяє нам позиціонувати останній у якості актуального, креативно означеного, вектору розвитку соціально-економічних систем. Стратегія економічного солідаризму здатна сформувати економічну націю у якості самодостатнього суб'єкта історичного процесу та запровадити власну стратегію «гри» на геополітичній шахівниці. Важливими чинниками формування такої стратегії мають бути наступні: чітке усвідомлення національних економічних інтересів суспільства; формування соціально-економічної мети; окреслення аксіологічного вектору її реалізації, тобто визначення економічних пріоритетів суспільства, а отже і його економічної ідентичності.

РОЗДІЛ 4

СОЦІАЛЬНА ТРАНСФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ НАЦІЇ

4.1. Економічна еліта як продуцент фізичного, людського і соціального капіталу нації

Основні функції щодо впровадження у соціальне життя проаналізованих нами явищ та смислових аспектів розвитку будь-якої економічної системи покладаються, як правило, на правлячу еліту як провідну креативну страту, що забезпечує тяглість традицій та є суб'єктом інновативності та інновацій. Тому якість останньої значною мірою визначає рівень та темпи економічного розвитку суспільств. Відповідно, закономірно постає питання якісних характеристик сучасної української еліти та її здатності до соціально-креативного осмислення кризових явищ сьогодення, а також до формування і втілення альтернативних нон-конформістських програм економічного розвитку. У цьому аспекті нас буде цікавити як правляча еліта в цілому, так і економічна еліта українського суспільства зокрема.

Аналізуючи актуальний стан сучасної еліти на пострадянському просторі в цілому, можемо відзначити, що їй значною мірою властивий економічний конформізм, що на сьогоднішній день не передбачає ефективного розвитку матеріального (*фізичного*) та нематеріального (*людського та соціального*) капіталів країни і сконцентрований виключно у вимірі приросту фінансового сектору, тобто не передбачає формування самодостатніх стратегій розвитку країни. У таких умовах життєсвіт сучасного українця опинився у ситуації економічної влади, яка за своєю суттю є здебільшого владою фінансових потоків, перерозподіл котрих здійснюється без врахування актуальних економічних потреб суспільства. І ця ситуація, на наш погляд, багато в чому спричинена саме відсутністю креативно орієнтованої еліти.

Як наголошує російський дослідник О. Панарін – мусимо визнати, що його аналіз поки що актуальний для всього пострадянського простору – у глобальну епоху ми зіштовхнулися з елітами, уподобанням яких властиві, по-перше, імітаторська та плагіаторська активність, пов’язана з зовнішніми запозиченнями і, по-друге, ці еліти прагнуть зарезервувати усі передові досягнення виключно за собою, не відчуваючи при цьому жодних зобов’язань перед власними націями [див. 241]. Відповідно, досить розповсюдженою у елітному середовищі стає світоглядна позиція, у контексті якої сформовано десоціалізований простір гедоністичного індивідуалізму, який не бажає знати ніяких соціальних завдань чи обов’язків [див. 241].

Під впливом перерахованих чинників, перебуває і сучасне українське суспільство, набуваючи характеристик радикального атомізування та відчуження, що не дозволяє сформувати чітко означені соціальні ідентичності. Виникає питання: чи взагалі можлива у таких умовах, орієнтована на продуктивний економічний розвиток, стратегія? І якщо так, то за рахунок чого і в який саме спосіб її можна здійснити у сучасній Україні? Власне, на наш погляд, стратегія ефективної організації будь-якого соціального простору має включати в себе як продуктивні світоглядні настанови, так і врахування соціально-економічних умов та перспектив конкретної країни.

У контексті пошуку перспектив виходу з цієї кризової ситуації важливою складовою розвитку соціально-економічного середовища стає впровадження стратегії випереджального розвитку, яка орієнтувалася б на такий пріоритет як економія соціального часу [див. 59, с. 7]. Становлення нової випереджаючої економіки, акцентованої не на фінансизмі, а на впровадженні інтелектуального потенціалу у сферу реального виробництва – як матеріального, так й інформаційного, стає у такий спосіб, необхідним елементом у створенні фундаменту продуктивного економічного розвитку сучасних суспільств.

Чи має сучасне українське суспільство ресурси для реалізації такої стратегії? Адже вторинна соціалізація української «еліти» сьогодні майже не задіяна, про що свідчить відсутність її проявів у вимірі соціальної практики, де

спостерігається крайній індивідуалізм та, як його наслідок, своєрідне відсторонення «еліти» від соціуму. Особливо це стосується представників економічної влади, діяльність яких спричиняє досить відчутні деструктивні наслідки у розвитку сучасного українського суспільства. Економічний конформізм, що відображається у мімікрії фінансизму та консумеризму стає наслідком орієнтації здебільшого на деструктивні економічні міфи та «стандарти» життєдіяльності європейського середовища.

Але такі стандарти є наслідком ефективного розвитку національних економічних систем європейського простору, ідейні засади яких, до речі, багато в чому були закладені концепціями економічного націоналізму, до більшості з яких ми звертали у першому розділі. Тоді як позиціонування таких «стандартів» у середовищі пострадянському розуміється не у вимірі синергійного результату та кропіткої роботи суспільної еліти і громадянського суспільства, а нібито у якості відправної точки економічного поступу, що не відповідає нормам логічного осмислення економічних процесів. Відповідно, рівень економічного розвитку країн, еліти яких керуються такою «логікою», є значно менш потужним і досить часто перманентно кризовим. До того ж, пошук засобів вдосконалення та підвищення ефективності соціально-економічного поступу, принаймні у межах нашого суспільства, на системному рівні поки що майже не здійснюється.

Формуванню нових, більш прогресивних тенденцій розвитку економічного мислення у межах нашої країни та її еліти може, на наш погляд, сприяти суттєва трансформація економічної аксіології – з орієнтацією на більш конструктивні процеси осмислення національної економічної дійсності на ментальному рівні – що є досить часомістким явищем і потребуватиме суттєвих зусиль. Ментальні трансформації є найбільш складними і завжди потребують переоцінки основних соціальних цінностей та перегляду світоглядних настанов як окремої особистості, так і суспільства в цілому.

І поки такий процес ментальних трансформацій не почне сприяти формуванню якісно нової еліти – ефективної економічної влади та її відображення у результатах соціального поступу – становлення ефективних

соціальних структур буде залишатися ключовою проблемою нашого часу. І навіть у разі ефективного проходження такого етапу еволюції соціально-економічного мислення, його інституціоналізація сприяла б в подальшому таким соціально ефективним процесам як перманентне переосмислення парадигми розвитку держави.

Актуалізація такого перетворення у ментальності українців вимагає пошуку більш ефективних форм соціального управління, що потребуватиме, у свою чергу, не конформного пристосування та впровадження у соціальну практику теорій західного зразку, а формування креативної економічної стратегії розвитку країни, яка спиралася б на ідеї випереджального поступу. Адже налаштованість на дійсно конструктивну модель розвитку передбачає чітко окреслену альтернативу щодо сучасного нам економічного конформізму з властивою йому відсутністю солідаризуючих ідей та віртуалізованою ідеологією фінансизму.

До того ж, подолання наслідків економічної кризи світового масштабу вимагає впровадження продуктивних програм соціального розвитку. Однак, ці програми не мають повністю відтворювати досвід європейських, скандинавських чи будь-яких інших розвинених країн, адже такий підхід теж буде проявом наздоганяючих тенденцій. Більш ефективним, на наш погляд, буде аналіз тих геоекономічних переваг, що характерні саме українському суспільству та впровадження в життя відповідних стратегій. Тільки тоді ми матимемо можливість говорити про становлення української національної економічної культури та властивої їй самобутності.

Такий підхід буде узгоджуватись і з соціально-філософськими ідеями щодо розвитку суспільства, які пропонувались свого часу провідними українськими мислителями початку минулого століття. Так, одним із таких дослідників, який суттєву роль у формуванні чинників ефективного розвитку економічної системи суспільства відводив саме елітам, був В. Липинський. Його соціальна філософія, незважаючи на її формування у першій третині ХХ ст., не втрачає своєї актуальності й по сьогодні. Якщо зважити на сучасні проблеми щодо національного самовизначення та консолідації української нації, філософсько-економічні ідеї

В. Липинського варто проаналізувати на рівні дослідження націєтворчих процесів, а саме у вимірі формування продуктивної економічної культури. Адже дослідник стверджував, що нація дійсно не може бути суто етнічним утворенням, а має самоідентифікуватися ще й за системою політичних та економічних чинників і цінностей.

Аналіз теоретичної спадщини філософа засвідчує, що досліджуючи основні шаблі національного самовизначення суспільства та становлення національної свідомості, В. Липинський у якості основного чинника виокремлював спільність економічних інтересів правлячої еліти. Спільний економічний інтерес розглядається у його концепції як основа політичного єднання нації. Відповідно, відсутність спільних економічних інтересів свідчить й про відсутність, здатної до керування нацією еліти, адже основними рисами останньої є сила та авторитет, які формуються саме на основі культурної традиції та спільних економічних інтенцій.

Дослідник наголошував на потребі створення української нації на основі зусиль найчисельнішого на той час суспільного класу, наполягаючи на формуванні його активної громадської позиції та відповідного їй економічного світогляду [див. 184]. У контексті пошуку шляхів такого єднання, філософ пропонував дослідити умови та можливості формування *нової національної аристократії* і вважав, що така творча меншість має бути сформована саме у межах найчисельнішого, за родом занять, соціального прошарку.

Аналізуючи матеріально-економічний потенціал національної аристократії початку ХХ століття, В. Липинський наголошував також на пріоритетності не фінансового класу, який володів номінальною вартістю, а на потребі в аристократії як класі, що володіє реальною вартістю. Це пояснюється тим, що фінансовий клас, керуючись здебільшого економічною аксіологією вже розповсюдженої на той час ліберальної ідеології, не мав потреби у розвитку виробництва. Тоді як промисловий клас мав стимул до діяльності та розвитку виробництва і більшою мірою керувався економічними цінностями й настановами консервативної господарської свідомості. Тобто такої, що орієнтована на розвиток чинників ефективного економічного зростання суспільства саме у виробничому секторі, а не суто фінансовому,

розуміння чого так не вистачає сучасній Україні.

У цьому відношенні варто також звернутись й до відповідного ідейного спектру зарубіжної соціально-філософської думки. Зокрема основоположник теорії інформаційного суспільства Д. Белл наголошував на потребі формування безкласової спільноти та становленні соціальної ієрархії на основі *меритократії*, тобто спираючись на рівень знань та кваліфікації [див. 228, с. 193], а відомий аналітик економічних процесів, наш сучасник Р. Хайлбронер висуває ідею запровадження принципів гуманізму у сфері розподілу праці та організації виробництва. На наш погляд, такі ідеї цілком можуть і мають бути використані у процесі трансформації економічних систем так званого «дикого капіталізму», що характерні посттоталітарним країнам, у напрямі вдосконалення їх економічної культури. Їхнє запровадження дозволить вести мову про поступову трансформацію економіки у напрямі становлення більш духовних її проявів та орієнтацій.

Досить складно не помітити, що вже з середини ХХ століття економісти-теоретики розпочинають критично оцінювати перспективи капіталістично-споживницької моделі економіки, яка не сприяє задоволенню духовних потреб людини. А сьогодні ми підходимо до граничної точки, коли цю загальноцивілізаційну проблему вже потрібно не аналізувати, а вирішувати на практиці. Так, серед представників сучасних духовно орієнтованих креативних напрямів в осмисленні економічних процесів варто відзначити такого мислителя як французький аналітик С.-К. Кольм [див. 390]. Останній наполягає на пріоритеті соціальних послуг як «етичної парадигми в економіці», а також значну увагу приділяє традиціоналістській «економіці дарунку» та підкреслює необхідність врахування екологічних чинників.

Зокрема традиційна *економіка дарування* протягом останнього часу привернула до себе значну увагу у середовищі так званих «неортодоксальних» економістів й поступово сформувала окремий напрям, до якого зокрема долучилися культурний критик Льюїс Хайд [див. 332], учень Е. Дюркгайма соціолог Марсель Мосс [див. 406] та економіст Дюран Белл [див. 370]. Сюди ж

варто віднести угорського дослідника Ш. Хорвата [див. 338]. Серед дослідників вітчизняного походження варто відзначити «філософію благодійності» І. Соханя, котрий обстоює тезу, що капіталізм, ціллю якого є прибуток відходить у минуле, а натомість з'являється соціальний бізнес, ціллю якого стає розвиток людини [див. 289].

На потребі формування нового типу економіки наголошує також вже згадуваний нами вище американський дослідник Д. Кортен, наполягаючи на можливості такого типу економічної взаємодії, у межах якого життя важить більше за гроші, а влада належить людям, котрі турбуються один про одного, про свої спільноти та про природне середовище [див. 397]. До таких «неортодоксальних» економік відносять й принципи так званої «буддійської економіки» тощо. Тобто духовна спадщина Сходу знову набуває актуального звучання, але тепер вже й у сфері розвитку економічних процесів.

Разом з тим, соціальний досвід розвинених країн свідчить, що однієї лише економічної солідарності, що забезпечується спільністю та узгодженістю матеріальних інтересів суспільства та ідеологією економічного зростання, виявляється недостатньо для формування цілісної осмисленої соціально-економічної ідентичності. Важливу роль у процесі формування останньої відіграють здебільшого духовно орієнтовані аспекти економічної консолідації. Так, розробники ідей духовної економіки наголошують, що так звану «хижацьку економіку», засновану на отриманні вигоди зі страждань, хаосу та смерті, що ми досить часто спостерігаємо сьогодні по всьому світу, породжує невігластво [див. 117, с. 22]. Таке невігластво є наслідком незнання більш ефективних стратегій економічної поведінки, заснованих на принципово відмінних аксіологічних засадах.

Зокрема за умов збереження домінуючих сьогодні в українському суспільстві тенденцій, ми реалізуємо «стратегію», котру можна охарактеризувати висловом, який вживають японські дослідники, аналізуючи стагнаційні процеси власної національної економіки – «нація втраченої молоді» [див. 396]. Для забезпечення ж дійсного розвитку сучасної економічної нації в

Україні, наша задача полягає у створенні для молоді якісно нових умов – умов для їх ефективної самореалізації, а не пригнічення їхнього потенціалу в умовах стагнаційних процесів. Створення таких умов значною мірою є завданням творчої меншості, тобто економічної та політичної еліти суспільства.

Тут доречно знову звернутися до критики цинічного розуму і наголосити, що «за часів..., коли безглузда дрібномасштабна економіка розщеплює мислення... Просвітництву, або тому, що від нього лишилося, не зашкодить обміркувати свої засади» [281, с. 112]. Ця теза надзвичайно актуальна сьогодні саме для української економічної моделі та запропонованої економічною елітою ідеології, адже «чим менше альтернатив містить у собі ... суспільство, тим більше цинізму воно собі дозволяє» [281, с. 125], що ми і спостерігаємо в умовах задекларованої «безальтернативності» неоліберальної економічної доктрини.

Усвідомлення ж потреби вдосконалення суто раціонально-логічних шаблонів економічної поведінки та необхідності суттєвої трансформації неоліберального трактування економічного світогляду, що на глобальному рівні транслює ідею «вільного ринку», формуючи глобальну економічну ієрархію, вимагає формування нового типу економічного світогляду для розвитку сучасної української економічної нації. Останній має ґрунтуватися не на ідеях вільного ринку та необмеженої конкуренції, а на їх трансформації й узгодженні зі стратегіями економічного солідаризму та принципами духовної економіки. Такий тип економічного світогляду мав би, на наш погляд, дещо меншу дотичність до девіантних наслідків хрематистики та властивих їй деструктивних економічних міфів й визначався б принципово новими аксіологічними смислами, спрямованими на відновлення втраченої суспільством цілісності та духовно-економічної єдності.

Саме тому на передній план й виходить ключова для більшості сучасних суспільств проблема – проблема еліти як продуцента домінуючої у суспільстві стратегії соціально-економічного поступу. Разом з тим, невизначеність та неоднорідність поняття еліти в сучасному українському філософському дискурсі створює, на наш погляд, суттєві непорозуміння і у сфері соціально-економічного

розвитку та історичного поступу самого суспільства. Адже згідно з класичною теорією еліт у нашому суспільстві еліта відсутня не тільки практично, але навіть і на рівні теорії, а отже й саме це поняття втрачає будь-який зміст і стає фактично пустим. Тоді як ще А. Тойнбі вказував на те, що тільки «творча меншість» може виступати у якості носія продуктивного світогляду та спонукати «пасивну більшість» до діяльності, орієнтованої на соціальний прогрес.

Звернувшись до представників класичної теорії еліт, зокрема її основоположника В. Парето, не можливо не зважити, що дослідник вів мову про потребу обов'язкової наявності певних *якостей еліти* як суспільного прошарку. Так, для В. Парето до еліти належать ті, хто відчутною мірою володіє такими якостями як інтелект, характер, здібності [див. 381], при чому у їхній синергійній єдності. З точки зору Г. Моски критерієм елітарності є набір таких якостей як багатство, інтелект та здібності, в тому числі і здатність управляти, а також такі особливі якості як знання про ментальність народу та його національний характер [див. 281, с. 36]. Ще один представник класичної теорії еліт Р. Міхельс так само особливий наголос робив на організаторських здібностях та ефективності як важливих критеріях розпізнавання представників еліти.

Чи залишаються ці критерії актуальними сьогодні? Чи можемо ми в сучасних умовах спиратись на них у судженнях про наявність чи відсутність еліти в нашому суспільстві? Адже одним із наріжних питань сучасної України є питання: за яких умов суспільна еліта здатна забезпечити інновативний прорив в національній економіці? І носієм яких якостей має бути ця еліта, для того, щоб досягти такої цілі. Досить цікавою для аналізу є в даному контексті ідея відсутності еліти в сучасному постсоціалістичному просторі.

Зокрема, вже згадуваний нами О. Панарін наголошує, що еліти, які побажали стати глобальними, не тільки відмовились від національної ідентичності і від захисту національних інтересів. Вони відмовились розділяти з власними народами тяготи існування, заявили про своє право вільно мігрувати із складних, в легкі, привілейовані простори, із сфер, що вимагають напруги та відповідальності, – в прекрасний новий світ, де панують легкість та

безвідповідальність [див. 241]. Тобто, згідно спостережень О. Панаріна, сучасні пострадянські «еліти» демонструють скоріше характеристики масової свідомості, ніж елітарної.

Цю ж ідею, у контексті американського соціального досвіду, відстоював відомий соціолог Крістофер Леш, наголошуючи зокрема на байдужості еліт до перспектив американського національного занепаду. І пов'язував він цей феномен з так званою «міжнародною мовою грошей», коли в незнаючій меж світовій економіці гроші втратили свій зв'язок з національністю [див. 192, с. 40], тобто з тими процесами в економіці, що сформували сьогодні феномен так званої «фінансової цивілізації». В результаті таких процесів національна ідентичність еліти розмивається і, як вдало показав О. Панарін, еліта починає орієнтуватися не на власну національну державу та її населення, а на інші еліти. Тому й відбувається повстання еліт проти відповідальності перед власними народами та національними державами.

Власне в останню декаду минулого століття К. Леш якраз й актуалізував концепцію «повстання еліт» як таку, що може бути протиставлена ідеям роботи Х. Ортеги-і-Гассета з його концептом «повстання мас». Автор показав, що Ортега дійсно пояснював кризу західної культури зростанням політичної ролі мас і на початок ХХ століття така ідея мала своє підґрунтя. Однак, наприкінці того ж століття ситуація принципово змінилася. Зокрема К. Леш наголошував, що саме еліти стали тими, хто втратив віру у цінності [див. 192, с. 23].

Потрібно визнати, що проблема еліти є однією із ключових для більшості сучасних суспільств, в тому числі й європейських, при чому вже досить тривалий час. Для сучасності в цілому характерний такий феномен як «криза еліти», про що, по суті, частково йшлося вже в роботах Е. Фромма. Останній наголошував, що нікого більше не шокує те, що провідні політичні діячі та представники ділових кіл проводять в життя такі рішення, котрі слугують їх особистому зиску, але є шкідливими та небезпечними для суспільства [див. 318, с. 225]. Тобто ця тенденція до кризових явищ в елітарному середовищі, до безвідповідальності

перед суспільством, прослідковувалася протягом останньої третини минулого століття.

Таким чином, кінець минулого століття, з позиції К. Леша, більше характеризувався повстанням еліт проти тих цінностей, якими керувалися попередні покоління, тоді як так звані маси навпаки набували принципово нових, зазвичай нехарактерних їм, рис і створювали більш надійні засади для подальшого суспільного поступу. У сучасних умовах дійсно складно не помітити суттєву трансформацію еліт як на національному, так і на глобальному рівнях. І хоча в умовах епохи Постмодерну трансформація соціальних феноменів, по суті, є нормою, однак виникає питання наскільки конструктивною виявилася трансформація такої суспільної страти як еліта? Якщо класичну теорію еліт вважати такою, що визначає критерії елітарності для модерного суспільства, то яку теорію варто вважати релевантною для постмодерного суспільства?

У контексті подібних міркувань К. Леш наголошує услід за Х. Ортегою-і-Гассетом, що одним із важливих критеріїв приналежності до еліти була, є і залишатиметься надалі саме *готовність прийняти відповідальність* за строгість дотримання норм, без чого, з точки зору дослідника, взагалі неможлива цивілізація [див. 192, с. 23]. Тобто еліта, у такому руслі, постає як фундамент цивілізації, а її представники відіграють роль своєрідних титанів. Елітарність передбачає *обов'язок перед суспільством*, а еліта являє собою спільність, чия єдність визначається обопільною свідомістю обов'язку одних поколінь перед іншими [див. 192, с. 35]. Тобто К. Леш наголошував, що поступова ізоляція еліт та нівелювання ними *етики відповідальності* – перед містом, нацією, державою – сприяла *занепаду еліт як явища*, спричинила їхнє номінальне, а не потенційно-актуальне існування.

Що ж до меритократичного аспекту елітарності К. Леш робить, на наш погляд, надзвичайно важливий наголос на недостатній адекватності більшості суспільних уявлень про відповідні процеси. Зокрема він наголошує, що, наприклад, американці тримаються за абсолютно далеке від реальності уявлення про суспільство як про «драбину», піднятися вверх по якій може сподіватися

будь-хто, хто має енергію та честолюбство. Тоді як, за словами мислителя, давно мало стати очевидним, що ті, хто вже по ній піднялися, втягнули драбину за собою [див. 192, с. 47]. Тобто динаміка оновлення еліт, яка в ідеалі, для підтримання соціального балансу, мала б бути перманентною, наприкінці ХХ століття виявилася знівельованою, що не могло справити позитивного впливу на суспільства, особливо ті, яким не був характерний високий розвиток економічної та політичної культури.

Так само К. Леш піднімав і проблему фінансового редукаціонізму та підтримував точку зору, згідно з якою політика у суспільстві має прагнути не знищити вплив ринку, котрий з необхідністю породжує нерівність прибутків, а звужити його межі, тобто *обмежити сферу життя, у якій фінанси відіграють провідну роль* і стають основним чинником прийняття суспільно значимих рішень, що безперечно є актуальним для сучасного українського суспільства. Дослідник наголошував на потребі враховувати той суттєвий для сучасної кризи факт, що демократія працює найефективніше, коли власність розподілена якомога більш широко між громадянами [див. 192, с. 10].

Тому, за К. Лешем, завдання громадянського лібералізму, на відміну від «лібералізму фінансового», полягає в тому, щоб створити сферу життя, у якій гроші обезцінюються, щоб створити перепони тим, в кого є гроші, відчувати себе вище за інших [див. 192, с. 20-21], що також перегукується з основними ідеями С. Гезеля. У якості найкращого способу впровадження принципу рівності вважається при цьому не забезпечення рівного розподілу прибутків, а встановлення меж ринкового імперіалізму, котрий перетворює будь-яке соціальне благо на товар. Більше того, дослідник відзначав, що економічна нерівність, по суті своїй, небажана, він відзначав її несумісність з демократичними ідеалами [див. 192, с. 21]. Така позиція теж відсилає нас до альтернативних фінансизмові тенденцій економічного мислення, які мають бути властиві тим суспільним стратам, що здійснюватимуть перетворення у сфері соціально-економічного життя в умовах глобальної кризи. Таким чином, дослідження К. Леша засвідчили, що вже кінець минулого століття ознаменував собою відчутну кризу у сфері

відтворення суспільних еліт, відновлення яких потребує суттєвих трансформацій соціальної свідомості.

Сучасні тенденції у розвитку даної проблематики засвідчують деяке поглиблення критеріїв елітарності, що передбачає не просто відновлення тих функцій, які були властиві елітам в умовах модерного періоду, але вимагає додаткових компетентностей, актуальних для постмодерної цивілізації. Зокрема А. Окара наголошує, що «у якості нової форми легітимності, додаткової до існуючих, до еліт тепер висувається вимога проектної суб'єктності – *обов'язкової наявності чіткого стратегічного бачення та проекту ефективного розвитку держави*» (виділено нами – Т.Г.) [див. 237].

Тобто йдеться про те, що здатність продукувати продумані стратегії соціального розвитку є сьогодні провідним критерієм елітарності як окремих особистостей, так і суспільного прошарку в цілому. Зважаючи, що в Україні протягом останніх двох з половиною десятиліть такої стратегії сформовано так і не було, висновки стають цілком очевидними – *або* в країні еліта в принципі відсутня як явище, *або* вона не має доступу до влади та до суспільних ресурсів, *або* якісні показники розвитку такої еліти все ще не є достатніми для ефективної реалізації її креативного потенціалу на рівні суспільства.

Для визначення сутності цієї проблеми у випадку українського суспільства, звернемось ще до кількох ключових, на наш погляд, дослідницьких позицій. Так, важливим аспектом розуміння сутності еліти як суспільного класу є зауваження відомого філософа-традиціоналіста Р. Генона, котрий наполягав, що еліта у дійсному й найдосконалішому сенсі цього слова є елітою виключно інтелектуальною і, говорячи строго, ніякої іншої еліти не існує [див. 77]. На думку мислителя, лише *добре організована й потужна інтелектуальна еліта* здатна подолати кризову ситуацію, що виникла у межах західної культури ще в середині минулого століття. Тоді як стурбованість виключно практичним виміром справ на шкоду усім іншим надала цій цивілізації суто матеріального характеру, зробивши її воістину жахливою [див. 77].

Поряд з проблемністю сучасних еліт та формуванням нового елітарного прошарку, варто вказати і на проблему середнього класу. Наприкінці минулого століття цю проблему аналізував вже згадуваний нами К. Леш, котрий вів мову про те, що варто очікувати зниження рівня життя середнього класу, оскільки його сила та чисельність має пряму залежність від стану господарства, а в країнах, де добробут зосереджено в руках незначної олігархії, а інше населення є відчайдушно збіднілим, середній клас може зростати тільки до певної межі [див. 192, с. 28].

Саме тому автор наголошував на такому явищі як криза середнього класу, а не просто зростаюча прірва між багатством та бідністю. Більше того, дослідник наполягав, що і занепад націй тісно пов'язаний із всесвітнім занепадом середнього класу [див. 192, с. 42], тобто занепадом торгового та промислового прошарків суспільства, адже «ті, хто поєднував капітал з власною працею, поперемінно іменувались робочим або середнім класом» [див. 192, с. 48].

Один із найважливіших рівнів взаємодії еліти з середнім класом та суспільством в цілому розкривається, на наш погляд, в тому, що саме еліта, як правило, формує інтелектуальний капітал, продукує його, а суспільство – в ідеалі середній клас – використовує, керується цим капіталом у спрямуванні матеріального капіталу суспільства – виробничого та фінансового. Відповідно відсутність у сучасному українському суспільстві повноцінного середнього класу, а отже й відсутність продуктивного використання людського та соціального капіталу нації, є цілком закономірним наслідком неефективності еліти у правлячих класах.

До того ж тенденції нашого суспільства на сьогодні є вже настільки складними, що змушують провідних економістів країни відзначати, що «економіка і суспільство інноваційного характеру, які мають бути побудовані в Україні, є безальтернативними для забезпечення подальшого розвитку, а якщо ні, то Україна остаточно увійде до списку країн-маргіналів» [див. 69, с. 90]. Зважаючи на те, що більша частина представників сучасної влади не є носіями елітарної свідомості, оскільки здебільшого орієнтується на показники власного

матеріального добробуту, а не добробуту нації, єдиним вагомим чинником ефективної трансформації соціально-економічної свідомості сучасного українського суспільства стає повномасштабна люстрація того недієвого прошарку соціуму, котрий безпідставно вважає себе сьогодні елітою українського суспільства.

Відповідно, суттєвою проблемою нашого суспільства є фактична відсутність здатної до стратегічного мислення еліти, в тому числі й еліти економічної. Разом з тим, сучасний світ періодично демонструє яскраві приклади таких еліт на кшталт скандинавських, азійських чи латиноамериканських країн, які здійснили досить відчутний прорив у сфері технологічного розвитку. В умовах же сучасної України, де ми маємо досвід «розстріляного Відродження» та тенденції до його повторення в умовах військової інтервенції з російського боку, не залишається ресурсів – ні духовних, ні матеріальних – для збереження статусу сучасної «еліти». Країна потребує структурного оформлення *якісно нової інтелектуальної еліти*, що має сформуватися на засадах філософського осмислення сучасних економічних проблем та супутніх їм екологічних та інших важливих соціальних наслідків.

Важливим показником ефективної суспільної еліти, у таких умовах, стає й так званий національний брендінг, який передбачає розвиток економічної інфраструктури, залучення інвестицій у соціально-економічний простір тощо. Однак, цей аспект є вже технічним, похідним від дієвої стратегії соціально-економічного розвитку суспільства, котра є продуктом креативного економічного мислення, як виразника певного типу економічної ментальності, що притаманний такій суспільній страті як еліта. Відповідно, носії економічної ментальності радянського типу, за визначенням, не можуть виконувати функції еліти в умовах економічної глобалізації.

Мусимо також відзначити, що на початку XXI століття на арені з'являється новий тип еліти, а саме важливим аспектом у розвитку сучасної елітології стає феномен нетократії. Зокрема, шведські дослідники О. Бард та Я. Зодерквіст у своїй роботі, присвяченій даному феномену, наголошують, що нетократи є новою

правлячою елітою і саме вони управляють консумеріатом [див. 16]. В такому аспекті аналізу еліт ми переміщуємось вже у суто економічну площину, оскільки консумеріат являє собою нижчі прошарки суспільства, що орієнтовані виключно на споживання і, за визначенням, не можуть бути зараховані до еліти. Тобто важливим критерієм стає *стиль економічної поведінки*, саме він визначає належність до тієї чи іншої суспільної страти – елітарної або неелітарної.

Нижчий клас – консумеріат – автори позиціонують як «рабів споживання», а нетократів – як «правлячий клас» інформаційного суспільства, тобто йдеться про формування нового типу еліти у глобальних масштабах. Критерієм розмежування еліти та не-еліти на сучасному етапі розвитку глобальних процесів стає ціннісно-світоглядна орієнтація – на споживання – в тому числі споживання інформації – або на знання. Адже консумеріат здатен оперувати виключно інформацією, тоді як еліта оперує саме знаннями. Автори нетократичної теорії наполягають, що народні маси, обмежені в знанні, але з надлишком інформовані, приречені знаходитися у самому низу соціальної структури сучасних суспільств [див. 16].

Дослідники здійснюють своєрідну реконструкцію історичної циркуляції еліт, показуючи специфіку процесів зміщення монархії аристократичною елітою, аристократії – елітою буржуазною, проводячи паралелі із сучасним поступовим зміщенням буржуазної капіталістичної еліти – елітою нетократів. Подібний аналіз історичних даних дозволяє авторам дійти висновку, що перехідні етапи характеризуються відповідними альянсами еліт. Так, можна прослідкувати подібний альянс монархії з аристократією, альянс аристократії з буржуазією і сьогодні – альянс буржуазії з нетократією, перш ніж остання повністю витіснить попередню.

З точки зору шведських аналітиків, капіталістична модель економічного світогляду дійсно розвивалася за принципом статичного уявлення про світ і, відповідно, відправною точкою вивчення суспільного устрою була для неї надумана система в уявлюваному стані спокою, будь-яка зміна в котрій сприймалась як аномалія [див. 16]. Тобто спостерігалось домінування саме

класичного типу наукової раціональності, яка, як ми вже відзначали, не є придатною для продуктивної роботи з відкритими системами на кшталт суспільства. Тому автори цілком закономірно дійшли висновку про те, що у такий спосіб, соціально-економічна і взагалі соціальна думка перебувала у полоні своєрідного лінійного тоталітаризму. Тоді як в умовах наближення капіталістичної парадигми до свого логічного завершення статичний погляд ньютонівської механіки на суспільство, культуру та економіку остаточно відходить у минуле.

При цьому важливо відзначити, що єдиним спільним критерієм для еліт усіх часів, згідно дослідження О. Барда і Я. Зодерквіста, є *здатність до продуктивного використання знань*. Таким чином, зважаючи на проаналізований матеріал, як в класичній теорії еліт, так і в більш сучасних її інваріантах, що формуються у межах інформаційного суспільства, присутній критерій знання як сфери компетентності. Тобто головним критерієм стає знання, яке є продуктивним для розвитку суспільства, а також вміння цим знанням ефективно оперувати. Відповідно, здатність до ефективної організації соціального простору так само залишається й сьогодні основним критерієм елітарності.

Сучасна трансформація уявлень про еліту, її сутність та соціально-практичну роль, зберігає за нею *статус продуцента ефективних соціальних рішень*, статус колективного суб'єкта, здатного швидко та продуктивно реагувати на аномалії сучасно світу. Зберігається уявлення про еліту як продуцента соціально-значимих смислів, здатних забезпечити ефективний розвиток суспільства, що розкривається у здійсненні нею якісної та ефективної трансформації соціального середовища, а отже і створення умов для його продуктивного поступу. Відповідно, постсоціалістичні суспільства дійсно *de facto* не мають еліти, оскільки їхні «еліти» не відповідають по своїй суті вимогам елітарності.

Отже, в критичних умовах сучасності надзвичайно важливим чинником стає саме здатність еліти до інновативності та інноваційних рішень. Адже, як зазначають О. Бард та Я. Зодерквіст, дещо повторюючи Геракліта, що розкіш

стабільності більше є недоступною, а єдине, що залишається постійним – це зміни. Соціальна та економічна стабільність, яка раніше була нормою життя, тепер стає рідкістю та ознакою стагнації. Крім того, у сучасних умовах вже недостатньо просто думати або думати по-іншому, тепер доведеться постійно переосмислювати ідеї та відкидати їх, адже ми сьогодні знаходимось у ситуації, коли творче руйнування не знає відпочинку [див. 16].

Таким чином, у сучасних умовах завдання еліти, як продуцента нових смислів, здатних забезпечити ефективний розвиток суспільства, полягає у реалізації якісної трансформації соціально-економічного середовища нашої країни та створенні умов для його продуктивного розвитку. Тому необхідно враховувати, що головним критерієм формування еліти, котра у глобалізованому інформаційному світі поступово перебирає на себе основні соціально-конституючі функції, дійсно стає *ексклюзивне знання, що протистоїть інформаційному хаосу*.

Епістемологічне розмежування знання та інформації починає відігравати все більшу роль у світлі поглиблення глобалізаційних тенденцій. Інформація більшою мірою стає засобом контролю суспільної думки та засобом її безпосереднього формування. Як це не парадоксально, але якраз саме інформація постає у якості суттєвої перешкоди у процесі пізнання, адже в інформаційному просторі надзвичайно важко відрізнити істинну, достовірну «інформацію», тобто обґрунтоване знання від звичайного інформаційного шуму. У перехідний період чергової зміни парадигми, коли нетократія починає вступати в свої права, інформація постає у вигляді «перманентно наявної димової завіси, крізь яку досить складно роздивитись що насправді відбувається» [див. 16].

Таким чином, інформація постає у якості певного ізоляційного звуконепроникного прошарку, за завісою котрого відбуваються дійсні процеси. Власне PR-експерти якраз і спеціалізуються на ізоляції знання від суспільства за допомогою інформації, адже дійсна влада проявляється не у доступі до інформації, а у володінні знанням. Відповідно, формування еліти у межах національних масштабів вимагає створення максимально продуктивних умов для

становлення такого прошарку населення, який дійсно сприятиме розвитку суспільства своїм інтелектуально-когнітивним потенціалом та його ефективним використанням.

Найбільш ефективним шляхом досягнення такого ефекту, на наш погляд, є трансформація освітніх програм та формування на їх основі креативно орієнтованих освітніх напрямів. Критерієм такої роботи міг би бути підбір матеріалів та тренінгів у сферах економіки й політики, як основних напрямках підготовки креативно мислячих еліт. Адже А. Бард та Я. Зодерквіст позиціонують нетократа у якості діяча-мислителя, основним виміром активності котрого є те саме шумпетеріанське «творче руйнування». Крім того, дослідники пропонують і власну структуру нетократичного класу, демонструючи, що нова еліта постає у якості внутрішньо структурованого суспільного прошарку, що включає в себе три типи акторів.

Ці три фігури нетократичної системи репрезентуються через такі постаті як *мислителі-екстерналісти* або філософи нетократичного суспільства, тобто аналітики-інтелектуали, що реалізують стратегію свого невпинного інтелектуального розвитку та формують світогляд епохи; *нексіалісти* (від лат. *nexus* – пов'язані разом) – альтернатива підприємницькому класу в капіталістичній системі, тобто підприємницька мережа нетократії; *куратори* – альтернатива політикам, вони виконують функцію формування стратегічного планування діяльності нексіалістів.

Як бачимо, структурування еліти за видом соціально-практичної діяльності дійсно достатньо продумане та функціонально виважене. Натомість неелітарний прошарок не передбачає такого структурного поділу, оскільки в цьому немає потреби. Адже йдеться про консумеріат як нижчий клас нетократичної системи – еквівалент пролетаріату, котрий виконує функцію споживання в умовах перевиробництва. Цей суспільний прошарок бере на себе функцію відтворення капіталу нетократів, а також формує умови для перманентного самовідтворення еліти за рахунок споживацької активності консумеріату.

Відповідно, шведські дослідники, на основі результатів свого аналізу, доходять висновку, що капіталізм вже дійсно вичерпав свою історичну роль, адже для капіталіста головною життєвою ціллю було накопичення капіталу, тоді як для нетократа такою ціллю є володіння ексклюзивною інформацією та знанням, а матеріальний, тобто фізичний капітал стає для нього вторинним. Ціллю ж капіталістичної ідеології було максимальне економічне зростання заради самого зростання, тобто хрематистика у чистому вигляді. Саме тому шведські дослідники виокремлюють також *дві форми глобалізації*, які сьогодні співіснують, а саме йдеться про такі інваріанти цього процесу як капіталістична глобалізація та нетократична глобалізація як дві різні сили з різними цілями у межах двох різних систем.

Власне, капіталістична глобалізація постає, у контексті такої класифікації, як явище орієнтоване на необмежену конкуренцію й спрямоване на ще більшу спеціалізацію та диверсифікацію. Тобто капіталістична глобалізація орієнтована на відтворення умов, за яких кожен гравець, чи то окремих індивід чи ціла нація, змушений культивувати ті вміння, що користуються попитом у тій чи іншій ринковій ніші на даний момент часу [див. 16]. Однак, на сьогоднішній день такий процес глобалізації вважають пов'язаним зі старою парадигмою, на зміну якій приходить постеконічний або метаеконічний рівень розвитку суспільства.

Останній пов'язаний з тим, що так званий «економічний базис» вже є не проблемою, а лише звичною основою повсякденної взаємодії і його відтворення стає процесом технічним, де всі техніки ефективної взаємодії налагоджено майже до автоматизму. Разом з тим такі показники розвитку матеріального капіталу є більш характерними розвиненим західним суспільствам і поки що майже не властиві суспільствам пострадянським, в тому числі й українському. На наш погляд, це є ще одним вагомим аргументом на користь жорсткої потреби формування випереджальної концепції розвитку.

В умовах сучасних розвинених країн вважається, що відносно високий рівень життя вже не може бути критерієм розподілу суспільства на страти, адже він властивий більшій частині населення. Тоді як ті, хто все ще потребує

суттєвого покращення умов побуту або фінансового дотування перебувають в меншості, а не в більшості. Як бачимо, це не надто характерно українському суспільству початку XXI століття, тому для нас критерій матеріального достатку все ще залишається актуальним у вимірі стратифікації соціуму, тоді як на Заході, де в той чи інший спосіб були реалізовані унікальні моделі економічного націоналізму, даний критерій майже втратив свою актуальність.

В умовах сучасної України ще не створено такого надійного механізму самовідтворення фізичного (матеріального) капіталу, що ми його спостерігаємо в західному світі. Саме тому ми продовжуємо функціонувати у «паралельних економічних всесвітах». Та модель економічного розвитку, яку західні суспільства переосмислюють та трансформують, в Україні повною мірою ще навіть не сформувалась. Однак, вплив елементів нетократичного устрою з необхідністю буде досить відчутним і в нашому середовищі, й для того, щоб українське суспільство не закрило собою у повній мірі ту нішу, що відводиться консумеріату – що власне сьогодні і відбувається – нагальною стає потреба реалізації принципово нових підходів до організації соціально-економічного середовища та параметрів його функціонування. Виконати цю функцію здатна виключно та економічна еліта, котра відповідатиме сучасним критеріям елітарності та продукуватиме відповідний рівень фізичного, людського та соціального капіталу.

Адже нетократична глобалізація являє собою соціальний феномен, що базується на наданих новими технологіями можливостях комунікації між різними культурами крізь величезні відстані [див. 16]. Тобто йдеться про кроскультурну комунікативну взаємодію глобального масштабу, котра, по суті, є продовженням економічного виміру глобалізаційних процесів і закріплює останні на рівні формування відповідної культури комунікативної компетентності у глобальному просторі. Саме тому основним критерієм належності до такої суспільної страти як еліта стає не статок чи фінансова свобода, а володіння стратегічно важливою інформацією та якісними знаннями, а також вміння використовувати ці ресурси.

Тому варто також підкреслити, що під терміном «нетократія» у контексті дослідження шведських аналітиків мається на увазі саме владна еліта. Крім того, на наш погляд, запропонована шведськими дослідниками модель еліти репрезентує гармонійне поєднання не лише матеріально-фінансової складової капіталу, на яку спирається квазі-еліта українського суспільства та більшості пострадянських республік, але й капіталу духовного, нематеріального – знання, інформації та креативності, що структурно репрезентується через людський капітал і формує основу соціального капіталу будь-якого суспільства. Подібна трансформація світоглядних настанов у сфері економічного буття суспільства сприятиме реалізації не лише значно більш конструктивних програм соціального розвитку, але і формуванню дійсної меритократичної еліти, здатної до продуктивно-креативного перетворення соціального середовища.

Такий підхід може бути, на наш погляд, сприятливим і для формування нового типу суспільств, основою економічного життя яких стають інші економічні принципи. Так, наприклад, польська дослідниця І. Гжелла зауважує, що скандинавські країни вірять, що *завдяки економічним інструментам*, інформації та навчанню, а також через інфраструктуральні дії, виросте рівень свідомості споживачів щодо ефективного використання ресурсів, адже більший рівень знань у сфері збалансованого розвитку є основою для зміни позиції та поведінки людей, фірм і організацій [див. 389, с. 36].

Варто згадати, що й А. Бард та Я. Зодерквіст аналізують перспективи формування транснаціональної економіки, рушійною силою якої є інтуїція та прагнення до демонстрації надлишковості ресурсів. Дослідники характеризують цей новий тип економіки як економіку, що *здатна звести з розуму фінансистів, які отримали класичну освіту* [див. 16]. Така економіка характеризуватиметься, на їхній погляд, новими формами співпраці, набуттям цінності принципово нових типів інформації та інтенсивним формуванням нових стратегічних альянсів. Тому стратегічні моделі розгортання економічного простору держав, націй, великих та малих міст, що орієнтовані на відтворення стандартних моделей, в тому числі й неоліберального зразку вже поступово втрачають свою доцільність.

Власне, неефективність наздоганяючих тенденцій у розвитку економічних середовищ окремих країн на практиці підтверджена вже багатьма сучасними азійськими країнами, такими як, наприклад, Японія, Сингапур, Південна Корея та ін. Саме завдяки залученню принципово нових порівняно з західними зразками, підходів та стратегій цим країнам вдалося досягти тих результатів, які ми спостерігаємо сьогодні. Тому сучасна Україна теж має не відтворювати зразки французького досвіду в організації сільського господарства чи фінського досвіду у сфері реформування освіти, а продукувати власні унікальні програми розвитку соціально-економічного середовища, які підійдуть саме нашій країні і дозволять максимально реалізувати творчо-креативний капітал саме нашого суспільства.

У контексті реалізації економічних реформ у сучасній Україні варто враховувати той важливий аспект, що виживання в середовищі нетократів вимагає мислення в довгостроковій перспективі [див. 16]. Тому еліта повинна виконувати свою дійсну функцію – продукувати нові ефективні соціально орієнтовані смисли для економічного та політичного поступу нації. Така модель передбачає формування *нової моделі взаємодії еліта/народ*, що ґрунтуватиметься на вимогах та потребах сьогодення у галузі трансформації соціально-економічної структури суспільств. Відповідно, закономірним стає й усвідомлення такої нагальної потреби сучасності як формування позитивної національної ідентичності у сфері соціально-економічної політики, що, як ми вже відзначали у попередньому розділі, вимагає залучення нестандартних, інновативних підходів до вирішення структурно-організаційних проблем у сфері стратегій виробництва та економічного зростання.

Тривала економічна анемія сучасного українського суспільства ставить його у ситуацію нагальної потреби пошуку максимально швидкого відгуку на соціально-економічні виклики сучасного нетеоократичного світу. І, на наш погляд, у контексті таких відгуків найбільш продуктивно рухатися у межах стратегії «серединного шляху», котрий, у даному разі, передбачає врівноваження таких складових економічної політики суспільства як національні економічні інтереси,

ефективні стратегії їх захисту та їхнє пристосування до економічних стратегій глобального масштабу.

А оскільки *та «еліта»*, яка сьогодні репрезентує Україну на міжнародній арені є носієм конsumerського типу світогляду і жодним чином не демонструє нетократичних тенденцій, цілком закономірно весь спектр господарсько-економічної активності країни пронизано *непродуктивними економічними міфами та «стратегіями»*. Саме тому у сучасних умовах варто звернути особливу увагу на креативні та моральні якості еліти. Зокрема високі моральні вектори в економіці мають, на наш погляд, залишатись вагомим атрибутом еліт, без якого останні втрачають здатність до конституювання та відтворення конструктивних вимірів соціально-структуруючих смислів.

Важливо також, що саме зі становленням нового типу глобально значимої еліти шведські дослідники пов'язують кризу виборної демократії як соціального інституту буржуазно-капіталістичної еліти і ведуть мову про становлення нових суспільних реалій глобального масштабу. Вони відзначають, що по своїй суті нетократія орієнтована на розмивання інституту державності як такої та на формування глобальної мережі. Новий тип глобальної еліти, за становленням якого ми сьогодні спостерігаємо, виявляється не зацікавленим у демократії. Адже у якості безпосереднього джерела влади розглядається знання, що приховане в океані інформації, тоді як демократія більшою мірою ґрунтується саме на інформації.

Ще одним суттєвим нюансом є акцентування дослідниками нетократії уваги на тому факті, що поки кожен прагне мати більше, неunikно будуть формуватися класи, буде продовжуватися класова боротьба, а в глобальному масштабі – світові війни. Тобто жага володіння і мирне життя виключають одне одного [див. 317, с. 221]. Такий акцент є, на наш погляд, ще одним прямим підтвердженням актуальності ідей духовно орієнтованої економіки, хоча дослідники і не оперують цим поняттям.

У даному разі до цього ідейного спектру варто долучити Е. Фромма, котрий наголошував, що відмінність між буттям та володінням не зводиться до

відмінності між східним та західним стилем мислення. Вона характеризує два різні типи суспільної свідомості: в одних суспільствах центральне місце займає особистість, а в інших вся увага зосереджена на речах [див. 317, с. 233]. Відповідно, основна проблема сучасного консумеристично та хрематистично орієнтованого суспільства в тому, що сучасна людина не може зрозуміти дух суспільства, котре не орієнтоване на власність та споживацьку жадібність [див. 317, с. 233].

Тому у якості одного із можливих вимірів поступу процесу трансформації українського суспільства у вимірі становлення економічної нації, цілком доцільно, на наш погляд, запропонувати ще один цільовий вектор поступу – це розвиток духовної культури суспільства та оновлення духовного досвіду у сфері економічної взаємодії, у відповідності до структур котрої може відбутися трансформація соціально-економічного простору як національних держав, так і глобального політичного простору в цілому.

Вагомим інструментом формування моральних якостей нової еліти могла б стати морально-етична, екологічно орієнтована система економічної освіти. На сьогоднішній день існує досить значний спектр екологічно орієнтованих програм та практичних розробок, що за умови їх системного впровадження в життя, могли б кардинально змінити економічний устрій як окремих суспільств, так і планети в цілому. На наш погляд, саме духовно орієнтована еліта від економіки могла б взяти на себе подібні функції та сформувати відповідні економічні програми, орієнтовані на відновлення екоструктури планети в глобальних масштабах.

Відповідно, проблема еліти для сучасного українського суспільства постає у якості однієї з ключових у вимірі перспектив розвитку української економічної нації як суб'єкта соціально-історичної дії. У процесі формування такої еліти варто зважити на ті світові тенденції, що зумовлюють трансформаційні процеси у сфері розвитку глобальних еліт та враховувати дійсний вплив цього суспільного прошарку на рівень стратегічного осмислення соціально-економічного поступу суспільства. Адже, як бачимо, еліта є продуцентом не тільки матеріального капіталу суспільства, але і капіталу духовного (нематеріального), у структурі

якого важливу роль на сучасному етапі посідають інтелектуальний, соціальний та креативний капітали суспільства.

Важливим аспектом визначення парадигми розвитку економічної еліти є також формування її «проектної суб'єктності» (термін А. Барда та Я. Зодерквіста), тобто становлення суб'єкта нової економіки. На наш погляд, зважаючи на специфіку економічних процесів сучасної інформаційного суспільства, вести мову про нового суб'єкта економічної дії дійсно варто у контексті нетократичних тенденцій сьогодення. Сучасне українське суспільство вже демонструє, хоча і не надто інтенсивно, тенденції до оновлення стратегій економічного мислення, що розгортаються з урахуванням переваг мережевої структури соціальних систем. У якості одного із показових прикладів можна навести так званих «цифрових кочівників», стиль мислення та аксіологічні настанови котрих принципово відрізняються від їхніх попередників.

Фундаторами нової економіки у межах українського суспільства, тобто тим суб'єктом, котрий матиме аксіологічний потенціал для становлення економічної теорії нації, може стати новий тип соціально відповідальної економічної еліти, що спиратиметься не лише на ідеї фінансизму, як замкненої системи позик (а саме у такому вигляді монетаристська парадигма функціонує у сучасній Україні), але й на принципи економічного солідаризму, як основи впровадження в соціально-економічну практику ідеї «спільного блага». Одним із важливих засобів становлення такого суб'єкта є, на наш погляд, нові, креативні стратегії у сучасній економічній освіті.

Отже, трансформація сучасного українського суспільства у напрямі становлення економічної нації потребує, на наш погляд, врахування двох основних чинників. По-перше, важливим аспектом такої трансформації є становлення нового типу суспільної еліти, здатної оперувати проаналізованими нами категоріями та впроваджувати ефективні рішення на рівні соціальної практики, зважаючи на ті кардинальні зміни, що відбуваються у сучасному глобалізованому світі. І, по-друге, маємо зважити на потребу *вдосконалення*

системи економічної освіти, в тому числі й у вимірі її розвитку у відповідності до зазначених вище стратегічних векторів.

4.2. Філософсько-економічна освіта як чинник становлення суб'єктності національної економічної еліти

Як бачимо, однією з наріжних ідей, яка проходить червоною ниткою крізь наше дослідження, виявляється ідея ефективної економічної освіти як однієї з фундаментальних основ становлення економічної нації. Роль освіти в умовах розвитку креативних форм економічної взаємодії не може бути переоцінена, адже швидкий перманентний розвиток національних економічних систем сучасності вимагає відповідного оновлення креативних потенціалів у сфері розвитку людського капіталу у всіх формах його функціонування. Закономірним наслідком таких процесів стає потреба детального аналізу рівня сучасної економічної освіти в українському суспільстві та визначення чинників її вдосконалення для більш ефективного розвитку економічної системи суспільства.

Перед нашою країною сьогодні все ще стоїть завдання щодо формування унікальної економічної системи, яка була б ефективною як на національному, так і на глобальному рівнях. Тобто ключовим завданням сьогодення є формування ефективної економічної стратегії української нації, що протягом останніх двадцяти п'яти років це завдання так і не було досягнене у повній мірі. Як наслідок, сьогодні воно постало перед нами вже у якості умови нашого виживання як держави. Саме задля збереження державності ми, перш за все, маємо звернути особливу увагу на систему соціально-економічних зв'язків та перспективу їх розвитку у майбутньому.

Відсутність же такої стратегії створює в умовах сучасного українського суспільства ситуацію, коли за наріканням експертів, у галузі планування державного замовлення на ті чи інші напрями освітньої підготовки, виникає проблема відсутності критеріїв такого планування. Адже сьогодні в українському суспільстві досить складно передбачити яких саме фахівців країна потребуватиме найближчим часом, оскільки таке передбачення можливе лише на основі залучення даних стратегічного економічного поступу та необхідних для цього спеціальностей.

Зважаючи на все вищезазначене, у контексті реформування сучасної системи української освіти, вважаємо за потрібне наголосити на актуальності створення такого напрямку у галузі синтезу філософської та економічної освіти, котрий орієнтував би суспільство на розвиток та реалізацію креативного капіталу у сфері соціально-економічного поступу. На наш погляд, така освітня програма дозволить закласти підвалини для залучення у найближчому майбутньому нових соціально-креативних ідей та формування відповідних тенденцій у розвитку економічної культури українського суспільства. До того ж, актуальність освітньої програми з філософії економіки на сучасному етапі розвитку глобальної економічної системи пов'язана ще і з потребою більш глибокого вивчення економічних процесів, ніж це сьогодні дозволяє економічна наука.

З кожною епохою освітньо-науковий потенціал глобалізованого світу збагачується новими відкриттями та методологічними концепціями, в тому числі і філософсько-економічними. XXI століття не є виключенням, адже вже сьогодні ми спостерігаємо значний сплеск міжгалузевої науково-дослідної активності вчених у всьому світі, а отже і поступове оновлення освітніх парадигм. Останні, як відомо, мають враховувати найважливіші здобутки сучасної науки, саме тому неабиякої актуальності набувають нові гуманітарні виклики у сучасній освіті. Характерний сучасності стан затяжної економічної кризи, шляхи вирішення котрої все ще не віднайдені, цілком закономірно спонукає не лише філософів, але й сучасних економістів – як науковців, так і практиків – займатися пошуком новітніх соціально-економічних стратегій та відповідних їм ефективних освітніх програм.

Таким чином, підбір освітніх програм для наступних генерацій вимагає сьогодні запровадження в них елементів розвитку економічно-креативного мислення, а також впровадження інноваційних економічних ідей на кшталт основних принципів «духовної економіки». Саме тому варто звернути особливу увагу на «виняткову значущість економічної освіти для життєдіяльності кожної людини незалежно від ступеня та характеру її включення в систему суспільних економічних відносин» [див. 120, с. 7]. Економічна освіта по праву вважається

невід'ємною складовою формування особистості, оскільки індивідуальна свідомість завжди є продуктом соціально-колективної творчості [див. 353] і здійснює безпосередній вплив на розвиток економічної системи в цілому.

Філософія економічної освіти, що орієнтована на сучасні європейські цінності, такі як верховенство права, повага до самостійних інституцій тощо є дійсно важливою основою формування принципово нового фундаменту для трансформації провідного типу економічної раціональності у нашому суспільстві. При цьому принцип індивідуалізму, як соціального атомізму, є руйнівною настановою – ми маємо сформувати колективно значиму економічну ідею національної єдності суспільства.

Тоді у нас буде ресурс не лише для трансформації населення у націю, як повноцінний суб'єкт конституювання соціальної реальності, але і для продуктивного розвитку та мобілізації громадянських резервів у напрямі руйнування неоліберальних економічних стереотипів та формування власної економічної стратегії. І першою сходинкою у цьому напрямі є саме освіта, адже ще Ф. Ліст наголошував на важливості освіти та характерного їй безпосереднього зв'язку з економічним зростанням [див. 402, с. 362].

Разом з тим, сучасна якість освіти у нашій країні дійсно не відповідає темпам розвитку та потребам інформаційної економіки, яка вимагає формування динамічної структури соціально-економічного мислення. Хоча до певної міри у сучасній дидактичній літературі економічного характеру спостерігається теоретичне оновлення методологічної бази на основі введення у навчальний процес тренінгів та ділових ігор. Це стає сприятливою умовою для формування не лише теоретичних знань, але і досить чітких уявлень щодо умов їхньої практичної реалізації, а, відповідно, робить вивчення курсу економіки на рівні шкільної та університетської освіти більш результативним. Впровадження цих теоретичних розробок у навчальну практику дійсно дозволить підвищити рівень економічної освіченості суспільства.

Продовження досліджень у даному напрямі та їхнє вдосконалення дозволить розвивати творче економічне мислення молоді на ранніх освітніх

етапах і сприятиме, у такий спосіб, становленню якісно нового типу економічного мислення, а отже і реалізації нової поведінкової стратегії – що ґрунтуватиметься не на економічних стереотипах монетарної економіки консумеризму, а на реалізації креативного соціально-економічного потенціалу нації.

Такий підхід сприятиме підвищенню економічної культури населення, його соціальної відповідальності, розвитку новітніх, відповідних соціально-економічній ситуації, економічних цінностей та підвищенню господарської активності громадян, а отже і швидшому формуванню повноцінного громадянського суспільства. Ефективна філософсько-економічна освіта стає, у такий спосіб суттєвим чинником формування економічної самосвідомості суспільства, економічного саморозуміння нації. Виявлення ж економічно обдарованої молоді із високими показниками економічної творчості та розвиток їх особистісних якостей у напрямі втілення концепції сродної праці потребуватиме, на наш погляд, створення відповідних умов для розвитку здібностей та талантів нових генерацій.

Для того, щоб забезпечити потужний рівень соціально-економічних компетенцій вже не достатньо звичного курсу з «основ економіки», в межах якого розглядається історія економічних вчень, різні теоретико-методологічні позиції та співвідношення попиту і пропозиції у якості основного механізму економіки. Глибинний аналіз змісту, сутності та специфіки кожної з існуючих на сьогоднішній день економічних концепцій та теорій, їх теоретичного співвідношення та аналізу їхньої соціально-практичної доцільності, зважаючи на ментальну та географічну специфіку регіону, може забезпечити тільки така галузь знань як філософія економіки. Саме остання створює методологічне підґрунтя для ефективного аналізу економічних процесів як на рівні окремого суспільства, так і на рівні міжнародної економічної взаємодії.

Досягнення сучасної економіки поки що не дають змоги подолати не лише наслідки світової економічної кризи, але і саму цю кризу. Теорія циклічного розвитку капіталістичної системи у сучасних умовах виявилася непридатною для пояснення процесів глобального фінансизму. Таким чином, сьогодні ми

переживаємо кризу економічної науки як такої. А, як відомо, функції аналізу кризових явищ у науковому знанні та їх ефективне розв'язання завжди були прерогативою саме філософії, адже остання є методологічним підґрунтям будь-якого наукового знання.

Так, античні філософи фактично сформували перші дослідження у галузі математики, астрономії, фізики, біології, а також економіки. Зокрема варто ще раз пригадати аналіз співвідношення господарства та хрематистики у трактатах Аристотеля. Саме тому для більш глибокого розуміння сутності економічних явищ та процесів ми пропонуємо звернутися до філософської складової у розвитку економічних вчень – як у її історико-теоретичному вимірі, так і соціально-практичному контексті сучасності.

Особливий акцент при цьому ми ставимо на потребах трансформації економічної свідомості сучасного українського суспільства. Адже ми розуміємо потребу впровадження продуктивних соціально-економічних реформ, механізми котрих все ще так і не напрацьовані. Саме тому ідея впровадження освітньої програми з філософії, присвяченої формуванню аналітичних компетенцій у галузі розвитку сучасного економічного знання, на часі є більш ніж актуальною. Адже наше суспільство переживає надзвичайно скрутні часи, коли потреба реформування соціально-економічного простору країни набула дійсно гострого звучання.

Сьогодні необхідно подолати віртуалізаційні тенденції економічної практики в нашій країні, що найбільш яскраво проявляються у перманентних маніпулюваннях показниками ВВП безвідносно до реальної економічної ситуації в державі. Зокрема З. Самчук надзвичайно вдало акцентує увагу на сутнісних рисах такого маніпулювання і наголошує, що «ВВП може використовуватись у якості важливого орієнтира лише за умов, коли у суспільстві, по-перше, викорінено рецидиви корупції; по-друге, здійснено розмежування бізнесу та влади і, по-третє, досягнуто консенсусу щодо принципів економічного зростання» [див. 269]. Якщо ж наведених вимог не дотримано, то оперування індексом ВВП

не є доречним, оскільки у такій ситуації він не відображає дійсних процесів, що відбуваються в економіці.

Відповідно, ситуація, що склалася в українському суспільстві, економічна «стратегія» якого перевантажена подібними маніпуляціями, найбільш гостро постулює перед нами альтернативу або занепаду держави та її поступового економічного, а потім і політичного поглинання сусідніми країнами або все-таки якісного повороту у напрямі задіяння дійсно продуктивної стратегії економічного розвитку. Адже соціально-економічний прогрес суспільства дійсно варто визначати не за критерієм віртуальних фінансових показників, а на основі більш широкого спектру критеріїв як матеріальних, так і духовних та інтелектуальних.

Разом з тим, важливо наголосити, що раціонально осмислена економічна діяльність має передбачати не лише індивідуально орієнтовану економічну стратегію, але й соціально орієнтовану, на кшталт соціально-економічного виміру категоричного імперативу І. Канта у сфері економічної аксіології. Саме такий підхід, на наш погляд, буде одночасно враховувати соціальні та індивідуальні цілі, що не можуть кардинально суперечити одна одній, як ми це сьогодні спостерігаємо у сфері сучасної економічної політики як нашої країни, так й у деяких тенденціях цивілізації в цілому.

Адже криза пізнього капіталізму, що відобразилася вже у глобальній формі, спонукає нас до аналізу альтернативних, домінуючим сьогодні, економічних ідеологій. Так, у даному контексті, доцільно звернутися до подібних розробок американського дослідника Ф. Капра, котрий показує, що зміна парадигми економічного мислення є надзвичайно важливою для сучасного світу. Так, дослідник зазначає, що в економіці, заснованій на продажу товарів, їхнє устарівання та часта заміна відповідає фінансовим інтересам виробників, але в той же час, наносить збиток оточуючому середовищу та збільшує витрати споживачів. Тоді як в економіці послуг та потоків як виробники, так і споживачі зацікавлені в тому, щоб продукти слугували якнайдовше, а їх виробництво потребувало якомога менше матеріалів та енергії [див. 144].

Про загальну кризу капіталізму писав також і філософ-персоналіст Е. Муньє [див. 225], який призивав до соціального оновлення засобами звернення до «персоналістської революції», яка на думку дослідника одночасно мала б включати в себе духовну та економічну компоненти. На наш погляд, сьогодні стан глобальної економічної системи в цілому та деяких особливо кризових національних економік зокрема, ставить нас на ту межу, коли ми вже не зможемо ігнорувати подібні застереження та розглядати їх лише як доволі цікаве теоретизування. Сучасна ситуація змушує нас дійсно серйозно замислюватись над альтернативними кризі пізнього капіталізму тактиками, стратегемами та стратегіями.

Адже перманентні зміни у соціально-економічному просторі, траєкторія яких закладена саме монетаристськими практиками пізнього капіталізму, невинно призводять до закономірної, обґрунтованої ще марксизмом кризовості останнього. Стратегії перевиробництва товарів та нейролінгвістичні розробки у сфері маркетингу для повномасштабного їх збуту дійсно перестають спрацьовувати з цілком логічних причин. Хоча ми сьогодні й говоримо про масову свідомість консумеріату, яка на рівні економічного «мислення» здебільшого керується емоціями, а не смислами, тим не менш рівень споживання останньої теж має критичні межі.

Така «лібідінальна економіка», яку вдало продемонстрував ще Ф. Ліотар у своїй відомій роботі [див. 403], дійсно мала місце досить тривалий час, адже маси керуються економічними міфами, смислотворчість яких є наперед заданою і не потребує інтелектуальних зусиль для осмислення змісту та суті. А як ми вже показали, постмодерний тип економічного світогляду переповнений відповідними міфологічними структурами. Але на сьогодні поступове усвідомлення беззмістовності таких економічних «стратегій» та їхньої згубності для національних економік зумовлює – на рівні країн, які прагнуть подолати кризові явища пізньокапіталістичної економіки – пошук більш продуктивних парадигм економічного мислення та відповідних їм соціальних стратегій.

До того ж, проаналізований нами вище феномен нетократії, у якості еліти нового покоління, засвідчує своєрідне втілення ідеалу класичної теорії еліт, репрезентуючи єдність матеріального та фінансового капіталу, а також інтелекту та влади. Така глобально значима економічна еліта вже є не просто теоретичною розробкою, але актуально працюючим соціальним механізмом, з чим складно не погодитись, спостерігаючи за діяльністю digital nomads (цифрових кочівників). Однак, такі номади поки що не здійснюють відчутного впливу на соціальне середовище, але, враховуючи сучасні тенденції, це буде досить швидко змінюватись, оскільки ті унікальні інформаційні послуги, які останні пропонують, набувають все більшої вартості та значення.

Нас, у даному контексті, цікавить формування такої ж соціально орієнтованої еліти як продуцента нової аксіологічної парадигми в економічній площині. Адже в Україні номади поки що здебільшого працюють на рівні суб'єкт-суб'єктної, а не суб'єкт-суспільної взаємодії. Це проекти, орієнтовані здебільшого на віддалений юридичний супровід та консультування або освітні послуги у дуже специфічних, іноді навіть футуристичних, секторах сучасної економіки. У такий спосіб відбувається також забезпечення необхідних умов для продуктивного розвитку особистості та її інтелектуального потенціалу, тобто такий підхід, як бачимо, має соціально-корисні функції.

Відповідно, суб'єктом нової економічної парадигми дійсно поступово стають нетократи, як носії принципово нових структур економічної взаємодії, прошарок яких поступово формується і в українському суспільстві. Власне в умовах «третьої хвилі» цивілізаційного поступу такий напрям розвитку є цілком закономірним, однак специфіка українського суспільства полягає у недостатньому задіянні здобутків двох попередніх «хвиль», особливо індустріальної. Таким чином, у даному контексті для подолання економічної відсталості від розвинених країн, нам доведеться вести мову про нетократів не виключно у сенсі глобальної еліти, а прийняти гіпотезу про можливість еkleктичного поєднання нетократичних тенденцій у розвитку економічних еліт з національно орієнтованою аксіологією. Тим більше, що сьогодні спостерігається

також тенденція до зняття бінарної опозиції еліта/народ, а сучасне мережеве суспільство створює якісно нові можливості для розвитку інтелектуального потенціалу націй.

Тому ми наголошуємо на потребі формування специфічного суспільного прошарку з креативним виробничим та інформаційним світоглядом, ознайомленого зі специфікою економічної історії фінансової цивілізації та історією й сучасністю напрацьованих у глобальному масштабі альтернативних соціально-економічних концепцій та теорій. Соціально-орієнтовані креативні програми економічного розвитку, на наш погляд, можуть сьогодні формуватися тільки на такій освітній основі. Одного лише засвоєння економічних теорій та усталених практик економічної поведінки, якими керувалась «еліта» протягом останніх двох з половиною десятиліть, недостатньо. Адже це інтерналізація економічного знання в чистому вигляді, причому у не найбільш ефективних його формах. Така інтерналізація економічного досвіду й спричинила ті наслідки у соціальному просторі сучасної України, які ми маємо сьогодні – капіталістично-орієнтовану економічну систему гібридного зразку, у межах якої досить невдало поєднано економічну практику капіталізму з ментальними особливостями нереалізованого радянського соціалізму, що ще більше ускладнює її ефективну трансформацію.

Конституювання економічної реальності в українському соціальному просторі продовжує й сьогодні детерминуватись досить деструктивним економічним світоглядом, адже пріоритетність здебільшого надається не цілокупному матеріально-духовному, а здебільшого логіко-матеріалістичному типу економічного світогляду. Внаслідок чого спостерігається надання переваги не іманентному розвитку економічної свідомості та культури, як основи самоідентифікації суспільства, а беззмістовному накопичуванню кредитних статків у якості «моделі ідентичності». Тоді як ефективна екстерналізація економічних смислів мала б передбачати орієнтацію економічної влади на стратегічне впровадження креативно орієнтованих соціально-економічних програм – освітніх, медичних, культурних тощо.

Варто також зважати, що цінність матеріально-духовного типу економічної поведінки розкривається в його орієнтації на взаємодію «людина-людина» та «людина-суспільство», а не «людина-матеріальна власність», на протигагу шаблонам фінансової цивілізації. Крім того, останній притаманна надмірність репродуктивної уяви на протигагу продуктивній, що є суттєвим недоліком в умовах глобальної кризи, адже репродукція завідомо кризових економічних стратегій не може бути засобом подолання кризи, а лише засобом її перманентного відтворення.

Негативний досвід українського суспільства вкотре засвідчує, що для реалізації стратегії ефективного соціального простору необхідним є досягнення потужної економічної основи у соціальному секторі. А це передбачає зовсім інший тип господарсько-економічних відносин, ніж наявний сьогодні в нашому суспільстві, де все ще превалює консумеріат, втому числі й в «еліті». Останній, як носій масової свідомості, сприймає на віру можливість швидкої наживи або швидкого виходу з кризи, відповідно економічна віра постає теж як своєрідна емоційна реакція, що пронизує все суспільство. Саме на такій економічній вірі ґрунтується й домінування неоліберальної доктрини.

Однак, окрім віри важливим складником соціального прогресу є ще й продуктивно орієнтована та стратегічно вивірена соціально-економічна практика, яка має враховувати всі недоліки та переваги суспільства щодо розвитку ефективних тенденцій у сфері реального, виробничого – а не віртуально-фінансового – економічного зростання. Апелювання до таких практик знову змушує нас повертатись до джерел конституювання ефективних стратегій – духовного капіталу суспільства, тобто соціального, інтелектуального та креативного капіталів.

Тоді як сучасне українське суспільство зважаючи на усі його кризи – економічну, політичну, управлінську – все ще перебуває у стані повної невизначеності щодо свого майбутнього, адже ті тенденції, які ми все ще спостерігаємо сьогодні є досить невтішними. Протягом років незалежності не було створено надійної інфраструктури, яка забезпечила б економічну

самодостатність країни. Зокрема одним із суттєвих чинників, що спричинив ситуацію психологічної незахищеності в умовах сучасної інформаційної війни та супутньої їй військової інтервенції, є якраз неефективність освіти. Неефективність не у якості соціального інституту в цілому, але на рівні соціально-практичної доцільності більшості освітніх програм та методик, що на часі потребують вдосконалення, а іноді навіть і суттєвого оновлення.

Оскільки, якість сучасної економічної освіти не відповідає вимогам інформаційної економіки, ми потребуємо теоретичного оновлення та вдосконалення методологічної бази, як умови впровадження новітніх теоретичних розробок у навчальну практику, що дозволять підвищити рівень економічної освіченості суспільства та сприятиме розвитку творчого економічного мислення молоді, в тому числі і на ранніх освітніх етапах. Це сприятиме становленню якісно нового типу економічного мислення, а отже і реалізації нової поведінкової стратегії, що ґрунтуватиметься не на економічних стереотипах монетарної економіки та консумеризму, а на реалізації креативного соціально-економічного потенціалу нації.

Зважаючи також, що у сучасних умовах розвиток та накопичення соціально актуального знання здійснюється у геометричній прогресії, варто звернути увагу і на темпи застарівання знань. Постає питання щодо того, у відповідності з якими знаннями варто формувати структурну динаміку економічної освіти. Власне, згідно з досить дієвим принципом японських бізнес-корпорацій, у освітній сфері варто створювати такі програми, які дозволять «швидко бігти, для того щоб мати змогу залишатися на місці», а не відставати від прогресивного світу все більше [див. 138]. Тоді як український досвід демонструє поки що ситуацію, коли рівень підготовки кадрів не відповідає вимогам сучасності [див. 69, с. 77].

Ми маємо розвивати компетентні кадри у сфері геоeкономіки, тобто розробляти таку стратегію національного економічного розвитку, яку інші країни-конкуренти на рівні глобального простору не матимуть змоги нейтралізувати. У такий спосіб, ми маємо максимально використовувати особливості та специфіку власних соціально-економічних перспектив, а не

намагатися скопіювати інших, адже копіювання чужих, вже відпрацьованих, стратегій ніколи не сприяло соціально-економічним проривам! Тому не дивно, що реальні реформи, які очікувалися населенням країни, реалізовані не були і, на наш погляд, не могли бути реалізовані з об'єктивних причин.

Адже для того, щоб реалізувати новаторську програму економічного розвитку потрібно мати відповідний соціальний капітал, тобто таку категорію населення, котра володіє відповідними компетенціями і є достатньо чисельною та впливовою, для того щоб впровадити в життя новітні соціально-економічні стандарти. Мусимо визнати, що в нашій країні такого значимого прошарку поки що не існує і для його формування потрібно ще докласти неабияких зусиль.

Враховуючи, що ефективне застосування технік маніпуляції свідомістю багато в чому уможлиблюється саме недостатнім рівнем освіти громадян, варто наголосити на потребі поглиблення та вдосконалення сучасної освіти у галузі економіки. Адже для розуміння тенденцій та процесів геополітики необхідно перш за все орієнтуватися не лише у політичній географії, але і в економіці різних регіонів світу, особливо у регіоні власного проживання. Саме тому, у контексті формування фундаментальних засад громадянського суспільства на один із перших планів виходить філософсько-економічна освіта як одна із провідних сфер формування економічно-продуктивного світогляду нації.

Тому цілком закономірно більшість сучасних аналітиків із різних дослідницьких галузей доходять висновку про те, що одним із провідних механізмів перезавантаження суспільства є якраз освіта. Тяжко не погодитись, що саме освіта є тим важливим інструментом, котрий здатен сформувати новий тип соціально-економічного мислення у прийдешніх поколіннях. Відповідно, для того, щоб закласти підвалини для формування нестандартного, креативного економічного мислення і пропонується впровадження підготовки спеціалістів у галузі філософсько-економічного дискурсу сучасності.

При цьому, суттєвим внеском у філософсько-економічну освіту можуть стати і деякі здобутки вітчизняних економістів та філософів. Зокрема, досить евристичними є деякі дослідження Ю. Пахомова, який доводить потребу

структурних перетворень в економічній практиці нашої країни. Дослідник наголошує, що українська криза є продуктом дефектів сформованої нами економічної моделі, оскільки у всіх країнах кризи завжди пом'якшувала саме держава, а ні в якому разі не ринок. Тоді як наша держава виявилась неспроможною здійснювати відповідні функції, оскільки не сформувала потрібні для цього інститути, тобто інститути, котрі могли б спрямовувати ринкові процеси [див. 246, с. 3].

Тому завданням першої необхідності Ю. Пахомов вважає проведення саме інституціональної реформи у сучасній Україні, адже саме така реформа дозволила б сформувати нову модель економіки, до процесів формування якої в нашій країні ще ніхто всерйоз не долучався. Дослідник наголошує, що інституційна реформа має сприяти трансформації суспільства в цілому, а не тільки економіки [див. 246, с. 3-4]. Відповідні реформи дійсно повинні мати системний характер і відбуватися у всіх сферах суспільного життя, доповнюючи одна одну. Тільки у такий спосіб можливо досягти відчутного результату і дійсно сформувати принципово нову модель економічного розвитку. Така точка зору вкотре підтверджує позицію аналізованих нами у попередніх розділах Д. Аджемоглу та Д. Робінсона щодо ролі інклюзивних соціальних інститутів як основи ефективного економічного розвитку суспільств.

Властиве ж сучасному українському суспільству нівелювання зв'язку між соціальними стратами та відмова від усвідомлення їхньої економічної взаємозалежності засвідчує соціально-практичну непридатність такого економічного світогляду у якості підґрунтя для соціального прогресу. Короткострокові тактики приватних бізнес-інтересів та їхня неузгодженість з будь-якими ідеями щодо формування цілісної стратегії економічного поступу суспільства, спричиняє соціальний колапс та нездатність соціальної системи до самовідтворення. Саме тому філософсько-економічна освіта постає для такого суспільства у якості важливого чинника формування його економічної самосвідомості.

Крім того, глобальна конкуренція у сфері освіти, що вже досить суттєво відображається на освітніх стратегіях українських абітурієнтів, які надають перевагу європейським освітнім програмам, ставить наше суспільство в умови актуалізації пошуку засобів створення конкурентного продукту у даній сфері. Тому формування новаторських, креативних освітніх програм стає закономірним відгуком на такі виклики глобального світу. Що, до речі, є досить потужним стимулом для розвитку та оновлення дидактичних і педагогічних потенціалів суспільства.

У сучасних умовах надзвичайно важливим аспектом у формуванні таких новітніх програм стає координація зусиль не лише освітнього сектору, але також і сучасного бізнесу. Солідаризація заходів щодо узгодженої взаємодії у процесі підготовки фахівців, що спеціалізуються на міжгалузевих дослідженнях та проблемах (особливо у вимірі навчальної практики), створить можливість для комплексної та більш повної підготовки економістів-практиків як носіїв гнучкого творчого мислення.

Відповідно, йдеться про підготовку сучасних молодих поколінь до ефективного інновативного бізнесу та менеджменту, що орієнтовані на осмислення цільових аспектів розвитку національної економіки та формування відповідного аксіологічного підґрунтя для реалізації таких соціально значимих цілей. Такий тип підготовки вимагатиме залучення найбільш ефективних форм навчання, в тому числі і активного використання тренінгово-проектного підходу.

У контексті формування стратегій філософсько-економічної освіти, варто також враховувати неефективність, традиційного для освітніх програм минулого, вивчення фактажу. Такий підхід не буде дієвим в умовах швидкого розвитку інформаційних технологій, адже знання такого типу у сучасному світі дуже швидко застарівають. Тому більш актуальним видом дидактичної роботи стає формування навичок пошуку актуальної для конкретних проблемних випадків інформації – як суто економічної, так і міжгалузевої. Таким чином, уміння ефективно працювати з інформацією стає однією з базових навичок у сфері розвитку креативного капіталу особистості.

Сучасний етап еволюції економічних процесів – як на глобальному, так і на національному рівнях – вимагає формування ефективних комунікативних навичок та навіть відповідного емоційного інтелекту, адже останній суттєво підсилює креативний потенціал суб'єкта економічної дії. Нові стандарти, які має враховувати такий інновативний вимір освіти як освіта філософсько-економічна, передбачають формування особистості якісно нового типу – носія креативного капіталу у сфері осмислення економічних проблем кризового суспільства та продуцента якісних аналітичних розробок.

Як бачимо, основним завданням сучасної освіти стає не накопичення фактів ефективного використання економічних стратегій у минулому, а формування евристичного підходу до кожної окремої соціально-економічної проблеми. Йдеться про навички вирішення останніх на основі використання компетенцій креативного економічного мислення, тобто індивідуального, нешаблонного підходу до кожної окремої ситуації. Відповідно, дослідницькі компетенції стають актуальною потребою сьогодення у підготовці фахівців-практиків у сфері забезпечення ефективності економічних процесів.

Зупинимось також на структурному аналізі деяких необхідних, на наш погляд, елементів освітньої програми, орієнтованої на вивчення економічних процесів з точки зору їх філософського обґрунтування. Йдеться про ті засадничі курси, котрі визначатимуть її специфіку. Перш за все, це загальний, оглядовий курс «Філософія економіки», котрий орієнтовано на спектральний аналіз основних векторів сучасних філософсько-економічних досліджень та демонстрацію дослідницької продуктивності на основі синтезу суто економічних методів та сучасної філософської методології. На сьогоднішній день на перетині цих двох галузей знання напрацьовано більш ніж достатньо концепцій та теорій, спеціальним вивченням яких якраз і займається філософія економіки.

Синергійний ефект такої взаємодії дозволяє не лише виокремлювати спільний спектр проблем філософії та економіки, але і виявляти ті складові економічної проблематики, з якими досить складно працювати у межах проблемного поля самої лише економіки. Адже запровадження таких

методологічних підходів як діалектичний метод або феноменологічний аналіз дозволяє більш масштабно досліджувати специфіку економічної свідомості суспільства та властиві їй феномени, в тому числі і економічний менталітет суспільств.

На основі засвоєння структурних та методологічних розгалужень сучасного філософсько-економічного знання, поступово у таку освітню програму мають залучатися більш спеціалізовані курси, присвячені аналізу актуальних філософських проблем системи господарювання на всіх її рівнях, філософським аспектам соціального управління та організації бізнес-процесу, стандартам формування економічної культури суспільства тощо. Кожен з таких курсів орієнтовано на власну тематичну специфіку і, разом з тим, всі вони мають певні точки дотику, котрі дозволяють поєднувати характерні їм теорії та стратегії у цілісну систему.

Оптимальним рівнем попередньої кваліфікації для зарахування на таку програму є, на наш погляд, бакалавр філософії або бакалавр у галузі економіки. При цьому варто враховувати специфіку попередньої освіти і запровадити відповідні додаткові курси для кожної з цих двох груп. Так, для студентів, котрі мають базову філософську освіту, у контексті опанування такої освітньої програми варто забезпечити курс з «Історії економічних вчень». Для тих же, хто має базову економічну освіту так само потрібно створити курс з опанування філософської методології.

Складність останнього полягає у відсутності останнього у класичній програмі з філософії, оскільки методологія поступово опановується у контексті засвоєння історико-філософського курсу, тобто фактично протягом кількох років. Тому виникає потреба розробки нового курсу для студентів-економістів, котрі виявлять бажання вступити на дану програму. Такий курс має включати в себе детальний аналіз специфічних філософських методів як то софістика, майєвтика, діалектика, догматизм, скептицизм, емпіризм та раціоналізм, феноменологічний та герменевтичний методи, метод трансцендентальної аналітики, дазайн-аналіз, структурно-функціональний аналіз тощо.

Разом з тим, ще одним важливим аспектом такої освітньої програми має, на наш погляд, бути якісний рівень викладання ділової іноземної мови – як мінімум, двох. У перспективі ж, зважаючи на перелік сучасних мов, які мають статус міжнародних – бажано розширити спектр лінгвістичної підготовки фахівців цієї галузі. Тоді, випускники програми дійсно матимуть можливість сформувати унікальні навички та компетенції, котрі дозволять їм знайти застосування своїм умінням не лише у межах нашої країни, але і за кордоном або на рівні міжнародної співпраці.

Сформовані, засобами такої освітньої програми, кваліфікації дозволять застосовувати здобуті знання як на рівні суто наукової діяльності у галузі філософсько-економічних досліджень, так і на рівні соціальної практики – формуванні та реалізації програм з соціального управління економічними процесами, аналізі ризиків та перспектив соціально-економічних програм загальносуспільного значення тощо. Саме такі унікальні спеціалісти зможуть, на наш погляд, у перспективі стати піонерами креативного реформування української економіки та економічної культури нашого суспільства.

Відповідно, основною метою пропонованої нами освітньої програми у галузі філософії економіки є формування у студентів-філософів та студентів-економістів таких компетенцій, які дозволять їм у майбутньому впроваджувати в економічне життя суспільства продуктивні ідеї та ефективні економічні реформи. Розвиток навичок креативного стратегічного мислення у вимірі розв'язання значимих соціально-економічних проблем, котрі є актуальними для сучасного українського соціуму є одним із основних пріоритетів такої освітньої програми.

Отже, як бачимо, стратегічна перспектива викладання курсів філософсько-економічного спрямування дійсно є досить обґрунтованою. Однак, формування та структурування навчальних курсів для даного напрямку, задля досягнення ефективних показників, вимагає від нас дійсно вдумливого аналізу щодо змістовного навантаження навчальних програм та підбору академічних дисциплін. Глибокий структурно-функціональний та змістовний аналіз, необхідних для запровадження якісної філософсько-економічної освіти,

академічних програм ставить нас також перед необхідністю усвідомлення соціальної відповідальності, а тому і потреби осмислення морально-етичних аспектів запроваджуваних курсів.

Адже, з нашої точки зору, продуктивність філософсько-економічної освіти – у всіх її структурних проявах – стає сьогодні одним із ключових елементів ефективного соціально-економічного поступу суспільства. Складно не погодитись, що саме освічена особистість є продуцентом соціально-економічного прогресу. Хоча, залежно від ціннісних настанов та засобів їх реалізації, та ж освічена особистість може спричинити і досить серйозний регрес, а отже аксіологічна складова філософсько-економічної освіти має стати провідним її елементом. У випадку аксіологічно ефективною економічної освіти індивід, як суб'єкт суспільної діяльності та носій креативного капіталу суспільства, здатен формувати нові виміри економічного мислення та відповідним чином екстерналізувати соціально-економічні смисли.

Власне, продуктивна реалізація будь-якої соціально-економічної стратегією вимагає не лише значних індивідуальних, але і синергійних колективних зусиль. При цьому ці зусилля не можуть обмежуватися суто технічними, матеріальними засобами, адже сучасний стан цивілізації зумовлює потребу, перш за все, у новітніх когнітивних розробках. До того ж, користуючись термінологією феноменологічної соціології, варто ще раз наголосити, що саме освіта являє собою ту специфічну сферу соціальної активності, що поєднує в собі одночасно як інтерналізаційний, так і екстерналізаційний виміри соціалізації особистості [див. 26].

А враховуючи, що освіта є сьогодні одним із найважливіших елементів розвитку соціального капіталу, а отже і креативного потенціалу нації, що формує соціально-культурні та навіть психологічні аспекти навколишнього середовища людини [295, с. 69], важливо вказати на особливу актуальність розвитку сучасної освіти саме у вимірі формування новаторських принципів економічної підготовки майбутніх суб'єктів соціальної діяльності. Такий підхід дійсно може дозволити нам досягти високих показників у розвитку соціально-креативного економічного мислення.

Разом з тим, міра продуктивності філософсько-економічної освіти буде визначатися рівнем аксіологічно окресленої креативності економічного мислення суб'єктів соціально-економічної діяльності (індивідів, професійних колективів, суспільних груп тощо) та практичною корисністю її результатів. Таким чином, перед сучасною філософсько-економічною освітою постає завдання сформувати у нового покоління економістів настільки високу культуру продуктивного соціально-економічного мислення, досягнення котрої дозволятимуть віднайти новітні потенціали для подолання кризи та впровадження стратегій ефективного господарського розвитку як окремих суспільств та націй, так і глобальної економічної системи в цілому.

Відповідно, ефективна філософсько-економічна освіта здатна створити умови для вдумливого аналізу складних ситуацій та визначення стратегій їх максимально ефективного вирішення. Саме тому для сучасної України у перспективі її подальшого розвитку філософсько-економічна складова освіти набуває суттєвого значення. Особливо зважаючи на ментальну різноманітність українського суспільства, мусимо визнати, що важливим чинником самодостатнього ефективного поступу може стати формування чіткої соціально-економічної стратегії, обґрунтованої саме на основі філософсько-економічних досліджень.

Розуміння та усвідомлення такої стратегії на рівні суспільства дозволить, на наш погляд, усунути ідеологічні протиріччя, джерелом яких досить часто виступають політичні інтереси національних меншин та діаспорних народів, і дозволить об'єднати різноманітні погляди на основі єдності економічних прагнень, а також спрямувати соціальний капітал – знання, навички і вміння – у напрямі досягнення спільних соціально-значимих економічних цілей. Спроба усунення сепаратизму засобами обґрунтованої соціально-економічної стратегії, підкріпленої відповідними дидактичними та соціально-практичними розробками, сприятиме, на наш погляд, єднанню суспільства на всіх структурних рівнях національного життя.

Аналіз світових війн та конфліктів не залишає сумнівів, що економічні інтереси завжди були і будуть одним із основних чинників як ворожнечі та протистояння, так і досить міцних політичних союзів. Об'єднання навколо економічних інтересів суспільства цілком може виявитись найбільш надійним підґрунтям його консолідації та сприяти синергійному ефектові у напрямі його повноцінного національного розвитку. Однак, цілком закономірно виникає питання на яких саме ідейних підставах варто здійснювати таку консолідацію, якщо більшість задіяних економічних ідеологій себе або скомпрометували або довели на практиці непридатність своїх принципів для ефективного соціально-економічного поступу, спричинивши досить тривалу економічну кризу, що триває досі. Це знову спонукає нас до залучення та дидактичного осмислення ідей економічного солідаризму.

Таким чином, у контексті філософсько-економічної освіти, доречно робити наголос на потребі трансформації сучасних економічних ідеологій та запровадження інновативних, унікальних економічних програм, орієнтованих на випереджальний розвиток суспільства. Адже для досягнення цієї мети необхідним є застосування саме інтелектуального потенціалу нації та її соціального капіталу, в тому числі і створення *креативних програм з економічної освіти*, орієнтованих на специфіку гео економічного регіону. Таким чином, трансформація принципів економічної діяльності спочатку на рівні теорії, а потім і на практиці, сприятиме пошуку та обґрунтуванню більш ефективних соціально-економічних програм. Відповідно, така філософія економічної освіти є дійсно важливою основою формування принципово нового фундаменту для трансформації провідного типу економічного мислення у нашому суспільстві.

Освітні програми для наступних генерацій вимагають сьогодні свого уважного та вдумливого аналізу, а також запровадження в них елементів розвитку креативного економічного мислення. Впровадження інноваційних економічних ідей сприятиме не лише оновленню та вдосконаленню, але й урізноманітненню економічних знань як на рівні початкової, так і вищої освіти. Це, в свою чергу, сприятиме суттєвому розширенню економічного світогляду

нації, а отже й формуванню більш ефективних стратегій економічного мислення. Тоді ми матимемо підґрунтя не лише для трансформації населення у націю, як повноцінний суб'єкт соціально-економічних перетворень, але й для продуктивного розвитку та мобілізації інтелектуальних резервів у напрямі подолання деструктивних економічних стереотипів та відповідних міфів від економіки, а також для формування соціально-креативних економічних стратегій національного масштабу.

Не дивлячись на наявність у сучасному українському суспільстві специфічних спеціалізованих вимірів економічної освіти, на кшталт шкіл вільного маркетингу або сучасних економічних шкіл, які дійсно, маємо визнати, готують досить кваліфікованих економістів, ми все ж таки наполягаємо на недостатності такої приватної ініціативи та на потребі доповнення її міждисциплінарним філософсько-економічним контекстом. Адже більшість таких шкіл продовжує працювати у межах старої парадигми, готуючи менеджерів та маркетологів, орієнтуючись на стратегії фінансової цивілізації і пропонуючи відповідні спеціалізації на кшталт «нейромаркетингу» тощо.

Тоді як ми наполягаємо на потребі поступової зміни такої парадигми мислення та вдосконалення як індивідуальних стратегій на сучасному ринку, так і стратегії суспільної в цілому. Адже «стратегії» монетаризму (фінансизму) мають суттєві обмеження. Не можуть всі представники суспільства чи глобальної спільноти мати, наприклад, суттєвий пасивний прибуток. Така філософія економічної лінії тим більше не може бути продуктивною для розвитку відсталих економік. Вона може бути продуктивною для заможних раянтьє, але ж недарма останні завжди становили не більше п'яти відсотків у розвинених країнах, оскільки тут теж є критична межа, перетнувши яку втрачається баланс і починається криза, що сьогодні вже відбулося не на рівні окремої національної економіки, а в межах глобальної економічної системи в цілому.

Тому трансформація економічної освіти старого зразку дійсно є на часі і саме вона здатна закласти фундамент для нового стилю економічного мислення, який орієнтувався б не лише на пасивні форми прибутку чи нейролінгвістичні

стратегії збуту продукції, але, перш за все, формував активні новаторські напрями розвитку сучасних економічних систем. Адже відмова від конституювання інновативних економічних смислів та відповідних напрямів розвитку господарського середовища лише поглиблює сучасну глобальну кризу на національних рівнях і жодним чином не сприяє вирішенню її наслідків. Така своєрідна економічна герменевтика та відповідний їй національний економічний досвід на сьогодні вже стали досить показовими, якщо зважити на актуальний стан української економіки.

Таким чином, сьогодні йдеться про потребу створювати інтелектуальні та фактичні умови для розвитку якісно нового бізнес-середовища, яке дійсно сприятиме продуктивному розвитку національної економіки. Важливою рисою того економічного мислення, підвалини формування якого ми маємо закласти, має бути відсутність економічного конформізму – як на рівні індивідуальних економічних стратегій, так і соціальної стратегії в цілому. Спеціалізована філософсько-економічна освітня програма з аналітики економічних процесів передбачає також формування навичок та компетенцій якісної роботи з інформацією, в наслідок чого властива сучасній нетократії робота зі знаннями на фоні «інформаційного шуму» так само буде доступною уважному та вдумливому аналітику.

Компаративний аналіз економічних мотивів та національних стратегій, їх структурних особливостей, кон'юнктури глобального ринку, конкурентних переваг та солідаризуючих чинників, соціально-креативного потенціалу економічної культури того чи іншого суспільства, у разі їх ефективного синтезу та комплексного підходу, дозволять таким спеціалістам формувати конструктивні економічні міфи для розвитку національного економічного простору власного суспільства та продукувати інновативні ідеї з потенціалом поступового та послідовного їх втілення в життя. Саме тому ми наголошуємо, що такий рівень освітньої кваліфікації дозволить нам сформувати економічну еліту якісно нового зразку.

Разом з тим, сучасна реформа у галузі освіти поки що не є продуктивною, оскільки не створює фінансових стимулів для досягнення тих критеріїв, котрі висуваються сьогодні до представників галузі. В умовах затвердження критеріїв та вимог європейського освітнього ринку фінансування галузі не просто залишається на надзвичайно низькому рівні, а навпаки знижується внаслідок відсутності продуктивної економічної реформи в країні. Відповідно, такий напрям «реформування» сприяє скоріше негативним наслідкам у галузі, ніж її дійсному розвитку.

Важливо також враховувати, що успішні країни, які мають власні унікальні стратегії економічного розвитку, використовують кризові ситуації для технологічного оновлення. Адже криза спричиняє неконкурентоздатність всього рутинного, але тим самим дає можливість зосередити ресурси у точках конкурентоздатності. В Україні ж подібні підходи дійсно тривалий час ігнорувались [див. 245, с. 4]. Характерна нам орієнтованість не на стратегічну довгостроковість, а на короткострокові перспективи не лише унеможливорює ефективний економічний розвиток, але й спричиняє поглиблення кризових явищ всередині країни.

Крім того, економічні рішення національного масштабу мають, на наш погляд, прийматися не окремими представниками ринку, як це відбувається в умовах сучасної економіки, а на основі соціально значущих секторів економічної активності. Саме тому надзвичайної актуальності у сьогоднішніх умовах набуває, на наш погляд, стратегія формування якісно нової економічної еліти, як впливового суб'єкта господарювання, тобто правлячої економічної еліти, креативний потенціал якої дозволить створити механізми формування та самовідтворення продуктивної економіки.

Важливою складовою формування такої еліти, з нашої точки зору, є відповідним чином структурована філософсько-економічна освіта, яка враховуватиме як історичний досвід більш ніж семидесятилітнього розвитку філософсько-економічних досліджень, так провідні економічні тенденції сучасного світу. У такий спосіб, економічна еліта нового покоління має

сформувати компетенції ефективного управління національно значимими проектами та створити дієвий, в умовах глобальної конкуренції, соціальний менеджмент.

Компетенції нової економічної еліти мають також бути орієнтовані на формування та розповсюдження стратегій соціально відповідального бізнесу, здатного ефективно працювати навіть в економічно несприятливих умовах, що сьогодні особливо актуально зважаючи на економічну кризу. Конституювання ж конструктивних економічних міфів теж стає однією із функцій такої еліти, адже її соціально-моделююча активність орієнтована на синтез ефективних практик у розвитку економічної сфери суспільства та конституювання відповідної економічної ідеології.

Аксіологічні настанови на формування продуктивної економіки будуть скеровувати таку еліту до врахування гострих потреб українського суспільства, в тому числі й узгодження та приведення до спільного знаменника аксіологічних засад соціально-економічної діяльності суб'єктів усіх рівнів, тобто як малого та середнього бізнесу, так і великого. При чому останню складову бізнес-процесу варто суттєво реформувати на основі законодавчої бази, розмежувавши сферу бізнесу та політики, як того вимагає не лише здоровий глузд, але й переконливий досвід подібної практики у всіх цивілізованих країнах світу, в тому числі й європейських.

Маємо також зважати, що сформувати такий продуктивний економічний простір не можливо без врахування того факту, що без наукомістких виробництв та інновативної інфраструктури бізнесу, як основи постіндустріальної економіки, зробити це буде досить складно. Крім того, економічній еліті нової генерації доведеться також формувати й нові соціально-економічні норми, зокрема й на основі врахування екологічних чинників, та віднаходити внутрішні джерела фінансування інновацій та підтримки рівня інновативного мислення в суспільстві, тобто так званого індексу креативності.

Важливою ознакою ефективно економічної еліти, яку дозволить, на наш погляд, сформувати філософсько-економічна освіта, є також перманентний

саморозвиток та конструктивно-креативні реакції на несприятливі економічні умови, в тому числі й реалізація продуктивних економічних стратегій в умовах воєнного часу. Варто також особливо наголосити на солідарності і соціальній відповідальності таких еліт та формуванні ними нового аксіологічного підґрунтя економічної культури сучасної української нації. Таким чином, йдеться про здатність створювати продуктивне майбутнє у будь-яких соціальних умовах та визначати сприятливі чинники для розвитку потенціалів національного економічного середовища. Тактика та стратегія такого розвитку, а також методична послідовність їхньої реалізації, в умовах превалювання нелінійного типу раціональності, вимагатимуть максимально креативного застосування інтелектуального та соціального капіталу такої еліти.

Отже, філософсько-економічна освіта стає, у такий спосіб, засадничою основою формування економічної еліти якісно нового зразку, яка може позиціонуватись у якості своєрідної креативної «касти» суспільства у галузі розвитку економічних процесів. Така еліта володітиме навичками та компетенціями, придатними для формування синергійно-продуктивних показників зростання господарського та бізнес-секторів, а також для реалізації інноваційних соціально-економічних програм національного масштабу, що створить умови для виведення суспільства на якісно новий рівень розвитку.

Висновки до четвертого розділу

Отже, у контексті визначення основних необхідних для формування повноцінної економічної нації структурних рівнів, мусимо особливу увагу зосередити на процесах формування економічної еліти суспільства та відповідній такій меті освітньої системи. Аналіз основних проблем та перспектив дозволяє нам наголосити на наступному:

1. Оскільки основні функції щодо розвитку економічних систем покладаються на правлячу еліту суспільства, як суб'єкта соціальних інновацій, якість останньої значною мірою визначає рівень і темпи економічного розвитку.

Актуальний стан сучасної української еліти свідчить, що економічна влада суспільства є здебільшого владою фінансових потоків, перерозподіл котрих здійснюється без врахування актуальних економічних потреб соціуму. Така ситуація багато в чому спричинена саме відсутністю креативно орієнтованої та конструктивно мислячої економічної еліти, якій все ще значною мірою притаманний економічний конформізм, що за визначенням не може передбачати формування самодостатніх стратегій розвитку країни.

2. Відчуження «еліти» від соціуму спричиняє суттєві деструктивні наслідки у розвитку українського суспільства, а економічний конформізм, що відображається у реалізації «стратегій» монетаризму та конsumerизму, стає наслідком орієнтації на деструктивні економічні міфи та «стандарти». Однак, стандарти західного світу є наслідком ефективного розвитку національних економічних систем, а їх ідейні засади багато в чому були закладені саме концепціями економічного націоналізму. Тоді як такі «стандарти» у пострадянському середовищі розуміються не у вимірі синергійного результату практичних зусиль суспільної еліти та громадянського суспільства, а у якості своєрідної відправної точки економічного поступу, що не відповідає нормам логічного осмислення економічних процесів. Відповідно, рівень економічного розвитку країн, еліти яких керуються такою «логікою», досить часто стає перманентно кризовим.

3. Сучасній цивілізації загалом характерний такий феномен як «криза еліти», тенденція до безвідповідальності еліт перед суспільствами, прослідковується починаючи з останньої третини минулого століття як на національному, так і на глобальному рівнях. Але, при цьому, теоретичний рівень опрацювання даної проблематики засвідчує навіть деяке поглиблення критеріїв елітарності, що передбачають вже не просто відновлення тих функцій, які були властиві елітам в умовах модерного періоду, але вимагають додаткових компетентностей, актуальних для постмодерної цивілізації. Зокрема йдеться про вимогу «проектної суб'єктності» еліт як обов'язкової наявності чіткого стратегічного бачення та проекту ефективного розвитку держави.

4. Зважаючи, що в Україні протягом останніх двох з половиною десятиліть такої проектної суб'єктивності сформовано так і не було, висновки стають досить очевидними – або в країні еліта в принципі відсутня як явище, або вона не має доступу до влади та до суспільних ресурсів, або якісні показники розвитку такої еліти все ще не є достатніми для ефективної реалізації її креативного потенціалу на рівні суспільства. Відповідно, постсоціалістичні суспільства дійсно *de facto* не мають еліти, оскільки їх «еліти» не відповідають критеріям елітарності, а саме здатності до соціально-креативного осмислення кризових явищ та формування і втілення альтернативних, нон-конформістських програм економічного розвитку.

5. Саме здатність продукувати продумані стратегії соціального розвитку є сьогодні провідним критерієм елітарності як окремих особистостей, так і суспільного прошарку в цілому. За висновками дослідників, добре організована та потужна інтелектуальна еліта здатна подолати будь-яку кризову ситуацію. Відповідно, важливою проблемою нашого суспільства є фактична відсутність здатної до стратегічного мислення владної еліти, особливо економічної. Країна потребує структурного оформлення *якісно нової економічної еліти*, що має сформуватися на засадах ґрунтового філософського осмислення сучасних економічних проблем та супутніх їм соціальних наслідків. Тому є потреба створення чинників для формування якісно нової еліти, як ефективної економічної влади, конструктивний рівень діяльності якої матиме відображення у результатах соціального поступу.

6. Без нової генерації суспільної еліти, як продуцента соціально ефективних економічних процесів та суб'єкта перманентного переосмислення парадигми розвитку держави, становлення ефективних соціальних структур буде залишатися ключовою проблемою українського суспільства. Тому основним завданням нової економічної еліти має стати не впровадження у соціальну практику теорій західного зразку, а формування креативної економічної стратегії розвитку країни, адже подолання наслідків економічної кризи світового масштабу вимагає впровадження інновативних програм соціального розвитку та залучення

нестандартних підходів до вирішення структурно-організаційних проблем у сфері стратегій виробництва та економічного зростання.

7. Такий тип економічного світогляду матиме дещо меншу дотичність до девіантних наслідків хрематистики та властивих їй деструктивних економічних міфів й визначатиметься принципово новими аксіологічними смислами. Соціальна креативність нової економічної еліти має спиратися на аналіз тих геоекономічних переваг, що характерні саме українському суспільству та впровадження в життя відповідних стратегій, тільки тоді ми матимемо можливість говорити про становлення української національної економічної культури та властивої їй самобутності.

8. Одним із важливих аспектів формування більш ефективної генерації економічної еліти суспільства може виступити спеціалізована філософсько-економічна освіта. Адже сучасна якість освіти у нашій країні, за висновками дослідників, не відповідає темпам розвитку та потребам інформаційної економіки, яка вимагає формування динамічної структури соціально-економічного мислення. Тому не дивно, що реформи, які очікувалися населенням країни, реалізовані не були і не могли бути реалізовані з об'єктивних причин. Адже для того, щоб реалізувати новаторську програму економічного розвитку потрібно мати відповідний соціальний капітал, тобто таку категорію населення, яка володіє відповідними компетенціями і є достатньо чисельною та впливовою, для того щоб впровадити в життя новітні соціально-економічні стандарти. Мусимо визнати, що у нашій країні такого значимого прошарку поки що не існує і для його формування потрібно ще докласти неабияких зусиль.

9. Закономірним наслідком таких процесів стає потреба детального аналізу рівня сучасної економічної освіти в українському суспільстві та визначення чинників її вдосконалення для більш ефективного розвитку економічної системи суспільства. Перед нашою країною сьогодні все ще стоїть завдання щодо формування унікальної економічної стратегії, яка була б ефективною як на національному, так і на глобальному рівнях. Тому у контексті реформування сучасної системи української освіти, вважаємо за потрібне наголосити на

актуальності створення такого напрямку у галузі синтезу філософської та економічної освіти, котрий орієнтувався б на розвиток та реалізацію креативного капіталу у сфері соціально-економічного поступу. Така освітня програма дозволить закласти підвалини для нових соціально-креативних економічних ідей та формування відповідних тенденцій у розвитку економічної культури українського суспільства у найближчому майбутньому. Адже актуальність освітньої програми з філософії економіки на сучасному етапі розвитку глобальної економічної системи пов'язана ще й з потребою більш глибокого вивчення економічних процесів, ніж це сьогодні дозволяє економічна наука.

10. Глибинний аналіз змісту, сутності та специфіки кожної з існуючих на сьогоднішній день економічних концепцій та теорій, їх теоретичного співвідношення та їхньої соціально-практичної доцільності, зважаючи на ментальну та географічну специфіку регіону, може забезпечити тільки така галузь знань як філософія економіки. Саме остання створює методологічне підґрунтя для ефективного аналізу економічних процесів як на рівні окремого суспільства, так і на рівні міжнародної економічної взаємодії. Потенціал синергійної освітньої програми у галузі розвитку та поглиблення філософсько-економічного знання є придатними для формування принципово нового фундаменту для осмислення соціально-економічних процесів та для трансформації провідного типу економічної раціональності у суспільстві.

11. Ефективна філософсько-економічна освіта, сприяючи становленню якісно нового типу економічного мислення, а отже й реалізації нової поведінкової стратегії, що ґрунтуватиметься не на економічних стереотипах монетарної економіки та конsumerизму, а на реалізації креативного соціально-економічного потенціалу нації, може бути позиціонована у якості впливового чинника формування економічної самосвідомості еліти та суспільства. Основною метою освітньої програми у галузі філософії економіки стає, таким чином, розвиток навичок креативного стратегічного мислення у вимірі розв'язання значимих, актуальних для українського соціуму соціально-економічних проблем, що створить умови для виведення суспільства на якісно новий рівень розвитку.

ВИСНОВКИ

Здійснений аналіз теоретичних засад та практичних перспектив економічної теорії нації засвідчує потребу застосування запропонованих нами принципів та підходів у контексті розробки стратегічного вектору соціально-економічного розвитку – як на рівні суто національних інтересів суспільства, так і на рівні врахування глобально орієнтованих національних цілей.

У межах дисертаційної роботи запропоновано авторське бачення основних структурних напрямів формування економічної теорії нації як цілісного феномену, деякі смислові аспекти якого напрацьовані у окремих розвідках представників філософсько-економічної думки та доповнені авторським аналізом. Структурно-функціональний аналіз досліджуваного феномену засвідчує потребу привнесення до наявних у сучасній літературі теоретичних позицій творчо осмисленого синтезу з ідеями різних філософських шкіл та напрямів, а також їх осмислення крізь призму потенційної соціально-практичної значимості для сучасності.

Запропонована аналітика економічної теорії нації вимагає трансформації інформаційної структури прийняття стратегічно важливих соціально-економічних рішень та зміни моделі економічного розвитку. Відповідно, на основі опрацьованого матеріалу, зважаючи на соціально-практичні цілі нашого дослідження, вважаємо за необхідне наголосити на наступному:

1. Аналіз теоретико-методологічних засад економічної теорії нації засвідчив широкий спектр досліджень у сфері впливу економічних чинників на формування національної свідомості суспільств. Концептуалізація поняття «економічної нації» продемонструвала, що відповідні ідеї фрагментизовано у теоретичній спадщині значної кількості представників економічного націоналізму – як на світовому рівні, так і на рівні досліджень вітчизняних філософів минулого та сучасності. Деконструкція та систематизація досліджуваного феномену засвідчила втілення деяких принципів економічного націоналізму на наднаціональному рівні з боку провідних

суб'єктів сучасної глобалізації та деструктивний вплив на розвиток національних економік тих стратегій, що не передбачають хоча б елементів економічного націоналізму. Такий методологічний підхід дозволив позиціонувати економічну націю у якості продукту специфічних господарських процесів, що орієнтовані на формування та реалізацію унікальних стратегій економічного зростання в умовах соціальних викликів будь-якої складності та наголосити на потребі структурно-трансформаційних перетворень в українському суспільстві у вимірі реформування сучасних економічних інститутів.

2. Економічний націоналізм підтвердив свою функціональність та практичну доцільність для ефективного соціально-економічного поступу країни не лише теоретично, але й в історичному досвіді сучасних розвинених держав. Відповідно, трансформація домінуючих сьогодні ринкових моделей у напрямі становлення економічної нації є нагальною потребою будь-якого суспільства, що орієнтоване на досягнення продуктивності в умовах глобалізованого світу. Аналіз негативних результатів ідеології відкритого ринку, дозволив визначити, що інтегративна концепція економічної нації є стратегічно важливим напрямом соціального поступу для сучасних транзитивних суспільств. Новий тип економічної раціональності суспільств, що розвиваються, має орієнтуватися не суто на національні чи суто глобальні економічні інтереси, а на глокалізаційну парадигму, що покликана враховувати одночасно як національний економічний інтерес суспільства, так і тенденції розвитку глобалізаційного простору в цілому. Адже абсолютизація національного вектору економічного поступу призводить до соціального соліпсизму, тоді як абсолютизація глобального вектору, без врахування стратегічних національних інтересів, призводить до втрати соціальної ідентичності. Саме тому розробка інтегративного стратегічного вектора економічного розвитку українського суспільства є одним із першорядних завдань сучасного соціально-філософського дискурсу. Зокрема йдеться про визначення тих засадничих елементів господарського життя

нації, що є відповідними її геоекономічному статусу і рівню розвитку людського, соціального та культурного капіталів та розробку стратегії їх ефективного застосування.

3. Сучасна ситуація вимагає суттєвого переосмислення напрямів економічного розвитку українського суспільства та усвідомлення довгострокових національних інтересів, а не короткочасних «стратегем» економічної політики, домінування яких ми спостерігаємо протягом останніх двох з половиною десятиліть. Адже без потужної національної економіки формування стабільного економічного клімату в країні не бачиться можливим. Тому до структури концептуально продуманих стратегій економічного поступу суспільства з необхідністю мають бути залучені такі фундаментальні характеристики продуктивної економічної системи як розвинена промислова інфраструктура та стабільна фінансова система, котрі дають змогу сформувати надійну економічну основу для подальшого зростання національної економіки в епоху інформаційних технологій. Світоглядне ж домінування принципів монетаризму суттєво деформує соціально-економічний простір більшості сучасних націй, викривлює економічні структури суспільств, закономірним наслідком чого стають деструктивні економічні міфи та симулякри.
4. Актуалізація ідеї економічної нації у глобалізаційних умовах відбувається в тому числі й за рахунок тих тенденцій, у відповідності з якими формується таке явище як «фінансова цивілізація». Остання є продуктом неоліберальної економічної ідеології й спричиняє цілий спектр деструктивних економічних наслідків – від консумеризму до віртуалізації економічного простору. Значущим теоретичним та практичним завданням філософсько-економічного аналізу, за таких умов, стає визначення сценаріїв подолання економічної кризи в умовах «фінансової цивілізації», соціально-практичні прояви якої демонструють симуляційний характер розвитку перехідних національних економік. Саме тому на рівні українського суспільства ми вимушені констатувати потребу суттєвої трансформації неоліберальної моделі

економічного розвитку на засадах економічної теорії нації як такої, що орієнтована на розробку оригінальної інноваційної стратегії для кожного окремого суспільства, враховуючи його гео економічні переваги.

5. Дихотомія глобального та національного, як взаємообумовлюючих чинників розвитку сучасних суспільств, дозволяє постулювати, що діалектична тріада теза-антитеза-синтез, у контексті розвитку економічних аспектів націоналізму, набуває вигляду нація-глобалізація-глобалізована нація, де остання є якраз нацією економічною, якщо враховувати значущість економічного фундаменту для ефективної реалізації політичних стратегій. Сучасний український соціум все ще не відбувся у якості глобалізованої нації, адже все ще не демонструє стратегій ефективного узгодження, а не нівелювання, економічних інтересів національної, географічно-державної спільноти з економічними інтересами провідних суб'єктів глобалізації, а тому й не продукує якісної економічної стратегії соціального розвитку в умовах кризових явищ глобального масштабу.
6. Тривалий етап некомпетентної економічної політики сформував перманентну соціально-економічну анемію українського суспільства, що спричинила суттєві перешкоди його продуктивному розвитку. Тому існує потреба формування якісно нових соціально-економічних настанов аксіологічного та структурно-організаційного характеру, що дозволять здійснити трансформаційний вплив на економічний менталітет суспільства та сформувати своєрідний смисловий вектор інтернаціонально орієнтованого економічного націоналізму. Продуктивні соціально-економічні інновації стають важливим чинником реанімації економічної системи та впровадження креативних сценаріїв соціально-економічного розвитку. Розробка та реалізація таких креативно орієнтованих економічних стратегій неможлива без створення умов для формування соціально-економічних програм, що орієнтовані не на відтворення неефективних економічних шаблонів та відповідного їм стилю мислення, а на конструювання унікальних

економічних смислів та впровадження відповідних стратегій суспільного розвитку.

7. Необхідним елементом системної розробки стратегічних напрямів зростання української економіки має бути оновлена економічна ідеологія, орієнтована на альтернативні ціннісні настанови, порівняно з тими, що домінують в економічній свідомості сучасного українського суспільства. Йдеться про стратегії подолання економічного конформізму за рахунок розвитку креативного капіталу суспільства та оновлення його творчих потенціалів. Саме тому ми звернулись до аналізу креативних економік, що орієнтовані на стратегії «творчого руйнування». Одним із перспективних напрямів розширення їх предметного поля стає феномен «духовної економіки», як аксіологічної альтернативи соціально-економічного розвитку, що передбачає соціально, а не індивідуально орієнтовані стратегії розвитку суспільств. Адже формування креативних стратегій економічного поступу передбачає суттєві трансформації як на рівні матеріально-технічного розвитку суспільства, так і розвитку його економічної культури.
8. У ситуації абсолютизації стратегій необмеженої конкуренції, котра має як свої соціальні переваги, так і недоліки, більш уважного осмислення потребують принципи економічного солідаризму. Адже парадокси конкуренції розкриваються не тільки у її прагненні до оптимальності, але й у відхиленні від неї. Необмежена конкуренція здатна викликати досить різкі економічні коливання та спричинити суттєву шкоду усім конкуруючим агентам, сприяючи формуванню конфліктних вимірів економічної взаємодії. Впровадження консолідуючих економічних чинників в середині суспільства на основі стратегій солідаризму є важливим аспектом становлення економічної нації, оскільки економічний солідаризм визнає інститут приватної власності, але на відміну від неолібералізму, позиціонує особистість не у контексті необмеженої економічної свободи, а як таку, що пов'язана із суспільством певними зобов'язаннями, що особливо актуально для сучасного українського соціуму.

9. Сучасна Україна має нагальну потребу у формуванні якісно нової економічної еліти, як відповідального суб'єкта соціальної дії, що спроможний підкріпити свій статус здатністю до прийняття ефективних соціально значимих рішень та продукування стратегій економічного зростання. Невідповідність сучасної української еліти тим критеріям, що визначені як класичною теорією еліт, так і сучасними її інваріантами, змушує нас констатувати потребу пошуку та впровадження засобів для становлення національної економічної еліти якісно нового зразку, що повинен характеризуватися здатністю до формування унікальних гео економічних стратегій для України з урахуванням її соціальних потреб. Одним із засадничих аспектів формування еліти у сучасному світі є критерій «проектної суб'єктності», який передбачає здатність до соціально-креативного осмислення кризових явищ, а також формування та втілення альтернативних, нон-конформістських стратегій економічного розвитку. Становлення ж такої еліти в Україні потребує суттєвої трансформації сучасних освітніх програм, оскільки новий тип економічної еліти має передбачати нову аксіологічну парадигму в економічному житті суспільства, солідарність у вимірі конституювання продуктивних економічних настанов та соціальну відповідальність.
10. Практична реалізація запропонованих принципів формування економічної еліти, як суб'єкта становлення і розвитку економічної нації, є можливою засобами виокремлення спеціалізованої освітньої галузі, орієнтованої на адаптацію та креативне осмислення тих філософсько-економічних ідей і теорій, що включають в себе елементи економічного націоналізму та продуктивні мисленнєві настанови від економіки, які сприятимуть ефективному економічному поступу сучасних націй. Процес трансформації непродуктивних економічних інститутів потребує системного підходу до аналізу новаторських тенденцій у сфері розвитку філософсько-економічного знання. Тому сучасна епоха з усіма її економічними та фінансовими кризами означена потребою становлення в українському суспільстві не лише

дослідницької, але й освітньої парадигми у сфері філософсько-економічного дискурсу. Філософсько-економічна освіта має бути орієнтована на *формування адекватних суспільним потребам конструктивних цілей та цінностей*, продукувати такий рівень розвитку соціального капіталу, який сприятиме подоланню неефективних економічних стереотипів та формуванню дієвої економічної стратегії суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов Р. Н. Мемуары о будущем или «Футурошок» Алвина Тоффлера (рецензия на книгу) Абрамов Р. Н. [Электронный ресурс] – Режим доступа: ecsocman.hse.ru/data/220/530/1217/abramov-toffler-recenzia1.doc
2. Агарков О. Визначення концепції «інтелектуальний капітал державного управління» та її теоретико-методологічні можливості / Агарков О. // Грані. – 2005. – № 4. – С. 95–99.
3. Аджемоглу Д., Робінсон Д. Чому нації занепадають. Походження влади, багатства та бідності [Текст] / пер. з англ. О. Дем'янчука. – К. : Наш Формат, 2016. – 472 с.
4. Адорно Т. К логике социальных наук / Теодор Адорно // Вопросы философии, 1992. – № 10. – С. 76–86.
5. Александрова О.С. Людина в умовах конкуренції: трагізм особистісного буття чи сприяння суспільному прогресу? / О. С. Александрова // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб.наук.праць / Голов. ред. В. В. Лях. – Вип. 29. – К. : Український центр духовної культури, 2002. – С. 37–46.
6. Ананьич Б. В., Ганелин Р. Ш. Сергей Юльевич Витте и его время [Текст] / РАН; Институт российской истории. Санкт-Петербургский филиал. – СПб. : Дмитрий Буланин, 1999. – 430 с.
7. Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма [Текст] / Перевод с английского В. Г. Николаева. – М. : Канон-Пресс-Ц, 2001. – 288 с.
8. Андрущенко В. П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: досвід соціально-філософського аналізу [Текст] / Андрущенко В. П. – К. : Атлант ЮЕмСі, 2006. – 502 с.
9. Аристотель. Никомахова этика // Аристотель. Сочинения в 4-х томах. – Т. 4. – М. : Мысль, 1983. – С. 53–294.

10. Аристотель. Политика // Аристотель. Сочинения в 4-х томах. – Т.4. – М. : Мысль, 1983. – С. 375–644.
11. Астахов А. Неолиберализм – дорога в утопию или путь к хаосу? / А. Астахов [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.kreml.org/opinions/219893167>
12. Аузан А. Эффект колеи / А. Аузан [Электронный документ] // Режим доступа: <http://postnauka.ru/longreads/35754>
13. Баграмов Э. А. Национальная проблематика: в поисках новых концептуальных подходов / Э. А. Баграмов // Вопросы философии, 2010. – № 2. – С. 34–51.
14. Базилевич В. Д., Ильин В. В. «Национальная экономия» Ф. Листа: история, культура, хозяйство // Базилевич В. Д., Ильин В. В. Философия экономики. История: Монография. – К. : Знання України, 2011. – С. 580–590.
15. Баллестрем К. Г. Homo oeconomicus? Образы человека в классическом либерализме / К. Г. Баллестрем // Вопросы философии, 1999. – № 4. – С. 42–53.
16. Бард А., Зодерквист Я. Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма / пер. с англ. В. Мишучкова. – С.Пб. : Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2004. – 252 с. [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://coollib.net/b/77243/read>
17. Бастиа Ф. Экономические софизмы, или Хитрые уловки протекционистов, разоблаченные сторонником свободной торговли: пер. с фр. [Текст] / Ф. Бастиа, Сост., вступ. статья, коммент. М. К. Букина, А. М. Семенов. – М. : Социум, 2010. – 410 с.
18. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества [Текст] / М.Л. Коробочкин (пер.с англ.); ред. Яновская Е. В. – М. : Весь мир, 2004. – 185 с.
19. Баумейстер А. Біля джерел мислення і буття. Вибрані філософські етюди [Текст] / Андрій Баумейстер. – К. : Дух і літера, 2012. – 480 с.

- 20.Бачинський Ю. Економічні підстави самостійності нації // Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера. Антологія. 3-тє видання / О. Проценко, В. Лісовий (упоряд.). – К. : Смолоскип, 2010. – С. 414–424.
- 21.Бачинський Ю. Україна *in*cedenta. Третє видання [Текст] / Юліан Бачинський; передмова В. Дорошенка. – Берлін : Видавництво української молоді, 1924. – 238 с.
- 22.Бек У. Заблуждення глобалізму // Сумерки глобалізації. Настольна книга антиглобаліста / пер. с нем. А. Григорьев, В. Сидельник; сост. А. Ашкерев. – М. : Ермак, 2004. – С. 22–37.
- 23.Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія [Текст] / Ульріх Бек; пер. з нім. О. Юдіна. – К. : Ніка-Центр, 2015. – 404 с.
- 24.Бек У. Общество риска. На пути к другому Модерну [Текст] / В. Седельник (пер. с нем.), Н. Федорова (пер. с нем.). – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 383 с.
- 25.Бек У. Что такое глобализация? [Текст] / пер с нем. А. Григорьева, В. Седельника; общ. ред. и послесл. А. Филиппова. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
- 26.Бергер П. Социальное конструирование реальности: трактат по социологии знания [Текст] / П. Бергер, Т. Лукман; пер. Е. Руткевич. – М. : Медиум, 1995. – 333 с.
- 27.Бердяев Н. А. Новое Средневековье // Н. А. Бердяев /Смысл истории. Новое средневековье. – М. : Канон+, 2002. – С. 221–310.
- 28.Бжезинский З. Великая шахматная доска (Господство Америки и его геостратегические императивы) / О. Ю. Уральская (пер.с англ.). – М. : Международные отношения, 1999. – 256 с.
- 29.Білорус О. Г. Глобальний сталий розвиток: монографія [Текст] / Білорус О.Г., Мацейко Ю.М. – К. : КНЕУ, 2006. – 488 с.

- 30.Бодрийяр Ж. Символічний обмін і смерть [Текст] / пер. з фр. Леоніда Кононовича. – Львів : Кальварія, 2004. – 374 с.
- 31.Бодрийяр Ж. Симулякри і симуляція [Текст] / Володимир Ховхун (пер. з фр.). – К. : Основи, 2004. – 230 с.
- 32.Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры [Текст] / Ж. Бодрийяр; пер. с фр., послесл. и примеч. Е. А. Самарская. – М. : Республика, 2006. – 269 с.
- 33.Болдырев И. А. Мифология экономики / И. А. Болдырев [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://s-11.ru/klub/lecture/econommyth>
- 34.Боричева А. Экономические проблемы и национальное самосознание / А. Боричева // Вопросы экономики, 1993. – № 8. – С. 12–18.
- 35.Бреннан Д. Причина правил. Конституциональная политическая экономия [Текст] / Д.Бреннан, Д.Бьюкенен; ред. и пер. с англ. А.П. Заостровцева. – СПб. : СПбГУ экономики и финансов, 2005. – 269 с.
- 36.Брюбейкер Р. Переобрамлений націоналізм: Статус нації та національне питання у новій Європі [Текст] / Олександр Рябов (пер.з англ.). – Л. : Кальварія, 2006. – 280 с.
- 37.Бугуцький О. Аналіз соціально-економічної категорії рівня життя населення України / О. Бугуцький // Україна: аспекти праці, 2006. – № 2. – С. 43–47.
- 38.Бузгалин А. В. К критике есономіс (теоретическое обоснование необходимости коррекции господствующей модели учебного курса по экономической теории) / А. Бузгалин, А. Колганов // Вопросы экономики, 1998. – № 6. – С. 87–107.
- 39.Бузгалин А. В. «Постиндустриальное общество» – тупиковая ветвь социального развития / А.В. Бузгалин // Вопросы экономики, 2002. – № 8. – С. 31–43.
- 40.Булгаков С. Труды по социологии и теологии: 2-х т. – Т. 1: От марксизма к идеализму [Текст] / Подгот. Сапов В. В.; [Редкол.: Давыдов Ю. Н. (пред.) и др.]. – М. : Наука, 1997. – 336 с.

- 41.Булгаков С. Н. Философия хозяйства // Булгаков С. Н. Сочинения в двух томах [Текст] / С.Н. Булгаков; сост., прим. и вступ. ст. С. С. Хоружий. – М. : Наука, 1993. – Т. 1. «Философия хозяйства». – 608 с.
- 42.Буравльов Є. П. Глобалізація: проблеми безпеки [Текст] / Рада національної безпеки і оборони України; Інститут проблем національної безпеки. – К. : Ін-т проблем національної безпеки, 2007. – 160 с.
- 43.Бурдые П. Практический смысл [Текст] / Пер. с фр.: А. Т. Бикбов, К. Д. Вознесенская, С. Н. Зенкин, Н. А. Шматко; Отв. ред. пер. и Послел. Н. А. Шматко. – С.Пб. : Алетейя, 2001. – 562 с.
- 44.Буров В. Г. Федотова В. Г. Китайский опыт модернизации: теория и практика / В. Г. Буров, В. Г. Федотова // Вопросы философии, 2007. – № 5. – С. 7–20.
- 45.Бьюкенен П. Экономический национализм или глобальная экономика? / П. Бьюкенен // Предпринимательство, 2001. – № 1. – С. 62–74.
- 46.Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире [Текст] / Пер. с англ. П.М. Кудюкина. Под общей редакцией Б.Ю. Кагарлицкого. – С.Пб. : Университетская книга, 2001. – 416 с.
- 47.Валлерстайн И. Глобальная культура – спасение, угроза или миф? / пер. с англ. К. Бородинского [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.archipelag.ru/geoculture/concept/global/global-culture>
- 48.Валлерстайн И. Год 2008: смерть неолиберальной глобализации / пер. с англ. С. Решетина [Электронный ресурс] // http://scepisis.ru/library/id_1786.html
- 49.Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века / Центр исследований постиндустриального общества / В.Л. Иноземцев (пер.). – М. : Логос, 2003. – 355 с.
- 50.Валлерстайн И. После либерализма [Текст] / под. ред. Б. Ю. Кагарлицкого. – М. : Едиториал, 2003. – 256 с.
- 51.Валіцький А. Чи можливий ліберальний націоналізм? // Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера. Антологія. 3-те

- видання / О.Проценко, В. Лісовий (упоряд.). – К.: Смолоскип, 2010. – С. 537–550.
- 52.Вебер А. Б. В поисках альтернативы / А. Б. Вебер // Свободная мысль – XXI, 2003. – № 1. – С. 17–31.
- 53.Вебер А. Б. Неолиберальная глобализация и ее оппоненты / А. Б. Вебер // Парадоксы глобализации – вызовы и поиски ответа. – М. : Новый век, 2001. – С. 41–51.
- 54.Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма // Вебер М. Избранные произведения: пер. с нем. / Сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; Предисл. П. П. Гайдено. – М. : Прогресс, 1990. – С. 44–271.
- 55.Вердери К. Куда идут «нация» и «национализм»? // Нации и национализм/ Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хрох и др; Пер.с англ. и нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского. – М. : Праксис, 2002. – С. 297–307.
- 56.Вілсон Е. Українці: несподівана нація [Текст] / Надія Гончаренко (пер.з англ.), Олександра Гриценко (пер.з англ.). – К. : Видавництво «К.І.С.», 2004. – 552 с.
- 57.Вико Дж. Основание новой науки об общей природе наций: Пер. с ит. / Д. Вико. – М. : Рефл-бук, 1994. – 618 с.
- 58.Вилков В. Ю. Западная националогия XX столетия: концептуальные портреты [Текст] / Вячеслав Вилков. – К. : Видавець Карпенко В. М., 2008. – 424 с.
- 59.Виноградов В. А. Новая экономика: логика социальной реформы и экономия времени общества [Текст] / Владимир Виноградов. – М. : Наука, 2005. – 206 с.
- 60.Витте С. Ю. По поводу национализма. Национальная экономия и Фридрих Лист // Фридрих Лист. Национальная система политической экономии [Текст] / В. А. Фадеев (сост. и предисловие). – М. : Европа, 2005. – С. 257–305.
- 61.Веблен Т. Теория праздного класса [Текст] / пер с англ С. Г. Сорокиной; общ. ред. В. В. Мотылев. – М. : Прогресс, 1984. – 367 с.

62. Вельш В. Наш постмодерний модерн [Текст] / пер. з нім. Богачов А. Л., Култаєва М. Д., Ситніченко Л. А, ред. Култаєва М. Д. – К. : Альтерпрес, 2004. – 328 с.
63. Воейков М. И. Экономический детерминизм К. Маркса и русские интерпритации // Карл Маркс и современная философия. Сб. материалов науч. конф. к 180-летию со дня рождения Маркса / Н. И. Лапин (отв. ред.) – М. : Институт философии РАН, 1999. – С. 329–343.
64. Вошинин И. В. Солидаризм. Рождение идеи / И. В. Вошинин [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://ntsrs.ru/content/i-voshchinin-solidarizm-rozhdenie-idei>
65. Врублевський В. К. Інтелектуальний капітал і формування сучасної (модерної) української нації // Національний інтелектуальний капітал як чинник економічного і соціального прогресу: Наук. вісник Академії муніципального управління. – Серія «Економіка» / за ред. проф. Ю. М. Мальчина, проф. Ю. В. Ніколенка. – К. : ВПЦ, 2005. – Вип. 1. – С. 48–55.
66. Вульфсон Б. Л. Актуальные проблемы воспитания в условиях глобализации и встречи культур / Б. Л. Вульфсон. – М.: НОУ ВПО Московский психолого-социальный институт, 2009. – 80 с.
67. Габермас Ю. Філософський дискурс Модерну [Текст] / В. М. Куплін (пер.). – К. : Четверта хвиля, 2001. – 424 с.
68. Гай-Нижник П. Солідаризм як соціально-політична концепція: нарис історії розвитку в Європі та Україні / П. Гай-Нижник [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc/219doc.php>
69. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку: [монографія] / Валерій Михайлович Геєць – К. : Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2009. – 863 с.
70. Гезель С. Естественный экономический порядок / Сильвио Гезель; пер с итал. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.economics.kiev.ua/index.php?id=819&view=article>

71. Гелбрейт Дж. К. Суспільство блага. Пора гуманності [Текст] / Дж. К. Гелбрейт. – К. : Видавничий дім «Скарби», 2003. – 160 с.
72. Гелбрейт Дж. К. Экономика невинного обмана: правда нашего времени [Текст] / пер с англ. Игорь Ногаев; Глеб Павловский (ред.). – М. : Европа, 2009. – 88 с.
73. Гелбрейт Джеймс К. Какова американская модель на самом деле? Мягкие бюджеты и кейнсианская деволюция / Д. К. Гелбрейт; пер. с англ. Артема Смирнова // Логос, 2003. – № 2. – С. 13–30.
74. Геллнер Э. Нации и национализм [Текст] / Пер. с англ. Т. В. Бредниковой, М. К. Тюнькиной; Ред. и послесл. И. И. Крупника. – М. : Прогресс, 1991. – 322 с.
75. Геллнер Э. Пришествие национализма. Мифы нации и класса // Нации и национализм / Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хрох и др; Пер. с англ. и нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского. – М. : Праксис, 2002. – С. 146–200.
76. Генкин А. С. Частные деньги: история и современность [Текст] / А. С. Генкин. – М. : Альпина Паблишер, 2002. – 518 с.
77. Генон Р. Кризис современного мира / пер. с фр. Наталии Мелентьевой [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://lib.ru/POLITOLOG/genon.txt_with-big-pictures.html
78. Гераклит Эфесский: все наследие: на языках оригинала и в русском переводе: крат. изд. / подгот. С.Н. Муравьев. – М. : ООО «Ад Маргинем Пресс», 2012. – 416 с.
79. Геращенко А. Л. Экономика XXI: страны, предприятия, человека [Текст] / Алексей Геращенко. – Харьков : Фолио, 2015. – 286 с.
80. Гесс М. О сущности денег // Антология мировой философии: В 4 х тт. – М. : Мысль, 1971. – Т. 3. – С. 421–422 [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://libelli.ru/works/m_hess.htm
81. Гильбо Е. Конец Золотого миллиарда / Е. Гильбо [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.imperativ.net/imp12/gilbo-mill.html>

82. Гильдебранд Б. Политическая экономия настоящего и будущего [Текст] / пер. М. Щепкина. – М. : Либроком, 2012. – 296 с.
83. Гинс Г. К. На путях к государству будущего. От либерализма к солидаризму. – Харбин : Типография Н. Е. Чинарева, 1930. – 225 с.
84. Гиренок Ф. Моральная экономика: третий путь / Федор Гиренок [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://fedorgirenok.narod.ru/moralwirtschaft.htm>
85. Гиренок Ф. Почему хозяйство софийно? / Федор Гиренок [Электронный ресурс] // режим доступа: <http://fedorgirenok.narod.ru/sophiewirtschaft.htm>
86. Глобалізація і сучасний міжнародний процес. Монографія/ за заг. редакцією Б.І Гуменюка, С.О. Шергіна. – К. : Університет «Україна», 2009. – 508 с.
87. Глобализация сопротивления: борьба в мире / пер. И. Левина; под ред. А. Бузгалина, С. Амин, Ф. Утар. – М. : Либроком, 2009. – 304 с.
88. Глобальные трансформации и стратегии развития [Текст] / О. Г. Белорус, Д. Г. Лукьяненко, О. М. Гончаренко и др. – К. : Орианс, 2000. – 424 с.
89. Гловели Г. Лист, Витте и «национальная экономия» в России // Лист Ф. Национальная система политической экономии / Фадеев В. А. (сост.). – М. : Европа, 2005. – С. 11–20.
90. Глушко Т. П. Філософія економіки у структурі сучасної гуманітарної освіти: Монографія / Т. П. Глушко. – К. : Наукова думка, 2008. – 212 с.
91. Гобсбаум Е. Дж. Націоналізм наприкінці ХХ сторіччя // Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера. Антологія. 3-тє видання/ О. Проценко, В. Лісовий (упоряд.). – К. : Смолоскип, 2010. – С. 191–210.
92. Горович Б. Націоналізм в Бельгії (Леон Дегрель) // Національні лідери Європи: ідеологічні портрети / Упор. О. Баган. – Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 2011. – С. 503–562.
93. Горшков А. В. Экономический миф: сущность, формы, функции / А. В. Горшков [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.lib.csu.ru/vch/097/12.pdf>

- 94.Гош О. Історична місія політичної економії в Україні / Олександр Гош // Економіка України. – К., 2004. – № 2. – С. 52–59.
- 95.Гранин Ю. Д. «Глобалізація» или «вестернізація»? / Ю. Д. Гранин // Вопросы философии, 2008. – № 2. – С. 3–15.
- 96.Грицак Я. Про сенсовність та безсенсовність націоналізму в Україні // Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї / Я. Грицак. – К. : Критика, 2004. – 344 с.
- 97.Громова Т. Митио Каку: Учеба уже не будет базироваться на запоминании / Т. Громова // Деловая столица от 28 августа 2014 года [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.dsnews.ua/society/mitio-kaku-ucheba-uzhe-ne-budet-bazirovatsya-na-zapominanii-28082014231600>
- 98.Гуриев С. Мифы экономики: Заблуждения и стереотипы, которые распространяют СМИ и политики / С. Гуриев. 4-е изд., переработ. – М. : Манн, Иванов и Фербер, 2012. – 295 с.
- 99.Гусов К. Мир-системный подход Иммануила Валлерстайна о либерализме / К. Гусов [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.sorokinfond.ru/index.php?id=803>
100. Гуссерль Э. Картезианские размышления [Текст] / Э. Гуссерль; пер.с нем. Д. В. Скляднев. – М. : Наука, 2001. – 320 с.
101. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология: Введение в феноменологическую философию [Текст] / Д. В. Скляднев (пер.с нем.). – СПб. : Владимир Даль, 2004. – 400 с.
102. Гэлбрейт Дж. К. Какова американская модель на самом деле? Мягкие бюджеты и кейнсианская деволуция / Дж. К. Гелбрейт // Логос, 2003. – № 2. – С. 13-30.
103. Данилів В.-Ю. Солідарність і солідаризм [Текст] / Володимир-Юрій Данилів; пер. І. Андрущенко, Д. Павлюк. – К. : ВД «КМ Academia», 2000. – 152 с.
104. Дацюк С. Главное условие возрождения Украины как центра геополитики / С. Дацюк [Електронний документ] // Режим доступу:

<http://nctv.in.ua/news/read/glavnoe-uslovie-vozhrozhdeniya-ukrainy-kak-centra-geopolitiki>

105. Дебор Г. Общество Спектакля [Текст] / С. Офертас (пер.с фр.), М. Якубович (пер.с фр.). – М. : Логос, 2000. – 184 с.
106. Делез Ж. Общество контроля. Postscriptum / Жиль Делез; пер. з фр. [Электронний ресурс] // Режим доступу: http://philosophy.ru/library/katr/text/delez_socio-kontrol.html
107. Делез Ж., Гваттари Ф. Капитализм и шизофрения: Анти-Эдип / пер. с франц. и послесл. Д. Кралечкина; науч.ред. В. Кузнецов. – Екатеринбург : У-Фактория, 2007. – 672 с.
108. Деминг Э. Новая экономика. Простые механизмы, которые приведут вас к росту, инновациям и сильному положению на рынке [Текст] / пер. с англ. Т. Гуреш. – М. : Эксмо, 2006. – 208 с.
109. Денчев К. Феномен антиглобализма [Текст] / Камен Денчев. – М. : ГУ ВШЭ, 2005. – 218 с.
110. Дилигентский Г. Г. «Конец истории» или смена цивилизаций / Г.Г. Дилигентский // Вопросы философии, 1991. – № 3. – С. 29–42.
111. Дихотомия / Б. Якушин [Электронний документ] // Режим доступу: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/342/ДИХОТОМИЯ
112. Донченко О. А. Архетипи соціального життя і політика. (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) [Текст] / О. А. Донченко, Ю. В. Романенко. – К. : Либідь, 2001. – 334 с.
113. Драгоманов М. Вольный союз – Вільна спілка. Опыт украинской политико-социальной программы / М. Драгоманов. – Женева, 1884. – 312 с.
114. Друкер П. Энциклопедия менеджмента [Текст] / пер с англ. О. Л. Пелявского; под. ред. Т. А. Гуреш. – М. : Вильямс, 2004. – 432 с.
115. Духовная экономика, её особенности и нюансы в современном мире [Электронний документ] // Режим доступу: <http://vedic-culture.in.ua/ru/practice/vedas-and-weekdays/438-the-spiritual-economy-of-its-features-and-nuances-in-the-modern-world.html>

116. Дханешвара-дас. Введение в принципы и практику духовной экономики – экономической системы, основанной на «Бхагават-гите» [Текст] / Дханешвара-дас. – Херсон : Издательский дом «Атлантик-Сити», 2006. – 83 с.
117. Дханешвара-дас. Духовная экономика. Уроки из Бхагавад-гиты. – Том 1. «В чем состоит экономическая проблема и как ее решить» / Дханешвара-дас. – М. : Философская книга, 2011. – 408 с.
118. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда [Текст] / Э. Дюркгейм; пер. А. Б. Гофман. – М. : Канон, 1996. – 432 с.
119. Економічні проблеми ХХІ століття: міжнародний та український виміри [Текст] / за ред. С. І. Юрія, Є. В. Савельєва. – К. : Знання, 2007. – 595 с.
120. Економічне виховання учнівської молоді: теорія і практика [Текст] / Шпак О. Т., Баб'як М. М., Падалка О. С. та ін.; наук. ред. Мадзігон В. М. – Дрогобич : Вимір, 2009. – 532 с.
121. Жид Ш., Рист Ш. История экономических учений / пер. с фр. – М. : Экономика, 1995. – 544 с.
122. Заграва Е. Глобалізація і нації / Ернст Заграва. – К. : Фенікс, 2002. – 64 с.
123. Заграва Е. Сучасність і солідаризм / Ернст Заграва [Електронний документ] // Режим доступу: <http://exlibris.org.ua/zahrava/solidarizm.html>
124. Збітнєв Ю. І., Сенченко М. І. Біла книга України або Вашингтонський консенсус в дії. Наслідки економічних реформ 1991-2001 років. – К. : «Княгиня Ольга», 2003. – 250 с.
125. Зінченко В.В. «Імперія» і «Множина» та критика апологетики постімперіалістичної глобальної експансії / В.В.Зінченко // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: Збірник наукових праць, 2011. – Вип. № 44. – С.52–60.
126. Зінченко В.В. Роль і перспективи менеджменту державного регулювання в міжнародній системі глобальної інституціоналізації // Сучасний стан розвитку економіки, управління та рекламної діяльності України. – Івано-

- Франківськ : Видавництво університету права імені Короля Данила Галицького, 2015. – С. 144–154.
127. Зинченко В. В. Социально-политическая и экономическая трансформация современных транзитивных обществ Европы [Текст] / В. В. Зинченко // Менеджмент в России и за рубежом, 2012. – № 1. – С. 64–71.
128. Зиновьев А. А. Глобальный человек [Текст] / Александр Зиновьев. – М. : Алгоритм, 2006. – 448 с.
129. Злупко С. Іван Франко і економічна думка світу / С. Злупко; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л. : ВЦ ЛНУ ім. І.Франка, 2006. – 413 с.
130. Зомбарт В. Буржуа: Этюды по истории духовного развития современного экономического человека [Текст] / пер с нем.; изд. подгот. Ю.Н. Давыдов, В. В. Сапов. – М. : Наука, 1994. – 443 с.
131. Зубарев А. Фридрих Лист, который опять современен / А. Зубарев [Электронный документ] // Режим доступа: http://www.psyline.ru/articles/6248_fridrih-list-kotorii-opyat-sovremenen.aspx
132. Ілленко А. Соціал-націоналізм та філософія економіки / Андрій Ілленко [Електронний ресурс] // Режим доступа: <http://www.svoboda.org.ua/dopysy/dopysy/011082/>
133. Ильенков Э. Об идолах и идеалах [Текст] / Ред. Э. В. Безчеревных. 2-е изд. – К. : Час-Крок, 2006. – 312 с.
134. Ільїн В. В. Фінансовий універсум – формула спеціального буття епохи Постмодерн / Володимир Ільїн [Електронний ресурс] // Режим доступа: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/iver/2008_1_1/chapters/chapter_1/chapter_1_part_3.pdf
135. Ільїн В. В. Фінансова цивілізація [Текст] / Володимир Васильович Ільїн. – К. : Книга, 2007. – 528 с.
136. Ильин В. В. Власть и деньги [Текст] / Володимир Васильович Ильин. – К. : Книга, 2008. – 558 с.

137. Ильин В. В. Философия богатства. Человек в мире денег [Текст] / В. В. Ильин. – К. : Знания Украины, 2005. – 495 с.
138. Имаи М. Кайдзен: ключ к успеху японских компаний [Текст] / Масааки Имаи; пер. И. Гутман. – М. : Приоритет, 2004. – 273 с.
139. Иноземцев В. Л. Вестернизация как глобализация и «глобализация» как американизация / В. Л. Иноземцев // Вопросы философии, 2004. – № 4. – С. 58–69.
140. Иноземцев В. Л. Пределы догоняющего развития [Текст] / Владислав Иноземцев. – М. : Экономика, 2000. – 295 с.
141. Иноземцев В. Л. Расколота цивилизация. Наличествующие предпосылки и возможные последствия постэкономической революции [Текст] / ред. А. И. Антипова. – М. : Academia, 1999. – 724 с.
142. Калхун К. Национализм [Текст] / пер. с англ. А. Смирнова. – М. : Издательский дом «Территория будущего», 2006. – 288 с.
143. Камуселла Т. Нация // Глобалистика: Энциклопедия/ Гл. ред. И. И. Мазур, А. Н. Чумаков; Центр научных и прикладных программ «Диалог». – М. : ОАО Издательство «Радуга», 2003. – С. 677–681.
144. Капра Ф. Экономика услуг и потоков // Капра Ф. Скрытые связи / Фритьоф Капра [Электронный документ] // Режим доступа: <http://www.e-reading.ws/book.php?book=91865>
145. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием [Текст] / С. Г. Кара-Мурза. М. : Эксмо; Алгоритм, 2007. – 863 с.
146. Кара-Мурза С. Г. Что такое социальное государство? / С. Г. Кара-Мурза [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.contrtv.ru/common/743/>
147. Кара-Мурза С. Г. Экономика или хрематистика? / С. Г. Кара-Мурза [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.contrtv.ru/common/745/>
148. Карлинская Е. В. Опыт инновационного развития нового Китая / Е. В. Карлинская [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://economy.buryatia.ru/attached_documents/Innovation.pdf

149. Карлова В. В. Національна самосвідомість: сутність, поняття та зміст у контексті сучасних дослідницьких підходів [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Karlova.pdf
150. Кармадонов О. А. Глобализация и символическая власть [Текст] / О.А. Кармадонов // Вопросы философии, 2005. – № 5. – С. 47–56.
151. Карпець О. Китай іде... // Дзеркало тижня. – № 47 від 23 грудня 2011 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://dt.ua/ECONOMICS/kitay_ide-94460.html
152. Кастельс М. Могущество самобытности // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология/ под. ред. В.Л. Иноземцева. – М. : Academia, 1999. – С. 292–308.
153. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму: Монографія / Г.В. Касьянов. – К. : Либідь, 1999. – 352 с. [Електронний документ] // Режим доступу: <http://litopys.org.ua/kasian/kas.htm>
154. Кессиди Ф. Х. Глобализация и культурная идентичность / Ф.Х. Кессиди // Вопросы философии, 2003. – № 1. – С. 76–79.
155. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: монографія / М. А. Козловець. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558 с.
156. Колесников А. С. Формы глобализма и диалог культур / А. С. Колесников // Актуальні проблеми філософських, політологічних і релігієзнавчих досліджень. Матеріали міжнародної наукової конференції «Людина – Світ – Культура» (20-21 квітня 2004 року, Київ). – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – С. 895–897.
157. Колодко Г., Гжегож В. Глобалізація і перспективи розвитку постсоціалістичних країн [Текст] / Г. В. Колодко; пер. з пол. О. М. Палій. – К. : Основні цінності, 2002. – 248 с.
158. Кольев А. Н. Нация и государство: Теория консервативной реконструкции [Текст] / А. Н. Кольев. – М. : Логос, 2005. – 799 с.

159. Кондзьолка В. Економічний націоналізм як складова національної ідеї / В. Кондзьолка [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.drohobych.com.ua/2009/11/04/ekonomichnyj-natsionalizm-yak-skladova-natsionalnoji-ideji/>
160. Коннор В. Коли сформувалася нація? // Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера. Антологія. 3-тє видання [Текст] / О. Проценко, В. Лісовий (упоряд.). – К. : Смолоскип, 2010. – С. 301–307.
161. Конституція України. Закон України «Про внесення змін до Конституції України»: Текст відповідає офіц. – К. : Школа, 2007. – 48 с.
162. Коротеєва В. В. Теории национализма в зарубежных социальных науках / Институт этнологии и антропологии/ В.В. Коротеєва. – М. : Российский гос. гуманитарный ун-т. Этнологический центр; РАН, 1999. – 140 с.
163. Кортен Д. Когда корпорации правят миром / Д. Кортен; пер. Федотова Н. П., Шестаков В. А. – СПб. : Агенство ВиТ-Принт, 2002. – 327 с.
164. Картунов В. В. Философия денег [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://artevik.narod.ru/society/phil_money/oglav.html
165. Костенко Л. Записки українського самашедшого [Текст] / Л. Костенко. – К. : Знання України, 2011. – 416 с.
166. Коттер Дж. П. Лидерство Мацуситы: Уроки выдающегося предпринимателя XX века [Текст] / И. Минервина (пер.с англ.). – М. : Альпина Бизнес Букс, 2004.– 253 с.
167. Кравченко П. А. Глобалізаційні процеси і визначення ідентичності // Сучасна українська політика: збірник наукових праць / Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – К., 2012. – С. 138–146.
168. Кримський С. Принципи духовності XXI століття [Електронний документ] // Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/75112/>
169. Кузарь В. США – КНР: вызов на дуэль? / В. Кузарь [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.redstar.ru/2010/02/10_02/4_04.html

170. Кутняк І. М. Духовно-культурні легітимації національної свідомості // Актуальні проблеми філософських, політологічних і релігієзнавчих досліджень. Матеріали міжнародної наукової конференції «Юдина – Світ – Культура» 20-21 квітня 2004 року, Київ). – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – С. 403–406.
171. Куценко В., Удовиченко В., Опалева І. Освіта як фактор стабільності та національної безпеки України [Текст] / В. Куценко та ін. // Економіка України, 2008. – № 1. – С. 12–21.
172. Кудря І. Г. Господарство: соціальні теорії. Монографія / Ігор Кудря. – К. : Вадекс, 2013. – 272 с.
173. Кушнірук Б. Глобальна фінансова криза: світ стає іншим/ Борис Кушнірук [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.unian.net/ukr/news/news-277685.html>
174. Ладыгина О. В. Самоорганизация национального самосознания: теория и практика / О. В. Ладыгина. – Душанбе, 2011 [Електронний документ] // Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/samoorganizatsiya-natsionalnogo-samosoznaniya>
175. Лазарева А. О. Формування громадського менталітету в умовах глобалізації // Актуальні проблеми філософських, політологічних і релігієзнавчих досліджень. Матеріали міжнародної наукової конференції «Людина – Світ – Культура» (20-21 квітня 2004 року, Київ). – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – С. 897–898.
176. Лебедев А. А. Благотворительность как норма и нормы благотворительности / А. А. Лебедев [Електронний документ] // режим доступу: http://magazines.russ.ru/novyj_mi/1999/10/lebed.html
177. Лебедев В. Великая амбиция / В. Лебедев // Вопросы философии, 2003. – № 10. – С. 18–30.
178. Левитт С., Дабнер С. Фрикономика. Мнение экономиста-диссидента о неожиданных связях между событиями и явлениями [Текст] / пер. с англ. Я. Лебедеенко. – М. : ООО «И. Д. Вильямс», 2007. – 288 с.

179. Ленин В. И. Тезисы реферата по национальному вопросу. – Полное собрание сочинений в 55 томах. – М.: Издательство политической литературы, 1973. – Т. 24. – С. 382–395.
180. Леоненко П. М., Юхименко П. І. Історія економічних учень. Друге видання / П. М. Леоненко, П.І. Юхименко. – К. : Знання, 2008. – 639 с.
181. Ли Куан Ю. Сингапурская История: 1965-2000. Из третьего мира – в первый / А. Бонь (пер.), А. Воскресенский, Э. Гуревич, Н. Малетин (ред.) – М. : МГИМО-Университет, 2010. – 656 с.
182. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна [Текст] / Ж. Лиотар; пер. с фр. Н.А. Шматко. – СПб.: Алетейя, 1998. – 160 с.
183. Липа Ю. Призначення України. Друге незмінене видання / Юрій Липа. – New York: «Howerla» Ukrainian Book Store, 1953. – 308 с.
184. Липинський В. Листи до братів-хліборобів // Липинський В. Повне зібрання творів / ред. Я. Пеленський. – К.-Філадельфія, 1995. – Т. 6. – Кн. 1. – 471 с.
185. Липовецки Ж. Эра пустоты: эссе о современном индивидуализме / пер с фр. В. В. Кузнецова. – С.Пб.: Владимир Даль, 2001. – 336 с.
186. Лист Ф. Национальная система политической экономии / Фридрих Лист // Лист Ф. Национальная система политической экономии. Витте С. Ю. По поводу национализма. Национальная экономия и Фридрих Лист; Менделеев Д.И. Толковый тариф, или Исследование о развитии промышленности России в связи с её общим таможенным тарифом 1891 года/ В. А. Фадеев (сост. и предисловие). – М. : Европа, 2005. – С. 21–256.
187. Лобер В. Л. О природе антиглобализма // Глобализация: сущность, проблемы, перспективы (материалы «круглого стола», 18 июня 2003 г.). – М. : Книга и бизнес, 2003. – С. 198–208.
188. Лорд Актон. Принцип національного самоопределения // Нации и национализм [Текст] / Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хрох и др; Пер.с англ. и нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского. – М.: Праксис, 2002. – С. 26–51.

189. Лосев А. Ф. Диалектика мифа // Лосев А. Ф. Из ранних произведений / А. Ф. Лосев. – М., 1990. – С. 393–599.
190. Луцишин З. О. Міжнародні валютно-фінансові відносини: практична філософія і реалії української економіки / З. О. Луцишин. – Тернопіль : Збруч, 1997. – 449 с.
191. Львов Д. С. Третий путь: Вперед или назад к рынку? / НАН Беларуси. Отдел научной информации по гуманитарным наукам. – Минск : Белорусское издательское Товарищество «Хата», 1998. – 71 с.
192. Лэш К. Восстание элит и предательство демократии / Пер. с англ. Дж. Смити, К. Голубович. – М. : Логос, 2002. – 224 с.
193. Майноуг К. Анатомія націоналізму // Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера. Антологія. 3-тє видання/ О. Проценко, В. Лісовий (упоряд.). – К.: Смолоскип, 2010. – С. 119–155.
194. Макбрайд У. Глобализация и межкультурный диалог / У. Макбрайд // Вопросы философии, 2003. – № 1. – С. 80–87.
195. Мак-Люэн М. Галактика Гуттенберга: Сотворение человека печатной культуры/ Александр Юдин (пер.с англ.). – К. : Ника-Центр, 2004. – 432 с.
196. Малышев В. Л. От экономики соперничества к экономике сотрудничества / В. Л. Малышев. – М. : Экономика, 2010. – 592.
197. Мамардашвили М. К. Анализ сознания в работах Маркса / Мамардашвили М.К. [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.philosophy.ru/library/mmk/marx.html>
198. Манн М. Нации-государства в Европе и на других континентах: разнообразие форм, развитие, неугасание // Нации и национализм/ Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хрох и др; Пер.с англ. и нем. Л. Е. Переяславцевой, М.С. Панина, М.Б. Гнедовского. – М. : Праксис, 2002. – С. 381–410.

199. Манхейм К. Диагноз нашего времени // Карл Манхейм. Избранное: Социология культуры / Академия исследований культуры / Л. Ф. Вольфсон (пер.), А. В. Дранов (пер.). – СПб. : Университетская книга, 2000. – 501с.
200. Маркс К. Фейербах. Противоположность материалистического и идеалистического воззрений / К.Маркс, Ф. Энгельс // Маркс К., Энгельс Ф. Избранные произведения в трех томах. – Т.1. – М. : Издательство политической литературы, 1970. – С. 2–43.
201. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Том третий // Маркс К., Энгельс Ф. Соч., Издание второе. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1961. – Т. 25, Ч. 1. – 546 с.
202. «Маркс и XXI век». К итогам научной конференции в честь 190-летия со дня рождения К. Маркса // Вопросы философии, 2008. – № 11. – С. 45–51.
203. Маркузе Г. Одномерный человек: Исследование идеологии развитого индустриального общества / Пер. с англ. – М. : REFL-book, 1994. – 368 с.
204. Мартин Г.-П., Шуманн Х. Западня глобалізації: атака на процвітання і демократію [Текст] / Г. Контарев (пер.); пердисл. Д. Львов – М. : Изд.дом «Альпина», 2001. – 288 с.
205. Маршал А. Основы экономической науки / пер с англ. В. И. Бомкин и др.; предисл. Дж. М. Кейнс. – М. : Эксмо, 2008. – 832 с.
206. Матязова Е. С. Современный мир: вызов глобализма // Актуальні проблеми філософських, політологічних і релігієзнавчих досліджень. Матеріали міжнародної наукової конференції «Людина – Світ – Культура» (20-21 квітня 2004 року, Київ). – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – С. 900–901.
207. Менделеев Д. И. Заветные мысли: Полное изд. (впервые после 1905 г.) / Д. И. Менделеев. – М. : Мысль, 1995. – 414 с.
208. Менделеев Д. И. Оправдание протекционизма // Менделеев Д. И. К познанию России / Н. А. Костяшкин, Е. М. Гончарова (сост.). – М. : Айрис-пресс, 2002. – С. 473–483.

209. Менделеев Д. И. Толковый тариф, или Исследование о развитии промышленности России в связи с её общим таможенным тарифом 1891 года // Фридрих Лист. Национальная система политической экономики / В. А. Фадеев (сост. и предисловие). – М. : Европа, 2005. – С. 306–363.
210. Мерло-Понти М. Феноменология восприятия / М. Мерло-Понти; пер с фр. И. С. Вдовина, С. Л. Фокин. – СПб. : Наука, 1999. – 607 с.
211. Мерфи К. Встреча неолиберализма с неоконфуцианством / К. Мерфи; пер. с англ. Н. Жданович [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.project-syndicate.org/commentary/murphy1/Russian>
212. Мід Дж. Г. Дух, самість і суспільство з точки зору соціального біхевіориста/ Дж. Г. Мід; пер. з англ. та передм. Т. Корпало. – К. : Український Центр духовної культури, 2000. – 374 с.
213. Мирон-Орлик Д. Ідея і чин України. Нарис ідеологічно-політичних основ українського націоналізму / М. Орлик; Центр національного відродження імені Степана Бандери. – К. : Українська видавнича спілка, 2001. – 224 с.
214. Мизес Л. Человеческая деятельность. Трактат по экономической теории / пер. А. В. Куряев. – М. : Экономика, 2000. – 876 с.
215. Минаков М. Опыт непонимания в ситуации глобальности [Электронный документ] // Режим доступа: <http://phenomen.ru/public/journal.php?article=32>
216. Михневич О. А. Национальное самосознание как интегративный признак нации / О. А. Михневич, В. Г. Япринцев. – Минск : Харвест, 2007. – 318с.
217. Многоликая глобализация. Культурное разнообразие в современном мире [Текст] / Питер Бергер (ред.), В.В. Сапов (пер.), Сэмюель Хантингтон (ред.). – М. : Аспект Пресс, 2004. – 379 с.
218. Мовсесян А. Современные тенденции развития мировой финансовой системы [Электронный документ] // Режим доступа: <http://www.bdm.ru/arhiv/2000/10/44-46.html>
219. Молдин Дж., Теппер Дж. Развязка. Конец долгового суперцикла и его последствия [Текст] / Э. Кондукова (пер.). – М : Манн, Иванов и Фербер, 2013. – 352 с.

220. Михальченко Н. И. Украинская региональная цивилизация: прошлое, настоящее, будущее: монография / Николай Михальченко ; Нац. акад. наук Украины, Ин-т полит. и этнонац. исслед. им. И. Ф. Кураса. – К. : ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2013. – 337 с.
221. Молчанов К. В. Феноменология капитализма [Текст] / К. В. Молчанов. – М. : Край, 2002. – 176 с.
222. Мороз О. Г. Модерна нація: українець у часі і просторі / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка [Текст] / Онуфрій Банах (упоряд.). – Л. : Універсум, 2001. – 436 с.
223. Мошкин М. Солидаризм. Исторические аспекты не востребованной идеологии / М. Мошкин [Электронный документ] // Режим доступа: <http://politiky.net/content/солидаризм-исторические-аспекты-невостребованной-идеологии>
224. Муза Д. Е. О специфике культурной идентичности восточно-славянской цивилизации в условиях глобализации // Актуальні проблеми філософських, політологічних і релігієзнавчих досліджень. Матеріали міжнародної наукової конференції «Людина – Світ – Культура» (20-21 квітня 2004 року, Київ). – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – С. 901–903.
225. Мунье Э. Манифест персонализма / Э. Мунье; пер. с фр. И. С. Вдовина, В. М. Володин. – М. : Республика, 1999. – 560 с.
226. Мясникова Л. «Новая экономика» в пространстве Постмодерна / Л. Мясникова // Мировая экономика и международные отношения, 2001. – № 12. – С. 3–15.
227. Назарчук А. В. Сетевое общество и его философское осмысление / А. В. Назарчук [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.nazarchuk.com/articles/article49.html>
228. Національна економіка / Білоцерківець В. В., Завгородня О. О., Лебедєва В. К. та ін.; за ред. В. М. Тарасевича. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 280 с.

229. Неклесса А. Рах оeconomicana: геоэкономическая система мироустройства / А. Неклесса [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.archipelag.ru/geoeconomics/osnovi/universe/system/>
230. Нечепоренко Т. Б. Философские идеи Максимилиана Волошина в контексте культуры серебряного века / Т. Б. Нечепоренко [Электронный документ] // Режим доступа: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Niz/2009_10/Necheporenc.html
231. Нікітіна В. В. Суперечливість наукових оцінок соціальної природи глобалізації і характеру її розвитку / В. В. Нікітіна // Грані. – 2003. – № 6. – С. 103–109.
232. Ницше Ф. Так говорил Заратустра // Ницше Ф. Так говорил Заратустра. К генеалогии морали...: Сборник / Пер. с нем. – Мн. : ООО «Попурри», 1997. – С. 3–297.
233. Новосельцев В. И. От философии до экономики / Сборник интервью. – Воронеж, 2010. – 124 с.
234. Нордстрем К. А., Ріддестралє Й. Караоке-капіталізм [Текст] / пер з англ.; К.А. Нордстрем, Й. Ріддестралє. – Дніпропетровськ : «Баланс Бізнес Букс», 2004. – 304 с.
235. Нэйрн Т. Интернационализм и второе пришествие // Нации и национализм / Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хрох; Пер. с англ. и нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского. – М. : Праксис, 2002. – С. 347–363.
236. Нэш Дж. Премия Нобеля по экономике 1994 г., за достижения в области теории игр / Дж. Нэш [Электронный документ] // Режим доступа: http://n-mir.org/index.php?option=com_content&task=view&id=404&Itemid=32
237. Окара А. Социальная солидарность как основа нового «миростроительного» проекта / А. Окара // Журнал «Синергия», 2010. – № 9 [Электронный документ] // Режим доступа: <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=51931>
238. Ойкен В. Основы национальной экономики / Общ. ред. В. С. Автономова, В. П. Гутника, К. Херрманн-Пиллата. – М. : Экономика, 1996. – 351 с.

239. Ортега-и-гассет Х. Восстание мас // Ортега-и-Гассет Х. Избранные труды / Х. Ортега-и-Гассет / пер с исп., предисл. и общ. ред. Руткевича А. М. – М. : Издательство «Весь мир», 2000. – 704 с.
240. Остром Е. Керування спільним / пер. Тетяни Мунтян. – К. : Наш час. – 400 с. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://rabkrin.org.ua/mediawiki/index.php?title=КЕРУВАННЯ_СПІЛЬНИМ
241. Панарин А. С. Народ без элиты: между отчаянием и надеждой / А. С. Панарин [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.patriotica.ru/actual/panarin_elit.html
242. Панарин А. С. Постмодернизм и глобализация: проект освобождения собственников от социальных и национальных обязательств / А. С. Панарин // Вопросы философии. – М., 2003. – № 6. – С. 16–36.
243. Панарин А. С. Стратегическая нестабильность в XXI веке [Текст] / А. С. Панарин. – М. : Алгоритм, 2004. – 636 с.
244. Панченко В. Вітте: хороший-поганий націоналіст Російської імперії / В. Панченко // Історична, культурологічна газета «Експедиція XXI» – проект Інституту суспільних досліджень, 2008. – № 10 (77) [Електронний документ] // Режим доступу: <http://www.exp21.com.ua/arhiv/77/77-2.htm>
245. Пахомов Ю. М. Стратегия экономического прорыва // Цивилизационные модели современности и их исторические корни / НАН Украины; Институт мировой экономики и международных отношений. – К. : Наукова думка, 2002. – 632 с.
246. Пахомов Ю. Н. Основные задачи формирования посткризисной модели развития экономики Украины // Економіка та управління національним господарством, 2010. – № 1–2. – С. 3–6.
247. Пелагеша Н. Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації. Монографія / Наталя Пелагеша. – К. : НІСД, 2008. – 288 с.

248. Перегудов С. Неолиберальная глобализация: есть ли альтернатива? / С. Перегудов // Мировая экономика и международные отношения, 2002. – № 4. – С. 22–28.
249. Пикетті Т. Капітал у ХХІ столітті / Тома Пикетті; пер. з англ. Н. Палій. – К. : Наш Формат, 2016. – 696 с.
250. Поздняков Э. А. Нация. Национализм. Национальные интересы / Э.А. Поздняков. – М.: Прогресс-Культура, 1994. – 125 с.
251. Помогаев В. В. Российский солидаризм / В.В. Помогаев [Електронний документ] // Режим доступу: <http://bg-znanie.ru/article.php?nid=6649>
252. Потемкин А. П. Виртуальная экономика [Текст] / А. П. Потемкин. – М.: Порог, 2004. – 446 с.
253. Пріоритети національного економічного розвитку в контексті глобалізаційних викликів: монографія у 2-х ч. / ред. В. М. Геєць, Мазаракі А. А. – К. : КНТЕУ, 2008. – Ч. 1. – 389 с.; Ч.2. – 273 с.
254. Продум М. Нація золотих комерців: психоінформаційна концепція України [Текст] / М. Продум. – Тернопіль : Мандрівець, 1994. – 168 с.
255. Райх Р. Труд наций. Готовясь к капитализму ХХІ века // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / под. ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Academia, 1999. – С. 506–527.
256. Райнерт Э. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными [Текст] / пер. с англ. Н. Автономовой; под ред. В. Автономова. – М. : ГУВШЭ, 2011. – 384 с.
257. Ревуцький С. Теоретичні та практичні проблеми використання інтелектуального капіталу / С. Ревуцький // Економічний часопис. – 2006. – № 3. – С.12–17.
258. Рікер П. Сам як інший / Пер. із фр.; П. Рікер. – Вид. 2-е. – К.: Дух і літера, 2002. – 458 с.
259. Рікер П. Что меня занимает последние 30 лет [Електронний документ] // Режим доступу: <http://philosophy.ru/library/ricoeur/last.html>

260. Римаренко С. Ю. Самовизначення особи, нації, держави [Текст] / НАН України; Інститут політичних та етнонаціональних досліджень. – К. : Видавничий дім «Юридична книга», 2000. – 542 с.
261. Родрик Д. Что после неолиберализма? / Д. Родрик; пер. с англ. Алла Порохова [Електронний документ] // Режим доступу: <http://www.r-reforms.ru/rodrik2.htm>
262. Ролз Дж. Теорія справедливості [Текст] / Олександр Мокровольський (пер.). – К. : Основи, 2001. – 822 с.
263. Романюк М. Д. Економічні складники поглядів Івана Франка на соборність України / М. Д. Романюк // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки, 2008. – № 7. – С. 24–28.
264. Русов Ю. Салазар – реформатор Португалії // Національні лідери Європи: ідеологічні портрети / Упорядн. О. Баган. – Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 2011. – С. 391–446.
265. Руссо Ж.-Ж. О политической экономии // Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре. Сборник трактатов / пер. с фр. – М. : Канон-Пресс-Ц, 1998. – С. 151–194.
266. Рябчук М. Зона відчуження: українська олігархія між Сходом і Заходом / М. Рябчук. – К. : Критика, 2004. – 224 с.
267. Саввов А. І. Становлення потужного середнього класу в Україні / А. І. Саввов. – К. : Видавничий дім «Корпорація», 2005. – 204 с.
268. Саидов А. С. Нация как субъект социального действия / А. С. Саидов. – Душанбе : Дониш, 1999. – 227 с.
269. Самчук З. Криза економізму // Дзеркало тижня, № 24 від 28 червня 2008 року / З. Самчук [Електронний документ] // Режим доступу: http://dt.ua/ECONOMICS/kryza_ekonomizmu-54116.html
270. Свящук А. Л. Феномен маргинальности в генезисе сетевого общества: дисс. канд. філософ. наук: 09.00.04 / Андрей Леонидович Свящук. – Харьков : ХАИ, 2006. – 200 с.

271. Селигмен А. Проблема доверия [Текст] / пер. с англ. І.І.Нюрберг, Л.В.Соболева. – М. : Идея-Пресс, 2002. – 256 с.
272. Сендеров В. Солидаризм – третий путь Европы? / В. Сендеров [Электронный документ] // Режим доступа: http://magazines.russ.ru/novyi_mi/2003/2/send.html
273. Сенор Д., Сингер С. Нация умных людей. История израильского экономического чуда. Издание 2-е дополненное [Текст] / Ден Сенор, Сол Сингер; пер. с англ. Д. Стороженко. – М. : Карьера Пресс, 2012. – 336 с.
274. Сенченко М. І. Український консерватизм: Світогляд. Ідеологія. Націоналізм [Текст] / М. І. Сенченко. – К. : МАУП, 2006. – 96 с.
275. Сигал Е. После нас хоть утопия [Текст] / Е. Сигал // Комерсантъ. Деньги. – № 38 (845) від 26.09 – 02.10. 2011. – С. 68–71.
276. Сидорина Т. Ю. Философия кризиса [Текст] / Т. Ю. Сидорина. – М. : Флинта, 2003. – 456 с.
277. Ситник П. К., Дербак А. П. Проблемы формирования национальной самосвідомості в Україні. Монографія. – К. : НІСД, 2004. – 226 с.
278. Симонс-Симонолевич К. Поняття нації: спроба теоретичного прояснення // Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера. Антологія. 3-тє видання/ О. Проценко, В. Лісовий (упоряд.). – К. : Смолоскип, 2010. – С.283–289.
279. Скаленко А. К. Глобальные резервы роста: Информация + интеллект + инновации / НАН Украины; Институт мировой экономики и международных отношений; Украинское общество «Интеллект нации»; Международный фонд «Единение». – К. : Інформаційно-видавничий центр «Інтелект», 2002. – 427 с.
280. Скориніна-Погребна О. В. Соціальна ідентифікація економічної еліти: етапи становлення / О. В. Скориніна-Погребна // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Соціологія, 2008. – Т. 103. – Вип. 90. – С. 35–37.

281. Слотердайк П. Критика цинічного розуму / пер з нім. Андрія Богачова. – К. : Тандем, 2002.– 544 с.
282. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй [Текст] / Є. Литвин (наук.ред.), О. Васильєва (пер.з англ.). – К. : Port-Royal, 2001. – 594 с.
283. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху [Текст] / Георгій Касьянов (наук.ред.), Микола Климчук (пер.з англ.), Тарас Цимбал (пер.з англ.). – К. : Ніка-Центр, 2013. – 278 с.
284. Смуk О. Т. Ментальність українців як відображення духовного світу людини та соціальної спільності [Електронний документ] // Режим доступу: www.socwd.uzhgorod.ua
285. Соболева Н. І. Ціннісні засади сталого розвитку в проблемному світі / Н.І. Соболева // Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 2006. – № 2. – С. 30-33.
286. Соловьев О. Б. Институты знания и технологии власти в современной модели экономического управления / О. Б. Соловьев // Вопросы философии, 2009. – № 8. – С. 12–27.
287. Сорокин П. Кризис нашего времени // Американская социологическая мысль / под ред. В.И. Добренъкова. – М. : Изд-во Международного Института Бизнеса и Управления, 1996. – С. 356–371.
288. Сорос Дж. Кризис мирового капитализма. Открытое общество в опасности [Текст] / Дж. Сорос; пер с англ. С.К. Умрихина, М.З. Штернгарц. – М. : Инфра-М, 1999. – 262 с.
289. Сохань И. Философия благотворительности // Сохань И. Философия благотворительности. Счастье и грех / И. Сохань. – К. : Наукова думка, 2010. – С. 5-174.
290. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця. – К.: НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.

291. Стайнер П. Tropos logicos: философия истории Густава Шпета / П. Стайнер // Вопросы философии, 2004. – № 4. – С. 154–163.
292. Старосольський В. Й. Теорія нації / Ірина Кресіна (авт.передм.). – Нью-Йорк : Наукове товариство ім. Т.Шевченка; Київ: Вища школа, 1998. – 157 с.
293. Стігліц Дж. Глобалізація та її тягар [Текст] / пер. з англ. Андрія Іщенка. – К. : КМ Академія, 2003. – 252 с.
294. Степин В. С. Маркс и тенденции современного цивилизационного развития // Карл Маркс и современная философия. – М. : РАН; Институт философии, 1999. – С. 16-44.
295. Стратегічні виклики ХХІ століття суспільству та економіці України: в 3-х т. – Т.1. Економіка знань – модернізаційний проект України. – К. : Фенікс, 2007. – 542 с.
296. Сціборський М. Націократія / М. Сціборський. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2007. – 112 с.
297. Тойнби А. Дж. Постижение истории: Избранное / Е. Д. Жарков (пер.с англ.). – М. : Айрис-Пресс, 2006. – 638 с.
298. Топорнин Б. Н. Сильное государство – объективная потребность времени / Б. Н. Топорнин // Вопросы философии, 2001. – № 7. – С. 3-24.
299. Тоффлер Э. Третья волна / Элвин Тоффлер; П.С. Гуревич (ред). – М. : АСТ, 2004. – 800 с.
300. Тоффлер Э., Тоффлер Х. Война и антивоина: Что такое война и как с ней бороться. Как выжить на рассвете ХХІ века: пер. с англ. / Э. Тоффлер, Х. Тоффлер . – М. : Транзиткнига, 2005. – 412 с.
301. Тощенко Ж. Экономический национализм / Ж. Тощенко // Общество и экономика, 2002. – № 1. – С. 114–133.
302. Тренор П. Неолиберализм: происхождение, теория, определение / Пер. А. Маклакова [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://dialogs.org.ua/crossroad_full.php?m_id=6043

303. Ульрих П. Критика экономизма / пер. И. П. Смирнов. – М. : Вузовская книга, 2004. – 120 с.
304. Фадеев В. Теория хозяйственного суверенитета // Лист Ф. Национальная система политической экономии / Фадеев В.А. (сост.). – М. : Европа, 2005. – С. 3–5.
305. Філіпенко А. С. Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність / А. С. Філіпенко. – К. : Знання, 2007. – 670 с.
306. Фісун А. Японська модель розвитку економіки / А. Фісун // Економіка України, 2009. – № 9. – С. 79–87.
307. Федотова В. Г., Колпаков В. А., Федотова Н. Н. Глобальный капитализм: три великие трансформации. Социально-философский анализ / В. Г. Федотова и др. // Вопросы философии, 2008. – № 8. – С. 3–15.
308. Феномен інновації: освіта, суспільство, культура: монографія / Кремень В. Г. та ін.; ред. В. Г. Кремень. – К. : Педагогічна думка, 2008. – 471 с.
309. Феномен нації: основи життєдіяльності [Текст] / Б.В. Попов та ін.; НАН України, Інститут філософії. – К. : Знання, 1998. – 262 с.
310. Флорида Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее [Текст] / А.Константинов (пер. сг англ.); ред. М. Калужский. – М. : Классика-XXI, 2007. – 421 с.
311. Франко І. Про солідарність // Франко І. Зібрання творів у 50 т. Наукові праці. – Т. 45. Філософські праці / Упоряд. та комент. В. С. Горського та ін; Ред. В.Ю. Євдокименко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 41–43.
312. Франко І. Що таке соціалізм // Франко І. Зібрання творів у 50 т. Наукові праці. – Т. 45. Філософські праці / Упоряд. та комент. В. С. Горського та ін; Ред. В. Ю. Євдокименко. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 44–55.
313. Франко І. Мислі о еволюції в історії людськості // // Франко І. Зібрання творів у 50 т. Наукові праці. – Т. 45. Філософські праці / Упоряд. та комент. В.С. Горського та ін; Ред. В. Ю. Євдокименко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 76–139.

314. Франко І. Поза межами можливого // Франко І. Зібрання творів у 50 т. Наукові праці. – Т. 45. Філософські праці / Упоряд. та комент. В. С. Горського та ін; Ред. В. Ю. Євдокименко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 276–285.
315. Франко І. Що таке поступ? // Франко І. Зібрання творів у 50 т. Наукові праці. – Т. 45. Філософські праці / Упоряд. та комент. В.С. Горського та ін; Ред. В.Ю. Євдокименко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 300–348.
316. Фридман М. Капитализм и свобода [Текст] / пер. с англ.; М. Фридман. – М. : Новое издательство, 2006. – 240 с.
317. Фромм Э. Иметь или быть? // Фромм Э. Забытый язык. Иметь или быть? [Текст] / пер с нем. и англ.; П.С. Гуреич (сост.). – М.: АСТ, 2009. – 444 с.
318. Фуко М. Нужно защищать общество: Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1975-1976 уч. г. / пер. с фр. Е. А. Самарской. – СПб. : Наука, 2005. – 312 с.
319. Фукуяма Ф. Великий разрыв [Текст] / пер с англ.; Френсис Фукуяма. – М. : Ермак, 2003. – 474 с.
320. Фукуяма Ф. Конец истории? [Текст] // Вопросы философии, 1990. – № 3. – С. 134–148.
321. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию [Текст] / пер с англ.; Френсис Фукуяма. – М. : Ермак, 2004. – 736 с.
322. Фуллер М., Бек Дж. Возрождение экономики самураев. Ренессанс японского бизнеса [Текст] / пер с англ.; М. Фуллер, Дж. Бек. – М. : Добрая книга, 2007. – 288 с.
323. Фюкс Р. Зеленая революция: Экономический рост без ущерба для экологии / Ральф Фюкс; пер. с нем. – М. : Альпина нон-фикшн, 2015. – 330 с.
324. Хабермас Ю. Европа сегодня находится в жалком состоянии / пер. Адам Кржеминский [Электронный документ] // Режим доступа: <http://inosmi.ru/world/20050504/219376.html>
325. Хабермас Ю. Европейское национальное государство: его достижения и пределы. О прошлом и будущем суверенитета и гражданства // Нации и

- национализм/ Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хрох и др; Пер.с англ. и нем. Л. Е. Переяславцевой, М.С. Панина, М.Б. Гнедовского. – М. : Праксис, 2002. – С. 364–380.
326. Хабермас Ю. Модерн – незавершенный проект // Вопросы философии, 1992, № 4. – С. 40–52.
327. Хабермас Ю. Отношения между системой и жизненным миром в условиях позднего капитализма / пер. В. И. Иванова // THESIS, 1993. – Т. 1. – Вып. 2. С. 123–136.
328. Хабермас Ю. Первым почуять важное. Что отличает интеллектуала / пер. с нем. Кирилла Левинсона [Электронный ресурс] // <http://magazines.russ.ru/nz/2006/47/ha2.html>
329. Хабермас Ю. Политические работы / Ю. Хабермас., Сост. Денежкина А. В., пер. с нем. Скуратова Б. М. – М. : Праксис, 2005. – 368 с.
330. Хабермас Ю. Расколотый Запад: [статьи, интервью] / О. И. Величко (пер.с нем.), Е. Л. Петренко (пер.с нем.). – М. : Весь Мир, 2008. – 187 с.
331. Ха-Джун Чанг. Как устроена экономика [Текст] / пер. с англ. Е. Ивченко; науч. ред. Э. Кондукова. – М. : Манн, Иванов и Фербер, 2015. – 322 с.
332. Хайд Л. Дар как творческий дух преобразует мир [Текст] / перевод А. Анваер, В. Широков, Е. Чуковская. – М.: Поколение, 2007. – 480 с.
333. Хайлбронер Р. Философы от мира сего. Великие экономические мыслители: их жизнь, эпоха и идеи [Текст] / И. Файбисович (пер.). – М. : КоЛибри, 2008. – 432 с.
334. Хантингтон С. Культуры – это серьезно... // Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу / под ред. Л. Харрисона и С. Хантингтона. – М. : Московская школа политических исследований, 2002. – С. 9–14.
335. Харви Д. Краткая история неолиберализма: Актуальное прочтение [Текст] / Н. С. Брагина (пер.с англ.). – М. : Поколение, 2007. – 286 с.
336. Харрисон Л. Способствуя прогрессивным преобразованиям в культуре? // Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют

- общественному прогрессу / Под ред. Л. Харрисона и С. Хантингтона. – М. : Московская школа политических исследований, 2002. – С. 290–305.
337. Хобсбаум Э. Нации и национализм после 1780 года / А. А. Васильев (пер.с англ.). – С.Пб. : Алетейя, 1998. – 306 с.
338. Хорват Ш. Духовность и богатство [Электронный документ] // Режим доступа: <http://svarkhipov.narod.ru/vip/shan.htm>
339. Хоркхаймер М. Диалектика Просвещения: Философские фрагменты / М. Хоркхаймер, Т. Адорно; пер. М. Кузнецов. – М. : Медиум, 1997. – 312 с.
340. Хрох М. От национальных движений к полностью сформировавшейся нации: процесс строительства наций в Европе // Нации и национализм / Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хрох и др; Пер.с англ. и нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского. – М.: Праксис, 2002. – С. 121–145.
341. Хюбнер К. Нация: от забвения к возрождению [Текст] / пер. с нем. А.Ю. Антоновського. – М. : Канон+, 2001. – 400 с.
342. Цыганов В. В. Информационные войны в бизнесе и политике: теория и методология / Цыганов В. В., Бухарин С. Н. – М. : Академический проект, 2007. – 336 с.
343. Чайка І. Ю. Глобалізація та її вплив на цілісність соціальних систем // Актуальні проблеми філософських, політологічних і релігієзнавчих досліджень. Матеріали міжнародної наукової конференції «Людина – Світ – Культура» (20-21 квітня 2004 року, Київ). – К. : Центр навчальної літератури, 2004.– С. 914–915.
344. Чаттерджи П. Воображаемые сообщества: кто их воображает? // Нации и национализм / Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хрох и др; Пер.с англ. и нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского. – М. : Праксис, 2002. – С. 283–296.
345. Чулицкая Т. Альтернативный подход к пониманию национализма (на примере работ И. Валлерстайна) / Т. Чулицкая [Электронный документ] // Режим доступа: <http://palityka.org/pdf/03/0313.pdf>

346. Чумаков А. Н. Глокализация // Глобалистика: Энциклопедия / Гл. ред. И. И. Мазур, А. Н. Чумаков; Центр научных и прикладных программ «Диалог». – М. : Издательство «Радуга», 2003. – С. 268.
347. Шарма Р. Прорывные экономики. В поисках следующего экономического чуда [Текст] / Ручир Шарма; пер. с англ. О. Медведь. – М. : Манн, Иванов и Фербер, 2013. – 352 с.
348. Швейцер А. Благоговение перед жизнью [Текст] / А. Швейцер; пер. с нем., сост. и послеслов. Гусейнова А. А. и Селезнева М. Г. – М. : Прогресс, 1992. – 572 с.
349. Шопенгауер А. Мир как воля и представление / Сост., авт. вступ. ст. и примеч. И. С.Нарский. – М.: Просвещение, 1992. – 479 с.
350. Шныпко А. С. Экономические войны: истоки, формы, цели, проблемы, перспективы / А. С. Шныпко. – К.: Генеза, 2007. – 376 с.
351. Шпак О. Т. Економічна підготовка педагогічних кадрів в системі безперервної освіти / О. Т. Шпак / Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К. : Четверта хвиля, 2000. – 352 с.
352. Шпет Г. Г. История как предмет логики / Г. Г. Шпет // Научные известия наркомпроса. – М., 1922. – Т. 2. – С. 1–35.
353. Шпет Г. Г. Сознание и его собственник / Г. Г. Шпет [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/shpet01/index.htm>
354. Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм: Карл Маркс проти Фрідріха Ліста / пер. з англ. Г. Касьянов. – К. : Основи, 1998. – 479 с.
355. Шумпетер Й. Теория экономического развития / пер. В. С. Автономова. – М. : Директ-Медиа, 2007. – 400 с.
356. Шюц А. Размышления о проблеме релевантности // Шюц А. Избранное. Мир светящийся смыслом / Пер. с нем. и англ. – М. : Росспэн, 2004. – С. 235–398.
357. Щюц А., Лукман Т. Структури життєсвіту / Вахтанг Кебуладзе (пер.з нім.та післямова). – К. : Український Центр духовної культури, 2004. – 558 с.

358. Эвола Ю. Оседлать тигра / Пер. с итал. В. В. Ванюшкиной. – СПб. : «Владимир Даль», 2005. – 512 с.
359. Эко У. Средние века уже начались / У. Эко // Иностранная литература, 1994. – № 4. – С. 258–267.
360. Эйнштейн А. Почему социализм? / пер. Л. Коротеевой [Электронный документ] // Режим доступа: http://www.economicdemocracy.ru/common/why_socialism.php
361. Элиас Н. Общество индивидов / Пер. с нем. А. Антоновский, А. Иванченко, А. Круглов. – М. : Праксис, 2001. – 336 с.
362. Эпштейн М. Глокализм // Глобалистика: Энциклопедия/ Гл. ред. И.И. Мазур, А.Н. Чумаков; Центр научных и прикладных программ «Диалог». – М. : Издательство «Радуга», 2003. – С. 268.
363. Юр'єва О. Г. Перспективи та загрози глобального розвитку // Актуальні проблеми філософських, політологічних і релігієзнавчих досліджень. Матеріали міжнародної наукової конференції «Людина – Світ – Культура» (20-21 квітня 2004 року, Київ). – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – С. 915–917.
364. Юхновський І. Р. Головна мета України – побудувати суспільство з панівним середнім класом / Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк : Вежа, 2007. – 36 с.
365. Яковец Ю. В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций: монография / Международный ин-т Питирима Сорокина – Николая Кондратьева. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – М. : Экономика, 2003. – 411 с.
366. Ярошук Н. З. Нация // Глобалистика: Энциклопедия/ Гл. ред. И. И. Мазур, А.Н. Чумаков; Центр научных и прикладных программ «Диалог». – М. : ОАО Издательство «Радуга», 2003. – С. 681–682.
367. Ясперс К. Духовная ситуация времени // Ясперс К. Смысл и назначение истории: Пер. с нем. – М. : Политиздат, 1991. – С. 287–418.
368. Agenda for the Nation / Henry J. Aaron, James M. Lindsay, and Pietro S. Nivola, editors. – Washington, D.C. : Brookings Institution Press, 2003. – 574 p.

369. Ahearn R.J. Europe: Rising Economic Nationalism? // Congressional Research Service from July 6, 2006 [Electronic resource] // Access mode: <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/crs/rs22468.pdf>
370. Bell D. Modes of Exchange: Gift and Commodity / D. Bell // Journal of Socio-Economics, Volume 20, Issue 2, 1991. – P. 155–167.
371. Berardi F. The Future After the End of the Economy / F. Berardi [Electronic resource] // Access mode: <http://www.e-flux.com/journal/the-future-after-the-end-of-the-economy/>
372. Biglaiser G. Guardians of the Nation?: Economists, Generals, and Economic Reform in Latin America / Glen Biglaiser. – Notre Dame, Ind. : University of Notre Dame Press, 2002. – 239 p.
373. Brawley M.R. Economic Nationalism in a Globalizing World / Edited by E. Helleiner and A. Pickel. – New York : Cornell University Press, 2005. – 271 p.
374. Baudrillard J. The Consumer Society: Myths and Structures / Chris Turner (Translator), George Ritzer (Introduction). – New York : Sage Publications (CA), 1998. – 224 p.
375. Bello W. The Virtues of Deglobalization // Foreign Policy in Focus, September 3, 2009 / W. Bello [Electronic resource] // Access mode: http://fpif.org/the_virtues_of_deglobalization/
376. Bruchey S. The Wealth of the Nation: an Economic History of the United States / Stuart Bruchey. – New York; London : Harper & Row, 1988. – 259 p.
377. Cèneroux J. Manifeste pour L'économie humaine / J. Cèneroux // Esprit, 2001. – № 7 [Electronic resource] // Access mode: <http://esprit.presse.fr/archive/review/article.php?code=9022&folder=2>
378. Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability [Electronic resource] // Access mode: http://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar5/wg2/ar5_wgII_spm_en.pdf
379. Could The Global Bond Market Cause Another Financial Crisis in 2013? // Sunday observer, 20 January 2013 [Electronic resource] // Access mode: <http://www.sundayobserver.lk/2013/01/20/fea20.asp>

380. Das Dhanesvara. *Spiritual Economics. Creating a Culture of Satisfaction to Heal the World* [Electronic resource] // Access mode: <http://www.spiritual-economics.com/spiritual-economics/>
381. Delican M. *Elite Theories of Pareto, Mosca and Michels* / M. Delican [Electronic resource] // Access mode: <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iusskd/article/download/1023013423/1023012646>
382. Derber C. *People Before Profit. The New Globalization in the Age of Terror, Big Money and Economic Crisis* / C. Derber. – New York : St. Martin's Press, 2002. – 324 p.
383. *Economic Nationalism In Globalizing World* / Eric Helleiner and Andreas Pickel. – London : Cornell University Press, 2005. – 228 p.
384. Fasenfest D. *Neoliberalism, Globalization and the Capitalist World Order* // *Critical Sociology* 36(5), 2011. – P. 627–631 [Electronic resource] // Access mode: http://www.criticalsociology.org/editorials/files/36_5.pdf
385. Frank D. *Buy American: The Untold Story of Economic Nationalism* / Dana Frank. – Boston : Beacon Press, 2000. – 336 p.
386. Galbraith J. K. *The Economics of Innocent Fraud: Truth for Our Time* / J.K. Galbraith. – New York: Houghton Mifflin Company, 2004. – 64 p.
387. *Globalization and the Nation-State* / edited by Frans Buelens. – Belgian-Dutch Association for Institutional and Political Economy. Annual Conference (20th: 1998: University of Antwerp). – Cheltenham : Edward Elgar, 1999. – 185 p.
388. Glushko T. *Social Consciousness Between Traditional Religions and «Religion of Money»* // *Ends and Beginnings. Abstracts EASR Annual Conference, IAHR Special Conference Södertörn University (Stockholm, August 23-26, 2012)*. – Stockholm: Ljungbergs Tryckeri, 2012. – P. 126–127.
389. Grzela J. *Нордическая концепция сбалансированного развития* / J. Grzela // *Przeobrażenia ponowoczesnego społeczeństwa*. – Kijów : Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. M.P. Dragomanowa, 2015. – S. 29–37.

390. Handbook of the Economics of Giving, Altruism and Reciprocity / Edited by S.-C. Kolm, J. Mercier. J.-M. Ythier: In 2 volumes. – Amsterdam : Elsevier, 2006. – 878 p.
391. Heilbroner R. L., Milberg W. The Making of Economic Society / Englewood Cliffs. – New Jersey : Pearson Prentice Hall, 1998. – 227 p.
392. Hłushko T. Konformizm ekonomiczny i ukraińskie miasto w warunkach «końca historii» // Miasto (post)socjalistyczne. Przestrzeń władzy. Zbiorowa monografia / Marika Pirveli, Kinga Nędza-Sikoniowska. – Szczecin-Kraków : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2015. – Tom II. – S. 202–208.
393. Hirst P., Thompson G. The Problem of «Globalization»: International Economic Relations, National Economic Management and the Formation of Trading Blocks / P. Hirst, G. Thompson // Economy and Society, 1992. – Vol. 21, № 4. – P. 44–76.
394. Hirst P., Thompson G. Globalization and the Future of the Nation State / P. Hirst, G. Thompson // Economy and Society, 1995. – Vol. 24, № 3. – P. 408–442.
395. Hopkins T., Wallerstein I. The Age of Transition: Trajectory of the World System, 1945-2025 / T. Hopkins, I. Wallerstein. – London : Zed Books, 1996. – 256 p.
396. Japan's Economic Stagnation Is Creating a Nation of Lost Youths [Electronic resource] // Access mode: <http://www.dailyfinance.com/story/careers/japans-economic-stagnation-is-creating-a-nation-of-lost-youths/19580780/>
397. Korten D. Agenda for a New Economy: From Phantom Wealth to Real Wealth. – Oakland : Berrett-Koehler Publishers, 2011. – 288 p.
398. Krason S.M. Principles of Heinrich Pesch's solidarism // The Catholic Social Science Review 14 (2009). – P. 477–483 [Electronic resource] // Access mode: <http://cssronline.org/CSSR/Archival/2009/Krason%20-%20Church%20&%20Public%20Affairs.pdf>
399. Krason S.M. Rediscovering Heinrich Pesch and Solidarism [Electronic resource] // Access mode: <http://www.crisismagazine.com/2014/rediscovering-heinrich-pesch-and-solidarism>

400. Krugman P. The Return of Depression and the Crisis of 2008 / P. Krugman. – New York : W.W. Norton & Company, 2009. – 224 p.
401. Lipovetsky G. Le Bonheur Paradoxal, Essai sur la Société D’hyperconsommation / G. Lipovetsky. – Paris: Gallimard, 2006. – 384 p.
402. Levi-Faur D. Economic Nationalism: from Friedrich List to Robert Reich // Review of International Studies, 1997, Issue 23. – P. 359–370. [Electronic resource] // Access mode: <http://poli.haifa.ac.il/~levi/listreich.pdf>
403. Lyotard J.-F. Libidinal Economy / translated by Iain Hamilton Grant. – London-New York : Continuum, 2004 [Electronic resource] // Access mode: http://monoskop.org/images/c/c4/Lyotard_Jean-Francois_Libidinal_Economy.pdf
404. Majewski J.D. Modernizing a Slave Economy: the Economic Vision of the Confederate Nation / John Majewski. – Chapel Hill : University of North Carolina Press, 2009. – 240 p.
405. Mann M. The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms and Results / Mann M. [Electronic resource] // Access mode: <http://www.sscnet.ucla.edu/soc/faculty/mann/Doc1.pdf>
406. Mauss M. The Gift: The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies / M. Mauss. – New York : Routledge Classics, 2002. – 199 p. [Electronic resource] // Access mode: <https://libcom.org/files/Mauss%20-%20The%20Gift.pdf>
407. Milward A.S. The European Rescue of the Nation-state / Alan S. Milward; with the assistance of George Brennan and Federico Romero. – 2nd ed. – London : Routledge, 2000. – 466 p.
408. Nairn T. Globalization and Nationalism: the New Deal / T. Nairn // Crisis magazine, January 1, 2014 [Electronic resource] // Access mode: http://www.opendemocracy.net/article/globalisation/institutions_government/nationalism_the_new_deal
409. Nation Building, State Building, and Economic Development: Case Studies and Comparisons / S.C.M. Paine (editor). – New York : M.E. Sharpe, 2010. – 330 p.

410. Nation, State and the Economy in History / edited by Alice Teichova, Herbert Matis. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 450 p.
411. Panić M. Globalization and National Economic Welfare / M. Panić. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003. – 286 p.
412. Papadopoulos G. Collective Intentionality and the State Theory of Money / G. Papadopoulos // *Erasmus Journal for Philosophy and Economics*, Volume 8, Issue 2, 2015. – P. 1–20.
413. Pesch H. Ethics and the National Economy / by Heinrich Pesch; [translated by Rupert Ederer]. – Norfolk, VA : IHS Press, 2003. – 184 p.
414. Petach L.A. Methodology in Capital in the Twenty-First Century: a «New-Historical» Approach to Political Economy / L.A. Petach // *Erasmus Journal for Philosophy and Economics*, Volume 8, Issue 2, 2015. – P. 21 – 33.
415. Pickel A. Recontextualizing Economic Nationalism in a Globalizing World // *Economic Nationalism in Globalizing World* / Eric Helleiner and Andreas Pickel. – London: Cornell University Press, 2005. – P. 1–20.
416. Pine B.J., Gilmore J.H. Welcome to the Experience Economy // *Harvard Business Review*, July–August 1998 [Electronic resource] // Access mode: http://rushkolnik.ru/tw_files/4995/d-4994348/7z-docs/4.pdf
417. Reich R. The Work of Nations. Preparing Ourselves for 21st Century Capitalism / Alfred A. Knopf (ed.). – New York : Vintage, 1992. – 331 p.
418. Schumacher E.F. Small is Beautiful: Economics as if People Mattered / E.F. Schumacher. – New York : Harper & Row, 1973. – 305 p.
419. Schumpeter J. Capitalism, Socialism, and Democracy / J. Schumpeter. – New York : Harper Perennial Modern Classics, 2008. – 464 c.
420. Senor D. Start-up Nation: the Story of Israel's Economic Miracle / Dan Senior, Saul Singer. – 1st ed. – New York : Twelve, 2009. – 304 p.
421. Soros G. George Soros on Globalization / George Soros. – New York : Public Affairs, 2002. – 192 p.
422. Steiner R. The Principle of Spiritual Economy / R. Steiner [Electronic resource] // Access mode: <http://www.doyletics.com/arj/tposervw.htm>

423. Stiglitz J.E. Globalization and its Discontents / J.E. Stiglitz. – New York : W.W. Norton & Co, 2002. – 304 p.
424. The Cancerous Money Economy (Chrematistics) / Frances Hutchinson [Electronic resource] // Access mode: <http://www.gaianeconomics.org/chrematistics.htm>
425. The Economic Nationalist Journal [Electronic resource] // Access mode: <http://econnat.us>
426. The Dangers of «Economic Nationalism» / Global Economics, 2006, Issue 4 [Electronic resource] // Access mode: <http://www2.goldmansachs.com/ceoconfidential/CEO-2006-04.pdf>
427. Tomanek J.Q. Heinrich Pesch on Solidarist Economics / J.Q. Tomanek [Electronic resource] // Access mode: <http://distributistreview.com/mag/2012/01/heinrich-pesch-on-solidarist-economics/>
428. Turner R.S. Neo-Liberal Ideology: History, Concepts and Policies / Rachel S. Turner. – Edinburgh : Edinburgh University Press, 2008. – 248 p.
429. Zinchenko V. Institutional Aspects of Globalization and Regionalization in the Context of the Transformation of Society // Social Sciences and Humanities, 2015. – Vol. 1, № 4. – P. 415–421.
430. Wallerstein I. Globalization or the Age of Transition?/ Immanuel Wallerstein [Electronic resource] // Access mode: <http://fbc.binghamton.edu/iwtrajws.htm>